

Маҳом АДАБИЁТИ

адабий-бадий, ижтимоий-публицистик журнал

Жамоатчилик кенгаши:

Эркин ВОҲИДОВ
Абдулла ОРИПОВ
Омонулла ЮНУСОВ
Муҳаммад АЛИ
Абдухалил МАВРУЛОВ
Қаҳрамон ҚУРОНБОЕВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шуҳрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ
Хуришд ДЎСТМУҲАММАД

МУАССИСЛАР:

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

Бош муҳаррир:
Шуҳрат РИЗАЕВ

Таҳрир ҳайъати:

Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Отабек САФАРОВ
Дилдорхон АЛИЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Алишер ОҒАБОВ
Даврон РАЖАБОВ
Севара АЛИЖОНОВА
Рахиона АҲМЕДОВА

МУНДАРИЖА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

Алишер НАВОИЙ. Кўкрагимдур... (Рус ва инглиз тилларига А.Сендик ва Н.Қамбаров тарж.).3

НОБЕЛЬ СОВРИНДОРЛАРИ

П.МОДИАНО. Тўй саёҳати. Роман. (Француз тилидан Ш.Миноваров тарж.).7
Оқшом чоғи келгил, ҳаётим менинг. Адабиёт бўйича халқаро Нобель мукофотиغا
сазовор бўлган шоирлар ижодидан намуналар. (Рус тилидан Г.Саид Ғани тарж.).37

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

Ё азалий ишқ суратимикан?... Жаҳон шоирлари ижодидан намуналар. (Рус тилидан Д.Абдурахмон тарж.). ..111

ЭПОС – ТАФАККУР ДУРДОНАСИ

А.ПУМПУР. Лачплесис – латиш халқ қаҳрамони. Эпос. (Рус тилидан М.Қўшмоқов,
К.Жўраев тарж.).80

ГЛОБУС

ПОКИСТОН ИСЛОМ РЕСПУБЛИКАСИ

Покистон адабиёти ва санъати манзаралари145
Покистон шеърияти.158
Покистон насири.167

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

Н.КАРИМОВ. Ойбек ва Покистон.191

УСТОЗ ТАРЖИМОНЛАР БИСОТИДАН

Ё.ХЎҲАМБЕРДИЕВ. Талаб ахлининг талаби ёхуд Алихонтўра Соғуний
таржималари устидаги ўйлар.90

АДАБИЙ САЁҲАТ

О.ОТАХОН. Ғайриинсоний жамият белгилари.47
М.ВАРҒАС ЛЬОСА. Шумтақалар. Қисса. (Рус тилидан О.Отахон тарж.).50

КУНДАЛИКЛАР

Ф.АҲМАД ФАЙЗ. Озодликка мактублар. (Рус тилидан А.Файзулла тарж.).178

ЭССЕ

М.АЪЗАМ. Татаристон сафари.118
Я.ПАРАНДОВСКИЙ. Сўз кимёси. (Рус тилидан М.Акбаров тарж.).128
М.ТОИРОВ. Миллат онаси.138
Унутилмас сиймолар.200
Муковамизда.203
Таквим.204
Журналнинг русча ва инглизча мухтасар мазмуни.206

Алишер НАВОИЙ

(1441–1501)

КЎКРАГИМДУР...

*Кўкрагимдур субҳнинг пироханидин чокрок,
Кирпиким шабнам тўкулган сабзадин намнокрок.*

*Бу кўнгул гамнокидин то шодмон кўрдум сени,
Истарам ҳар дамки, бўлғай хотирим гамнокрок.*

*Лайли андин қўйди Мажнун кўнглида рахти гамин –
Ким, йўқ эрди манзил ул водийда андин покрок.*

*Уйла мужгон ханжарига ёпишибдур дурри ашк –
Ким, магар андин ятиме йўқтурур бебокрок.*

*Лабларингдин жон олурда барча эл қулдур санга,
Жон берурда бир қулунг йўқ бандадин чолокрок.*

*Одамилиқ туфрогин берса фано елига чарх,
Оҳким, йўқтур киши аҳли вафодин хокрок.*

*Неча ўқласанг Навоий кўнгли захминроқ бўлур,
Кўрмадук захмеки тиккан сойи бўлғай чокрок.*

“Наводир уш-шабоб”, 326-газал

ЛУҒАТ

Пирохан – кўйлак, либос
Шодмон – хурсанд
Рахт – юк, нарса, буюм
Уйла – гўё
Мужгон – киприк

Ятим – 1) дур; 2) ботир, кўркмас
Бебок – кўркмас
Чолок – чакқон
Захм – яра
Сойи – сайин, сари

Ғазалнинг насрий баёни

Дилнавоз ЮСУПОВА шарҳи

1. Менинг кўкрагим тонгнинг кўйлагидан ҳам ямоқлироқ, кипригим эса шабнам тўкилган майсадан кўра намлироқдир.
2. Кўнглимнинг ғамгинлиги сенинг хурсандчилигингга сабаб бўлар экан, ҳар дамда қалбимнинг янада ғамнок бўлишини истайман.
3. Лайли ўз ғамининг юкини Мажнуннинг кўнглига шу сабабдан жойладики, бу водийда ушбу манзилдан кўра покроқ бошқа жой йўқ эди.
4. Кўзёш дури киприк ханжарига шундай ёпишганки, бу худди ханжардан кўркмайдиган ботир кишини эслатади.
5. Сенинг лабларингдан жон олиб тирилиш учун барча эл сенга кул кабидир, лекин лабларинг учун жон беришда бу бандангдек чакқон ва тезкор бошқа кул йўқдир.
6. Одамийлик тупроғини бу чарх фано – йўқлик шамолига берса, оҳким, вафо аҳли каби хок – тупроқ бўлган киши йўқдир.
7. Қанча ўқ отсанг, Навоийнинг кўнгли янада жароҳатли бўлади, тикилган сари янада парча-парча бўладиган бундай ярани ким кўрган?

Ғазалнинг умумий мазмун-маъноси

Мирзо Ҳайдарнинг “Тарихи Рашидий” асарида маълумот берилишича, ушбу ғазалнинг матлаъсини Навоий Мавлоно Соҳиб деган бир дарвешдан сотиб олган. Матлаъ шоирга шу даражада манзур бўлганки, уни ғазал шаклига келтириб, кейинчалик ўз девонига киритган.

Ушбу ғазалда мажоз йўли билан Яратганга бўлган муҳаббат ифода этилган бўлиб, унда ошиқнинг руҳий ҳолати гўзал тасвир билан акс эттирилган. Матлаъдан бошланган ишқ изҳори мактаъга қадар юксалиб, авжланиб боради.

Дастлабки байтда “субҳ пирохани” ҳақида сўз боради. “Пирохан” сўзи либос, кийим маъносини англатади. Ушбу байтга кўра тонг пирохани чокдир, яъни бу кийим парчаланган. Чунки куёшнинг чиқиши натижасида шафақ алвон тусга кирган. Офтобнинг ташрифи субҳ пироханини қонга ботирган. Ошиқнинг кўкраги эса тонгдан кўра чокроқ. Саҳарда шабнам майсаларга дур каби сочилади. Ошиқнинг киприклари шабнам тушган майсалардан намлироқ.

Биринчи байт кўз олдимизда ғамгин ошиқ киёфасини гавдалантиради. Иккинчи байтда эса ошиқнинг ғамгинлигидан маъшукнинг шодланиши маълум бўлади. Севгилис янада хурсанд бўлиши учун ошиқ ҳамиша ғамнок юришга тайёр. Маъно жиҳатидан ўзаро қарама-қарши бўлган икки сўз – “ғамнок” ва “шодмон” ёрдамида ошиқнинг ёрга бўлган муҳаббати ёркин шаклда акс эттирилган.

Ошиқнинг қалбида ишқ ғами бор. Бу пок ғамдир. Лайли бу ғамни кўйиш учун “ул водийда” фақат Мажнуннинг қалбини муносиб топди. Зотан, ишқ кирган қалб – покизадир. Бу ифода орқали ишқ ғами аслида саодат эканлиги англашилади.

Кейинги байтда шоир киприкни ханжарга қиёслайди. Бу ханжарга кўзёш дур каби осилган. Навоий сўз ўйини воситасида дастлаб “ятим” сўзининг “дурри ятим” – ноёб гавҳар маъносига ишора қилса, ятимнинг бебоклигини кўрсатиш орқали унинг “ботир, қўрқмас” маъноларига эътибор қаратади. Байтда келаётган “мужгон ханжари” ишқ тимсоли, унга осилган “дурри ашқ” эса ошиқ маъносини ифодалаб келади.

Ёрнинг лабларидан жон топиш учун барча қуллар ҳозир. Аммо бу лаблар учун жон беришда лирик қахрамон каби чаққон бир ошиқ йўқ. Мазкур тасвир орқали ошиқнинг қалбидаги муҳаббат кучи ифодаланган. Чинакам ишқ соҳиби учун ўлим ҳам саодатдир.

Одамийлик тупроғи – камтарлик, фидойилик, содиқликдир. Тақдир бу тупроқни фано шамолида учирса, вафо аҳли каби ҳеч ким бу қадар хок (тупроқ) бўла олмайди. Бу фикр орқали шоир мажозан вафо аҳлининг фано мақомига эришмоғи ҳақида ҳам сўзлаган, деб айтиш мумкин.

Ишқ сабабли отилган ҳижрон ўқлари ошиқ қалбини чок-чок қилиб юборган, бу ярани қанчалик тикиб, даволашга интилсалар ҳам, у янада парчаланиб бораверади, зотан Ҳаққа бўлган муҳаббат висолига бу дунёда эришмоқ имконсиздир. Алишер Навоий мақтаъ орқали айнан шу ғояни илгари сурган.

Умуман олганда, Алишер Навоийнинг ушбу ғазали бадиият ва мазмун уйғунлиги жиҳатидан мумтоз шеърятимизнинг ноёб дурдоналаридан бири десак, янглишмаймиз.

Ғазалнинг русча таржимаси

Таржимон – А. СЕНДИК

*Грудь моя окрававленной, чем рассветные небеса,
Ресницы мои влажней травы, на которой роса.*

*Счастлив я был, но встретив тебя, попросил аллаха:
“Позволь мне услышать в сердце всех мук земных голоса!”*

*Ведь не найдя на свете места места святей и чище,
Лейли Меджнунa в сердце ужалила, как оса.*

*Трудно во время пира с забора согнать бродягу, –
Держится много крепче за ограду ресниц слеза.*

*Ты можешь любую душу поработить, целуя,
Но я раньше всех a неволе, меня не гони, как пса.*

*Ведь если б решило небо прах наших тел развеять,
Умчали бы нас к аллаху любви моей паруса...*

*О роза, насрасно стрелы ты в Навоий пускаешь, –
Весь он сплошная рана, остались одни глаза.*

Ғазалнинг инглизча тағлама таржимаси

Таржимон – Н.ҚАМБАРОВ

My heart is torn like a dress of morning,
And my eye-lashes are wetter than the grass dew.

I saw you happy since my heart is sad,
So I want my heart to be sadder than ever.

The reason why Laili put the load of her sadness on Majnun's soul,
Is that as there was not a place clearer than that one.

The tear drop glued the eye-lashes' sword as if asking it for pardon,
Know, there is no bold and courageous than beloved's eye-lashes.

Everybody is at your service to get a life from your lips,
But there is nobody as courageous as I am before dyeing.

If the earth gives human's dust to the wind,
Oh, there is nobody better than devotees.

The more arrows the more wound in the heart of Navoi,
You fail to see a wound there as arrows hit me and my heart breaks into pieces.

Патрик МОДИАНО

(1945 йили туғилган)

ТҮЙ САЁХАТИ¹

Роман

Француз тилидан
Шоазим МИНОВАРОВ
таржимаси

Таниқли француз ёзувчиси Патрик Модiano 1945 йил Парижнинг Булон-Бянкур мавзесида таваллуд топган. Унинг 1968 йили чоп этилган дастлабки романи – “Юлдуз майдони”да Иккинчи жаҳон уруши вақтидаги Париж ва парижликлар ҳаёти акс эттирилган. Асар ноширлар ва китобхонлар томонидан илиқ қарши олинади. Кейинчалик ёзувчи ўттиздан ортиқ роман, қатор сценарийлар, қўшиқ матнлари, очерклар ёзади. Модiano 1972 йил “Айланма йўл хиёбонлари” романи учун Франция академиясининг Гран-приси ва 1978 йил эса “Қоронғи дўконлар кўчаси” романи учун Гонкур мукофотига сазовор бўлди. 1996 йилда адиб ижоди Миллий Гран-при билан тақдирланди.

2014 йили Швеция академияси “турфа тақдирларни тасвирлашдаги алоҳида маҳорати ва Иккинчи жаҳон уруши даврида француз жамияти ҳаётини ҳар томонлама очиб бергани учун” Патрик Модianoни адабиёт соҳасида Нобель мукофотига лойиқ деб топди. Академиянинг доимий котиби Питер Ингеланд унга “Замонамизнинг Марсель Прусти”, деб таъриф берди.

П.Модianoнинг асарлари дунёнинг 36 тилига таржима қилинган. Уларда Франция, Париж, оддий инсонлар ҳаёти, адабий танқидчилар фикрига кўра, оддий, самимий ва тушунарли услубда тасвирланади.

“Тўй сайёҳати” романидаги воқеалар немис босқинчиларининг Иккинчи жаҳон уруши давридаги шафқатсизликлари, яҳудий миллатига нисбатан олиб борилган оммавий қирғин сиёсати қурбони бўлган австриялик профессор Тейрсеннинг навқирон қизи Ингерид билан унинг халоскори, парижлик ўспирин йигит Риго ўртасидаги самимий муҳаббат теварагида ривожланади.

¹ Манба: Patrick Modiano. Voyage de noces, Paris, Gallimard, 1992.

Немислар ишғол қилган Париж, комендантлик соатидан кечга қолишдан кўрқайтган, яҳудий эканликларини билиб қолишларидан, доимий назорат-текширувлардан, этишмовчилик ва маевхумликдан силласи қуриган Ингериднинг олийжаноб қалб эгаси бўлган француз йигити Риго билан тасодифий учрашуви икки ёшнинг ҳаётида кескин бурилиш ясайди. Улар муҳаббати ва тақдирини босқинчилар оёғи етмаган жанубий соҳилга олиб кетадилар, лекин у ерда ҳам турли синовларга дучор келишади.

Олийжаноблик ва разиллик, вафодорлик ва сотқинлик, ишонувчанлик ва фирибгарлик инсонга доимий ҳамроҳ. Риго Ингеридни самимий, соф муҳаббат билан севади. Уни асраб-авайлашга, ҳимоя қилишга жон-жаҳди билан ҳаракат қилади. Лекин Ингериднинг таъсирчан, яраланган қалби алдамчи ҳиссиёт, сароб орзуларга мойиллиги сабабли, уларнинг йўллари айро тушади. Пировардида, навқиронлик, орзу-ҳавасга тўла йиллари аллақачон ортда қолган Ингерид ўзини ёлғизлик ва тушкунликка маҳкум этади ва унинг ҳаёти фожиа билан тугайди.

Романда, параллел равишда, муаллиф номидан ҳикоя қилувчининг тақдири ҳам самимий оҳангда, тушунарли услубда тасвирланади. Янги мамлакатларни кашф қилиш орзуси билан вояга етган қаҳрамон саргузашт излаб узоқ юртларда дараксиз кетган саёҳатчиларнинг тақдири тўғрисида ҳужжатли фильмлар суратга олиш билан шуғулланади. Бироқ йиллар ўтиб, ўзи суратга олаётган фильмларнинг ўртамиёналигини тушуниб етади. У нафақат нотўғри касб танлаганидан, балки хотини ва атрофидагиларнинг хиёнатлари сабаб тушкунликка тушади ва жамиятдан четлашади. Қаҳрамоннинг тақдирида унинг кўп йиллар аввал Риго ва Ингерид билан учрашуви, улар билан ўтказган бир неча кунлари муҳим роль ўйнайди.

Муаллифнинг фикрича, фақат ўзи учун яшайдиган инсон дўстлик, муҳаббат каби туйғуларни, орзуларни бой беради, пировардида, ғариблик ҳамда тушкунлик домига тушади. Бундай вазиятдан чиқиб кетишга эса ҳар доим ҳам куч топавермайди. Айни пайтда у жамиятда олийжаноб, самимий ва ҳалол инсонлар ҳам кўп эканлигини таъкидлайди.

Шуни ҳам алоҳида қайд этиш керакки, П.Модианонинг барча асарларида бўлгани каби, “Тўй саёҳати” романида ҳам муаллифнинг қалбидаги кўҳна ва навқирон пойтахт – Парижга нисбатан чексиз муҳаббат яққол сезилиб туради.

“Тўй саёҳати” романи ўзбек тилида биринчи марта чоп этилмоқда. Мазкур таржима француз халқининг ўзига хос турмуш тарзи, бой маданияти ва адабиёти билан танишув йўлида яна бир қадам бўлади, деган умиддамиз.

Таржимондан

Ёз кунлари такрорланаверарди, лекин ҳарорат ўша сешанбадагидек юқори, Милан кўчалари эса ўша кундагидек кимсасиз бўлмайди. Август ойининг ўртаси эди. Жомадонимни сақлаш хонасига кўйиб, темирйўл бекатидан ташқарига чиқдим ва жазирама қуёш тафтида шаҳарда юриб бўлармикан, деган хаёлда бир лаҳза иккиланиб қолдим. Кечки соат беш,

Парижга кетадиган поезд тўрт соатдан кейин юради. Бошпана топиш керак эди, оёқларим мени бекат ёнидан ўтган шоҳжўчанинг нариги бошида, бир неча юз метр нарида, маҳобатли қиёфаси узокдан кўзга ташланаётган меҳмонхона томон бошлади.

Сариқ мрамор қопланган йўлакларда куёшдан панада, барнинг салқини ва нимқоронғилигида ўзингизни қудуқнинг тубидагидек ҳис қиласиз. Бугун ушбу бар менга қудуқни эслатяпти. Мана бу меҳмонхона эса бахайбат тураржой биносига ўхшайди, ўша дамда найчадан анор ва апельсин суви аралашган шарбатни симириш билан банд эдим. Эндиликда қиёфаси хотирамдан ўчиб кетган барменнинг гапларига қулоқ осгандим. У бошқа бир мижозга гапираётганди. Мижознинг қиёфасини ҳам ҳозир тасвишлаб бера олмайман. Фақат унинг “ҳаҳ”, деб нутқига жони чиқаётганга ўхшаб урғу бериши хотирамда қолган.

Икки кун аввал, 15 август арафасида, меҳмонхонада бир аёл ўз жонига қасд қилганди... Барменнинг тушунтиришича, “Тез ёрдам” чақиришган, лекин фойда бўлмаган. Туш пайтида бармен ўша аёлни кўрган. Аёл барга кирганда ёнида ҳеч ким бўлмаган. Фожиадан кейин полиция барменни сўроқ қилган. У кўп нарса айтолмаган. Кўнғирсоч бир аёл. Йилнинг бу фаслида мижозлар кўп бўлмайди. Ушбу ходиса шов-шувга сабаб бўлмаганидан меҳмонхона бошқарувчиси мамнун эди. “Корьера”нинг¹ эрталабки сонига хабарча берилганди, холос. Франциялик аёл. Август ойининг ўртасида Миланга нима учун келди экан? Гўё жавобни биладигандек иккаласи ҳам менга ўгирилишди. Кейин бармен француз тилида шундай деди:

– Бу ерга август ойида келиш керак эмас. Миланда август ойида ҳаммаёқ ёпилади.

Иккинчи одам бир амаллаб “ҳаҳ” дейиш билан уни маъқуллаган бўлди. Кейин ҳар иккиси менга танбех назари билан қараб, Миланга август ойида келиб яхши иш қилмабсан, ҳатто катта хато қилибсан, дегандек бўлди.

– Ўзингиз текшириб кўринг, – деди менга бармен. – Бугун Миланда битта ҳам дўкон очик эмас.

Меҳмонхона олдида тизилиб турган сариқ таксилардан бирига ўтирдим. Ҳайдовчи иккиланаётганимдан сайёҳ эканимни билиб, Гумбаз майдонида боришни таклиф қилди.

Кўчалар бўм-бўш, ҳамма дўконлар берк эди. Миямга, ўша аёл ҳам таксида Миланни сайр қилиб, меҳмонхонага қайтгач, ўзини ўлдирганмикан, деган ўй келди. Айтилаётган шаҳарнинг бўм-бўшлигини кўриб, у шундай қарор қабул қилган бўлиши мумкин, деган фикрдан йироқ эдим. Аксинча, ўша 16 август куни Миландан олган таассуротимни ўйласам, хаёлимга шу заҳоти “Очик шаҳар” деган ибора келади. Назаримда шаҳар вақтинча дам олаётгандек, ҳаракат ҳам, шовкин-сурон ҳам қайта жонланадигандек эди.

Гумбаз майдонидаги черков остонасида соябонли қалпоқ кийган туристлар ўралашиб юрарди. Виктор-Эммануэл галереясига кираверишда катта китоб дўконининг чироқлари ёниқ, мен ягона мижоз эдим ва электр ёритгич нурида китоб варақлай бошладим. Ўша аёл 15 август арафасида бу ерга келмаганмикан? Дўконнинг санъат асарлари бўлимидаги одамдан аёл ҳақида сўрамоқчи бўлдим. Лекин унинг сочлари кўнғир ва ўзи франциялик эканидан бошқа маълумотга эга эмасдим.

Виктор-Эммануэл галереясида сайр қила бошладим. Миландаги бор

¹ “Корьера дела Серра” – Италиядаги энг йирик кундалик газеталардан бири. (Изоҳлар таржимонники).

тирик жон, музкаймоқ сотувчини ўраб олган болалардан тортиб, шаҳарни биринчи марта зиёрат қилаётган японлар, немислар ва жанубий италияликларгача, куёшнинг қаттол нурларидан ҳимоя излаб, ўша ердан паноҳ топганди. Уч кун илгари ўша аёл ва мен эҳтимол, галереяда учрашиб, иккимиз ҳам француз эканимиз тўғрисида суҳбатлашган бўлармидик?!

Поездга чиқишимга ҳали икки соат бор. Яна Гумбаз майдонида қатор турган таксилардан бирига ўтирдим ва ҳайдовчига меҳмонхонанинг номи айтдим. Қоронғи туша бошлаганди. Бугун ушбу бегона шаҳарнинг хиёбонлари, боғлари, трамвайлари ва кишини янада бегонасирашга мажбурлаётган иссиқ ҳаво назаримда ўша аёлнинг ўз жонига қасд қилиши билан уйғунлашиб кетганди. Лекин ўша лаҳзада, таксида, бахтсиз тасодиф содир бўлган, деб ўзимни ишонтирдим.

Бармен ёлғиз эди. У мени яна анор ва апельсин суви аралашган шарбат билан сийлади.

– Шунақа, ўз кўзингиз билан кўрдингиз... Миланда дўконлар ёпиқ...

У ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олаётган, “кунларига чек қўйган” ўша аёлнинг меҳмонхонага келганига кўп бўлган-бўлмагани тўғрисида сўрадим.

– Йўқ-йўқ... Ўз жонига қасд қилишидан уч кун аввал келганди.

– Қаердан келаётган экан?

– Париждан. Жанубда дам олаётган дўстларининг олдига кетаётганди. Капри оролига... Буларни полициячилар айтишди... Эртага кимдир барча расмиятчиликларни ҳал қилиш учун Капридан келяпти.

“Барча расмиятчиликларни ҳал қилиш учун”. Ушбу совуқдан-совуқ сўзлар ва ложувард денгиз, сувости ғорлари, ёзги таътилни эслатадиган Капри орасида қандай боғлиқлик бўлиши мумкин?

– Аёл жуда чиройли эди... Мана шу ерда ўтирганди... – У менга ичкарироқдаги столни кўрсатди. – Унга ҳам сиз ичаётган шарбатдан бергандим...

Париж поездининг кетадиган вақти бўлди. Қоронғи тушган, лекин ҳаво ҳамон пешиндагидек дим эди. Бекатнинг тош деворларидан кўз узмай хиёбонни кесиб ўтдим. Буюм сақланадиган ҳайхотдек хонада жомадонимни қайтариб олиш учун ёрлиқчани кидириб, чўнтақларимни титиб чиқдим.

“Корьера дела Серра”нинг янги сонини сотиб олгандим. Ўша аёл тўғрисидаги хабарни ўқиш ниятида эдим. Ҳеч шубҳа йўқки, у ҳам Париждан келиб, ҳозир мен турган жойга тушган, орадан беш кун ўтиб мен орқага йўл олаётгандим... Дўстларингиз сизни Каприда кутаётган бир пайтда Миланга келиб, жонингизга қасд қилиш қанчалар ғалати... Бунда мен ҳамон тагига етолмаётган бир сабаб бор эди.

2

Милан. Шу ҳафтада у ерга яна қайтиб бордим, лекин аэропортдан ташқарига чиқмадим. Ўн саккиз йил аввалгидек иш кўрмадим. Бу сафар таксига ўтириб, Гумбаз майдонига ва Виктор-Эммануэл галереясига бормадим. Бир соатча кутгандан сўнг самолётга ўтириб, Парижга қайтаман.

“Транзит йўловчи” мақомида Милан аэропортининг ойнаванд катта залида ўтирардим. Ўн саккиз йил аввал кечирган куним хотирамда жонлар ва ўшандан бери биринчи марта барменнинг сўзлари билан айтганда “кунларига чек қўйган” ўша аёл хаёлимни чинакамига банд қилганди.

Милангача келиш-кетиш чиптасини бир кун илгари Жуфруа кўчасидаги

сайёхлик агентлигидан сотиб олдим. Уйдалигимда уни хотиним Аннет кўриб қолмасин деб жомадонлардан бирининг тагига ташлаб кўйгандим. Милан. Бу шаҳарни мен Вена, Афина ва Лиссабон орасидан тахминан танлаб олдим. Қай бирига боришимнинг аҳамияти йўқ. Мени Рио де Жанейрога олиб кетадиган самолётга улгурсам бўлгани.

Улар, яъни Аннет, Ветзел ва Кавано мени кузатиб аэропортгача келишганди. Қиёфаларида учиб кетаётган вақтларимда кўп кузатганим – сохта хурсандчилик бор эди. Мен эса, ҳеч қачон жўнаб кетишни ёқтирмаганман, ўша куни одатдагидан кўпроқ таъбим тирриқ бўлди. Уларга биз янги ўлкаларни кашф этиш ёшидан ўтиб қолдик, деб айтгим келаётганди. Чекка худудлардаги кинотеатрларда ҳужжатли фильмларимизни яна узоқ вақт намойиш этиш насиб қилармикан? Ҳали жуда навқирон пайтимизда катталардан ўрнак олишга интилдик, лекин энди бизнинг давримиз ўтиб кетди. Кашф қилинадиган янги ерлар қолмади.

– Риога етиб олишинг билан бизга кўнғирок қил... – деди Ветзел.

Гап оддийгина хизмат сафари устида бораётганди: Мато Гроссо қирғоқларида жойлашган бир неча қишлоқни суратга олишга баҳона бўладиган “Полковник Фавсетни излаб...” деб аталган янги ҳужжатли фильмни яратишим керак эди. Бу сафар Бразилияга бормайман, деб ахд қилдим, лекин Аннет ва бошқаларга буни айтишга ботина олмадим. Улар ҳеч нарсани тушунишмайди. Қолаверса, Аннет Кавано билан ёлғиз қолиш илинжида жўнаб кетишимни илҳақ кутаётганди.

– Бразилиядаги дўстларимизга салом айтиб қўй, – деди Кавано.

У аввалроқ жўнаб кетган ва энди мени Рио де Жанейрода, океан бўйидаги “Суза” меҳмонхонасида кутиб турган техник гуруҳимизни назарда тутаётганди. Хўш, нима бўлибди, ҳали анча кутишларига тўғри келади... Қирқ саккиз соатдан кейин уларни мавҳум бир безовталиқ чулғаб олади. Парижга телефон қилишади, Аннет асосий гўшакни кўтаради, Кавано иккинчисига қулоқ тутаяди. Мен полковник Фавсет каби йўқолиб қолган бўламан. Фарқи шундаки, камина экспедициянинг муқаддимасидаёқ ғойиб бўламан, улар Риога учаётган самолётга чиқмаганимни билиб, янаям кўпроқ хавотирга тушишади.

Учиб кетишимни пойлаб ўтиришларига хожат йўқлигини айтиб, ичимда энди уларни қайтиб кўрмайман дея, иккови билан хайр-хўш қилаётгандим. Ветзел билан Каванони болаликдаги орзуларини рўёбга чиқариш илинжидаги касбдошларимга хос ғурур ҳамон тарк этмаганди. Яна узоқ вақт қари “ўспирин” бўлиб қолармиканмиз? Улар “хайр” маъносида қўл силкитишарди. Аннет мени ҳаяжонга солди. Иккаламиз тенгқурмиз, бироқ энди у йигирма ёшимда мени жалб қилган, бироз сўлинқираган даниялик аёллардан бирига айланиб қолганди. У вақтларда ўзимдан хийла катта бўлган, ўшанақа жувонларнинг сокин меҳрини ёқтирардим.

Милан самолётига чиқиш учун дўстларимнинг аэропорт залини тарк этишларини кутиб турдим. Билдирмай ўша заҳотиёқ Парижга қайтсам ҳам бўларди, лекин орамизда узоқроқ масофа қолишини хоҳлаётгандим.

Бир лаҳзага кўнглимда транзит залидан чиқиб, қачонлардир ўзим юрган Милан кўчаларини яна кезиш фикри уйғонди, лекин бунинг фойдаси йўқ эди. Аёл бу ерга жонига қасд қилиш учун тасодифан келиб қолганди. Унинг изларини Париждан қидиришим керак.

Орқага қайтар эканман, йигирма беш ёшимда Тинч океанидаги оролларга қилган илк саёҳатимдаги сархушлиқни яна хис қилаётгандек

эдим. Ўшандан кейин кўп сафарларда бўлдим. Стенли, Саворньян де Бразза ва Ален Жерболарга таклид қилганмидим? Йўқ, узоқларга кетиб қолиш истаги мени ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ камраб олганди. Ўшанда мени Парижга қайта элтаётган самолётда Риодан ҳам узоқларга кетиб қолаётгандек эдим.

Париж атрофидаги мавзеларда кўплаб меҳмонхоналарни билганимдан тез-тез кўчиб юришга қарор қилдим. Илк хонани Дорэ йўлидаги “Додс” меҳмонхонасидан ижарага олдим. Бу ерда Аннет билан учрашиб қолиш хавфи йўқ эди. Шубҳасиз, жўнаб кетганимдан сўнг Кавано уни Дюкен хиёбонидаги уйига олиб кетган. Аннет ғойиб бўлганимни дарров пайқаб қолмагандир, негаки ҳеч ким, ҳатто Ветзел ҳам унинг Каванонинг маъшуқаси эканини билмасди, Верон мавзесидаги уйимизда эса, телефон беҳуда жиринглаётган бўлса керак. Кейинроқ ҳар ҳолда Верон мавзесига кириб ўтган, у ерда, тахминимча, қуйидаги мазмундаги телеграммани тошган: “Риодаги гуруҳ хавотирда. Жан ўн саккизинчидаги самолётга чиқмаган. Зудлик билан “Суза” меҳмонхонасига қўнғироқ қилинг”. Кавано ҳам уни овутиш учун Веронга келгандир.

Мен эса мутлақо хотиржам эдим, жуда енгил тортдим. Нақд пулимнинг таги кўринган захоти Аннет билан келишиб олишга уриниб кўраман. Верондаги уйимизга қўнғироқ қилиш, Каванонинг у ерда экани ҳисобга олинса, эҳтиётсизлик бўларди. Аммо Аннет билан хуфёна учрашиш йўлини топаман. Ундан сир сақлашга ваъда ҳам оламан. Мени қидириш учун йўлга чиқмоқчи бўлаётганларни қайтариш бундан буён унинг вазифаси. Босди-босди қилишга у жуда уста.

Дорэ йўли атрофида бугун ҳаво очик. Ўн саккиз йил аввал Миланда бўлгани каби жазирама эмас, кўчалар ҳам кимсасиз эмас. Бу ерда, Султ кўчаси ва фавворалар майдонининг нариги томонида сайёҳлар гуруҳ-гуруҳ бўлиб ҳайвонот боғи томон ошиқмоқда, яна кимлардир кўхна Мустамлакалар музейининг зиналаридан кўтарилмоқда. Кавано, Ветзел ва мен болалигимизда келиб юрган ушбу музей ва ҳайвонот боғи келажакимизга таъсир қилди. Бизни олис ўлкалар ва адоғи йўқ саёҳатлар ҳақидаги орзуларга етаклади.

Яна йўлнинг бошланиш нуқтасига қайтдим. Мен ҳам ҳайвонот боғига кириш чиптасини олиш тараддудидаман. Икки-уч ҳафтадан кейин аллақайси газетада Жан Б.нинг ғойиб бўлгани тўғрисида кичкина мақола чоп этилади. Аннет кўрсатмаларимга амал қилиб, Бразилияга сўнгги саёҳатим пайтида ўрмонда ҳушимдан кетиб қолганимга уларни ишонтиради. Маълум вақт ўтгач, мен ҳам изсиз йўқолган сайёҳ-олимлар Фавсет ва Моффрэллар рўйхатидан жой оламан. Ҳеч ким, ҳеч қачон Париждан чиқмай туриб хизмат вазифамга чек қўйганимни ва саёҳатимдан мақсад ҳам аслида шу эканини англаб етолмайди.

Газетачилар таъзияда бир инсон тақдирини ёрита оламиз, деб хомтама бўладилар. Ўн саккиз йил аввал вагон ўриндиғига суяниб олиб, “Корьера дела Серра”да босилган хабарни ўқигандим. Юрагимда оғриқ турганди: мақолада ёзилган ва барменнинг таъбири билан айтганда, ҳаётига яқун ясаган ўша аёлни мен аввалдан танирдим, ҳа, танирдим. Поезд Милан бекатида узоқ туриб қолди. Шунчалар изтиробда эдимки, гўё уни яна учратишга имкон бордек, поезддан тушиб, меҳмонхонага қайтиб борсаммикан, деб ҳам ўйладим.

“Корьера дела Серра”дагилар аёлнинг ёшини аниқлашда хато қилишганди. У қирқ беш ёшга кирганди. Аёл Ригога турмушга

чиққанлигига қарамай, хабарда қизлик насаби кўрсатилган. Лекин фукаролик ҳолатини қайд этганлар, Риго ва мендан бошқа ким ҳам биларди буни? Аёлни ҳаётининг дастлабки йигирма йилидаги қизлик насаби билан атаб, журналистлар тўғри йўл тутишгандир балки, бинобарин, уларни бу иши учун айблаш тўғримикиан?

Меҳмонхонадаги бармен кимдир “барча муаммоларни ҳал қилиш учун” келади, деганди. Ўша кимдир Ригомиди? Поезд тебранаётган бир пайтда ўзимни олти йил ичида ўзгариб кетган Риго ҳузуридаман, деб тасаввур қилдим. У мени таний олармикиан? Ингрид иккаласини олти йил аввал ҳаёт йўлларида учратганимдан бери уни қайтиб кўрмагандим.

Ингридни эса бир маротаба Парижда қайта учратдим. Ригосиз.

Ойна ортида ой нурига чўмган жимжит шаҳар манзараси бир-бир ўтмоқдайди. Купеда ёлғиз эдим. Ўриндикнинг тепасидаги тунчирокнигина ёқиб қўйгандим. Миланга уч кун аввал келганимда меҳмонхона йўлагига, эҳтимол, Ингридни учратган бўлардим. Бугун тушдан кейин, такси мени Гумбаз майдонига олиб кетаётганида ҳам шу ҳақда ҳаёл сурдим, лекин у пайтда ҳали аёлнинг кимлигини билмасдим.

Нималар ҳақида суҳбатлашардик? У мени танимаганга олганда-чи? Танимаганга?! Ахир у ўзини ҳамма нарсадан шунчалар йироқ ҳис этаётгандики, мени, эҳтимол, пайқамасди ҳам. Наридан борса расмиятчилик учун бир-икки оғиз сўз айтиб, кейин абадият сари йўл олган бўлармикиан?!

Така қояси деб аталадиган ҳайвонот боғидаги қатта қояга ичкаридаги зиналардан энди кўтарилиб бўлмай қолган. У кулаб тушай деб турибди ва мумга ўхшаш нарса билан қопланган. Айрим жойларида бетон парчалари осилиб, занглаган арматуралар очилиб қолган. Лекин мен жирафа ва филни кўришдан хурсанд эдим. Шанба. Кўп сонли туристлар сураётган олиш билан машғул. Таътил саёҳатида ҳали жўнаб улгурмаган ёки жўнамайдиган оилалар Венсен ҳайвонот боғига дала ҳовлига келгандек кириб келишмоқда.

Домеснил кўли бўйидаги ўриндикдан жой оламан. Эски Мустамлакалар музейига қўшни уйлар орасидаги “Додс” меҳмонхонасига кечроқ қайтишга қарор қилдим.

Ўша ёзда Миландан қайтиб келгач, Ингриднинг ўлими тўғрисида кўпроқ маълумот олмоқчи бўлдим. Уни Парижда биринчи ва охириги марта ёлғиз учратганимда берган телефон рақамига қўнғироқ қилсам, ҳеч ким жавоб бермади. Нима бўлганида ҳам у Риго билан яшамаётганини айтганди. Олти йил илгари икковлон мени Сен-Рафаел вокзалида кузатиб қўяётганларида Риго шошилиб ёзиб берган бошқа рақамни ҳам топдим: Клебер 83-85.

Бир аёл: “Жаноб Риго кўпдан бери кўринмайди”, деб жавоб берди. Унга хат юборсам-чи? “Ихтиёрингиз, жаноб. Ҳеч нарсани ваъда қила олмайман”. Кейин ундан, “Клебер 83-85” қаерда жойлашганини сўрадим. Спонтини кўчасидаги ижарага бериладиган уйларнинг бири экан. Ёзсаммикиан унга? Лекин таъзия билдириш на Ингридга, на Ригого керак эмасдек туюлди.

Саёҳатларим бошланиб кетди. Улар ҳақидаги хотираларим хира тортганди. Улар, яъни Ингрид ва Риго мени тасодифан учратган, муносабатларимиз эса, юзакилигича қолганди. Ингриднинг ўлимидан уч йил ўтиб, Океаниядан қайтаётиб ва бир неча кундан кейин яна Рио де Жанейрога жўнаб кетишга тўғри келди. Парижда ёлғиз ўзим тайёргарлик кўраётганимда Клебер 83-85га қўнғироқ қилиш истаги пайдо

бўлди. Қўнғироқ қилиш учун атайлаб Риволи кўчасидаги катта бир меҳмонхонага кирганим эсимда. Рақамни алоқачи қизга узатиб, Ригога нима дейишни ўйлаб, меҳмонхона холлида у ёқдан-бу ёққа юра бошладим. Овозим чиқмай қолади, деб кўркаётгандим. Аммо бу сафар ҳеч ким жавоб бермади.

Кейин йиллар, саёхатлар, Плейел ва бошқа жойларда хужжатли фильмларнинг намоиши бўлиб ўтди, на Ингрид, на Риго хаёлимни банд қилди. Бугунгидек иссиқ ёз кунларининг бирида, ўзимни ҳозиргига нисбатан заифроқ, бегонадай ҳис этиб, Ригога охириги марта қўнғироқ қилдим... Самолётдан самолётга чиқиши керак бўлган йўловчининг тасаввурисидаги каби вақт жойида қотиб қолгандек туюларди. Кавано ҳамда Ветзел бир неча кундан кейин ёнимга етиб келишлари ва учаламиз Риога жўнаб кетишимиз керак эди. Ҳаёт ҳали жўшқин ва режаларга тўла эди.

Ҳозиргина, меҳмонхонага қайтишимдан аввал кўхна Мустамлакалар музейининг пештоқи ва майдондаги фавворалар фонарлар билан ёритилганини кўриб ҳайрон бўлдим. Султ хиёбонига кираверишда сайёҳларнинг икки автобуси тўхтаб турарди. 14 июль¹ яқинлиги боис ҳайвонот боғи кечаси ҳам ишлаётганмикан? Кеч соат тўққизда сайёҳларни ушбу масканга нима жалб қилиши мумкин?

14 июлдаги, ҳар йилги одатимизга кўра, Верондаги катта шийпонимизда Аннет келаси ҳафтада дўстларимиз учун яна зиёфат уюштирармикан, деб ўзимга савол бердим. Бу масалада кўнглим тўқ эди: йўқолиб қолишим муносабати билан Аннет дўстлар эътиборига муҳтож бўлгани учун, Кавано ҳам бу анъанадан воз кечмасликни тавсия қилса керак.

Султ хиёбони бўйлаб боряпман. Офтобга қараган уйлар бўлақларга ажратиш ташлангандек ғалати кўринади. Баъзан айримларининг пештоқида қуёш нурлари акс этиб, йўлкаларда ҳам олачалпоқ жойларга кўзим тушади. Ботаётган қуёш ва соялар ўйини, жазирама ва кимсасиз хиёбон... Касабланка. Ҳа, Касабланканинг катта хиёбонларидан бирида кетаётгандек эдим. Қоронғи тушди. Очик деразадан телевизорнинг товуши келяпти. Яна Париждаман. Телефон кабинасига кириб маълумотномадан Риго фамилиясини қидираман. Исмлари ҳар хил бўлган бир талай Риголар. Лекин унинг исми хотирамда қолмабди.

Аммо Ригонинг тирик эканига, унинг шаҳар четидаги тураржойлардан бирида яшаётганига шубҳам йўқ эди. Вафот этган ёки дараксиз кетган, деб тахмин қилинаётган неча-неча эркак ва аёллар Париж атрофидаги ана шу тураржойларда истиқомат қиладилар... Қиёфасида ўтмиш акс этган шундай кимсалардан икки-учтасини Дорэда учратгандим. Уларнинг узундан-узоқ ўтмиши ҳикояларга арзигулик, лекин бундай кимсалар умрининг охиригача сукут сақлайдилар, жамият уларни унутиб юборганига эса мутлақо бефарқ.

“Додс” меҳмонхонасидаги хонамда ёз фаслининг доим бир хил ўтишини ўйлаб ётдим. Июнда ёмғирлар мавсуми, кейин саратон, Аннет иккимиз дўстларимизга Верондаги айвонимизда зиёфат берадиган 14 июль оқшоми... Лекин Ингрид ва Ригони учратганимдаги ёз бутунлай бошқача эди. Ҳавода ҳали баҳор нафаси уфурарди.

Ҳаётимнинг қайси лаҳзасидан бошлаб ёз фасли аввалгиларидан бошқача бўлиб кўрина бошладийкан? Аниқ айтиш мушкул. Аниқ сананинг ўзи йўқ эди. Ингрид Миланда ўз жонига қасд қилган ёздан бошлабми? Менга ўша ёз бошқаларидан фарқ қилмайдигандек туюлганди.

¹ 14 июль – Франция Республикасининг миллий байрами – Бастилия эгалланган кун.

Бугун куёш нурига чўмган кимсасиз кўчалар, сариқ такси ичидаги дим ҳаво, жазирамани эслай туриб, Парижда, июль ойида яна ўша кундагидек ўзимни нохуш ҳис қилипман.

Кўпдан бери, бу сафар эса айниқса, ёз менда аллақандай ёлғизлик, ланжлик ҳиссини уйғотиб, ўтмиш сари етаклайдиган бўлиб қолди. Кўзни қамаштирадиган ёруғликданми бу, кўчалардаги сукунатданми, Султ кўчасидаги уйларнинг пештоқларига олачалоқ бўлиб тушиб турган ботаётган куёш нурлариданми, сабабини билолмадим. Миямда ўтмиш ва бугун ўта кучли таассурот оқибатида аралашиб кетгандек. Тушқун кайфиятнинг илдизи ана шунда. Тушқунлик мени нафақат ёлғиз қолганимда, балки Верон мавзесидаги айвонимизда уюштириладиган 14 июлдаги зиёфатларимизда ҳам қамраб оларди. Ҳар сафар Ветзел ва Кавано менга: “Хўш, Жан, ишлар ёмонми? Бир қадах шампан ичиб юборсанг бўларди...” дейишади, Аннет эса, каминага ёпишиб олиб, кўрсаткич бармоғини лабимга босиб, Дания талаффузида кулоғимга шивирлайди: “Нималарни ўйлаяпсан, Жано? Айт-чи, мени ҳалиям севасанми?” Атрофимизда эса кулги, қаҳқаҳа, суҳбат ва мусиқа давом этади.

Ўша ёзда руҳим тетик, ўтмиш хотиралари юки ҳам ҳозиргидай оғир эмасди. Ёшим йигирмада эди. Австриядан, Венадан поездда қайтаётиб, Сен-Рафаел темир йўл бекатида тушдим. Эрталаб соат тўққиз. Ниятим Сен-Тропе¹ томонга кетаётган машинани тўхтатиш. Камзулимнинг чўнтақларидан бирини кўриб, ёнимдаги уч юз франк ақчамни ҳам ўғирлатиб кўйганимга ишонч ҳосил қилдим. Ўша онда мен энди нима қиламан деган саволни ўзимга бермасликка қарор қилдим. Шу куни эрталаб ҳаво очиқ, бугундагидек иссиқ эди, лекин жазирама мени безовта қилмасди.

Денгиз сари олиб борадиган йўл бўйида машина тўхтатиш учун Сен-Рафаелдан чиқаверишда туриб олдим. Ярим соатча кутганимдан кейин қора рангли машина тўхтади. Мени дастлаб рулда аёл кишининг ўтиргани, эркак эса, орқа ўриндикда экани ажаблантирди. Аёл туширилган ойна томон сал эгилди. Кўзларида қора кўзойнак бор эди.

– Қаёққа кетяпсиз?

– Сен-Тропе томонга.

У “чиқинг” дегандек боши билан ишора қилди.

Иккаласи ҳам бир сўз демади. Суҳбатлашиш учун мавзу қидира бошладим.

– Таътилдамисизлар?

– Ҳа, ҳа...

Аёл менга паришонхотирлик билан жавоб қайтарди. Эркак эса, орқа томонда Мишленникидан² каттароқ харитани ўрганаётганди. Кўзгудан у менга яхши кўриниб турарди.

– Тез орада Иссамбрда бўламиз...

Аёл йўл ёқалаб ўрнатилган кўрсаткичларга қараб борарди. Кейин у мен томонга ўгирилди:

– Иссамбрда бир-икки дақиқага тўхтасак, эътироз билдирмайсизми?

У менга кўп йиллик танишига савол бераётгандек бамайлихотир гапирди.

– Тўхтаб ўтамиз-да, кейин тўғри Сен-Тропега йўл оламиз, – деди ҳамроҳим жилмайиб.

¹ Сен Тропе – Франциянинг Ўрта Ер денгизи бўйидаги сайёҳлик маркази.

² Мишлен – филдираклар ва автомобиль учун зарур бошқа анжомлар, жумладан, йўл хариталари ишлаб чиқарадиган машҳур ширкат.

Орқадаги киши харитасини буклаб, ёнига, ўриндиқ устига ташлаб қўйганди. Иккаласиям ўттиз беш ёшларда, деган бўлардим. Аёлнинг сочлари қўнғир, кўзлари мовий эди. Ҳамроҳининг калта сочи орқага таралган, юзи гўштдор, бурни пучуқроқ эди. Эгнига кийик терисидан камзул кийган.

Айтилган жой шу ер, шекилли... Анави киши бизни кутяпти...

У аёлнинг елкасига қўлини қўйиб эгилди. Серҳашам уйнинг панжараси олдида ёзги камзулдаги бир одам қўлида қора папка билан у ёқдан-бу ёққа юраётганди.

– Бир лаҳзалик ишимиз бор, – деди аёл менга. – Бизни машинада кутиб тура оласизми?

Эркак биринчи бўлиб тушди ва аёлга эшикни очди. У машинадан тушгач, эшикни эркакнинг ўзи ёпди-да, очиқ ойнадан бош суқиб:

– Агар зериксангиз, чекишингиз мумкин... Қўлқоп солинадиган қутида сигарет бор, – деди.

Икковлар папка кўтариб турган киши томон йўл олишди. Назаримда, машинадан тушган эркак оёғини сал судраб босар, лекин қомати тик, бир қўли билан ҳимоя қилаётгандек аёлнинг елкасидан кучиб олганди. Панжарали эшикни очган папкали киши улар билан қўл сиқиб сўрашгач, йўл бошлади.

Қўлқопли қутидан сигарет қидираётди, кимнингдир паспортини ерга тушириб юбордим. Жойига қўйишдан олдин уни очдим: паспортни беихтиёр очдимми ё қизиқувчанлигим сабабими, буни ҳозир аниқ айтолмайман. Ригонинг рафиқаси Ингрид Тейрсен номига берилган француз паспорти. Унинг Австрияда, мен бир неча ой истикомат қилган Венада туғилганидан ҳайратланиб сигарет тутатдим, лекин биринчи тортишдаёқ юрагимда оғриқ турди: поездда туни билан мижжа қоқмаган, кечадан бери туз тотмагандим.

Машинадан тушмай чарчоқни енгишга уришиб кўрдим, лекин вақти-вақти билан мудроқ элтмоқдайди. Уларнинг паст овозда суҳбатлашаётганлари қулоғимга чалинди, кўзимни очсам, иккови папка кўтарган одам билан машина ёнида туришарди. Кейин унинг қўлини сиқиб хайрлашдилар ва папкали одам катта-катта қадам ташлаб кўчанинг нарига томонига ўтиб кетди.

Эшикни очиб, машинадан тушдим.

– Олдинда ўтириб кетолмайсизми? – деб сўрадим эркакдан.

– Йўқ, йўқ... Оёғим туфайли орқа ўриндиқда кетишга мажбурман. Уни ҳали ҳам буколмаяпман. Тиззамда эски яра бор...

У мени хотиржам қилишга уринаётгандек жилмайиб гапирётганди. Паспортда қайд қилинган Риго шумикан?

– Ўтиринглар, – деди аёл чиройли қошларини чимириб.

У қўлқопли қутини очиб, сигарета олди-да, машинани бироз силтаб юргизди. Ҳамроҳи орқада ўтирар, оёқларидан бирини ўриндиқнинг устига узатиб олганди.

Аёл машинани жуда секин ҳайдаётганидан, мудрашдан ўзимни тиёлмадим.

– Таътилдамисиз? – сўради у мендан.

Улар мени: “Уйингиз қаерда?”, “Қаерда ўқийсиз?” қабилидаги саволлар билан қўмиб ташлайди, деб хавотирландим.

– Таътилдаман, деб аниқ айтолмайман. Ҳали бу ерда қолиш-қолмаслигим номаълум.

– Биз Пампелон пляжи яқинидаги кичкина бир уйда истиқомат қиламиз, – деди аёл менга. – Аммо ижара учун бошқа жой қидиряпмиз... Бизни кутиб ўтирганингизда бир виллани кўздан кечириб чиқдик... Афсус, менга у жуда каттадек кўринди...

Орқадаги кишидан садо чиқмасди. У бир кўли билан тиззасини силаб ўтирарди.

– Менга айниқса у ернинг номи ёқди: “Иссамбр”... Жуда чиройли атама... Нима дейсизлар?

Аёл қора кўзойнагининг ортидан менга қараб турарди.

Сен-Тропега кириб борганимиздан кейин, ўнгга, пляжга элтадиган йўлга бурилдик.

– Шу ердан бошлаб ҳар доим адашаман, – деди аёл.

– Тўғрига ҳайдайвер.

Эркак паст овозда, Париж шеvasида гапиргани учун ундан Парижда яшайсизларми, деб сўрадим.

– Ҳа, лекин биз шу ерларга кўчиб келсак керак, – деди у.

– Сиз-чи, Парижда яшайсизми?

Мен орқага ўгирилдим. Унинг оёғи ҳамон ўриндик устида. Назаримда, у менга масхараомуз нигоҳ ташлагандек эди.

– Ҳа, Парижда яшайман.

– Ота-онангизнинг уйидами?

– Йўқ.

– Уни тинч кўй, – деди аёл. – Ахир полициядан эмасмиз-ку.

Узоқда, йўлнинг куйироғида, тоқзорлар ва қарағайзорлар ортида денгиз кўринди.

– Яна ичкарилаб кетдинг, – деди эркак. – Чапга қайрилиш керак эди.

Аёл машинани орқага бурди ва қарши йўналишдан келаётган машинага урилиб кетишига бир баҳя қолди.

– Кўркмаяпсизми? – сўради эркак мендан. – Ингрид машинани жуда ёмон ҳайдайди. Бир неча кундан кейин оёғим тузалгач, ўзим рулга ўтираман.

Бошига “Таити Муреа” деган ёзувли устун ўрнатилган чоғроқ йўлдан кетиб борардик.

– Ҳайдовчилик гувоҳномангиз борми? – сўради аёл мендан.

– Ҳа.

– Унда менинг ўрнимга ҳайдайқолинг. Шундай қилсак, тўғрироқ бўларди.

У чорраҳалардан бирида тормозни босганда, рулга ўтиришга ҳозирлик кўраётгандим, мени тўхтатди:

– Йўқ-йўқ... Ҳозир эмас... Кейинроқ...

– Чапга юр, – деди ҳамроҳи унга.

Кейин бармоғи билан йўл четидаги навбатдаги лавҳага ишора қилди: “Таити Муреа”.

Машина энди икки четига атиргул экилган қишлоқ йўлидан кетиб борарди. Биз зангори эшик ўрнатилган айлана девор ёқалаб ўтдик. Аёл машинани эшик ёнида тўхтатди.

– Пляж орқали борсак яхши бўларди, – деди эркак.

Кейин атиргулли йўл бўйлаб юришда давом этдик ва уловни “Муреа” ресторанининг машина тўхташ жойида қолдириб, хувиллаб ётган ресторан ҳовлисини кесиб ўтдик-да, пляжга чиқдик.

– Уйимиз сал нарида, – деди эркак. – Пиёда борсак ҳам бўлади...

Аёл оёқ кийимини ечиб, ҳамроҳини кўлтиқлаб олди. Эркак ҳали ҳам қадамини судраб босар, лекин оёғининг лат егани энди камроқ сезилаётганди.

– Ҳозирча пляжда ҳеч ким йўқ, – деди аёл менга. – Мен айниқса шунақа пайтни яхши кўраман.

Уларнинг уйи пляждан панжарали девор билан ажратилганди. Панжара орасидаги тирқишдан ичкарига ўтиб олдик. Эллик қадамлар ичкарида Америка йўлларида учрайдиган мотелларга ўхшаб кетадиган уйга кўзим тушди. Чоғроқ қарағайзор унга соя ташлаб турарди.

– Катта вилла нарироқда, – деди эркак менга.

Ичкарида, қарағайлар орасида мавританча ёки испанча услубда қурилган, атрофи мовийранг сопол ҳовуз билан ўралган бир қаватли катта оппоқ иморат қад ростлаганди. Ҳавзада кимдир чўмилмоқдайди.

– Уйнинг эгалари нариги иморатда истикомат қилишади, – деди эркак. – Биз улардан боғбоннинг уйини ижарага олганмиз.

Аёл ичкаридан зангори чўмилиш кийимида чиқиб келди. Ҳамроҳим иккаламиз уни ойнаванд айвон ёнидаги йиғма ўриндикда кутиб ўтирдик.

– Чарчаган кўринасиз, – деди эркак. – Шу ерда дам олинг. Биз пляжда бўламиз...

Аёл қора кўзойнаги ортидан менга индамай қараб турарди. Кейин:

– Бироз ҳордик чиқариб олишингиз керак, – деди қарағайзор ёнида ётган ҳаво тўлдирилган катта тўшакни кўрсатиб.

Тўшакка чўзилиб, кўзларимни осмонга, қарағайларнинг учига тикдим. Қулоғимга ҳовуз томондан келаётган товушлар, сувнинг шалоплаши чалинарди. Қарағай шохлари оралаб нур ва соялар рақси давом этар, мени ёқимли мудроқ боса бошлади. Ҳозир эсласам, назаримда ўшанда бахт деб аташ мумкин бўлган, ҳаётда кам учрайдиган тотли сокинлик онларини бошдан кечиргандек эдим. Қарағайлар оралаб кўзимга тушиб халал бераётган офтоб остида, ярим мудроқ ичида гўё биз узоқ йиллик танишдек мени уйларига бошлаб келганликларини табиий ҳолдек қабул қилаётгандим. Нима бўлганда ҳам менда танлаш имконияти йўқ эди. Воқеаларнинг қай тарзда ривожланишини келажак кўрсатади. Пировардида мени уйку элитди.

Ёнгинамда уларнинг овозларини эшитсам ҳам, лекин кўзимни очолмадим. Қовоқларим ортидаги сарғиш ёғдуни илғаётгандим. Кимдир елкамга қўлини қўйди.

– Хўш? Яхши ухладингизми?

Ўрнимдан сакраб туриб кетдим. У бўз матодан тикилган шим, энги калта қора кўйлак ва қора кўзойнакда эди. Аёл эса ванна халатида, сочлари нам, ҳозиргина чўмилиб чиққани шундоққина кўриниб турарди.

– Соат уч бўлиб қолди, – деди эркак. – Биз билан овқатланасизми?

– Сизларни безовта қилиб қўяманми, деб кўркаман.

Ҳали ҳам уйқусираётгандим.

– Бизни ҳечам безовта қилмайсиз... Тўғрими, Ингрид?

– Тўғри, безовта қилмайсиз.

У мовийми, кулрангми кўзларини менга қадаб жилмайди.

Пляждан ўтиб “Муреа” ресторанининг айвонига чиқдик.

Столларнинг кўпи бўш эди. Яшил соябон остидаги стол атрофидан жой олдик. Гавдаси чанғичиларнинг собиқ мураббийи келбатини эслатадиган одам буюртма олгани келди.

– Ҳар доимгидек, – деди аёл. – Уч кишига.

Жазирама куёш нурларига чўмган пляж, денгиз ва “Муреа”нинг ай-вонида сокинлик ҳукм сурарди. Жимжитлик туфайли энг паст товуш ҳам бошқача жарангламоқда эди: биздан анча наридаги стол атрофида, чўмилиш кийимида ўтирганларнинг сухбати ҳам ёнгинамизда эшитила-ётгандек эди; бепоен денгиз сатҳида сузиб бораётган, вақти-вақти билан моторини ўчириб сирғалаётган кемадагиларнинг кулгилари ва овозлари бизгача етиб келарди.

– Агар тўғри тушунган бўлсам, – деди эркак, – бу ерларда борадиган жойингиз йўқ.

– Йўқ.

– Саргузашт излаб юрган экансиз-да...

У сира кесатмаётганди. Аксинча, гап оҳангида менга нисбатан хайрихоҳлик бордек эди.

– Лекин, таассуфки, Парижга, ишимга иложи борича тезроқ қайтишим керак.

– Қандай иш экан?

Саволни энди мендан мовий кўзларини узмаётган аёл берди.

– Мен жўғрофия журналларига мақолалар ёзаман...

Гапимнинг ярмигина ёлгон эди. Журналист ва сайёҳ Анри Стенлей ҳақида катта мақола ёзиб, журналга юборгандим, лекин уни босиб чиқаришадими-йўқми – билмасдим.

– Ҳозир-чи, саёҳатдан қайтасизми? – сўради эркак мендан.

– Ҳа, Венадан, Австриядан.

Суҳбатнинг Вена мавзусига бурилишидан умидвор эдим. Аёл ўша ерда туғилган, шаҳарни яхши билади, деб ўйладим. Унинг индамаганидан хайратга тушдим.

– Вена жуда кўркам шаҳар...

Қанча уринмай, аёл Вена мавзусига гап бурмади.

– Ўзингиз-чи? Парижда ишлайсизларми?

– Нафақага чиққанман, – эркак бошқа саволга ўрин қолдирмай куруққина жавоб қайтарди.

– Чўмилиб келаман. Шу ерда бўласизларми?

Аёл шундай деб ўрнидан турди ва оқ ҳарир халатини ечди. Ҳовур орасидан уни кузатиб турдим. Аёл пляжни кесиб ўтиб, денгиз сари йўналди ва белигача сувга ботгач, сузиб кетди.

...Биз уй яқинидаги карағайлар соясига қайтдик. Улар менга ўргатганларидан кейин бироз қарта ўйнадик. Ўшанда ҳаётимда биринчи ва охириги марта қарта ўйнадим. Бу орада қош қорайди.

– Бориб у-бу нарса харид қилиб келаман, – деди аёл.

Ҳамроҳи менга ўтирилди:

– У билан бирга бора оласизми? Ҳар эҳтимолга қарши... Унинг ҳайдовчилик гувоҳномаси йўқ... Аввалроқ буни сизга айтгим келмади... Сен-Рафаел йўлида бизни ҳибсга олишларидан хавфсираган бўлардингиз...

Эркак шундай деб жилмайди.

– Мен ҳеч нарсадан кўркмайман, – дедим.

– Тўғри қиласиз... Сизнинг ёшингизда мен ҳам ҳеч нимадан кўркмасдим...

– Лекин биз ҳозир ҳам ҳеч нарсадан кўркмаймиз, – деди аёл кўрсаткич бармоғини кўтариб.

Камзулимнинг ички чўнтагида доимо паспортим ва ҳайдовчилик гувоҳномамни олиб юрардим. Рулга ўтирдим. Жойимдан жиличиб маши-

налар тўхташ жойидан чиқиб олишда қийналдим, негаки кўпдан бери рулга ўтирмагандим.

– Назаримда мендан ҳам ёмон ҳайдаяпсиз, – деди аёл.

У йўл кўрсатиб кетмоқдайди. Қаторасига бамбук экилган яна ўша тор йўл. У шунчалар тор эдики, ҳар сафар қаршимдан улов чиққанда йўлнинг четига чиқишга мажбур бўлаётгандим.

– Истасангиз, ўрнингизга мен ҳайдайман? – деди аёл.

– Йўқ-йўқ, ҳаммаси жойида.

Машинани “Париж” меҳмонхонаси ёнида тўхтатдим. Бинонинг олд томонидаги манзара уни тоғдаги меҳмонхоналарга ўхшатиб қўйганди. Биз бандаргоҳгача пиёда юриб бордик. У ерда сайёҳлар гуруҳ-гуруҳ бўлиб кўрфазда турган яхталарни томоша қилишар ёки “Сенекье” айвонидан бўш жой қидиришарди. Аёл дорихонадан у-бу олган бўлди. Ҳеч нарса керак эмасми, деб мендан ҳам сўради. Бироз иккилангач, устара ва совун кераклигини, лекин ёнимда пулим йўклигини тан олдим. Кейин китоб дўконидан саргузашт китоб сотиб олдик. Сўнгра портдаги тамаки дўконига кирдик. Аёл бир неча кути сигарет харид қилди. Оломон орасидан йўл очиб юришга сал қийналдик. Лекин бироздан кейин иккимиз эски шаҳар кўчаларида эркин сайр қила бошладик...

Биз Понш кўчасидан юрдик, кейин гумбаз остидан ўтиб, балиқчилар бандаргоҳи кўришиб турган майдонда тўхтадик. Аёл менга хароба бир уйнинг айвонини кўрсатди.

– Кўп вақтлар бурун эрим иккимиз ҳув анави ерда яшаганмиз... У пайтда сиз ҳали туғилмагандингиз...

Унинг мовий кўзлари ҳамон менга тикилар, ушбу бефарқ нигоҳдан ўзимни ноқулай ҳис қилаётгандим. Аёл қошини чимириб қўйганда эса худди мени мазах қилаётгандек туюларди.

Шаҳар кўрғони остонасида, қияликдаги боғда ўриндик топиб, ёнма-ён ўтирдик.

– Ота-онангиз борми?

– Уларни кўрмаганимга кўп бўлди, – дедим.

– Нега?

Яна ўша қош чимириш. Нима деб жавоб берсам экан? Мендан қутулиш учун нукул бирон-бир пансионат ёки интернат қидирган ғалати ота-онам бор.

– Эрталаб сизни йўлнинг бетида кўрганимда ота-онангиз бормикан, деб ўзимга ўзим савол бергандим.

Биз Ситадел кўчасидан бандаргоҳ томон тушиб бордик. Кўча қиялиги боис у мени қўлтиқлаб олди. Билагаи ва елкасининг тегиб туришидан ҳали сира бошимдан ўтказмаган туйғуни, кимнингдир ҳимоясини ҳис қилдим. У менга ёрдам бера оладиган биринчи инсон эди. Кўнглимни аллақандай тетиклик қамраб олди. Билагини теккизиб, мовий кўзларини менга қадаганда бахш этаётган хотиржамликни илгари сира ҳис этмагандим.

Биз пляж орқали уйга қайтдик. Кўрфаз ёғдуси ойнаванд айвон орқали ўтиб, атрофимизни ёритарди.

– Бир қўл қарта ўйнаймизми? – деди эркак. – Лекин жамоавий ўйинларни ёқтирмайдиган кўринасиз...

– Унинг ёшида биз қарта ўйнаганмизми?

Аёлнинг саволи ҳамроҳига қаратилганди. У кулди.

– Қарта ўйнашга вақтимиз бўлмаган.

У бу гапни шивирлаб, фақат ўзи эшитадиган қилиб айтди. Мен эса ўша пайтларда улар нима билан банд эканликларини билгим келди.

– Борадиган бошқа жойингиз бўлмаса, бизникида қолишингиз мумкин, – деди аёл менга.

Мени дайди-дарбадарга ўхшатишяпти, деган фикрдан ўзим уялиб кетдим.

– Ташаккур... Агар сизларни безовта қилиб қўямасам...

Бундай дейиш азоб эди. Ўзимда куч топиш учун бармоқларимни лунжимга қададим. Лекин мушкул бўлса-да, яна бир нарсани уларга айтишим зарур эди.

– Эртага Парижга қайтишим керак. Афсуски, бор пулимни ўғирлатиб қўйдим...

Бошимни ерга эгишнинг ўрнига жавоб кутиб, аёлнинг кўзларига тик боқдим. У яна қошларини чимирди.

– Ҳали шунга эзилиб юрибсизми?

– Хотирингиз жам бўлсин, – деди эркак. – Эртанги поезддан сизга жой олиб берамиз.

Юқорида, қарағайзор орқасида, вилла ва ҳовузнинг зангори гултошлариди соялар ўйнаётганини кўриб турардим.

– Улар ҳар куни зиёфат уюштиришади, – деди эркак. – Бу ухлашимизга халақит беради. Шунинг учун бошқа уй қидиряпмиз.

Унинг кайфияти бирданига тушиб кетди.

– Авваллари бизни зиёфатларига қўшишга роса уринишарди, – деди аёл. – Чироқларни ўчириб, уйда ҳеч ким йўқ, деган таассуротни уйғотишга ҳаракат қилардик.

– Қоп-қоронғида ўтирардик. Бир сафар улар бизни олиб кетгани келишганда қарағайлар ортига бекиниб олдик...

Нега эр-хотин гўё ўзларини оқлаётгандек, менга ишониб буларни айтишди экан?

– Уларни танийсизми? – деб сўрадим мен.

– Ҳа, оз-моз... – деди эркак. – Лекин уларни кўришни истамаймиз...

– Биз ёввойилашиб кетганмиз, – деди аёл.

Овозлар яқинроқдан эшитилди. Эллик кадамлар нарида уч-тўрт киши четига қарағай экилган йўлқадан биз томон юриб келмокда эди.

– Чироқни ўчирсак, эътироз билдирмайсизми? – деди эркак менга.

У уйга кириб кетди, чироқ ўчиб, биз нимқоронғида қолдик. Аёл қўлини муштимнинг устига қўйди.

– Энди, – деди аёл, – шивирлаб гаплашишга тўғри келади.

Кейин у менга жилмайиб қаради. Эркак эса, товуш чиқармай секингина деразани ёпди-да, қайтиб келиб, йиғма ўриндиққа ўтирди. Ҳалиги кишилар яқинлашиб қолган, уйга элтадиган йўлак бошида эдилар. Улардан бирининг бўғиқ товуши эшитилди:

– Ахир қасам ичяпман! Қасам ичаман сенга...

– Агар бу ергача келишса, ўзимизни ухлаганга солишдан бошқа иложимиз қолмайди, – деди эркак.

Қоронғида ўриндиқда ўтириб, ўзимизни ухлаганга солсак, ғалати туюлса керак, деб ўйладим.

– Агар уйғотиш учун елкамизга туртишса-чи? – сўрадим мен.

– Унда ўзимизни ўлганга соламиз, – деди аёл.

Келаётганлар йўлқадан ортга қайрилиб, қияликдан пастга, пляж томон тушиб кетишди. Ой ёғдусида уларнинг икки эркак ва уч аёл эканлигини пайқадим.

– Хавф ортда қолди, – деди эркак. – Қоронғида ўтираверганимиз маъкул. Чирок ёксак, пляждан туриб кўриб қолишлари мумкин.

Бу гаплар ҳазилми-чинми – билолмаётгандим.

– Ўзимизни тутишимиз сизни хайрон қолдириятими? – сўради аёл мендан майин овозда. – Шундай лахзалар бўладики, одамлар билан бир оғиз ҳам гаплашолмай қоласан...

Боягиларнинг қиёфаси пляжда аниқ-тиниқ кўриниб турарди. Улар кийимларини ечиб полинезияликларнинг маъбудига ўхшатиб йўнилган кунда устига ташлаб қўйдилар. Аёллар денгиз томон ошиқдилар. Йигитлар уларни таъқиб қилдилар. Вилла томондан эса мусиқа садоси ва ғала-ғовур эшитилаётганди.

– Бу шовкин-сурон тунги соат учгача давом этади, – деди эркак. – Кейин рақс тушиб, денгизда чўмилишади.

Биз бировдан беркинаётгандек, ўриндикда узоқ вақт жим ўтирдик.

Мени аёл уйғотди. Кўзимни очганимда мовий кўзлар яна менга тикилиб турганини кўрдим. У ойнани очганда офтоб кўзимни қамаштирди. Ташкарида нонушта қилдик. Атрофимизда қарағайлар ҳиди анқирди. Пастда, пляжда ҳеч ким йўқ, тунги чўмилишнинг изи ҳам қолмаган, “полинезияликлар маъбудиди” устида ҳеч ким кийимини унутиб қолдирмаганди.

– Агар истасангиз, бу ерда яна бир неча кун қолишингиз мумкин. Бизни сира безовта қилмайсиз.

Ҳа, қоламан, дейишимга сал қолди. Мени яна аёл билан қияликдаги кўча бўйлаб пастга тушаётганимизда қалбимни қамраган хузурбахш ҳиссиёт чулғаб олганди. Эртани ўйламай, қийинчиликларни енгишда кўмак берадиган, ўзингга аста-секин ишонч уйғотадиган мана шу олийжаноб одамлар ёнида қолиб, кунларни сокин ўтказиш қандай сурурли.

– Парижга қайтишим керак... Ишга бормасам бўлмайди...

Улар Сен-Рафаел темир йўл бекатигача машиналарида элтиб қўйишни таклиф қилишди. “Безовта бўлмаймиз, барибир Иссамбрдаги уйни яна бир марта кўришимиз керак”, дейишди. Бу сафар машинани эркак бошқарди, мен орқа ўриндикқа ўтирдим.

– Кўркмаётгандирсиз, деб умид қиламан, – деди аёл менга ўгирилиб. – У машинани биздан ҳам баттар хайдаяпти.

Чиндан ҳам, эркак машинани жуда тез хайдаётганди, мен ўриндикқа маҳкам ёпишиб олдим. Пировардида, кўлим аёлнинг елкасига тегиб кетди ва энди тортаман деганимда машина кескин бурилиб, секинлашганди, аёл кўлимни маҳкам ушлаб олди.

– У ҳозир бизни ўлдириб қўяди!.. – деди аёл.

– Йўқ, йўқ, кўркманглар, бу сафар тирик қоласизлар.

Сен-Рафаел бекатида эркак касса томон йўл олди, аёл эса китоб ва газеталар дўкони олдида мени тўхтатиб:

– Менга изқуварлар тўғрисида китоб топиб беролмайсизми? – деб сўради.

Китоб жавонларини кўздан кечириб, унга саргузашт китоб кўрсатдим.

– Бўлаверади, – деди аёл.

Эркак ёнимизга қайтиб келиб, менга чипта узатди.

– Сизга биринчи даражали чипта олдим. Шуниси анча қулай.

Ўнғайсизланиб миннатдорчилик учун сўз қидирдим.

– Бекорга овора бўлибсиз...

У елка қисиб қўйди-да ўзига саргузашт китоб сотиб олди. Кейин мени биргаликда платформача кузатиб қўйишди. Поезднинг келишини ҳали

ўн дақиқача кутиш керак эди. Учаламиз скамейка устига ўтирдик.

– Жон деб сизлар билан яна кўришган бўлардим, – дедим мен.

– Париждаги уйимизнинг телефон рақами бор. Қишда, албатта, ўша ерда бўламиз.

Эркак камзулининг ички чўнтагидан ручка чиқариб, саргузашт китобининг бир бетини йиртиб олди-да, унга исми ва телефон рақамини ёзди ва қоғозни буклаб, менга узатди.

Вагонга чиққанимда иккаласи ҳам поезднинг юришини кутиб, эшик олдида туриб қолишди.

– Тинчгина кетасиз... – деди эркак менга. – Купеларда ҳеч ким йўқ.

Поезд қўзғалганида аёл кўзойнагини ечди ва мен яна унинг мовий кўзларини кўришга муваффақ бўлдим.

– Омадингизни берсин, – деди у менга.

Марселга етиб боргач, паспортимни унутиб қолдирмадиммикан, деб, жомадонимни кўздан кечирдим ва кўйлақларимдан бирининг ёқасидан бир нечта қоғоз пул топиб олдим. Менга пул бериш иккаласидан қай бирининг хаёлига келди экан, деб ўйладим. Эҳтимол, қарорни биргаликда қабул қилишгандир.

Верон мавзесидаги хонадонимизга ҳеч кимнинг эътиборини тортмасдан секингина кириб олиш учун 14 июль эканидан фойдаландим. Мулен-Руж¹ ортидаги, эндиликда ҳеч ким юрмаётган йўлакка ўтдим. Учинчи қаватдаги эшикдан қазноққа кириш мумкин. Риога ёлғон сафаримдан аввал ушбу эшикнинг калитини – борлигини Аннет хаёлига ҳам келтирмайдиган, Брикар ясаган қадимги калитни ўзим билан олволгандим. Аннет биладиган ягона калитни – хонадоннинг асосий эшиги калитини эса, атайлаб пардоз столида қолдиргандим. Хуллас, агар у Парижда эканимдан хабар топган тақдирда ҳам, калитни унутиб қолдирганимга, уйга тўсатдан кириб келолмаслигимга ишончи комил эди.

Қазноқда чирок йўқ. Пайпаслаб болалар хонаси эшигининг тутқичини топдим. Китоб жавонлари териб қўйилган йўлак меҳмонлар кутиладиган катта хонага олиб боради. Ҳеч бир хатар бўлмаса-да оёқ учида юряпман. Улар юқорида, айвонда. Ғўнғир-ғўнғир суҳбатларини эшитиб турибман. Ҳаёт менсиз ҳам давом этаётганди. Бир лаҳзага кўнглимда пиллапоялари деворга ёндош, тутқичлари тўқима арқондан ясалган тор зинадан юқорига кўтарилиш истаги уйғонди. Шундай қилсам кеманинг палубасига ўхшаш айвонга чиққан бўлардим. (Аннет иккимиз уйимиз доимий саёҳатда юрганларнинг уйидек таассурот уйғотишини хоҳловдик: иллюминаторлар, кубрик², борт). Хуллас, тепага чиқсам, ўртага мен ўлик сукунат деб атайдиган жимлик чўккан бўларди. Кейин мени саволга кўмиб ташлашар, зиёфат янада жонланар, каминанинг шарафига шампан виноси сипқорардилар.

Мен биринчи пиллапоядаёқ тўхтадим. Йўқ, масала ҳал, ҳеч кимни кўришни ва ҳеч нарсани тушунтиришни ҳам, одатий ҳаёт оқимига қайта тушиб қолишни ҳам истамайман. Ёзги кийимларимдан бир нечтасини ва бир жуфт пойабзал олиш учун ётоқхонамизга кирмоқчи бўлиб эшик тутқичини оҳиста бурадим. Эшик ичкаридан кулфланганди. Пастга бир текис ёруғлик тушиб турибди. Ташқарида ҳамма байрамни нишонлаётган бир пайтда кимдир бу ерга кириб олганди. Ким экан? Аннетми ё Каваноми? Менинг бева хотиним – модомики, қайтмасликка аҳд

¹ Мулен Руж – Париждаги машҳур ресторан-кабаре.

² Кубрик – кема экипажи яшайдиган хона.

қилган эканман, уни бева дейиш тўғри бўлар – энг яқин дўстим билан эр-хотиннинг тўшагини “бахам” кўраётганмикан?

Иш кабинети вазифасини бажариб келган кўшни хонага ўтганимда Аннетни овозидан танидим.

– Йўқ, азизим, йўқ... Қўрқма... Бизни безовта қилиб ҳеч ким қиролмайди...

– Ишончинг комилми? Хоҳлаган одам айвондан пастга тушиб, бу ерга кириши мумкин... Айниқса, Кавано...

– Йўқ, дедим-ку, ахир... Кавано келмайди... Эшикни кулфлаб кўйганман...

Аннетнинг сўзларидан, мулойим оҳангидан унинг Кавано билан бирга эмаслигини фаҳмладим. Кейин эса йил бошида Саёҳатчилар клубига қабул қилинган, Кавано иккимиз устозлик қиламиз, деб аҳд қилган, умрини Ҳинд ва Тинч океанларида чўкиб кетган кемаларни излашга бағишламоқчи бўлган, Аннет “юнон йўлбошчиларига ўхшаркан” деб таърифлаган ёш йигит Бен Смидани титроқ овозидан таниб қолдим.

Хонада чирок ўчди ва Аннет бўғиқ товушда:

– Қўрқма, азизим... – деди.

Кейин мен секингина эшикни ёпиб ишхонамнинг чироғини ёқдим. Тортмаларни титиб, тўқ яшил рангли жилдимни топдим ва уни кўлтиғимга қистириб, хонадан чиқдим.

Йўлакнинг ўртасида ғовур-ғувур хангомага кулок тутиш учун бир лаҳза тўхтадим. Юқорида шампан қуйилган қадах ушлаб матога чизилган сурат ёнида турган Каванони кўз олдимга келтирдим. Аннетнинг кўринмай қолганини сезиб, дўстимнинг беваси қаерга кетдйкан, деб безовта бўлаётгандир. Ёки бошқалар билан бирга балиқчилар бандаргоҳини эслатувчи Бланш майдонини томоша қилаётганмикан?

Йигирма йил аввал денгиз бўйидаги уй ёнида, коронғида Ингрид ва Риго билан ўтирганим кўз олдимга келди. Ўшандаям ҳозир айвондан келаётган гангир-гунгур суҳбат ва ўйин-кулги шовқини эшитиларди. Бу окшом мен Ингрид билан Ригога деярли тенгдош эдим ва бир вақтлар уларнинг ўзимга ғалати туюлган хатти-ҳаракатларини такрорлаётгандим. Ингриднинг: “Ўзимизни ўлганга солиб ётамиз”, деган гапини эсладим.

Яширин зина орқали Мулен Ружнинг ортидаги хиёбонга чиққач, Бланш майдонини кесиб ўтиб, айвонимизга нигоҳ ташладим. Юқоридан туриб, автобусдан гуруҳ-гуруҳ бўлиб тушаётган сайёҳлар ва сайр қилиб юрганлар орасида мени кўриб қолишлари эҳтимолдан йироқ эди. Озгина бўлса ҳам мени эшлашаётганмикан? Тўғриси, ич-ичимдан уларнинг барини: бева хотинимни ҳам, Кавано, Бен Смидан ва бошқа меҳмонларни ҳам яхши кўриб кетаётгандим. Кунларнинг бирида ёнингизга қайтаман. Қайта тириладиган куним қачон келишини ҳали аниқ билмайман. Бунинг учун етарли куч тўплаб, шуни хоҳлашим керак. Бу окшом эса Дорэ йўлигача метрода боришим зарур. Қушдай енгилман. Барча мажбуриятлардан озодман.

Ярим тунга яқин қайтиб келганимда фавворалар ярқиратиб сув сочар, одамлар тўдалашиб, айримлари болалари билан ҳайвонот боғининг эшигига йўл олаётганди. 14 июль муносабати билан боғ ҳамон очик, жониворлар қафас ва инларда ярим мудроқ ҳолатда ўтиришарди. Мен

хам ёшлигимиздаги орзуимни рўёбга чиқариб, тунни ҳайвонот боғида ўтказиш учун бокқа кирсаммикан?

“Додс” меҳмонхонасига қайтиб, гилос дарахтидан ясалган каравотимга чўзилишни афзал кўрдим. Тўк кўк рангли жилд ичидаги қоғозларни ўқий бошладим. Ўн йил аввалги қайдлар, ҳатто қисқа боблар – булар ўша пайтда мен учун қизиқарли туюлган лойиҳа – Ингриднинг ҳаёт йўли қораламаси эди.

Ўшанда Парижда эдим, сентябрь ойида илк бора ҳаётим ва касбим борасида турли шубҳаларга берила бошлагандим. Бу ёғига Аннет энг яқин дўстим Каванога маъшуқа эканини тан олиб яшашим керак. Жамоатчилик дунёнинг нариги чеккасида суратга олинган ҳужжатли фильмларимизни танқид қила бошлаганди. Ўша саёхатлар, ёмғиру зилзилалар, ранго-ранг ўлкалар ва инсон қадами етмаган ўрмонлар мафтункорлигини йўқотгандек эди. Ўзи уларда илгари жозиба бормиди?

Шубҳа ва иккиланишларга тўла кунлар. Бир вақтлар “Сариқ Крейсер”¹ сузган йўллардан бутун Осиё бўйлаб дарбадардек кезишимга беш ҳафта қолганди. Изини қидириб топишим керак бўлган ўша экспедиция аъзоларини ичимда лаънатлаётгандим. Париж, Сена қирғоғи ва Бланш майдони кўзимга ҳеч қачон бунчалик жозибали кўринмаганди. Буларни яна ташлаб жўнаб кетиш нақадар номақбул иш...

Ингрид тўғрисидаги хотираларим ҳаёлимни буткул банд этганди ва жўнаб кетиш олдидан кун давомида у ҳақида билганларимни жамлашга уринаётгандим... Урушдан кейин Риго ва Ингрид беш-олти йил жанубда яшади, лекин ушбу давр тўғрисида ҳеч қандай маълумотга эга эмасдим. Кейин Ингрид Америкага бир ўзи, Ригосиз жўнаб кетади. У ёққа аллақандай кинорежиссёрнинг ваъдаларига учиб боради. Режиссёр унга иккинчи даражали ролларни таклиф қилади. Унинг ортидан Риго ҳам Америкага боргач, Ингрид кинорежиссёрни ҳам, кинони ҳам тарк этади. Риго яна Францияга қайтгач, Ингрид узок йиллар Америкада ёлғиз яшайди. Ана шу йиллар тафсилоти мен учун қоронғи эди. У яна Францияга, Парижга, кейин Ригонинг хузурига қайтади. Ана шу жойдан мен уларни Сен-Рафаел йўлида учратган давр бошланади.

Ўн йил ўтиб ёзганларимни қайта кўздан кечирар эканман, уларнинг муаллифи гўё бошқа одамдек ёқимсиз бир таассурот уйғонди. Айниқса, “Америкада ўтган йиллар” боби ўзимга шундай таъсир қилди. Ўша йиллар унинг ҳаётида шунчалар муҳим ўрин тутганмикан? Вақт ўтиши билан ана шу боб арзимас, ҳатто кулгили кўриниш касб этди. Ўша сатрларни ёзаётган кезларимда мен асосий мавзудан четлашиб, икир-чикирлар баёнига эътибор қаратган эканман, Ингрид америкалик кинорежиссёр билан хиёбон ёқасидаги қаҳвахоналардан бирида ёзда танишган, деган ҳаёлда 1951 йили рангли журналларнинг бирида чоп этилган Елисей далаларининг² ёзда туширилган фотосуратини қирқиб олиш ёш боланинг қилиғи бўлган... Ингрид йигирма беш ёшида яшаган муҳит тўғрисида тўлароқ тасаввур бериши учун қайдномага ушбу суратни ҳам тиркаб қўйгандим. Қаҳвахонанинг соябон ва тўқима курсилари, Елисей далаларининг ўша пайтдаги ҳали мусаффо ҳавоси, Париж оқшомларининг сокинлиги қизнинг ёшлиги билан уйғунлашиб кетганди... Кейин ўзим ёзиб қўйган голливудлик қария французнинг исми – Александр д’Арк, Ингридни кинорежиссёр билан таништирган одам, чунки у режиссёрга барча Европа

¹ “Сариқ крейсер” – Биринчи жаҳон уруши йилларида дараксиз кетган кема.

² Елисей далалари – ҳозирги кунда Парижнинг шоҳқўчаси.

саёҳатларида ҳамроҳлик қилар ва ўша пайт таъбири билан айтганда, ёш хонимлар билан таништириш унинг вазифаларидан бири эди...

Қайдларим орасида Ингриднинг таржимаи ҳоли учун мен муҳим деб ҳисоблаган яна бир ҳужжат: изланишларим жараёнида тасодифан топилган америкалик кинорежиссёрнинг фотосурати бор эди. Ушбу сурат Флоридадаги казинолардан бирида тантанали кеча давомида олинганди. Зал марказида гимнастлар томоша кўрсатишарди, қутилмаганда Ингриднинг назарида ўзини кўрсатиш учун ўша режиссёр ўрнидан турди-да, камзул, бўйинбоғ ва кўйлагини ечиб, яланғоч баданини намойиш қилганча, оғиз очиб қолган гимнастлар кўз ўнгида турникка осилди. Суратда турникка осилиб турган бўғрикқан гавда, силлик қорин, тўғри бурчак шаклида очилган оёқлар акс этган. Унинг паканагина, четлари қайчиланган мўйловчаси болалигимдаги хотираларни ёдга соларди. Қимтилган лаблар, ғолибона керилган гавда ва бурчак бўлиб очилган оёқлар...

Бу одам қизи тенги аёлга инсон абадий ёш бўлиб қолишини исботлашга уринганди. Менга ушбу кулгили ҳолатни сўзлаб бераркан, Ингрид кўзларида ёш қалқиб роса хохолаганди. У шунга ўхшаш оқшомларда бой берилган йилларига ачиниб, кўзёш тўкканмикан, деб ўзимга савол бераман.

Елисей далалари хиёбони ва режиссёрнинг фотосуратини майдалаб, чиқинди челагига ташлаб юбордим. Ўн йил илгари менга жуда жарангдор туюлган исм-фамилияси ва ташкилотчилик касби сабаб Ингриднинг таржимаи ҳоли битилган саҳифалар орасидан жой олган Александр д'Аркка бағишланган саҳифанинг тақдири ҳам шундай ҳал бўлди. Тўғри, бироз ноқулай аҳволга тушдим: таржимаи ҳол муаллифи айрим саҳифаларни ортиқча ҳисоблаб, йўқ қилиб юборишга ҳақлимикан? Балки уларнинг ҳеч бирини сараламай тергов пайтида ҳар бир унсур ҳисобга олингандек бир ипга терган маъқулдир?

Ҳаёт йўли ниҳоясига етгач, умр бефойда, кераксиз саҳифалардан ўз-ўзидан халос бўлар, эҳтимол. Миямда ана шундай савол-жавоблар аралашиб- чалкашиб, ниҳоят, ухлаб қолдим.

Эрта тонгда, Султ хиёбони четидаги қаҳвахонада йигирма ёшлардаги йигит билан қиз кўшни столга келиб ўтиришди ва менга жилмайиб қараб кўйишди. Уларга нимадир дегим келди. Қорасоч йигит ва малласоч қиз бир-бирига мос экан, деб ўйладим. Эҳтимол, уларнинг ёшида бизнинг қиёфамиз ҳам шундай бўлгандир. Уларнинг яқинимда ўтиришлари руҳиятимга таъсир қилди, шекилли, кечгача кайфиятим чоғ юрди.

Йигит ва қиз Сен-Рафаел йўлида Ингрид ва Риго билан илк учрашувимни ёдимга солди. Нима учун улар машиналарини тўхтатиб, самимият билан мени уйларига таклиф қилишди, деб ўзимга савол бергандим ўшанда. Улар ўзларини мени кўпдан бери танийдигандек тутганди. Поездда туни билан мижжа қоқмай, чарчаганимдан ҳаётда ҳамма нарсанинг имкони бордек туюлар, қўл кўтарсангиз кифоя, улов тўхтади-да, ҳеч бир саволсиз сизга ёрдам қўлини узатади, деб ўйламагандим. Қарағайлар соясида ухлаб қоласиз ва уйғонганингизда мовий кўзлар сизга меҳр билан боқиб турган бўлади. Ҳаётимда илк бора кимнингдир мададини хис қила туриб, Ингридни қўлтиқлаб Ситадел кўчасидан пастга тушгандим ўшанда.

Ригонинг жароҳатини яширишни истаётгандек билдирмай чўлоқланиши, шунингдек, тун қоронғисида Ингриднинг: “Ўзимизни ўлганга соламиз”, деганларини унутмагандим. Иккаласи ҳам ёки Ингриднинг ўзи ўшандаёқ умри поёнига етганини сезган бўлса, не ажаб.

Ёнларида бўлишим, эҳтимол, уларни овуtgандир. Балки бир лаҳзага бўлса ҳам, уларнинг ёшлигини ёдга солгандирман. Аслида ҳам улар айни менинг ёшимда Ложувард қирғоқда¹ топишгандилар. Бутун ихтиёрлари ўзларида бўлган. Ота-оналари йўқ эди. Шубҳасиз, Ингрид айнан шу сабабдан ота-онам бор-йўқлиги билан қизикқанди.

4

Бу оқшом “Додс” меҳмонхонасидаги мўъжаз хонамда қайдларни кўздан кечиришга эҳтиёж йўқ. Ҳаммаси худди кечагидек ёдимда... Улар Ложувард қирғоққа 1942 йилнинг баҳорида келганди. Ингрид ўн олтида, Риго йигирма бир ёшда эди. Иккови мен тушган Сен-Рафаел бекатида эмас, Жуан-ле-Пенда тўхташган. Улар демаркацион ҳудудни яширинча кесиб ўтиб, Париждан келишганди. Ингриднинг кўлида Ригонинг рафиқаси, ўн тўққиз ёшли Ингрид Тейрсен номига берилган шахсни тасдиқловчи гувоҳнома бор эди. Риго камзулининг астарига ва жомадонининг тагига бир неча юз минг франкни беркитиб олганди.

Жуан-ле-Пен бекатида ўша куни улардан бошқа йўловчи йўқ, бекат ёнида оқ от кўшилган қора арава турарди. Жомадонларини ўйлаб, улар аравани танлашди. От бир-бир қадам ташлаб йўл босар, улар қарағайлар ўсган хиёбон ёнидан ўтиб боришарди. Аравакашнинг боши ўнг томонга қийшайиб қолган. Орқадан қараганда, у ухлаётганга ўхшарди. Кўрфаз йўлига бурилишда денгиз кўринди. Арава қиялаб хиёбонга кириб борди. Аравакаш камчи босгач, от йўрғалай бошлади. Кейин у силтаниб-силтаниб “Провансал” меҳмонхонасининг маҳобатли оппоқ биноси остонасида тўхтади.

– Уларга тўй саёҳатида эканимизни айтиш керак, – деди Риго.

Меҳмонхонанинг биргина қавати очиқ эди. Мижозлар сийрак, улар яширинча истиқомат қилаётганга ўхшарди. Лифт ойнасидан сукунат ва зулмат чулғаган майдончалар кўриниб турар, зиналар орқали кўтарилишни истаган одам электр фонус олиб юришга мажбур эди. Катта ошхона берк, қандили оқ чойшабга ўраб кўйилган, бар ҳам ишламаётганди. Одамлар кутиш залининг бир бурчагида тўпланишарди.

Меҳмонхонанинг орқа тарафи Рико ва Ингрид жойлашган хонанинг дерзаси пляж томон кетган кўчага очиларди. Улар балкондан қарағайзор ўсган хиёбонни кўриб туришар ва кўпинча кўрфаз йўлига бурилаётган араваларни томоша қилишарди. Оқшомлари шундай сукунат чўкардики, от туёғининг товуши узоқ вақтгача акс садо бериб турар, Ингрид ва Риго туёкнинг охирги товушини ким эшитишга баҳс боғлашарди.

Жуан-ле-Пенда ҳамма ўзини гўё уруш бўлмаётгандек тутар, эркаклар калта шим, аёллар ёрқин рангли либосларда юришарди. Бу ердагиларнинг барчаси Ингриддан ҳам, Ригодан ҳам йигирма ёшлар чамаси катта бўлсаларда, фарқ деярли сезилмас, қорайган баданлари, шахдам қадамлари туфайли улар навқирон кўринар ва ўзларини беғам кўрсатишга уринардилар. Ёз ўтгач воқеалар қандай тус олишини ҳеч ким билмасди. Овқатдан сўнг, ўткир ичимликка ўтилган кезлари улар ўзаро манзил алмашишарди. Қишда Межевда бўш хона топилармикан? Баъзилар Вал-д’Изерни афзал билишар ва Изеран довонида хона “банд қилиш”га ҳозирлик кўришарди. Бошқа бировлар Ложувард қирғоқни тарк этиш ниятида эмасди. Эҳтимол, Буябес пляжи ёнидаги

¹ Ложувард қирғоқ – Ўрта Ер денгизи соҳилидаги кўнгилочар дам олиш масканлари жойлашган ҳудуд.

қарағайлар орасида адашиб қолган, оқ кемага ўхшайдиган Сен-Тропенинг “43-тепалик” меҳмонхонасини қайта очишар. Ўша ер бежавотирроқ. Баъзан пардоз никоби остидаги қиёфаларда қочқинларга хос хавотир аломатлари акс этарди: албатта, уруш қадами етмаган жойни излаб топиш қийин, бундай жойлар борган сари сийраклашмоқда... Ложувард қирғоқда мулоҳаза билан иш кўрила бошланганди. Тушкунликка тушмаслик учун хар нарсага эътибор беравермаслик керак. Бекорчиликда ўтаётган кунлар кишида доимий кузатув остида яшаётгандек таассурот уйғотади. Мияни ўй-фикрлардан холи қилиш зарур. Куёш ва денгиз шамолида чайқалаётган пальмалар таъсирида ёқимли ором олиш мумкин. Кўзларни юмамиз. Ингрид ва Риго урушни унутаётган одамлар қатори бир маромда кун кечиришар, лекин улар билан сўзлашишдан қочиб, ўзларини четга олишарди. Аввалига одамлар уларнинг ёш эканидан таажжубланишарди. Балки улар ота-оналарини кутаётгандир? Ёки таътилга чиқишганмикан? Риго бу саволларга “Ингрид иккимиз тўй саёҳатидамыз”, деб жавоб берарди. Бу жавоб “Провансал” мижозларини ҳайрон қолдириш ўрнига уларни тинчлантирарди. Модомики, ёшлар тўй саёҳатига бораётган экан, демак, аҳвол у қадар ёмон эмас, чоғи, ер айланишда давом этмоқда.

Эргалаблари улар қарағайзор этагидаги казино ва кўрфаз йўли ёқалаб ўтиб, ястаниб ётган пляж сари тушиб боришарди. Меҳмонхонанинг кийиниш-ечиниш кабиналари билан жиҳозланган хос пляжи, “Провансал” эшикбони таъбири билан айтганда, “гинчлик замонидаги каби” ишламаётганди. Бир неча йиғма ўриндиқ ва соябонларгина мижозлар ихтиёрига берилган, уруш тугагунига қадар кийиниш-ечиниш кабиналаридан фойдаланиш тақиқланганди. Янги келганлар пляжга қадам босибоқ тартиб-қондани бузиб қўймадиммикан, деб ўзларига савол берар, ҳатто офтобда тобланиб ётишга ҳам тортинишарди. Ингрид ишқилиб бу ерда нима қилиб юрибсизлар, деб сўраб қолишмасин, деган хавотирда юргани учун Риго уни овутмоқчи бўларди. У кизга Жуан-ле-Пендаги дўконлардан биридан чўмилиш либоси ва бошқа аёллар ҳам елкаларига ташлаб юрган оч кулранг ҳарир ёпинчик олиб берди. Улар кўприк устида тобланиб ётишар, офтоб баданларидаги сув томчиларини қуритиши билан яна денгизга тушиб, ёнма-ён сузиб боришар, кейин пляжга қайтишарди. Пешинга яқин, ҳаво исигач, кимсасиз йўлни кесиб ўтиб четларига қарағай ва пальмалар экилган йўлқадан “Провансал”га кириш жойигача пиёда боришарди. Консьерж кўпинча жойида ўтирмас, лекин Риго калитни чўнтагида олиб юрарди. Кейин лифт жойидан оҳиста кўзгалар, липиллаб ўтаётган майдончалар, сокин ва ниҳоясиз йўлақлар, қалашиб ётган каравотлардан бошқа ҳеч вақоси қолмаган хоналар кўзга чалинарди. Лифт кўтарилгани сайин ҳаво салқинлашар, нимқоронғиликда уларни майин ҳарорат чулғарди. Бешинчи қаватга етгач, ортда панжарали катта эшик шарақлаб ёпилар ва бошқа ҳеч нима сукунатга энди раҳна сололмасди.

Балкондан туриб улар қарағайзорни, унинг четида, қуюқ соя остидаги казинонинг оппоқ биносини томоша қилишарди. Меҳмонхона атрофини ўраб турган девор ёнидан қиялаб кетган кўчада ҳеч зоғ кўринмасди. Кейин Ингриднинг чўмилиш либоси каби оч яшил рангли дарпардани тартиб қўйишарди.

Оқсомлари улар Жуан-ле-Пендаги чекловларни писанд қилмайдиган ресторанга кечки тамадди учун боришарди. Мижозлар у ерга Ницца ва Канндан ташриф буюришарди. Аввалига Ингрид у ерга кўниқолмай юрди.

Кундалик мижозлар ўзаро саломлашар, эркаклар энги узун кўйлақларни ҳафсаласизлик билан елкаларига ташлаб олишган, аёллар офтобда қорайган гарданларини намоиш қилишар, бошларида эса гулдор рўмоллар. У ер-бу

ерда инглизча суҳбатлар кулоққа чалинади. Уруш узоқларда бўлаётгандек... Ресторан казинога қўшни бинонинг бир қанотини эгаллаган, столлар йўлкагача чиқиб кетган эди. Айтишларича, унинг соҳибаси мадемуазел Котиён бир пайтлар қонунни муҳофаза қилиш ташкилотлари билан тўқнаш келган, лекин энди ҳимоя остида эди. Жуан-ле-Пенда жуда хушмуомала бу аёлни Бурбон маликаси, деб чақиришарди.

Улар меҳмонхонага қайтишар экан, ой чиқмаган кечаларда иккаласини ҳам безовталиқ чулғаб оларди. На бир фонус, на бир ёруғлик таралаётган дераза бор. Бурбон маликасининг ресторани комендантлик соатини писанд қилмаётган сўнгги ошёндек ҳамон ёғду таратар, лекин бир неча қадамдан кейин ёғду ортда қолар ва уларнинг зулмат қаърида қадам ташлашига тўғри келарди. Суҳбатларнинг ғала-ғовури ҳам тинарди. Столлар атрофида ўтириб, уларга хотиржамлик бахш этган ва куни билан пляжда ҳамроҳ бўлган одамлар энди гўё йўқдек эди. Улар Жуан-ле-Пенда қамалга тушган, пляжда ва “Бурбон маликаси”нинг ресторанида дам олувчилар ролини ўйнаши керак бўлган театр жамоасини эслатарди. Зимзиё тун қўйнида залворли шамоийли оқариб турган “Провансал” меҳмонхонаси ҳам қалин қоғоздан ясалган баҳайбат қутини ёдга соларди.

Ҳар сафар қоп-қоронғи қарағайзордан ўтаётганларида Ингрид изтиробга тушиб, йиғлашга тушарди.

Кейин улар меҳмонхонага кириб боришар, қандилдан тушаётган ёруғлик кўзларини камаштирар, дарча ортида ўтирган форма кийган консьерж¹ табасум билан уларга хона калитини узатарди. Атрофдаги нарсалар аста-секин ҳаётий муқимлик касб эта бошларди. Улар ҳақиқий меҳмонхонада, форма кийган ҳақиқий консьерж ҳузурида эдилар. Кейин лифтга чиқишарди. Бешинчи қаватнинг тугмасини босганларида, бошқа қаватларда ҳаётдан асар йўқдек, қолган тугмалар устига ёпиштириб қўйилган “ишламайди”, деган ёзувли қоғозча уларда яна шубҳа ва безовталиқ ҳиссини уйғотарди.

Юқорига кўтарилганларидан кейин улар хира ёритилган айвончага, ундан йўлакка ўтишарди. Сўнг ёруғдан зулматга, зулматдан ёруққа ўтиб бораверишарди. Ҳар бир лаҳза мавҳум ушбу оламга кўникиш зарур эди.

Эрталаб дарпарда очилганида хона нурга тўлиб, ёз оғи ёдга тушарди. Тўқ яшил қарағайлар, ложувард осмон, эвкалиптарнинг ва пляж сари тушиб борган Сарамартел кўчасидаги атиргулларнинг анвойи ҳиди... Иссиқда чўмилиб бўлиб кўприк устида чалқанча ётиб кузатсангиз, маҳобатли “Провансал” биноси сизни ҳимояси остига олгандек туюларди.

Арзимас бир нарса – қарағайзор бўйлаб ўтган йўлкадаги ўриндикда Риго илк бор пайқаган қора кўланка ушбу манзарага раҳна солди. Ингрид иккаласи қирғоқ бўйлаб чўзилган хиёбонда сайр қилиб қайтишаётганди. Шаҳарликлардек камзул кийган бир киши газета ўқиётганди. Унинг ҳеч қачон офтобга чиқмаган одамникидек сутдек оппоқ териси камзулининг қора рангидан кескин фарқ қиларди.

Эртасига эрталаб иккаловлари кўприк устида чўзилиб ётишаркан, Риго пляжга олиб тушадиган чап томондаги зина панжарасини ушлаб турган ўша қорамтир кўланкани яна кўриб қолди. Нотаниш кимса офтобда тобланиб ётганларни кузатаётган эди. Уни фақат Риго кўриб турар, негаки бошқалар унга тескари ўгирилганди. У ўша одамни Ингридга кўрсатмоқчи бўлди-ю, лекин дарров фикридан қайтди. Риго Ингридни денгиз сари бошлаб кетди, улар қирғоқдан анча узоққа сузиб бориб, чалқанча ётганча тўлқин билан ортага қайтишди. Кўприкнинг тахталари қаттиқ қизиганидан Ингрид пляжда

¹ Консьерж – меҳмонхона хизматчиси.

қолмоқчи бўлди ва Риго кийиниш кабиналари оралаб буклама ўриндиқ излаб кетди. У сув бўйида оч яшилранг чўмилиш либосида турган Ингриднинг ёнига қайтиб келиб, зинага кўз югуртирди. Лабига сигарет кистирган нотаниш кимса бу сафар Ингриддан кўз узмай қараб тургандек эди. Кечки таом пайтида Риго тўрда ўтириб олиб, ресторанга келаётган мижозларни диққат билан кузатаётган ўша кимсага яна рўбарў бўлди.

Шу пайтга қадар унинг юз бичимини аниқ кўра олмаган Риго ўша оқшом “Бурбон маликаси”нинг ресторанида бу ниятига эришди. Нотаниш кимса уларга қўшни столда ўтирар, ёноклари туртиб чиққан, оқиш-малла сочлар орқага таралган, сутдек оппоқ бетлари совуқдан титраётганга ўхшарди. Эгнида тантаналарда кийиладиган камзул, кўзи столлар агрофида ўтирган доимий мижозларда, уларнинг рўйхатини тузатаётгандек эди. Ниҳоят, у Ингрид ва Ригога назар солди.

– Таътилдамисизлар?

Икковини аллақандай нохуш сирни ошкор қилишга ундаётгандек, совуқдан-совуқ овозига илиқлик беришга тиришди. Ингрид унга ўгирилди.

– Йўқ, – деди Риго. – Биз тўй саёҳатидамиз.

– Тўй саёҳатида?

Ўша кимса ўзини ҳайратланаётгандек кўрсатди. Кейин камзулининг чўнтагидан мундштук чиқариб, стол устида ётган “Капорал” кутисидан бир дона сигарет олиб, унга жойлади-да, ёкиб чуқур-чуқур торта бошлади, ёноклари бужмайди.

– Тўй саёҳатига чиқибсизлар, омадингиз бор экан.

– Омад? Ростдан шундай фикрдамисиз?

Риго писандсизлик билан берилган саволдан хижолат бўлди. У ўзини ҳайратга солаётган ушбу балиқкўз кимсага тик боқиб турарди.

– Ҳозирги шароитда сизнинг ёшингиздаги камдан-кам одам тўй саёҳатига чиқа олади...

Яна ўша сохта майин овоз. Ингрид бир сўз демай ўтирар, Риго унинг ўнғайсизланаётгани, ресторандан кетгиси келаётганини тушуниб турарди.

– Бу сигаретлар сизга ёқадими? – деб сўради Риго стол устидаги “Капорал” кутисини кўрсатиб.

Ваҳимадан унинг боши айланиб кетди. Кўркувга берилмасликнинг энди имкони йўқ, нотаниш кимса кўзларини қисиб Ригога тикилиб турарди. Риго унга оғзига келган гапни айтишга мажбур бўлди:

– Улардан томоғингиз оғримайдими? Истасангиз, менда инглиз сигареталари бор.

У нотаниш кимсага “Кравен” кутисини узатди.

– Инглиз сигарасини чекмайман, – деди суҳбатдоши зўраки жилмайиб.

– Уларни сотиб олишга қурбим етмайди.

Кейин ўша кимса ўзини таомномани ўқиётгандек тутиб, Ингрид билан Ригони унутгандек бўлди. Ресторандаги ҳар бир одамнинг чехрасини хотирасида сақлаб, сўнг уларни қоғозга туширмоқчидек, унинг нигоҳи тез-тез столдан столга кўчиб юрмоқдайди.

Меҳмонхонага қайтганларидан кейин Риго болаларча қилиғидан афсусланди. Урушдан аввалги безавол кунларда қайсидир мижоз унутиб қолдирган бўш “Кравен” кутисини у хонадаги жавон тортмасидан топиб олганди. Ингрид иккаласи балкон панжарасига тирсақларини қўйиб, пастга қараб туришар, пастда, ой нурида черковнинг томи, қарағайларнинг тарвақайлаган шохлари кўзга ташланарди. “Бурбон маликаси” ресторанининг айвонини япроқлар тўсиб қўйганди.

– У ким экан-а? – деб сўради Ингрид.

– Билмадим.

Агар Риго ёлғиз бўлганида ўша одам уни сира чўчитмасди. Уруш бошланганидан бери у ҳеч нимадан кўркмай қўйган, аммо ҳозир Ингридни ўйлаб хавотирланаётганди.

Кўпинча, Қора Кўланка – Ингрид уни шундай атади – кўзга кўринмас, Жуан-ле-Пен куёши тафтида эриб кетгандек эди. Аммо бахтга қарши у ҳеч кутилмаган жойда яна пайдо бўлиб қоларди. Чўмилиш пайтида пляжга тушган зинада, кўрфазга олиб борадиган йўлакда, казино айвонида турарди. Оқшомларнинг бирида Ингриднинг ёнига кўтарилиш учун лифтни кутиб турган Риго ортида яна ўша ёқимсиз овоз янгради:

– Тўй саёҳати давом этяптими?

У ўтирилди. Нотаниш кимса хайрихоҳлик билан тикилиб турарди.

– Ҳа, давом этяпти. – Ингрид туфайли Риго иложи борича босиқлик билан жавоб қайтарди.

У бир куни ярим кечаси уйғониб кетди ва иссиқдан димиқиб деразани очди. Ингрид ухлаб ётар, устидаги чойшаб каравотнинг оёқ томонига тушганди. Асаблари таранг Риго бир кути сигарет топиш илинжида оёқ учида хонадан чиқди. Йўлакдаги чироқлар хира нур сочар, лифтнинг чироғи ўчик, лекин пастдаги қандил ҳаммаёқни ёритаётганди.

Йўлакни кесиб ўтаётиб, у қабулхона пештахтаси ортида турган Қора Кўланкани кўриб қолди. Нотаниш кимса ёлғиз, қайдлар китобини бемалол очиб, дафтарчасига нималарнидир белгиламоқдайди. У Ригони ҳали пайқамаган, орқага, хонага қайтиб чиқиб кетишга фурсат бор эди. Лекин “Бурбон маликаси” ресторанида бўлгани каби Ригони яна ваҳима босди ва у оҳиста қадам ташлаб қабулхона пештахтасига яқинлашди. Нотаниш кимса ҳамон ўз иши билан овора эди. Унинг қаршисига келган Риго қафтларини мрамар пештахта устига қўйганда кимса бошини кўтариб, зўрма-зўраки жилмайди.

– Бир кути сигарет олмоқчи бўлиб келувдим, – деди Риго.

– “Кравен” сигаретиними?

У ўша кундагидек майин овозда гапирганди.

– Ишингизга халал бердим. Кейинроқ келаман.

Риго атайлаб пештахта устига энгашиб, нотаниш одам меҳмонхонанинг қайдномасидаги мижозларнинг исм-фамилиясини кўчириб олаётган дафтарчага кўз югуртирганди, у дарров дафтарини ёпди.

– “Кравен” топилмаса керак. Мана бундан чекиб кўринг...

У Ригого ўзининг “Капорал” кутисини узатди.

– Йўқ, ташаккур. – Мулойимлик билан жавоб қайтарди Риго меҳмонхонанинг очик турган қайдномасидан ҳамон кўз узмай. – Ёзув-чизув қиялпсизми?

– Айрим маълумотларни тўплайман. Мен тер тўқаётган бир пайтда сиз тўй саёҳатида юрибсиз...

Ресторанда ўтган оқшомдаги каби у Ригого хайрихоҳ назар билан боқмоқдайди. Жилмайганида бир дона тилла тиши ҳам кўринди.

Риго бошини эгиб олган, қаршисида камзулнинг қора кўланкаси намоён эди. Гижимланиб кетган камзул. Мошранг кўйлакнинг ёқасидан тасмадеккина қора бўйинбоғ осилиб турибди. Нотаниш одам сигарет ёққанда, камзулнинг ёқаларига кул туша бошлади. Ригонинг димоғига ғалати ҳид урилди – тамаки, тер ва атир аралашмаси ҳиди.

– Тўй саёҳатида юрганимдан чиндан ҳам афсусдаман, ишонинг, – деди

Риго. – Аммо бу ҳақиқат... Бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас...

Кейин у ўгирилди-да, йўлакни кесиб ўтиб, лифт ёнига келди. Лифт эшиги олдида туриб, пештахта ортидаги кимсага яна назар солди. Нотаниш киши ҳам уни кузатаётганди. Охири Кўланка Ригонинг нигоҳига дош беролмай, ўзини эркин тутишга уриниб яна ишга киришди. У меҳмонхона қайдномасини варақлар ва вақти-вақти билан дафтарчасига ниманидир – шубҳасиз, бирон-бир миждонинг унутиб қолдирган исмини ёзиб қўймоқдайди.

Ингрид ҳамон ухлаётганди. Риго унинг болаларча маъсум юзига назар солди. Ўзининг энди ухлай олмаслигини биларди.

Риго балкон панжарасига суянди, Ингрид унга кўриниб турар, чап ёноғини биллагининг устига қўйиб олганди. Арава келганидан дарак бериб, от туёқларининг овози эшитилди. Аввалига Риго менга шундай туюлаётгандир, деган хаёлга ҳам борди. Ярим кечада, аравага нима бор? Овоз тобора яқинлашиб келар, у оқ отларни кўриш илинжида балкондан пастга энгашди. Лекин кўрфазга бурилиш йўлини қарағайлар тўсиб турарди.

Туёқ товуши энди узоклашиб борар, ким товушни узокроқ эшитади деб баҳс бойлашнинг имкони йўқ эди. У кўзларини юмди. Туёқларнинг тақ-туки деярли эшитилмай қолди. Тез орада сукунатга ҳеч нарса раҳна солмаслигига шубҳа йўқ эди. У аравада ўзининг Ингрид билан ўтирганини тасаввур қилди. Аравакашга мурожаат қилиб, қаёққа кетаяпсиз, деб сўрайди, лекин аравакаш ухлаб қолган бўлади. Ингрид ҳам ухлаб қолган, кизнинг боши унинг елкасида, нафаси бўйнига урилиб турибди. Фақат у ва оқ от бедор. Унга-ку ваҳима уйқу бермаяпти, лекин оқ от-чи? Йўлнинг ўртасида, ярим кечаси тўхтаб қолса, нима бўлади?

Эртасига эрталаб улар кўприк устида офтобда тобланишаётганди. Риго Қора Кўланканинг қаердалигини билиш учун пляж кўриниб турган зинага вақти-вақти билан қараб қўймоқда эди. Йўқ, Кўланка ғойиб бўлибди. Қўп вақтга кетдимикан? Қайси пайтда, Жуан-ле-Пеннинг яна қаерида пайдо бўларкан?

Ингрид куёшдан пана қиладиган соябонли катта шляпасини хонада унутиб қолдирганди.

- Бориб олиб келаман, – деди Риго.
- Э, йўқ. Кетма.
- Тез қайтаман.

Ингридни безовга қилмай, бир муддат пляжни тарк этишга баҳона топилганди. Риго ўша одам шу атрофдамикан, деб қизиқаётганди. Агар унинг қаердалигини аниқ била олганида хотиржам бўларди. Лекин нотаниш кимсани хиёбондан ҳам, меҳмонхонанинг кутиш залидан ҳам топиб бўлмади. Қўлида шляпа тутган Риго қарағайзорга олиб борадиган Оратуар кўчасини кезиб чиқди. Куёш аёвсиз қиздираётгани учун йўлканинг соя томонидан юрди. Ўн метрлар чамаси олдинда баланд бўйли, қадди бироз эгик одам кетиб бораётганди. У меҳмонхона консьержини таниди.

Пляжда кийиладиган шляпа онасининг ўн йил аввалги шляпасини эсига солди. Ингрид уни казино ёнидаги пештахтасида бошқа ҳеч вақо йўқ дўкончадан сотиб олганди: кимдир, эҳтимол, онаси, жавондан топиб олинган бўш “Кравен” кутисига ўхшаб, бирон-бир ёз фаслининг охирида шляпани унутиб қолдиргандир?

Консьерж олдинда борар, Ригонинг унга етиб олиш нияти йўқ эди. Риго онаси билан унинг америкалик дугонаси яшайдиган кўрфаз йўлидаги виллага уч-тўрт марта борганини эслади. Улар Канндан тушлиқдан кейин йўлга чиқишар, Риго ўшанда ўн-ўн икки ёшларда эди. Америкалик аёлнинг

уйидаги меҳмондорчилик кечгача чўзиларди. Меҳмонхона ва айвонда одам кўп бўларди. Уларнинг барчаси сув чанғисига қизиқишар, америкалик хоним чанғида суза оладиган ягона аёл эди. Риго меҳмонлардан бирини, айниқса, яхши эслаб қолган: офтобда қорайган, сочлари ок, мўмиёланган жасад каби қотма бу одам ҳам денгиз чанғисининг ашаддий ишқибози эди. Ҳар сафар онаси унга ўша кишини кўрсатарди-да: “Бориб жаноб Байлбига салом бер”, дерди. Кейин кечгача ўйнаб юрсин, деб унинг ёлғиз ўзини боққа кўйиб юборарди. Ёқимсиз хотиралар. Олдинга кетиб бораётган консьерж хотираларнинг жонланишига сабаб бўлганди. Риго унга етиб олиб, қўлини елкасига қўйганда консьерж хайрон бўлиб ўтирилди ва:

– Адашмасам, меҳмонхона мижози бўлсангиз керак? – деди.

Ички бир туйғу Ригони консьерж томон чорлаётганди. У кечадан бери ўзига келолмас, Ингридга бирор қор-хол бўлмасин, деб шунчалар хавотирланар, чўкаётган одам каби чўпга тирмашишга ҳам тайёр эди.

– Мен Поль Риго хонимнинг ўғлиман...

Шу гап оғзидан чиқиб кетди-ю, кулгиси қистади. Она эканини унутиб, ўғлини соатлаб вилланинг боғида қаровсиз қолдирган, ҳатто бир оқшом эрдан чиқариб, ўша ерда ташлаб кетган аёлни хотирлашнинг нима кераги бор? Бошқа сафар, Альп тоғидаги коллежда совуқ ва очликдан тиришиб юрганида, онаси унга ипак кўйлак юборишни лойиқ кўрганди.

– Сиз ростдан ҳам Поль Риго хонимнинг ўғлимисиз? – Консьерж унга Галлия шахзодасига қарагандек тикилиб турарди. – Унинг ўғли эканингизни менга илгарироқ айтишингиз керак эди, жаноб...

Консьерж қаддини ростлаб олган ва шунчалар ҳаяжонда эдики, Риго гўё сеҳрли сўзларни айтиб қўйгандек. Жуан-ле-Пен болалиги билан боғлиқ жой бўлгани учун бошпанани шу ердан кидиргандирман деган хаёлга ҳам борди. Ҳали узоқ яшайман, деган хаёлда келажакка енгил қарайдиган одамлар орасида кечган маънос, лекин ҳарқалай бошпана остидаги болалик. Ғойиб бўлган шўрлик онаси ҳам шундайлардан бири эди... У урушни ҳам, қора бозорда тирикчилик қиладиган сохта ҳужжатли одамлар яшаётган, эндиликда шарпага айланиб қолган Жун-ле-Пенни ҳам тушунмаган бўларди. Замона зайли билан ўғил яна онадан нажот изламоқда.

– Поль Риго хонимни жуда яхши эслайман... Бу ерга, Жуанга, у дўстлари билан учрашгани келарди... Демак, сиз унинг ўғлисиз...

Риго ўзига хайрихоҳлик билан қараётган бу одамдан ёрдам олиш илинжида эди.

– Сиздан маслаҳат сўрамоқчийдим, – деб гўлдиради у. – Мушкул аҳволга тушиб қолдим...

– Гаплашиб олишимиз учун қулайроқ жой бор.

Консьерж уни Риго ва Ингрид турган хона балконида томи кўриниб турган Авлиё Филипп мактаби гумбази остига бошлаб борди. Улар ички ҳовлига кириб, қайрағоч остидаги ўриндикка ўтиришди.

– Қулоғим сизда.

Ригонинг буваси тенги, сочлари оқариб кетган бу киши оёғини чалиштириб ўтирар, қадам ташлаши эса, инглиз ёки америкаликларга хос эди.

– Хўш... – ботинолмайгина гап бошлади Риго. – Бу ерга Париждан ёш бир қиз билан бирга келувдим...

– Янглишмасам, у хотинингиз-а?

– Йўқ, хотиним эмас... Унга сохта ҳужжатлар топиб берганман... Париждан чиқиб кетиши зарур бўлиб қолганди...

– Тушунарли...

Буларнинг бари босинқираш бўлса-чи? Пешин пайтидаги қишлоқдагидек сукунатда, мактаб ҳовлисидаги қайрағоч тагида ўтирган одамга уруш ҳақиқатдан йироқ туюлмайдими? Нарирокда синфхоналар, Ригонинг ёнида онасини ҳаяжон билан эслаётган сочлари оппоқ одам. Яна, чигирткаларнинг хотиржамлик бахш этувчи чириллаши.

– Энди мехмонхонада қола олмайсизлар, – деди унга консьерж. – Лекин сизларга бошқа жой топиб бераман...

– Чиндан ҳам у ердан кетишимиз керак, деб ўйлайсизми? – шивирлади Риго.

– Кейинги ҳафтада сохилдаги барча мехмонхоналарда полиция тинтув ўтказди.

Синфхоналардан бирининг қия очик эшигидан мушук чиқиб келди ва айвончани кесиб ўтиб, офтоб тушиб турган жойга ётиб олди. Чигирткаларнинг кўшиғи ҳамон тинмасди.

– Париждан махсус юборилган одам бизларни текшириб бўлди.

– Билаган, – деди Риго. – Қора камзулли киши. У ҳали ҳам шу ерда, деб ўйлайсизми?

– Бахтга қарши, ҳа, – деди консьерж. – У Канн ва Ницца орасида қатнаб, мехмонхоналардаги ҳамма рўйхатларни кўрсатишни талаб қиляпти.

Риго ёнига, ўриндик устига Ингриднинг шляпасини кўйганди. Қиз унинг ҳаяллаб қолганидан хавотирланаётгандир. У Ингриднинг ҳам шу ерда, бе-хавотир мактаб ҳовлисида ўтиришини жудаям хоҳлади. Нарирокда, офтоб остида мушук мудрапти.

– Шу ерга яширинсак, нима дейсиз? – сўради Риго консьержга синфхона ва ётоқхоналар жойлашган иккинчи қаватни кўрсатиб.

– Менда беркинишингиз учун бундан қулайроқ жой бор, – деди консьерж. – Онангиз бир пайтлар бориб турган америкалик аёлнинг вилласи.

Пляжга кетаётиб Риго Ингридга нималар дейишни хаёлан пишитиб борди. Кейинги ҳафта полиция текширув ўтказишини унга айтмайди, онамининг дугонаси вилласидан жой бермоқчи, дейди-қўяди. Онаси... Керагида ҳеч қачон ёнида бўлмаган аёл тақдир тақозоси билан унинг ҳаётига таъсир қиляпти. Поль Риго хоним ўғлига эътиборсизлиги учун гўё энди гуноҳини юваётгандек эди.

Пляж кимсасиз, денгизга қаратиб ўрнатилган бир неча йиғма ўриндик ҳам бўм-бўш, Ингриддан бошқа ҳеч зот йўқ эди. У ўзини офтобга солиб ўтирди.

– Консьерж билан учрашдим. Бизга вилла топадиган бўлди. Мехмонхона яқинда ёпиларкан.

Ингрид оёқларини осилтириб кўприк устида ўтирарди. У юзини ҳам беркитадиган даражадаги кенг шляпасини кийиб олди.

– Қизик, – деди аёл. – Ҳаммалари бирданига жўнаб қолишди.

Риго бўшаб қолган ўриндиклардан кўз узмай:

– Тушликдан кейин ухлашаётган бўлсалар керак, – деди.

Ҳолбуки, бошқа кунлари айни соатда одам кўп бўлишини у жуда яхши биларди.

– Чўмиламизми? – деди Ингрид.

– Ҳа.

У шляпасини ечиб, кўприк устида қолдиргач, икковлон сувга шўнғиди. Денгиз сатҳи кўл каби сокин эди. Улар эллик қадамлар чамаси қулоқ отиб сузиб бордилар. Риго бошини кўтариб, кўприк ва пляжга қаради. Ингриднинг шляпаси қора рангли кўприк устида қизғиш доғдек кўринмоқдайди. Теварак-атрофда одам борлигидан дарак берувчи ягона белги шу эди.

Соат бешларга яқин улар пляжни тарк этишди. Риго газета топмоқчи бўлганида Ингрид ажабланди. Жуан-ле-Пенга келганларидан бери газетани қўлга олишмаган, Ингрид ҳар ҳафта сотиб оладиган киножурнал билан кифояланишарди.

Газета дўкони ёпиқ эди. Ги де Мопассан кўчасидаги барча шохобчалар аллақачон дарпардаларини туширишга улгурган, улардан бошқа ҳеч ким йўлкада сайр қилмаётганди. Ортга қайтдилар.

– Буларнинг бари ғалати-я? – деб сўради Ингрид.

– Йўқ, ҳечам ғалати эмас, – жавоб қайтарди Риго ўзини бепарво кўрсатишга уриниб. – Мавсум ниҳоясига етяпти... Иккаламиз буни сезмай қолибмиз...

– Нега газета сотиб олмоқчисан? Бирор нима бўлдимиз?

– Йўқ.

Қарағай хиёбони кимсасиз эди. Соққа ўйналадиган майдончада ҳам одам йўқ: нахотки, Жуан-ле-Пенда истиқомат қилувчилар ҳам дам олувчилар каби шаҳарни тарк этишган бўлса?

“Провансал” меҳмонхонаси ёнида оқ от қўшилган арава турар, аравакаш эса жомадонларни юклаш билан овора эди. Кейин у аравага чиқиб қўлига қамчисини олди ва от меҳмонхона хиёбонидан пастликка томон ҳар доимгидан ҳам секинроқ юриб кетди. Тобора узокдан эшитилаётган туёқ товушларига кулоқ тутиш учун Ингрид ва Риго остонада бир муддат туриб қолишди.

Риго хавотири қизга ҳам юққанини сизди, негаки, Ингрид:

– Ер кимирлайдиганга ўхшайди... – деди.

Атрофни чулғаетган қуёш нурида сукунат янада кучаяётгандек эди.

Меҳмонхона йўлагига ҳеч ким йўқ. Одатда, бу вақтда мижозлар стол атрофида чанқоқ қондириш билан овора бўлишар, Ингрид ва Риго пляждан қайтганларида уларнинг шивир-шивири авж оларди.

Консьерж қабулхона пештахтаси ортида эди.

– Бу ерда яна бир кеча тунашингиз мумкин. Эртага сизларни виллага жойлаштираман.

– Биздан бошқа ҳеч ким қолмадимиз? – сўради Риго.

– Ҳа. Парижда чиқадиган газетанинг кечаги сониди босилган мақола сабаб тушликдан кейин жўнаб кетишди...

Кейин у эндиликда керак бўлмайдиган калитлар осилган тахтача томон ўгирилди.

– Хонангизни ўзгартириб қўйдим, – деди консьерж. – Эҳтиёткорлик юзасидан... Иккинчи қаватдасизлар энди... Бироздан кейин кечки овқат юбораман...

– Ўша мақола сизда борми? – деб сўради Риго.

– Бор.

Бу сафар улар зинадан кўтарилишди ва чирок билан ёритилган йўлакдан юриб, 116-хонагача боришди. Деразаларнинг дарпардалари туширилган, лекин тирқишидан ўтган қуёш нурлари ерда майда тўртбурчакчалар ҳосил қилганди. Каравотнинг устигагина офтоб тушмаганди. Риго деразалардан бирининг олдига келиб, консьерж берган газетани очди ва кўзи биринчи саҳифадаги мақоланинг сарлавҳасига тушди: “Хушбўй ҳидли гетто¹... Ложувард қирғоқ меҳмонхоналаридаги аслзодалар”. Мақола исм-фамилиялар рўйхати билан бошланган, французча жаранлагани учун унинг исми рўйхатда йўқ эди.

– Мақолада нималарни ёзишибди? – деб сўради Ингрид.

– Қизикарли ҳеч нарса йўқ.

¹ Гетто – яҳудийлар бадарға қилинган махсус ҳудудлар тарихда шундай номланган.

У газетани икки бу-
клуб, жавон тортмаси-
га солиб қўйди. Риго
“Кравен”нинг бўш
қутисини топганидек,
уч-тўрт йил ўтгач, уруш
тугаб, меҳмонхона яна
бир пайтлардагидек ми-
жозлар билан тўлганида,
кимдир ушбу газетани
топиб олса, не ажаб?
У Ингриднинг ёнига
чўзилиб, уни бағрига
олди. Пардоз столи
устида ётган “Безовта
қилинмасин” деган ёзув-
ни энди эшик тутқичига
илиб қўйишнинг кераги
ҳам йўқ эди.

Риго уйқусида без-
овталанар, туйқусдан
уйғониб кетиб, Ингрид-
нинг ёнида эканига

ишонч ҳосил қилиш учун олазarak бўларди. У хона эшигини қулфлашни
хоҳлади-ю, лекин бунга эҳтиёж йўқ эди: консьерж унга меҳмонхонанинг
барча эшигига тушадиган ҳаммабоп калит берганди.

...Зиммаларига кўнгилсиз вазифа юклатилган кишилар меҳмонхонада
полиция текширувини бошлаш арафасида эдилар. Лекин Ингрид учун
хавотирланмаса ҳам бўларди. Зулматни зўрға ёритадиган фонус кўтариб
олган бу одамлар бешинчи қаватдаги йўлаклардан ўтиб боришмоқдайди.
Одам бор-йўқлигини билиш учун улар икки юз элликта хонани бирма-бир
очиб чиқишлари керак.

Риго юқори қаватларда эшикларнинг тўхтовсиз очилиб-ёпилаётганини
эшитиб турарди. Эшикларнинг шарақлаб ёпилиши, одамларнинг қадам
товушлари тобора яқинлашарди: Қора Кўланка ва бошқалар энди уларнинг
қаватида эди. У ҳаммабоп калитни қўлида маҳкам тутиб турарди. Қўшни
хона эшиги очилаётганини эшитиши билан Ингридни уйғотади ва иккови
кейинги хонага ўтиб олишади. Шу тарзда мушук-сичқон ўйини қаватдаги
барча хоналарга бирма-бир кўчади. Рико ва Ингрид “Провансал” зимисто-
нига сингиб кетганларидан, анавилар уларни топишнинг иложини қила
олмайди...

(Давоми келгуси сонда)

ОҚШОМ ЧОҒИ КЕЛГИЛ, ҲАЁТИМ МЕНИНГ

*Адабиёт бўйича халқаро Нобель
мукофотиغا сазовор бўлган шоирлар
ижодидан намуналар*

*Аёл табиати ҳам баҳор табиатига ўхшаб кетади. Ҳаммаёқни
гулга тўлдиради. Баъзан ҳиссиётлар ёмғири селдай қуюлиб келса,
баъзан булутли осмондай тунд бўлиб олади. Айни баҳор кунларида
баҳор чечакларидек турфа, оҳорли, ўзига хос туйғуларни куйлаган
жаҳон шоирларининг овози ҳам камалакдек ранго-ранг.*

*Аёл севиши, баҳор қуёшидай сахий бўлиши мумкин, аммо адо-
латсизлик, номардлик, разолатга дуч келса, баҳор тошқинларидек
соҳилларни ювиб кетиши ҳам мумкин. Нобель мукофоти
соҳибалари бўлмиш жаҳон шоирлари ижоди билан танишар экан-
миз, аёл тафаккурининг кенглиги, изтиробларининг чуқурлиги,
туйғуларининг бетакрорлиги, муҳими, баҳор нафасидай ҳаяжонли
эканини сезамиз. Бу сатрлар ортида яширинган ирода кучини,
инсонлар тақдиридан безовта қалбларни яққол сезамиз.*

*Турли мамлакатлар, турли муҳитлар, турли даврларда яшаган
бу ижодкорларнинг дунёқарашида, муҳими, инсонларга меҳр ифо-
дасида муштаракликни сезамиз. Жаҳоннинг турли минтақаларида
яшаб ижод этган шоирлар шеърий гулчамбаригаги Инсон
руҳияти чизгилари намойишида оддий инсонлар қисмати сурати-
ни, айрилиқларга дош бера олган кучли аёл тасвирини кўрамиз.
Муҳаббат мавзусида ёзиладими, маиший мавзудами, кўнглил мул-
кидан чиққан бу шеърлар Шеърият мулкига айланиб бўлган ва
миллионлаб мухлисларнинг қалбига йўл топиб кирган.*

Таржимондан

Габриэла МИСТРАЛЬ (Чили)

(1889–1957)

Рус тилидан
Гулбаҳор САИД ҒАНИ
таржимаси

*Чилилик маърифатпарвар шоира, дипломат, жамоат арбоби. Габриэла
Мистраль унинг тахаллуси, ҳақиқий исми Годой Алкаяга. Шоира Италия,
Испания, Португалия, Бразилия, АҚШда дипломат сифатида фаолият олиб
борган. Биринчи шеърлари 1903 йилда нашр этилган. Лотин Америкаси ада-
биётида биринчи бўлиб Мистраль испан шеърияти анъаналарини миллий*

* Манбалар: www.stixi.ru, www.royallib.ru, www.stixi-rus.ru, www.love>Mistral, www.books.google.com>books, www.romanbook.net, www.author, www.poetryclub.com, www.ua>printpoe каби интернет сайтларидан фойдаланилган.

тафаккур образлари билан уйғунлаштирди. У 1945 йили адабиёт бўйича халқаро Нобель мукофотиغا сазовор бўлган. 1904 йилда Меркурийдаги вулқонга Габриэла Мистраль номи берилган.

КУЧЛИ АЁЛ

*Юзларингни шамол тилган, либосинг мовий –
Кўз ўнгимда қолган тиниқ сиймойинг унда.
Сени кўрдим болаликка гул битган савр –
Ер ҳайдалиб тақдир каби очилган кунда.*

*Исқирт ва тор қовоқхона кунжида ичар,
Ўша, сенинг фарзандингга ота бўлган кас.
Зил-замбил юк кўтарасан, қўлингдаги дон
Тўкилади, ерга тушар, сочилар бесас.*

*Ўғлингга нон замлайдирсан, ёз бўйи то кеч,
Ёшлар оққан кўзларимни узолмайман ҳеч –
Ва туйқусдан ҳаяжонлар қоплайди бир зум...*

*Оёгингнинг пок гардини ўпсам бўларди!
Шаҳарлик олифталардан безиб ўлардай,
Ортингдан шеърим-ла бирга далага боргум.*

СЕН СЕВГАН ҚЎШИҚНИ...

*Севган қўшигингни куйлай, ҳаётим,
Яқин келиб тингла шундай, ҳаётим,
Эслайсанми, сенинг бўлган ҳаётим,
Шом палласи куйлай, соямсан менинг,
Жимжитликлар, сукут куйгай, ҳаётим.*

*Хитобимсиз изим йўқдур, ҳаётим,
Мен ҳаққимда нелар ўйлайсан – сукут?
Мен-чи, ҳамон ўша-ўша, ҳаётим.
Унутмадим сени, бўлмадим унут.*

*Оқшом чоғи келгил, ҳаётим менинг,
Қўшигимни ёдга ола келдингми?
Ёдингдами, айтгил, унутмадингми,
Ёдингдами, исмим унутмадингми?*

*Даврлар ўткинчи! Сени кутгайман.
Ёмғир, туманлардан, кечадан қўрқма.
Истасанг йўлдан кел, ўтлоқлардан ўт.
Қайдаки мавжудсан – мени бир оқма,
Адашма, тикка кел мен томон, эй дўст!*

АЛЛА

*Денгиз аллалайди минглаб тўлқинни
Илоҳий шивирлар ила.
Денгиз шивирига тутаман қулоқ,
Алла, болам, алла.*

*Чайқатади дайди шамол бугдойни,
Тун бўйи тебратган палла.
Шамол қўшигига тутаман қулоқ,
Алла, болам, алла.*

*Олам бешигига энгашир Худо,
Одамни нигоҳ-ла силар.
Шарпасини сезиб, бешик тебратгум –
Алла, болам, алла.*

ЯНА КЎРМОҒИМ КЕРАК

*Қайтиб кўрмайманми гулгун шафақ тонг
Ва юлдуз титраган тун қучоғида,
Чарчаб ёнаётган оқшом чоғида.*

*На сўқмоқ, на ўрмон ва на далада,
Тангадек товланиб ойнинг нурида
Шовуллаб куйлаган ирмоқ ёнида,*

*Ўрмонларнинг ёйиқ кокили аро
Мен уни чорлаган, кутган маъвода
Акс-садо қайтарган жойда мабодо?*

*Йўқ! Кўзда ёш билан кўрмоғим керак,
Мулойим ой балққан кечада тагин,
Осмон соҳилида, чақмоқлар чоғи.*

*Қишида ҳам баҳорда бирга бўлмоқ-чун,
Қон тепган бўйнида қўлларим у кун
Сабодан майинроқ ўралмоғи-чун!*

Нелли ЗАКС (Германия)

(1891–1970)

Таниқли немис шоираси. Берлинда яҳудий оиласида туғилган. Ён беш ёшидан мифологик сюжетли шеърлар ёза бошлайди. 1940 йили Германияда юзага келган сиёсий кескинлик туфайли онаси билан Швецияга кўчиб ўтади. У ерда швед шоирларининг асарларини немис тилига таржима қилиш билан машғул бўлади. 1960 йили шоира Аннет фон Дросте-Хюльсхофф мукофотини олади, 1961 йили Дортмунд шаҳри ҳокимияти унинг номида мукофот таъсис этади. 1966 йили Нелли Закс адабиёт бўйича Нобель мукофоти лауреати бўлган.

ЖИМЖИТЛИК

*Шундай пайтлар бўладики
вақт шаффофликка айланар
ва қуёш уфққа ёнбошлаган чоғ
ўт-ўланлар қоплаган қабрда
ўзидан хабар берар нариги дунё.*

*Пальма япроқлари товланиши
сахро ёлғиз эканига далолат.*

*Ўтган умр нурга тўла
ибодат калимасида
мармар манба юзасида сокинлик ичра.
Қулоққа тутилган чиганоқ
музиқа қутисидай садо берар.*

*О, митти қулоқдаги азамат уммон!
Оҳ, муҳаббат рақси
давринг юпқарган китобин жилди.*

*Ва бунинг ҳаммаси умр эди —
бефарқ тушидир қора жодугарнинг салтанатида
ва унут бўлган
қонли атиргул тикани
ёдинга ханжардек санчилар.*

*Синган чақмоқ
бўроннинг ниқобин ёритар,
фил суяги соҳили
чўкар қоронгиликка.*

ҚАЙДАКИ ТУН – СЕН БОР

*Қайдаки тун – сен бор
дунёни тарк этмоқ сабогин олгувчилар-ла
узоқдан
қўлларинг мачтани ранго-ранг бўяр
қулоқ чиганогинга ноталар йиққан
нотаниши денгизнинг жузрофий харитаси-ла
кўприк у пойдеворларни
бундан унга элтмоқ
энг оддий вазифа
бунинг жавоби
ўлаётганларгагина маълум.*

ЭНГ СЎНГГИ МАВТ БЎЛГУВЧИ

*Энг сўнги мавт бўлгувчи
қуёш заррасини
олиб кетар дудоқларида.
Тунда момақалди роқ даҳшат солар
жон талвасасида.*

*Қон ила жўшган
барча тушлар,
Чақмоқ қиличида
узилиб тушади елкаларидан
Ва осмон терисида излар қолдиради
Сирли Ибтидодан.*

*Ва юлдузлар кўчасин кезиб
Заминга тушиб келар
Нуҳ кemasи.
Шунинг-чун бу ерда
ким қазо қилса охирги бўлиб
кавуши сувда қолар.*

*Унда балиқ сузар
Ватандан мосуво
унинг сузгичи ёйилган қора муҳитга
ва қабрга элтади, холос.*

КУН ОЁҚЛАГАНДА

Оқшом қоронгисига кун чўккан маҳал
шаклар йўқолган паллада
ягона бирликка қўшилса ёлғиз овозлар –
ҳайвонлар йиртқичлигин қилмайди ортиқ
ёки ўлжа бўлмас бошқаси –
фақат гул атрини сақлайди бироз.
Ибтидода бўлгани каби
ҳамма нарса ўз исмини унутган чоғда
сен вақтнинг ер ости йўлакларидан борасан,
улар ошкор этади
Интиҳода ким турганини –
қоронги борлиқдан
юрак зарралари ўсаётган жойдан
сен пастга тушасан –
ўлим ортингда қолар
у бор-йўги йўлнинг кичик нуқтаси –
чиқши йўлагига боқмасдан туриб музлаганча
аллақачон янги бир юлдуз
нурин тўккан кўзларингни очасан

Вислава ШИМБОРСКАЯ (Польша)

(1923 йили туғилган)

Атоқли поляк шоираси. Биринчи шеъри “Сўзни излайман” номи билан 1945 йили газетада босилиб чиққан. Илк шеърий тўплами “Шунинг учун яшамоқдамиз” 1952 йили нашр этилган. Шоира француз шоирлари асарларини она тилига таржима қилган. В.Шимборская 1991 йили Гёте мукофоти, 1995 йили Гердер мукофоти, 2011 йили “Оқ бургут” орденига сазовор бўлган. 1996 йили шоира адабиёт бўйича Нобель мукофоти билан тақдирланган.

ТУШЛАРГА ТАСАННО

Тушларимда
Вермейер ван Делфт¹ каби чизаман,
Юнонча равон сўзлайман,
Марҳумлар билан ҳам.

Машина ҳайдайман,
Амримга бўйсунар.

Буюк дostonларни
Ёза оламан.

Овозларни тинглашда
Авлиёлардан қолишмайман.

Ҳайрон қолардингиз –
Рояль чалганимни билсангиз.

Парвоз ҳам қилардим рисоладагидай,
Аниқроғи, ўз устимдан учардим.

Томдан қулар экан,
Оҳиста майсага туша биларман.

Сув остида
Қийналмасдан нафас оларман.

Шикоят йўқ:
Атлантидани кашф этдим.

¹ Вермейер ван Делфт (Ян Вермер; 1632–1675) – нидерланд мусаввири, маиший мавзудаги ва портрет жанридаги асарлари билан машҳур.

*Хурсандманки, ўлим олдидан
Доимо уйғониб улгураман.*

*Портлаш бўлса тушимда,
Бошқа томонимга ўгириламан дарҳол.
Мен ҳам давр фарзанди, аммо
Бунга мажбуриятим йўқ.*

*Бир неча йиллар олдин
Мен икки қуёшни кўргандим.*

*Кечаги кун пингвинни
Аниқ-тиниқ кўрганман.*

КЎНГИЛ ҲАҚИДА НИМАДИР

*Кўнгил вақт-вақти билан бўлар,
Ҳеч кимда мунтазам бўлмайди, илло.
Ва доимий.*

*Усиз
Кун-кундан,
Йил-йилдан
Ўтиши мумкин.*

*Фурсати билан
болаларнинг қўрқув ва ҳаяжонларида
кириб келар кўпроққа.
Баъзан эса ҳайратга солиб
Кексаликда кириб келар.*

*Аҳён-аҳёнда шерик бўлар
боғ юмуши бўлмаган жойда,
масалан,
мебель кўчириши,
жомадон ташиши
ва эскирмаган туфлида юриши...*

*Анкета тўлдираркан
Ва гўшт қиймалашда
Дам олишига чиқади.*

*Минглаб суҳбатлар туриб
Биргинада қатнашадими?
Бу ҳам ҳар доим эмас,
Шунда ҳам сукут сақлар.
Қачонки танамиз оғриркан пешма-пеш,
Билинтирмай навбатдан кетар.*

*Инжиқ кўнгил бизни
оломонга қўйгиси келмас,*

*Манманлигимиз
Ва шуда олгирлигимиз
Кўнглига тегар.*

*Қайғу ва шодлик
Унинг-чун фарқли туйғулар эмас.
Уларнинг қоришмасин
Сақлайди бизда.*

*Ҳеч нарсага шионч қолмасдан,
Фақат қизиқишлар қолгани чоғда
Унга шионмоқ мумкин.*

*Моддий буюмлардан
Унга кафтгирли соат ёқар
Ва қарамасанг ҳам кўрсатишига уринган
Кўзгулар дидига мос.*

*Айтмас, қайдан келар
Ва қайга кетар,
Аммо кутар бу саволларни.*

*Балки,
Бизга у керак бўлганидек,
Биз ҳам
Не учундир
Унга керакмиз.*

ШЕЪРИМГА

*Шеърим, сенинг юксак мақоминг шулки,
Диққат-ла ўқирлар, ёдлаб оларлар,
Шарҳлар ҳам ёзарлар сенга деб, чунки.*

*Энг ёмон ҳолатинг шу бўлар, балки,
Сени фақатгина ўқирлар, балки.*

*Учинчи имконинг: қозоғда яшар,
Ёзилган бўлсанг-да, гаддор қисматинг
Дақиқа ўтмасдан саватга тушар.*

*Тўртинчи бир имкон бор эрур, бутун
Ёзилмай туриб сен зойибсан буткул,
Ўзингча ненидир мингирлаб мамнун.*

ЗАНЖИРЛАР

*Кун иссиқ. Каталак. Ва занжирбанд ит.
Сув тўла итялоқ турар сал нари.
Занжир сал калтароқ мўлжалдан кўра,
Ит эса етмайди узанган сари.*

*Тасвирга қўшамиз яна бир чизги:
Бизнинг анча узун занжирларимиз,
Ёнидан бепарво ўтишига етар,
Сезилмас ва бутун занжирларимиз.*

СОЯМ

*Кўланкам, қиролнинг масхаравози,
Изимдан қолмасдан эргаши бошлар.
Ўрнимдан қўзгалсам, гамгин, газабнок —
Деворга бош урар, кўзида ёшлар.*

*Оғриқдан тишини тишига қўйиб,
Бужмаяр, ўрнимга чўкаман қайтиб...
Балки, шўрлик мени лол этмоқчидир
Бошқа қойилмақом рол ижро этиб...*

*Дарчага ўғринча яқинлашаман,
Карнизга нигоҳ ҳам солмасдан такрор.
Соям-чи, у шўрлик қарамай туриб,
Пастни мўлжаллару,
Ўзини
Ташлар.*

*Соямнинг беўхшов ҳаракатлари
Мажбуран кулдирар қироличани.
Шоҳона улуглик ўрнига бироқ
Барчанинг олдиди пушмонлик яна.*

*Севимли қирол-ла айрилиқ чоғи
Осон юз бураман, олмайман эсга...
Фақат соям, сассиз сирғалиб чиқиб
Қайғу-ла ўзини ташлайди рельсга...*

ЎНГ

*Ўнг ғойиб бўлмайди
Рўёлар каби.
На шарпа, на бир сас
Уни чўчитмас.
На хитоб, на гумбур
Уни уйғотмас.*

*Рўёдаги тимсоллар
Хира ва маънодор.*

*Уларни истаганча
Мумкин талқин этмоқ.
Ўнг бу ўнгдир,
Мана бу ҳақиқий жумбоқ.*

*Тушларга калит даркор,
ўнглар очилар ўзи,
беркитиб ҳам бўлмайди, илло.*

ундан ёгилиб келар
мактаб аттестатлари ва юлдузлар,
болалар тузган капалак коллекциялари,
бувиларимиз дазмолларининг иси,
бошсиз бош кийимлар
ва булутлар бош чаноги.

Буларнинг баридан келиб чиқар
Имконсиз ребус.

Бизсиз тушлар бўлмас эди.
Усиз ўнгллар ҳам бўлмас эди,
Номаълум,
Уйқусизликлар маҳсули
Уйғонган кимса борки,
ҳар бирига берилар.

Тушлар идроксиз эмас,
Ўнда идрок йўқ,
Воқеалар жараёнининг
Қайсарлиги ила гарчи
Ўзини тутиб турар.

Тушларда тирикдир
Бизнинг марҳумлар,
Саломат кўринар,
Ёшликка қайтган.
Ўнг эса уларнинг
ўлик гавдасини кўяр олдимга.
Ўнг бир қадам ортга чекинмас.

Тушлар тутқич бермас,
Хотирамиз тўкиб юборар тез.
Ўнг унутилмас.
Ўнг енгилмасдир.
Елкага миниб олар,
Юракни эзади,
Оёққа тушов.

Ундан қочиб бўлмас,
Ҳар қайда биз билан у.
Ўнг бизни кутиб турмайдиган
Бир бекат йўқдир
Бутун роҳимиз давомида.

Ҳерта МЮЛЛЕР (Германия)

(1953 йили туғилган)

Германиялик шоира, адиба, таржимон, рассом. Руминиянинг Ницкидорф шаҳрида туғилган. 1982 йили немис тилида илк китоби нашрдан чиққан (ушбу китоб 1984 йили ГФРда қайта эълон қилиниб, қатор мукофотлар билан тақдирланган). Ҳ.Мюллер бугунги кунда Берлинда истиқомат қилади. Асарлари кўплаб Европа тилларига, шунингдек, хитойча ва япончага таржима қилинган. Бир қатор адабий мукофотлар (жумладан, Австриянинг Франц Кафка номидаги адабий мукофоти, 1999) олган. Адабиёт бўйича Нобель мукофоти совриндори (2009).

* * *

Овқат еймиз туну кун
дунё ишқи юзларда
қошиқ ва лаблар аро
қон каби бир тўп малина.

*Беҳушлик яширингай тунга
соатлар аро
бунда ўрмалайди битта қурт,
еб битирар циферблатни
теваракда бир ўзинг
бошқасини унут...*

* * *

*Санчқи ерга тушиди, воҳ.
Онам айтди: “Ол уни!”
Стол остига кирдим
Кўрдимки унда –
Иссиқ эди – олма пўчоғи каби
Нафис қайишли онамнинг оёқ кийими
Ва оёқларининг ўн иккита бармоғи
Менинг эса икки жимжилогим йўқ эди...
Сўрашга етмас журъат
Онам эса санчқини кўрсатиб дер:
“Бошқасини келтиринг, официант!”*

* * *

*Тамаки даласида
Электрчи симга осилиб қолди.
Полиция келди
Кўк рангли чироғи билан.
Бечоранинг кийимидан
Уч ё тўрт ёввойи ўрдак
Майсага қуларкан
Эшитилар хизматчилар қаҳ-қаҳи.
Бахтсиз ҳодисами бу, афсус, нима ўзи.*

* * *

*Офтоб осмон остидан ўтар
Сим каби узун қовургалари аро
Ва кундуз куни ҳеч бир дарахт ўсмаган ўша қояда
Теракларнинг сояси қалқар хиёбон каби
Фақат бу кўп йиллик йўнғичқа хиёбони
Уй олдида тўхтар машина ва
Ундан қути кўтарган одам тушар
Отам рад этади, чунки
Машинада бошқа қути бор эди
Ва орқа қаторда
Учта қовун, ўриндиқ, ёстиқ ва адёл
Отам сўрадики, нега айнан биз?
Қутида сизлар ўйлаган нарса эмас,
Шунчаки бу бурчакда кўпми-озми яшайсизлар...
деганда отам йиглаб юборай деди.*

ҒАЙРИИНСОНИЙ ЖАМИЯТ БЕЛГИЛАРИ

Адабиёт оламида шундай адиблар бўладики, уларнинг ҳар битта янги асарини китобхонлар сабрсизлик билан кутишади, уларнинг интизорлигини оқлагандек, ўша китоб одамлар орасида қўлма-қўл бўлиб кетади, у ҳақда қизғин баҳс-мунозаралар бошланади, мақолалар, тақризлар ёзилади.

Перулик адиб, жаҳон адабиётида бугун ҳаёт ижодкорлар ичида энг пешқадами, ажойиб новатор-ёзувчи Марио Варгас Лъосанинг асарлари ҳам худди шундай тақдирга эга. Унинг ҳали нашр этилмаётган туриб қўлма-қўл бўлиб кетган айрим романлари Яратганининг қудрати ортидан Ер юзиде халифа бўлган одам боласининг ташвишли тақдири, ўқисик кўнгли, бенажот умргузаронликдан иборат ҳаёти акс этган ҳукмномадек янграйди.

Марио Варгас Лъоса ижодининг яна бир жиҳати, ёзган асарларининг деярли ҳаммаси ўта нуфузли мукофотларга нозил бўлганлигидир. Зотан, адибнинг илк ҳикояси ёзилиш тарихи ҳам аслида мукофот билан боғлиқ эди. Парижга бориш иштиёқида ёниб юрган ёш йигитчанинг эътибори тасодифан “Ревью Франсиш” журнали эълон қилган танлов шартларига тушади, унда мукофот ғолиби Париж (ёш Марио боришни орзу қилган дунё маданиятининг маркази) сафарига бир ойлик йўлланма билан тақдирланиши айтилган эди. Варгас Лъоса “Юзма-юз” деган илк ҳикоясини журнал таҳририятига юборади ва... ғолиб чиқади.

Илк романи – “Шаҳар ва кўппаклар” Испанияда жорий этилган “Бреве кутубхонаси” мукофотига сазовор бўлган. Кейинги асари – “Яшил уй” романи испан тилида гаплашувчи мамлакатлар ижодкорлари учун таъсис этилган Ромуло Гальегос мукофоти билан тақдирланди. Кейинчалик мўтабарликда халқаро Нобель мукофотидан қолишмайдиган Сервантес, шунингдек, Иерусалимда ўтувчи халқаро китоб кўргазмасининг соврини, халқаро Нобель мукофоти ва ҳоказолар. Энг қизиғи, Варгас Лъоса асарлари лойиқ топилган ҳар хил даражадаги бу мукофотларнинг таъсис аъзолари томонидан чиқарилган маълумотнома мазмуни бир-бирига яқин: адиб ўз асарида “зулм, зўравонлик ва жамиятда ҳукм сурган шафқатсиз муносабатлар, мажбур қилинган якка шахснинг талофати”ни ҳаққоний акс эттиргани учун тақдирланган.

Чинданам шундай, Варгас Лъоса барча романлари, аксар қисса ва ҳикояларида ҳар қанақа адабий қолиплар, кўникилган адабий анъаналарни инкор қилиш йўлидан боради, шуларга мос шакл излайди ва бу йўлда кашф этган ифода этиш усулларини ҳар сафар янгилашга ҳаракат қилади ва бунга эришади ҳам, булар ҳолва, у адабий асарнинг негизини ташкил этган ғаройиб ҳодисаларни ифода этиш учун ўшанга муносиб восита излайди, ҳеч ким, ҳеч қачон ўйлаб ҳам кўрмаган адабий воқеликларни қаламга олади. Шу

ўринда беихтиёр Достоевскийнинг: “Ҳар бир ёзувчи ўз функциясига эга бўлишга ҳақлидир”, – деган эътирофи ёдга тушади. Варгас Лъоса бу даҳо адиб ортидан ўз мушоҳадаларини илова қилади: “Мен, – деб ёзади у ижодининг дастлабки босқичида, – бошдан-оёқ бир хил усулда ёзиш усулига қаршиман, битта жумлада илож борича ҳам объектив, ҳам субъектив реаллик бир вақтнинг ўзида инъикос этиши зарур, деб ҳисоблайман”.

Ёзувчи Перу жамиятида ўзини ўйлантирган ҳаётнинг аччиқ ҳақиқатларини рўйирост кўрсатиш учун муттасил изланишда яратган асарларининг яна бир хусусияти – биронта романи иккинчисига ҳеч қайси жиҳати билан ўхшамайди, бирида кашф этилган янгича услубий воситалар бошқасида учрамайди. Айниқса, қаҳрамон ва муаллиф ўртасида туриб воқеаларни бир меъёрда баён этиш усулида яратилган асарни, қаранг-а, бошқа тилга ўгириш ўта қийин бўлиб қолар экан. “Назаримда, – деб ёзади адабиётшунос олим, таржимон, Лотин Америкаси адабиётининг тадқиқотчиси Кирилл Курконосенко, – бу нарса, умуман, бадиий воситаларни бошқа тилга таржима қилишнинг иложи йўқлигини намойиш этувчи ноёб ҳодисадир”.

Эътиборингизга ҳавола этилаётган “Шумтакалар” қиссаси 1967 йили нашр этилган бўлиб, у пайтда Варгас Лъоса янги Лотин Америкаси адабиётининг кўзга кўринган ёзувчиси сифатида танилган эди. Адибнинг ушбу асарда яққол кўзга ташланиб турган топилдиғи, тўғрироғи, ютуғи – ҳаётни ҳаққоний акс эттиришига хизмат қиладиган восита – бетакрор техника, ўзига хос ва муносиб ифода усуллари. Кези келганда, айтиб ўтиш жоизки, “Шумтакалар”да ким гапираяпти-ю ким жавоб бераяпти, англаш оғир, диққат қилинмаса, умуман, билиб бўлмай қолади. “У” билан “мен” олмошининг тинмай алмашиб қолгандек туюлгувчи бу тахлит баён усули адиб қаламига мансуб келгуси романларнинг деярли ҳаммасида учрайдики, буни эътироф этиш лозим ва шарт. Шу ваздан, модомики, унинг усули ҳеч қайси ёзувчининг ижодида кўринмас ёки кескин фарқ қилар экан, перулик мунаққидлар ҳам, китобхонлар ҳам бир саҳифа ўқиши билан ҳар қандай маълум восита ва муайян баён туфайли ўша матн Варгас қаламига мансуб эканини дарҳол фаҳмлайди. Мен эса, шу фикрга қўшимча қилиб айтишим мумкинки, ўша қиссалар, хусусан, “Раҳнамолар” билан “Шумтакалар”, таъбир жоиз бўлса, Варгас Лъоса ижодининг ўзаги, пойдевори, бамисоли қурилиш материалидир.

“Шумтакалар”нинг бошланишидаёқ китобхон шундай жумлаларга дуч келадими, боя айтганимиздек, уни ким кимга гапираятганини билиб бўлмайди аввалига, оддийгина, “деди фалончи” изоҳи, осон, тушунарли ишора ёки кўрсатувчи, тасдиқловчи сифатлаш, равиш йўқ, улар – персонажлар билан муаллиф – баравар сўзлайди, бир-бирига навбат беришни ҳам истамайди гўё, уларнинг чуғур-чуғур савол-жавоблари оддий тиниш белгилари билан ажратилмайди ва шу сабабли гўё кўча-кўйда уч-тўртта одам гаплашиб тургандек вазият вужудга келади.

“Сеньор Леонсио, янги бола келаётганмиш, шу ростми? Учинчи “А”гами, Сеньор Леонсио манглайига тушган сочини қўли билан юқорига тараб – рост, рост, энди жим!

“Сенинг исминг нима? Куэльяр, сеники-чи? Гумбаз, сеники-чи? Маньюко, сеники-чи? Чиллак...” – шу матнни оддий усулда,

анъанавий, қабул қилинган шаклда ёзса, мана бундай бўларди:

– Сеньор Леонсио, учинчи “А”га янги бола келаркан деб эшитдик, шу ростми? – деб сўради Чиллак.

– Ҳа, рост, рост, – дея болани тинчитиб учун шартта жавоб қилди сеньор Леонсио. – Бўлди энди, тинч-ла-нинг-лар”.

Варгас Лъосанине “Шумтакалар”ида тиниш белгилари “нотўғри” қўлланилган; гўё мусахҳиҳлар томонидан хато ўтказиб юборилган-дек – грамматика ва синтаксис қоидалари бутунлай бузилган, “мен” кишилик олмоши “сен” олмошидан кейин кетма-кет келаверади, уларни ажратиб турадиган нарса фақат вергул ва дафъатан орада “улар” олмоши билан, муаллифнинг гапи аралашиб-қоришиб кетади. Биз мутлақо кўникиб қолган ёрдамчимиз – муаллиф қани, қаерда деб бошимиз қотади. Адабиётшунос олим, таржимон Эмма Брагинская-нинг “Шумтакалар” қиссасига ёзган тақризида шундай изоҳ бор: “... шу воситалар – жумланинг грамматик тузилиши, гапда сўзларнинг боғланиб келиши бузилганлиги муаллиф мақсади ва асар ғоясини китобхонга максимал даражада етказиш учун хизмат қилади. Варгас Лъоса адабий асар оламига фақатгина китобхонни эмас, бу билан муаллифни ҳам жалб қилмоқчи бўлади, янада ишончлироқ ёки ҳаётийроқ акс этмоғи учун шу усулни қўллади”.

Бу психологик қиссада катта шаҳарнинг шовқин-сурон, ит эгасини танимайдиган, ҳеч кимдан умид, кўмак кутиб бўлмайдиган муҳитда маъносиз кечиши муқаррар инсон ҳаётининг нега бунақа экани бир қисмат туфайли эмас, балки ижтимоий адолатсизликлар, зулм, кадрсизлик туфайли экани очиқ-ойдин, шафқатсизларча фош қилинади. Мактаб ва уларни қуршаган муҳитда жавобгарлик ҳисси, инсоф, диёнат бўлмаганлиги сабабли Лиманинг зодагонлари яшайдиган мавзеда – Мирафлоресда – ёш йигитчаларнинг ҳаёти ниҳоятда зерикарли, диққинафас, бир хилда – фақат ўйин-кулги, тараллабедод ўтаётгани; бу шумтакаларнинг феъл-атвори йўқлиги тугул, уларнинг исмсиз, фақат лақаб билан аталиши, ким аслида ким эканлигини эсда сақлаб қолишининг иложи йўқ экани тасодиф эмас. Ишонарли, аниқ деталлардан ташқари қисса номидаги рамзий маънодан унинг ғоясини анеласа бўлади, бошқа ўртоқларига нисбатан одамшавандаллиги, қобилиятли ва кўнгилчанлиги билан ажралиб турадиган (“шундай бамаъни, шижоатли йигитчанинг наҳотки яхши кўрган қизи бўлмаса!”), тасодиф туфайли бичиб қўйилган Куэльяр ўша – рухий юксалиш, шахсининг ҳар жиҳатдан камол топиши, ўзлигини намоён этиши учун замин, қулай шароит умуман йўқ ва бўлмаган муҳитнинг таназзулга юз тутиши ифодачисига айланади. Бир умрга мажруҳ бўлиб қолган Куэльяр ўзининг дўстларидан ҳар жиҳатдан (мардлиги, чин муҳаббатга интилиши, ҳаётдаги оғир қийноқларга чидай олиши, матонат билан) устун, зеро, дўстлигини ҳам, душманлигини ҳам билиб бўлмайдиган ўртоқлари, асосий қаҳрамоннинг ўша пайтдаёқ автомобиль ҳалокатига йўлиқиб, ўлиб кетгани ҳолда, улар қисса ниҳоясига қадар қандоқ бўлишса шундоқлигича қолишади.

“Шумтакалар” – маънолари серқатлам қисса, у дунёнинг айрим жойларида мол-дунё, моддий нафс ҳузурини ҳар қандай маънавий қадриятлардан устун қўйилаётган ҳозирги пайтда инсон қадри ер билан топталаётганини алам билан фош этаётганлиги туфайли ҳам ниҳоятда долзарб асар ва шак-шубҳасиз, испан тилидаги адабиётнинг энг яхши намуналаридан биридир.

Таржимон

Марио Варгас ЛЬОСА

(1936 йили туғилган)

ШУМТАКАЛАР

Қисса

Рус тилидан
Олим ОТАХОН
таржимаси

Марио Варгас Льюса – перулик машҳур ёзувчи, адабиёт бўйича Нобель мукофоти совриндори (2010). 1936 йил Перу пойтахти Лимада туғилган. Илк китоби – “Йўлбошчилар” ҳикоялар тўплами (1959). “Шаҳар ва кўппаклар” (1963) романини адиб бошидан кечирганлари асосида ёзган. “Яшил уй” (1966) романи, “Кучуклар” (1967) қиссасида ижтимоий-психологик муаммолар таҳлил этилади. “Кэти ва гиппопотам” (1983) пьесаси эълон қилинган.

I

Куэльяр Шампанья мактабига¹ келган йили биз – ўжар, ўта шўх, сергайрат, мўйлаби сабза урмаган, ҳамма нарсага қизиқувчан болалар эдик. Унда ҳали чекмас ва бошланғич синф ўқувчилари орасида урф бўлган калта иштонда юрар ҳамда эндигина тўлқинлар остига шўнгиб кириш ва “Террас” да² энди-энди иккинчи даражали баландликдаги трамплиндан сакрай бошлаган кезлар эди. Биз, табиийки, ундан ташқари, футболни ҳам беҳад яхши кўрар эдик.

Сеньор Леонсио, янги бола келаётганмиш, шу ростми? Учинчи “А” гами, Сеньор Леонсио манглайига тушган сочини кўли билан юқорига тараб – рост, рост, энди жим!

Куэльярни отаси қўлидан ушлаб, тўғри эрталабки йиғин чоғида етаклаб келди, сеньор Леонсио эса уни биринчи қаторда турган ўқувчилар орасига қўшиб қўйди, чунки унинг бўй-басти ўзимизнинг ушоқдай Роҳасдан ҳам кичкина эди. Синфга кирганда сеньор Леонсио уни орқага, биз билан бирга ўтказди. – Мана шу ерда ўтирасиз, ўғлим, бу парта сизники энди. Ҳой, бола, исминг нима? Куэльяр, ўзингники-чи? Каллахум, сеники-чи? Чиллак, сеники-чи? Манъуко, сеники-чи? Лоло. Сен Мирафлоресданмисан?³ Ҳа, ўтган ой кўчиб келишди Колин театрининг ёнидаги Маршал Кастилья кўчасига. Илгари Авлиё Антоний кўчасида туришарди.

У тиришқоқ (лекин қироатхон эмас) бола эди, бир ҳафтадан кейинок бешинчи ўринга кўтарилди, иккинчи ҳафтада эса учинчи ўринни эгаллади, сўнгра, ўша фалокат юз бермасдан илгарирок, пешқадам ўқувчи бўлиб олди. Кейинчалик эса, табиийки, ўқиши орқага кетиб, ёмон баҳолар ола бошлади.

Қани, Куэльяр, ўн тўртта инк⁴ императорларини ном-баном айтиб бер-чи, дейди сеньор Леонсио, у эса, ёддан бидирлаб айтиб беради;

¹ Манба: Перунские повести и рассказы. – Москва: Художественная литература, 1973.

² Шампанья мактаби – зодагонларнинг болалари ўқийдиган мактаб.

³ Террас – Лима шаҳридаги бойлар клуби.

⁴ Мирафлорес – бойлар яшайдиган мавзе.

⁵ Инк – Перу худудида қадимда яшаган элат.

энди ўнта муқаддас каломни, давлатимиз мадҳиясининг учта бандини, Лопес Альбухарнинг “Менинг байроғим” шеърини айт. Куэльяр буларни ҳам лаби-лабига тегмай ёдлаб беради. Қойил-ей санъатингга, ота ўғил, дейди унга Лало. Сеньор Леонсио эса – тасанно хотирангга бўтам, бизга эса – ўрناق олинг ундан, галварслар! Куэльяр бўлса худди кўз-кўз қилгандек камзулининг қайтарма ёқасини бармоқлари билан силаб кўяди, гердаиб болаларга назар ташлайди, аслида у ҳеч қачон ўзини кўз-кўз қилмасди, хаёлига ҳам келтирмасди, шунчаки жиннилик қиларди, кип-қизил артист... Лекин, очиғи, ўртоқмисан ўртоқ эди: имтиҳонлар пайтида ҳаммиша шипшитиб айтиб турар, катта танаффусда, болаларга крем суртилган вафли олиб берарди. Жуда бахтлисан-да, дерди унга Каллахум, пул бехисоб, оғзингдан чиққанини мухайё қиладиган ота-онанг бор, тўрталамизга беришганини кўшса, сеникига етмайди, жин урсин. У – булар баҳоларим учун, биз эса – лоақал, шунақа калланг бори – яхши-ку, умуман, қандингни ур, шу уни кўп нарсалардан сақларди.

Куйи синфларда дарслар роппа-роса соат тўртда тугарди, тўртдан беш дақика ўтганда сеньор Леонсио болаларга жавоб бериб юборарди, тўртдан ўн беш дақика ўтганда эса улар футбол майдонида ҳозир бўлишарди. Осма сумкалар, камзуллар, галстуклар – ҳаммаси чимга отиларди; бўлақол, Чиллак, бўл тез, ҳеч ким йўғида дарвозага туриб ол, қафасга қамаб қўйилган Иуда эса қутургудек – ввов-в – думини тикрайтириб олганча – вов-в, вов-в – сўйлоқ тишларини иржайтириб – вов-в – вов-в – вов-в – шифтга қадар ўзини отади – ввов-в, ввов-в, ввов-в, ввов-в – қафас симларига ўзини уради. Қара аблаҳни, бирдан чиқиб кетса борми, ярамас, деди Чиллак, Маньюко эса, агар чиқиб кетса, қочмаслик керак; итлар қўрққанларни тишлайди фақат. Сен қаердан биласан? Дадам шундай деганди. Каллахум эса, мен ўша захоти дарвоза тепасига чиқиб олардим, энди кечирасан, сакрайсанми-сакрамайсанми, фарқи йўқ: етолмайсан, Куэльяр эса қаламтарошни чиқарди – фитч, фитч – айлантиради ҳавода ва бир неча марта очиб ёпади; аа-йау-у-ааа-йаа-у-у! яна бир марта, қаттиқроқ – йаа-а – уу-у-ооо-ууу! – бошини баланд кўтариб – уу-йаа-ооо-ваа-ууу-ааа! кафтини карнай қилиб – ваа-ууу-воо-ааа-уу-йаа! Худди Тарзаннинг ўзи!

Биз узоқ ўйнолмадик: соат бешда иккинчи босқичда ўқийдиган болалар келиб, бизни футбол майдонидан ҳайдаб чиқаришди.

Терга ботган, сочлари хурпайганча биз бир зумда китобларимиз, камзулларимиз ва галстукларни йиғиштириб олдик-да, хоҳласанг-хоҳламасанг борадиган жойинг – уй-уйига, тўппа-тўғрига! Диагональ кўчасидан тушиб, паркка етгач, биз портфелларимизни бамисли баскетбол тўпидай отиб ўйнай бошлардик, ма, ушла, онагинам, ушла! – паркни кесиб ўтиб, “Эрмак” қаҳвахонаси ёнидан чиқа туриб – хўш, боладимми, отагинам? – “Д’Онофрио” қандолат дўконидан вафлили музқаймоқ сотиб олишади – ваниллими? Қатламалими? Кўзингни оч, чоло¹, фирром қилмасдан кўпроқ сол, қизғанма, лимон билан кулупнайдан сол яна! Сўнгра, яна йўлга тушамиз, то “Лўлилар скрипкаси” ресторанигача индамай борамиз, Порто кўчаси бўйлаб яна чурқ этмаймиз: муҳими, музқаймоқ исроф бўлмасин, фулб, фуупб, оқиб кетяпти, номард... Шу алфозда светофоргача, кейин ҳақкалаб Авлиё Никола ибодатхонасигача, ана ўша ерда Куэльяр биз билан хайрлашарди.

Борасан-да оғайни, ҳали вақтли-ку жудаям, уйга боргандан кўра юр биз билан, “Террас”нинг спорт залига борамиз, улар хитойликнинг

¹ Чоло – метис.

дўкончасидан копток сотиб олишади. Нега у, синф терма жамоасида ўйнамаяпти, очиғи. Ахир таклиф қилишларини кутиб ўтирмай, озгина машқ қилиб турса бўлмайдами? Ҳе, юрсанг-чи, олтигача ўйнаймиз, бўлди, ундан кеч қолиш йўқ. Куэльяр ҳеч қанақасига кўнмайди: отам йўл қўймайди, дарсим ҳам кўп бу ёқда. Болалар уни уйигача кузатиб қўйишарди. Тўғри-да, бизнинг терма командамизда бирга машқ қилмасдан туриб қанақасига ўйнайди? Охири усиз, ўзимиз клубга қараб чопамиз.

Ўзи яхши бола, лекин ўқишга берилиб кетди, футболдан кўра дарс муҳимроқ унга, деди Каллахум, Лало – унинг айби йўқ, менимча, отаси палид одам, йўл қўймайди, Чиллак эса – тўғри, лекин ўзиям латта, кўриниб турибди, бизга қўшилиб секин, билдирмасдан бораверса бўларди, Маньюко – бизнинг командада ўйнашига эртароқ ҳали: кўп югуролмайди, зарб билан теполмайди, салга чарчаб қолади. Лекин калла қўйишга зўр, деди Каллахум, биз учун доим жон куйдиради, қисқаси, уни командамизга олсак, ёмон булмайди, Чиллак – тўғри, доим биз билан бирга, Маньюко эса – бўпти, гап бўлиши мумкин эмас! Нима бўлган тақдирда ҳам олиш керакми – оламиз!

Аслида Куэльярнинг ўзи терма жамоа таркибида ўйнашни шунақаям хоҳлар эдики, асти қўяверинг, у ўта тиришқоқ эди, ёзда шунча машқ қилганидан отасига раҳмат, кейинги йили чап ярим ҳимоячи ўрнини эгаллади. *Mane sana in corpore sano?*¹ деди мураббий Агустин, кўрдинларми, зўр спортчи бўлган ҳолда яхши ўқиш мумкин экан-ку! Ундан ўрناق олинг! Қаердан ўрганди бирпасда, деди Лало, тўп оширишини қаранг, бурчакдан тепишини айтмайсизми, тан бердим, биродар. Куэльяр лабларини йиғиштиролмайди, бўлди қилинлар, одамни уялтирманлар! Нима қилибди, амакиси билан машқ қилди, отаси уни доим стадионга олиб борди, ўша ерда ҳақиқий ўйинни кўрди, баъзи нарсаларни ўрганди, тушунарлими? Умуман, уч ой ҳеч қаерга бормади – на кинога, на чўмилишга! Фақат эртадан-кечгача футбол – ўйнадим, ўргандим, ишонмасангиз болдиримни ушлаб кўринг, тошдек қаттиқ!

Уни мутлақо таниб бўлмай қопти! – деди Каллахум мураббийлари сеньор Леонсиога. – Қойилман! Лало эса – хужумчи дегани мана шунақа бўлса-да, югуришда отни орқада қолдиради, Чиллак эса – кечаги хужумини кўрдиларинг-ку, юксак маҳорат, қойил қолиш керак, у ҳам майли, яна қоидани бузмасдан, шунда Маньюко – тўп билан тўппа-тўғри дарвозага ўқ бўлиб учгани-чи, рақибларимиз роса сиқиб келаётганда яна, эсингиздами, сеньор Леонсио? Бўпти, уни жамоамизга оламиз! Куэльяр қувонганидан қийқириб юборди, сўнг, астагина тирноқларига куҳлаб, майкасини сийпалаб чикди (тўртинчи “А”нинг майкаси зўр эди – энги оқ, олди қўм-кўк). Бўлди, Куэльяр, ҳаммаси жойида, сени ўзимизга олдик, фақат бурнинг кўтарилиб кетмасин.

Июль ойида барча синфлар мактаб биринчилигига тайёрланишни бошлаб юборишди ва мураббий Агустин ҳафтада икки кун – сешанба ва жума кунлари расм билан мусиқа дарси ўрнига тўртинчи “А”га футбол майдонида шуғулланиш учун рухсат берди, иккинчи танаффусдан сўнг севалаб ўтган ёмғирда ҳўл бўлган ҳовли бўм-бўш ва янги копток сингари ялтираб ётганида тўртинчи “А” синфининг ўн битта ўйинчиси футбол майдонида қараб югуришди. Ўша ердаги хоначада спорт кийимлари билан қора бутсиларини кийиб олишди ва йўлка бўйлаб саф тортиб

¹ Соғ танда – соғлом ақл (лот.).

туришди, сўнг шахдам одимлар билан – капитан Лало олдинда – майдон марказига чиқишди. Барча деразалардан ўйинимизга ҳавас билан қарайдиган ўқувчилар – бассейн сатҳи енгил шабадада мавжланарди, (балки чўмилармиз, вой-бў, сув совуқ-ку жуда, яхшиси, ўйиндан кейин чўмиламиз!) – уларнинг бурчакдан тўп тепишларини – мактабнинг сарғиш девори ортида саф тортган эвкалиптларнинг энг юқорисидаги япроқлар шитирларди, – тўпни майдонга қандай улоқтиришларини томоша қилиб туришарди.

Тонг кўз очиб-юмгунча бирпасда ўтиб кетди. Яхшигина терладик, деди Куэльяр, бизникилар ғалаба қилади – мана кўрасизлар! Бир соатдан сўнг сеньор Лусио кўнғироқ чалди ва то ҳамма синф чиқиб ховлида сафлангунча, тўртинчи “А” терма жамоаси аъзолари илгарироқ уйга кетиш учун кийинишга шошилишарди. Куэльяр эса, доимгидек бизни кутиб туришга мажбур қилди (сен ўша крэкларнинг¹ қилиғини ўрганиб олгансан, шекилли), у машқлардан кейин бошидан сув куйиб чўмилишни яхши кўрарди. Баъзида эса улар душга бараварига ёпирилишарди. Ўша машъум кунни – ввав-в, ввав-в – ечиниш хонасининг остонасида Иуда пайдо бўлган пайтда – вваав, вваав, вваав – фақат Лало билан Куэльяр ўша ерда эди – вва-ав, вва-ав, вва-ав, вва-ав – Каллахум, Чиллак ва Маньуко – ўша заҳоти деразадан ошиб тушиб қочиб қолишди. Лало чинқириб юборди – қоч, Куэльяр! – ва эшикка отилди-да, хонанинг эшигини нақ итнинг тумшугига ургудек қарсиллатиб ёпди.

Ўша ерда, чўмилиш хоначасида жон сақлаган (оқ кошин, нақшинкор плита, тизиллаб отилаётган сув) ва кўркқанидан ғужанак бўлиб олган Лало ҳаммасини эшитди: Иуданинг вовиллагани, йиғи, ваҳшиёна ўқириш... Кейин қандайдир тўс-тўполон бошланди, нимадир гурсиллаб полга тушди, шалоपлаган овоз келди... Сўнг бир марта увиллаган товуш эшитилди, қанчадир вақт ўтгач эса сеньор Леонсионинг кулоқни тешиб юборгудек бақиргани янгради, (орада қанча ўтди, Лало, икки дақиқами? Ё кўпроқми?.. Беш дақиқами? Кўп, анча кўп), ортидан сеньор Лусио бақирди, у оғзига келганини қайтармай сўкаверди, (испан тилидами? Ҳа. Француз тилида ҳам. Сен тушунасанми, Лало? Нимасини тушуниш керак, тентак, ғазабдан ўзини йўқотиб қўйган бўлса), улар биров пичок тортиб юборгандек дод-вой солишган бўлса, – жин урсин, уни нари ҳайданг, кет, эй Худойим-ей, ўзинг раҳм қил, нақадар даҳшат! – мен бўлсам ўтакам ёрилганидан ўлиб қолаёздим.

У Куэльярни кўтариб кетишаётганда эшикчани очди. Уни рухонийларнинг қора либоси орасида аранг кўриб қолдим. Хушсизмиди? Ҳа, шунақайди. Яланғочмиди? Ҳа, дедим-ку! Худо ҳаққи, қон водопроводдан оқаяптими, дейсан, ҳаммаёқ қон – кўриб, тилим айланмай қолди! Бироқ Лалонинг билгиси келарди, у кийинаётганида нима бўлди... Шунда Чиллак – сеньор Агустин билан сеньор Лусио Куэльярни директорга қарашли пикапда² олиб кетишди, биз зинапоядан қараб турардик, Каллахум эса – ғизиллатиб, саксонга қўйганча, (Маньуко: юз деявер!) ўт ўчирувчилар ёки “Тез ёрдам” дейсан, сигнални варанглатиб босганча олиб кетишди. Сеньор Леонсио Иудани тутиб олиш учун кувиб кетди, ит эса ховлида у ёқдан-бу ёққа югуради, сапчийди, тутқич бермайди. Охири ушлаб олди, барибир, газандани, қафасга ҳайдаб кириши биланок симлар орасидан калтак билан ура кетса денг (у Иудани ўлдиргудек эди, деди

¹ Крэк – Перуда профессионал спортчиларни шундай аташган.

² Пикап – юк ва йўловчи ташишга мўлжалланган, ўртача катталиқдаги автомобиль.

Каллахум, нима бўлганини кўрганингда эди, ўтаканг ёриларди), унинг юзи кип-кизариб, сочлари хурпайиб кетганди – даҳшат! Ўша ҳафта якшанба кунги ибодат ибтидосида ҳам, охирида ҳам Куэльярнинг соғайиб кетишини дуо қилиб Худодан сўраш билан ўтди, лекин бошқа пайт ўқувчилар орасида нима воқеа бўлгани ҳақида гап очилса, сеньорлар ўша заҳоти оғзиларига уришарди: жим бўлинглар, бу нима алжираш, бармоқларининг бўғини билан столни тақиллатишади: соат олтигача шу ерда қоласизлар. Биз эса – барча танаффусда, дарс чоғида ҳам фақат шу ҳақда гаплашардик, келгуси ҳафтанинг душанбасида “Америка касалхонаси”га Куэльярни кўргани бордик, кўриб, тўғриси, чин юракдан қувондик: қўл-оёғи бутун, ҳеч нарса қилмаганди гўё, у шинамгина палатада ётарди, – салом, Куэльяр, – деворлари оппоқ, қаймоқ ранг дарпардалар, – хўш, қалай, яхши бўлиб қолдингми, оғайни? – дераза ортида гулзор, яланглик ва баланд-баланд дарахтлар, – биз унинг таъзирини берамиз ҳали, мени айтди дерсан, ҳар танаффусда тош билан уриб жонини оляпмиз, соғ ери қолмади. Ранги девордек оппоқ, озиб-тўзиган Куэльяр эса – бошлабсизлар! Касалхонадан чиқсин, кечаси, томдан ошиб тушиб бўлса ҳам ўша ернинг ўзида... ғарч, ғарч, яшасин бургуткўз, пақ, пақ! Ўша аблах Иудани ундан кўра баттарроқ жазосини бермасак, отимизни бошқа кўямиз!

Куэльярнинг бош томонида иккита сеньора ўтирарди: улар болаларни шоколад билан меҳмон қилишди, сўнгра бокқа чиқиб кетишди. Оппоғим, ўртоқларинг билан гаплашиб ўтиргин, чекиб олайлик, ҳозир келамиз. Куэльяр оғзи қулоғида, унинг кайфияти яхши эди. Анови оқ кийимдагиси онам, наригиси эса – холам. Қани, азамат, гапир, нима бўлди ўзи? Роса оғридими? Тавба! Қаерингни тишлади газанда? Қаерингни? – Нима десам экан... у ёғини айтолмай чайналди. Булбулингними? Ҳа. Шундай деди-ю кизариб кетди ва ҳиринглаб кулди, унга қўшилиб биз ҳам ҳиринг-ҳиринг кулдик, шунда иккала сеньора деразадан – хайр, дўмбокқинам. Бизга эса – олдида узоқ ўтирманглар, чарчатиб кўясизлар, хўпми?! Куэльяр эса кўзини қисди – фақат жим-м, бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очманглар, чол-кампир ҳеч кимнинг билишини истамайпти. Менга қара, дўмбокқинам, сен ҳам ҳеч кимга гапириб юрма, шунчаки оёғимни тишлаб олди, дегин, хўпми, чолито? Операция икки соатча давом этиб, ўн кундан кейин эса жавоб беришаркан – докторнинг гапига қараганда омади бор экан: кўрдингми, яна ўн кун дам олиб ётасан.

Биз кетдик, синфга борганимизда, табиийки, Куэльярга нима бўлганини ҳамма сўраб билгиси келарди. Унинг қорнини тикиб кўйишибдими? Нима билан? Ип-игна биланми? Чиллак эса – балки бу ҳақда гапириш керак-масдир, ахир у сўраганимизда жим бўлиб қолдию, уялди, шекилли. Ўзинг ўйлаб кўр, деди Лало унга, ҳар куни кечқурун уйда миясига қуйишса: ўғлим, тишингни ювиш эсингдан чиқмадими, ҳожатга киришни унутмадингми? Маньюко – бечора Куэльяр, чидашга-ку чидаяпти, лекин ўша ерингга копток тегиб кетса додлаб юборади одам, ит тишлаб олса-чи, яна қанақа, қозикдек-қозикдек тишлари билан – кетдик, тош териб, майдонга борамиз. Бир, икки, уч! – рррр, ввав, ввав – ҳа, мараз, ёқмаяптими? Мана сенга! Мана!

Шўрлик Куэльяр, деди Каллахум, эртага мусобақа бошланганда ўзини кўз-кўз қилиб юролмайди, Маньюко бўлса – шунча машқ қилгани зое кетса-я, шунда Лало – эсизгина, жамоамизнинг кучи қирқилди энди, кучли ўйинчи эди, бу ёғига зўр бериш керак, акс ҳолда – шарманда бўламиз. Шарманда бўлмаймиз, Лало, мана кўрасан!

Куэльяр байрамдан кейингина мактабга келди, тавба: футболни ташлаб, уни ёмон кўриш ўрнига (қай даражададир футбол, деб юз берди-ю ҳаммаси) спортга муккасидан кетди. Уқишга бўлган қизиқиши эса тобора сусая бошлади. У жуда тез англаб етдики, (хайрият ақл-хуши жойида) дарс тайёрлайман деб ўлиб-тирилиши шарт эмас экан: имтихонларга шундоқ ҳам, қарзи бўлган тақдирда ҳам, олган икки баҳоларига қарамай киргизишса! Ҳеч қачон имтихондан йикитишмаса. Нотўғри жавоб бердими – аҳамияти йўқ. Амал-тақал қилиб бир балоларни ёзиб бердими, иншода – беш баҳо нақд!

Энди сенинг кўнглингга қарашади, дердик биз, қаср сонларга оид ҳеч нарса билмайсан, лекин қўявер – бу ёғи ўз қўлимизда. Ибодат чоғида асосий хизматни унга топширишарди – Куэльяр, катехизисни¹ овоз чиқариб ўқи; маросим пайтида табаррук нишонни кўтариб боради – Куэльяр, тахтадагини ўчир, дўстим; хорда ашула айтарди – дафтарларни тарқат, азизим; биринчи жума маросимида қатнашмаган бўлса ҳам бемалол нонуштага келар эди. Мен сенга айтсам, деб гап бошлади Каллахум, бу ёғига маза қилиб юрасан, афсуски, Иуда сенга қўшиб бизни ҳам тишламабди-да, у бўлса – буларнинг ҳаммаси бўлмағур гаплар, иззат-икромда юрибди отаси туфайли, сеньорлар ундан ўлгудек кўрқишади. Аблахлар, ўғлимни нима қилиб қўйдиларинг, мактабларингга ўт қўяман, биттангни аямай қамоққа тикаман, ким билан ўйнашаётганингни билмас экансанлар! У ўша ярамас Иуда қолиб, директорни ўлдиришига сал қолди. Ҳамма унга – тинчланинг, сеньор, ўзингизни қўлга олинг, у бўлса – шартта директорнинг ёқасидан олса бўладими. Ростдан ҳам шунақа бўлган, Худо урсин, деди Куэльяр, ҳали клиникада отам билан онам ўзаро шивирлаб гаплашаётганида эшитганман. Шунинг учун мактабда кўнглига қарашади, фақат шунинг учун.

Лало – наҳотки ёқасидан олган бўлса, қойил-э! Чиллак эса – балки чиндан ҳам шундайдир, бўлмаса бу ярамас ит қаёққа йўқолди... Эҳтимол, уни сотиб юборишгандир ёки қочиб кетгандир, балки битта-яримтасига совға қилиб бериб юборишдими? Куэльяр эса – йўқ-йўқ, унақа эмас: Иудани отам отиб ўлдирган бўлса керак, у бекорга гапирмайди. Кунларнинг бирида, қафас бўшаб қолганининг сабаби бу ёқда экан-да, Иуданинг ўрнида тўртта оппоққина куёнча пайдо бўлди. Уларга кўкатларни элтиб бер, Куэльяр, ол кўпроқ, ол яна, дўстим, ўнта сабзи нима бўлади, – унинг атрофида шундай гирдикапалак бўлардик, – сувини янгилаб қўй, – унинг эса бундан боши осмонга етарди.

Энди нафақат муаллимлар, ҳатто ота-оналар ҳам унинг атрофида парвона бўлишар эди. Куэльяр ҳар куни биз билан бирга футбол ўйнагани “Террас”га борарди. Отангнинг бошқа жаҳли чиқмаяптими? Йўқ, аксинча, қайтага ким ютди, деб қизиқиб қўяди. Менинг жамоам, сен нечта гол урдинг? Учта, – баракалла, ўғлим! Яқинда қимматбаҳо кўйлагимни йиртиб келувдим, дарров онамга бериб, – жаҳлингиз чиқмасин, тасодифан шундай бўлди, у эса – бош-кўзингдан садақа, битта кўйлак экан-у, ташвиш чекма, дўмбоғим, хизматкорга айтаман, тикиб қўяди, уй ичида кийиб юрарсан, ундан кўра онангни бир ўпиб қўйгин, кейин биз “Эксельсиор” ёки “Рикардо Пальма”га ёинки “Леуро” кинотеатрларига биронта ковбойлар ҳақидаги ёки қандайдир “Фақат катталар учун” деган фильмга ёки

¹ Катехизис – насронийлик дини тамойиллари савол-жавоб шаклида баён қилинган диний китоб.

Кантинфлас¹ Тин Тан ўйнаган комедияни кўриш учун борадиган бўлдик.

Куэльярга ҳар кунги майда-чуйда харажатлар учун бир дунё пул беришарди, – улар мендан ҳеч нарсани аяшмайди, оғзимдан чиққанини олиб беришади, тўғриси айтсам, мен учун уларнинг кармони ўзимнинг чўнтагимдек гап, улар мени дуо қилишгани-қилишган, кўнглимни оламан, деб жонлари ҳалак бўлади. Ичимизда биринчи бўлиб унга коньки, велосипед, мотороллер олиб беришди. Куэльяр, отанга айт, мусобақа ғолиблари учун кубок олиб берсин, сув спорти саройига ўйинларни томоша қилгани олиб борсин, кинодан кейин бизни олиб кетгани келсин, отаси эса – бемалол, – уларнинг илтимосини бажо келтириб, ўғлим хурсанд бўлади, дея кап-катта одам машинасида уларни у ёқдан-бу ёққа ташир эди.

Ана ўшанда (касалхонадан чиққач бир ой ҳам ўтмай) уни Зумраша деб атаётган бўлди. Бу лақаб синфда дунёга келди, уни шумтака Гуму-сио ўйлаб топди, шекилли? Тўппа-тўғри, яна кимнинг хаёлига келиши мумкин? Куэльяр бошида дийдиё қилди – сеньор Агустино, улар мени майна қилишяпти, қайси биттаси, нима деяпти? Кўнглига тегадиган гап, айтишга ҳам уялади одам – дудукланади, “ҳик-ҳик” йиғлашга тушади, кўз ёшлари ҳам тайёр тургандек шашқатор оқади, танаффусда эса бошқа синфдаги болалар – қалай ишлар, Зумраша? Нима янгиликлар, Зумраша? У эса кўз ёшини оқизиб сеньор Агустино ва сеньор Леонсио, муаллим Каньон Переснинг ёнига югуради: манави, манави, мана буям жигимга тегяпти.

Куэльяр шикоят қилгани билан ҳаддан ташқари ғазабланар ҳам эди – сен нима дединг? қани қайтар! Ранги оппоқ, жаҳлдан бўзариб кетган, қўллари қалтираб, овози хириллайди... Қани, яна бир марта қайтар! Қўрқади деб ўйлаётганми, қайтараман ҳам – Зумраша! Боёкиш кўзлари қисилиб кетади ва отасининг гапларини эслайди: муҳими, саросимага тушма, тумшуғига бир тушир – дилозорга мушт кўтариб ташланади, оёғидан чалиб йиқит, тамом бўлади – дўқиллатиб уради, тасира-тусур дўппослайди, пақиллатиб тумшуғига, қорнига, қулоқ-чаккасига, дуч келган ерига уриб-тепади – уни ерга йиқитиб ол, бўлди – ҳамма ерда ишқал чиқаради: футбол майдонидаям, дарс пайтида ҳам, ҳатто черковда ҳам – бошқа масхара қилиб бўпти!

У аччиқланган сари батгарроқ безор қилишарди, оқибат, кунлардан-бир кун бу катта жанжалга айланди: отаси мактабга келиб директор хонасида қилди тўполонни – ўғлимнинг устидан қулишаётганмишми, бунга йўл қўймайман, онамиз бизни эркак қилиб туққан, билиб қўйишсин, бу мишиқиларнинг таъзирини бериб қўйинглар, акс ҳолда ўзим жазолайман, мана кўрасиз, суллоҳлик ҳам эви билан-да! – “тарак” этиб столга уради – қандай бемаънигарчилик! – яна “тақ” этиб столга уради!

Шунга қарамай, бу гап оғиздан-оғизга ўтиб тарқалиб кетди. Кўча-кўйга чиқди, кўп ўтмай муаллимларнинг уринишларига қарамасдан – одам боласисиз-ку, озгина виждонларинг борми, директорнинг панд-насиҳатлари, жазолашлари, пўписа қилишларига қарамай – инсоф билан-да энди, Куэльярнинг кўз ёшлари, муштани дўлайтиришлари, пўписаларига қарамай кўп ўтмай бутун Мирафлоресга тарқалди. Шушу дарахт барги нам ерга ёпишгани каби бу лақаб унга бир умрга ёпишди-қолди.

Ошир, Зумраша, менга, нега қизғанчиқлик қиласан, Зумраша, ал-

¹ Кантинфлас – ҳақиқий исми Марио Морело бўлган мексикалик комик роллар ижроچиси.

гебрадан неччи олдинг? Алиштирасанми, Зумраша: мендан гиламча, сендан сомсача! Эсингдан чиқарма, Зумраша, эртага Чосикога борамиз, чўмилишга! Муаллимлар кўлқоп олишади, ана ўша ерда рингда Гуму-сиодан аламингни олишинг мумкин, этигинг борми, Зумраша? Токқа чиқамиз-ку, ахир, қайтишда қаҳвахонага киргани улгураамиз... Хўш, қалай, бўладими, Зумраша?

Бошида улар инсофга келгандек эҳтиёт бўлиб юришди, бироқ тил бесуяк, Худонинг ўзи асрасин, йўк, бир марта ҳам тиллари туфайли панд ейишмади, лекин афсуски, бир куни кимнингдир оғзидан чиқиб кетди-ю, бошқаларга юкдими, нима бало, яна бошланди. Биз унга – кўйсанг-чи, Куэльяр, жўрттага эмас-ку, оғайни, бўлди қил энди, афанди, бехосдан оғзимиздан чиқиб кетди, пақ этиб – яна ўша лақаб... Унинг ранги-кути ўчади, – нима, нима дединг? Ёки аксинча, кип-қизил лавлагиси чиқиб – сен ҳамми, Чиллак, ахир дўст бўлатуриб-а! Кўзларини ола-кула қилади, ўқраяди. – Куэльяр, кечирасан, мен шунчаки, кўнглимда сенга нисбатан ёмонлик йўк, ўртоқ, у эса – бундан чиқди, дўст бўлатуриб бошқалар ҳам шунақа қилар экан-да, ўзларингдан кўрларинг! Кўйсанг-чи энди, оғайни, жаҳлинг чиқмасин, ҳар куни эшитавериб, индамас эдинг, яна ўша эски қилиғингни бошляяпсанми... Сен ҳамми, Каллахум? У эса – тўғриси, билмай қолдим, оғзимдан чиқиб кетганини. Сен-чи, Маньюко, сен ҳамми? Бундан чиқди, ҳаммангиз орқамдан шундай деб гапираркансиз-да, тўғрими? Олдиларингдан кетди, дегунча бошланаркан-да, Зумраша. Зумраша, шунақами?

Нима бўлди сенга? Қаердан олдинг бунақа гапларни? – биз уни кучоқлаб, тасалли берамиз – Худо урсин, бўлди, яна айтган – хотин, сен ҳам бекорга жаҳл қилаверма, бор-йўғи битта лақаб бўлса, вақти келса ўзинг ҳам ҳеч тортинмай дудукланадиган Риверани “Нотик”, бир оёғи ногирон Родригес Виролони “Маймоқ”, гапирётганда оғзи бир томонга қийшайиб кетадиган ўзимизнинг Пересни “Эснобод” деб майна қиласан-у! Уни Каллахум дейсан ёки йўқми, буни эса Чиллак, уни Маньюко, буни Лало деб чақирасан-у, ҳамманинг олдида, бекорга жаҳлинг чиқаяпти, яхшиси, ўйинингни ўйна, оғайни, сенинг навбатинг.

У секин-секин ўзининг лақабига кўникди ва олтинчи синфга ўтганимизда бутунлай арилламайдиган бўлди, ҳаттоки шунақа пайтда сир бой бермас, баъзан эса яна ҳазиллашиб ҳам кўярди: йўк, мен сизга айтсам, Зумраша эмас, Тирранча деяверинг, хо-хо-хо-хо! Кейин эса, бирикки йилдан сўнг, у Зумраша дейишларига шунчалик ўрганиб кетдики, битта-яримта Куэльяр, деб чақириб қолса, сергак тортар, ўша одамга тушунолмай, хайрон бўлиб қарар, худди таниш-билишларидан бирон-таси панд бериш учун шундай деяётгандай олазарақ бўларди... Ҳатто янги танишган болаларга у ўзини бағоят хурсандман, Зумраша Куэльяр, деб таништирарди.

Қизларга ўзини лақаби билан таништирмасди, албатта, фақат болаларга. Нафсиламрини айтганда, ўша кезлари бизнинг қизларга ишқибозчилигимиз бошланганди, синфимизда ҳар хил гаплар, ҳазиллар кўпайиб кетди: нима эмиш, кеча ўзимизнинг Лаликани бир жонон билан кўриб қолдим – танаффус пайти эди – улар қўлтқиқлашиб анҳор бўйида сайр қилиб юришарди, бирдан у кизни “чўлп” этиб лабларидан ўпиб олса бўладими, кўнғирокдан кейин эса – тўғри лабиданми? Албатта, улар Худо билади, қачондан бери ўпишиб юришганини!

Кўп ўтмай бундай гаплар суҳбатларнинг асосий мавзуси бўлиб қолди:

Кика – Рохаснинг юрган қизи ўзидан катта экан, малласоч, кўзлари яшил экан, Маньуко уларни қоқ туш пайтида “Рикардо Пальма” кино-театрига кетаётганларида кўриб қолибди, кинодан кейин эса ўша қиз одамларга бошини кўтариб қарай олмас эмиш, уларнинг қоронғи залда нималар билан шуғулланишгани равшан, хотиржам бўл: вақтни бекор ўтказишмаган, ишқилиб. Бошқа куни Каллахум бешинчи синфдаги венесуэлалик болани, анови лаблари дўрдайган бола бор-ку (уни Сумалак деб аташарди) аллақерда эмас, машинада қандайдир бўянган, пардоз-андоз қилиб олган танноз хоним билан кўриб қолибди, ўз-ўзидан аён, улар бир-бирини яхши кўриб қолган, сен-чи, Лалик, яхши кўрганинг борми? Сенинг-чи, Зумраша, хо-хо-хо! Бизнинг Маньукога эса Парикос Саенсанинг синглиси бўлса, бас, Каллахум эса яқиндан бери музқаймоққа пул тўплайдиган бўлиб қолдилар, сабаби нима, топ-чи – портфели тап этиб тушиб кетди-ю, бундай қарасак, байрамда қизил шапкача ролини ўйнаган қиз бор-у, ўшанинг сурати отилиб кетди, хо-хо, Лало, ўзингни жинниликка солма, жуда яхши биламиз, шу Рохасни айлантириб юрганигни. Сен-чи, Зумраша, яхши кўрганинг борми? У қизариб-бўзариб – йўк, ҳозирча четроқдамиз бунақа гаплардан ёки ранги оқариб – нима дейишга ҳам ҳайронсан, хо-хо; сен-чи, сен-чи...

Башарти мактабдан роппа-роса бешда чиқиб, Прадо кўчаси бўйлаб жонинг борича югурсанг, “Ла Репарасьон”¹ да дарсларнинг тугашига етиб борасан. Биз муюлишда тўхтар эдик-да, қаранглар, ҳов, ана автобус, орқада учинчи “А”нинг қизлари ўтирибди, ана у ойнанинг ёнида, ҳатто, қаранг, муаллима Канепи ўтирибди, қўлингни кўтариб саломлашиб кўй, “чао” деб қўйсанг-чи, у эса кулиб қўйди, кулиб қўйди-ю, анови дўмбоқ қизча бунга жавобан хайрлашяпти – кўришгунча хайр, вой, тентаг-ей, сенга ҳеч ким қўлини силкитмаяпти, ановинга, ановинга...

Баъзан биз чўнтагимизга бир парчагина хат солиб олардик ва уни худди қоғоз қушга ўхшаб учирардик: “Сен гўзалсан бунчалар, санам, сочларингнинг асириман, жон, кийимларинг бунча ярашган, севгинома – Лало дўстингдан”. Ҳазир бўл, оғайни, роҳиба бизни сезиб қолиб, қимматга тушиб юрмасин уларга, тушундингми? Исминг нима? Менинг исмим Маньуко, яқшанба куни кинога борамизми, эртага мана шунақа қисқа қилиб жавоб ёзиб берсин ёки ҳозир, автобусдан тушмасаям боши билан ишора қилиб қўйсин, бўптими, кутаман. Сенга-чи, Куэльяр, биронтаси ёқдимми? Ҳа, анави орқада ўтирган бор-ку! Кўзойнаклими? Йўк, йўк, ёнидагиси. Нега унда ёзмайсан? У – нима деб ёзаман? Нима бўлсаям. Майли, ёзсам ёзай – “мен билан ўртоқ бўласанми?” Э, йўғ-э, яхшиси, бошқача ёзганим маъкул – “сен билан яқин дўст бўлишни истайман, ғойибона ўпиб...” Мана бу бошқа гап, оғайни, фақат қисқароқ бўлди, бирон-бир қўнглини оладиган гап айтиш керак эди. Марҳамат, мана, хо-хо-хо, сени эркалаб ўпаман ва бутун умидларимни оёқларинг остига пойандоз қиламан, хо-хо-хо! Зўр! Энди исм-фамилиянгни ёзгинда, бирон ниманинг расмини чизиб қўй. Ниманинг расмини? Хоҳлаган нарсангни, лоақал, бузоқнинг расмини ёки гул чизиб қўйсанг ҳам бўлади, хоҳла... гул тақилган жўмрак расмини.

Хуллас, Ла Репарасьонга борадиган автобусларни кўздан кечириб, кетидан югурар, дарсдан кейинги вақтимизни ўтказар, баъзан эса “Вилья Мария”² ўқийдиган оқ либос кийган қизларни кўргани Арекипа

¹ Ла Репарасьон – Лимадаги аёллар мактаби.

² Вилья Мария – бой аёллар ўқийдиган пансионат.

шоҳқўчасига келардик – Сизлар нима, причашение¹ тугагандан кейин келяпсизми? Баъзан эса тезюрарга ўтириб, Авлиё Исидора ёки Авлиё Урсула ёинки Масихо мактабининг қизларини томоша қилгани борардик. Футбол уларнинг юрагида илгаридек қизиқиш уйғотолмасди.

Туғилган кунларга қиз болаларни таклиф этиш одати бошланган кезлар биз боғда ивирсиб юрсак ҳам, ўзимизни “бекинмачок” ёки “боғбон-боғбон”, “арикбўйи”, “Бир, икки, уч, учдан қолган – пуч” ўйнаётгандек тутсак ҳам аслида меҳмонхонада нималар бўлаётганини билиш, қизлар катта ёшдаги болалар билан нима қилаётганини бирровгина кўриш илинжида эдик. Рақсга тушишяптими? Қанийди, бизга ҳам шунақаси насиб қилса!

Ажойиб кунларнинг бирида биз ҳам рақс тушишни ўрганишга қарор қилдик ва ўша кундан эътиборан ҳар шанба ва якшанба кунлари бир-биримиз билан рақс тушардик. Лалоникига йиғиламизми? Бизникига кела қолинглар – уйимиз кенггина, Қаллахум эса – бизникида зўр пластинкалар бор, янгиларидан, Маньуко – менинг эса рақс тўгарагига қатнашаётган синглим бор, у бизга жон-жон деб ўргатади, лекин Куэльяр – йўқ, бизникига, ота-онамнинг хабари бор, яқинда уйга келсам, стол устида магнитофон турибди, бу сенга, дўмбоғим, онангдан эсдалик, бир ўзимгами? Ҳа, азизим, хонанга қўйиб, хоҳлаган пайтда ўртоқларинг билан эшитиб юрарсизлар?! Бу ёғи рақс тушишни ўргансангиз ёмон бўлмасди, ўғлим, “Аср қўшиқлари”га бориб ҳар хил пластинкалар сотиб ол. Биз, турган гап, қанот чиқариб, бутун оғайнилар билан дўконга қараб чопардик, у ердан талай пластинкалар сотиб олардик, ҳар хил – мамбо, вальслар, уарачи, болеролар танлаб, ҳисобини эса, ўзининг гапи бўйича отасига юборардик – Маршал Кастилья кўчаси, 285, сеньор Куэльярга ва нуқта.

Вальс билан болеро жуда оддийгина экан: санашни эздан чиқармасанг бўлгани – сен бу ёққа, шеригинг у ёққа, мусиқа эса – ўз йўлига. Уарачини² олсанг, у анча қийинроқ, бир неча оёқ ҳаракатларини ўрганиш керак, жинни қилиб кўяди, деди Куэльяр. Ҳа, мамбо ҳам ғайритабиий ҳаракатлари туфайли мураккаб – гоҳ айланишинг керак, гоҳ шеригингни кўйворасан, гоҳ яна ушлаб оласан, орада ўзингни ҳам намойиш этишни унутмаслигинг керак. Улар деярли бир пайтнинг ўзида ҳам рақс тушишни, ҳам сигарет чекишни ўрганиб олишди, бир-бирларининг оёқларини босиб олишар, “Lucky” билан “Viceroy” тамакилари тутунларидан бўғилиб, гир айланишарди – уфф, бўлди қил, оғайни – йўталишарди, дам-бадам тупуришарди – қимирла тезроқ – бошлари чўяндек оғирлашиб, гир-гир айланарди – алдоқчилар, тили остида тутун йиғиб олган, Зумраша эса – нима қипти, ҳечқиси йўқ, ёлғон бўлсаям кўрдиларинг-ку? Саккиз, тўққиз, ўн – энди эса ҳалқа қилиб, ҳа, ана шундай, энди бурундан чиқар, энди, мана бундай қилиб айланасан, яна бир марта, энди турасан, кўрдинг, оҳангдан ҳам адашиб кетмадинг.

Илгари улар спорт билан кино деса ўзларини томдан ташлашарди. Битта футбол ўйинини, деб мингта нарасдан воз кечишга тайёр эдилар.

Энди бўлса бутун фикру зикрлари қизлар билан рақсларда эди, энди Перес Прадонинг³ қўшиқларини эшитиб ўтириш мумкин бўлган зиёфат учун, бунинг устига яна чекишга рухсат берадиган уйда окшомни ўтказиш учун дунёдаги бор нарсалардан воз кечиш мумкин эди. Умуман олганда, бунақа йиғилишлар ҳар шанба кунини ўтказилар ва бизни таклиф

¹ Причашение – насроний динидаги маросимлардан бири.

² Уарачи – Кариб ҳавзаси атрофидаги мамлакатлар рақси.

³ Прадо – кубалик машҳур қўшиқчи.

килишган бўлса-бўлмаса ҳам бораверардик. Агар таклиф этишмаса, бориб, уй эгасини лол қолдиришдан аввал улар, албатта, хитойликнинг ертўласига кириб ўтишарди ва у ерда ўша заҳоти – пештахтага “тарак” этиб уришарди: беш стакан “Капитан”!¹ Тўғри томирга етиб борсин, дерди Зумраша, мана бундай – култ-култ-култ қилмаса ҳисобмас, эркаклар ичадиганидан бўлсин фақат.

Лимага Перес Прадо ўзининг оркестри билан ташриф буюрганида, улар, табиийки, хонандани Корпасда² кутиб олиш учун чиқишди, шунда Зумраша – қани, ким охири? – оломон орасидан ўтиб бориб, Перес Прадонинг ёнига яқинлашди-да, унинг камзули енгидан ушлаб жон-жаҳди билан қичқирди: “Яшасин мамбо қироли!”

Перес Прадо менга жилмайиб қўйди, чин сўзим, қўлимни қаттиқ қисди ва альбомимга дастхат ёзиб берди, ишонмасанглар, мана, қаранглар!

Улар, ихлосмандлар издиҳомига қўшилиб Перес Прадо ортидан юришди, Боби Лосано уларни машинада Сан Мартин майдонига элтиб қўйди, ана ундан кейин бир амаллаб, ҳарқалай, Куёш трибунасига чиқиб олишди, маълум бўлишича, мамбо фестивали очилиш маросими экан, ҳатто архиепископ билан сеньор Леонсио ҳамда сеньор Лусиоларнинг тақиқлари-ю, таҳдидлари эсларига ҳам келмади.

Ҳар куни кечқурун Куэльярларникида радио орқали “Эль Соль” дастурини топиб, эс-хушимизни йўқотгудек, жазавага тушиб, эшитардик – мана буни труба деса бўлади, оҳангини қара, дўстим, кимсан Перес Прадонинг концерти-я, ана овозу мана овоз!

Бу даврга келиб улар эр етиб қолишди, шим кийиб, хурпайган сочларини темир тарок билан тарайдиган бўлишди, қисқаси, улғайиб, айниқса, ораларида Куэльяр кўзга ташланиб қолди. Илгари беш кишининг орасида энг қилтириғи, энг кўримсизи бўлса, ҳозир энг бақуввати ва энг дарози эди. Менга қара, Зумраша, кўз тегмасин, лекин томоша қилиш учун кўргазмага қўйишли бўпсан, куйиб қўйгандек ҳақиқий Тарзаннинг ўзисан!

III

Биринчи бўлиб кўнглига муҳаббат куши уя қурган бола – унда биз иккинчи босқичнинг учинчи синфида ўқирдик – Лало эди. Кунлардан-бир кун, кечки пайт мана шу Лало “Gream Rica”га³ шунақаям гул-гул ёниб, пилдираб кирдики, биз ўша заҳоти – наmunча оғзинг қулоғингда? У товусдек товланиб, олифта қилиқлар билан: болалар, мен Чабуко Молинага ошиқу беқарор бўлиб қолдим, у – рози! Бир тўда болалар шундай воқеани ювиш учун “Часки”га йўл олдик, икки стакан пиводан кейин Куэльярнинг кулфи-дили очилди – Лало, у қизга севишингни қанақа қилиб айтдинг? Чабука нима деди? Унинг қўлидан ушладингми? Чабука қаршилиқ қилмадимми? Чиппа ёпишди-қўйди – уни ҳеч ўпдингми? Лало бамисли мис самовардек ялтирайди, бамисли қиёми ичидаги шафтоли, ҳар қандай саволларга жон-жон деб жавоб беришга тайёр. Энди ўзларингдан қоладиган гап йўқ, эрга навбат – шерга навбат, гал сизларники, нима кўп – қиз кўп. Куэльяр эса стаканни столга тақ этиб қўяди-да, кар эшитганини қўймагандек – бошидан айтиб бер, сен нима қилдинг у нима деди, бунга жавобан у нима қилди-ю сен нима дединг?

¹ “Капитан” – ароқ билан вермут қўшилган коктейль.

² Корпас – Лимадаги аэропорт номи.

³ Gream Rica – ресторан номи.

Менга қара, Зумраша, худди бизнинг руҳонийга ўхшайсан-а, деб кулди Лало, Куэльяр эса – гапир, гапиравер, чўзма резинка қилиб. Улар учта “Хрусталь”ни тинчитишди ва ярим кечага бориб Зумраша учиб қолди. У шахар касалхонасининг ёнидаги симёғочга суянганча қайт қила бошлади. Эҳ, мияси айниган бола, дер эдик биз, танимаган одамларингга ҳам пиво олиб бераверасан, пулингни кўкка совурасан – мана оқибати! Аммо Куэльяр ўша пайтда ҳазилни тушунадими – сен бизга хиёнат қилдинг! Нима деяётганини билмайди – Лало, сен хоинсан! Оғзи кўпириб кетган – писмиқларча бизга билдирмай, ўша қиз билан юрибсанми! Кўкрагига уради – бу тўғрисида гапирмайсан, сўраса, жавоб бергинг ҳам келмайди.

Хей, Зумраша, бўлди қил энди, ундан кўра энгаш кўпроқ, ҳаммаёғингни расво қиялпсан, у эса ўзиникидан қолмайди – хоин, ўртоқ дегани бунақа бўлмайди, кўявер, расво қилсам қилибман, сенга нима? Унинг ҳаммаёғини артиб, кийимларини тозалаб, бинойидек қилиб қўйишганида ўзига келди, у бирдан ғамгин бўлиб қолди, нима десанг, хўп дейди – энди Лалони кўриб бўлмиз, энди у якшанба куни чопади Чабуканинг олдига, бизни мутлақо эсдан чиқариб юборади, номард! Лало бўлса – қўйсангчи, Зумраша, бекорга аралаштириб юборяпсан, қиз бола ўз йўлига, биз ўртоқлигимизча қолаверамиз, ҳайронман, нега жаҳлинг чиқаяпти? Болалар эса – бўлди қилинглар, етар, ярашинглар, қўлингни бер унга; Куэльяр эса гапга қирай демайди – йўқолсин ўша Чабуканининг олдига! Биз Куэльярни дарвозаси олдигача элтиб қўйдик, ўзиям кела-келгунча кулоқ-миямизни еди, – оғайни, чакагингни ўчирсанг-чи, – бир нарсалар, деб ғўлдирайди, – ўпкангни бос, шовқин кўтарма, уйинггаям секингина кир, оёғингнинг учида зинадан чиқ, акс ҳолда, ота-онанг уйғониб кетишади, қўлга тушасан худди! Аммо Куэльяр жўрттага қилгандек бақира бошлайди, эшикни қўли билан гурсиллатиб уради, оёғи билан тепади – э-э-э, уйғонса уйғонишибди-да, сезиб қолишса нима, ҳаммасига тупураман, мен ота-онасидан кўрқадиган сўтак эмасман, сизлар эса – тўрталовинг – кўрқоқсанлар, қочгандан кўра шу ерда туриб, бир томоша қилсаларинг-чи!

Қаранг-а, роса алам ўтибди-да, деди Маньуко Диагонал кўчасини кесиб ўтаётганимизда, Чабука ҳақида гап очганинг заҳоти гезариб, бирдан кайфияти тушиб кетди. Каллахум эса – кўролмаёпти, алаmidан ичди. Чиллак бўлса – отасидан роса таъзирини ейдиган бўлди.

Бироқ отаси таъзирини бермади. Ким эшикни очди? Ойим, нима қилди ойинг? Уришдими? Йўқ, йиғлаб юборди, кўзичоғим, нега ундай қилдинг, сенинг ёшингда отанг спиртли ичимликни оғзига олиш тугул қўлида ушлаб кўрмаган. Кейин отаси чиқиб йўлига уришиб қўйди: бошқа такрорланмайдими? Йўқ, дада, нахотки шу ишни қилганингга ўзинг пушаймон бўлмасанг? Пушаймонман, дада. Уни ювинтириб, каравотга ётқизиб қўйишди. Эрталаб эса Куэльяр ота-онасидан кечирим сўради. Лалодан ҳам – хафа бўлма, ўртоқ, пиводан маст бўлиб қолдим, ростини айтсам, агар сўккан, қўл кўтарган бўлсам, юзимга айтавер. Йўғ-э, мастликда бўлади-да, сиқилма арзимаган нарсага, бешни ташла – мана ярашдик, биз ўртоқлигимизча қолаверамиз, Зумраша, илгари қанақайдик, шундоқ қолсин.

Лекин энди илгаригидек эмасди: Куэльяр ҳар хил қилиқлар чиқара бошлади, тентаклик қила бошлади: ҳамманинг эътиборини ўзига қаратмоқчи бўларди. Улар эса уни гиж-гижлашар, тезлашар, оловга ёғ пуркашарди – отамнинг машинасини олиб чиқсам, нима дейсизлар?

Қани, опчиқ-чи. У гараждан отасининг “Шевроле”сини ҳайдаб чиқарди ва ҳаммалари Костанеранинг¹ айланма йўллариди сайр қилишга жўнаб кетишарди. Бобби Ласанонинг рекордини орқада қолдириб кетолмайманми? Қани, ҳайдаб кўр-чи, Зумраша. Ва у – ғув-в-в – соҳил бўйлаб, – ғув-в-в – Бенавидесдан Кибрадогача, – ғув-в-в – икки ярим дақиқа ичида, – хўш, қалай, қойилмисизлар? Маньуко ҳатто чўқиниб ҳам олди – ҳа, зўрликка зўрсан. Ичинг ўтиб кетдими дейман, чумчук. “Тотли таомлар” қаҳвахонасига олиб боролмайманми, пули мендан? Қани, олиб бор, кўрайлик-чи. Улар ўша қаҳвахонага бориб Гамбург бутербродлари еб, сутли коктейллар ичиб, қоринлари тўйгач, битта-битта чиқиб кетишди, Авлиё Мария черковининг олдига боргачина нафасларини ростлаб ўша ерда Куэльярни кутиб туришди; у эса официант билан нима ҳақдадир гаплашди-гаплашди-да, кейин, “банг” этиб қорнига калла кўйиб, бизнинг олдимизга ҳаллослаганча югуриб келди.

Хўш, қалай, бопладимми? Дадамнинг милтиғини олиб чиқиб, мана шу уйнинг ҳамма деразаларини чил-чил қилолмайманми? Қани, кўрайлик-чи, кўлингдан келармикан! Ҳамма ойналар чил-чил синарди! У ўртоқларини қойил қолдириш, улардан ажралиб туриш учун ҳар қандай ишга қўл урарди – хўш, қойил қолдингми? Лалони ранжитиб – сен кўрқасан, мен эса ҳеч қачон! Уни Чабука учун кечиролмас, ёмон кўриб қолганди.

Тўртинчи синфда ўқиётганда Каллахум Фина Саласни айлантира бошлади ва тез орада қиз унинг “севгилиси”га айланди. Маньуко эса Пуси Ланьянсни ёқтириб қолди ва у ҳам ниятига эришди, қиз уни рад қилмади. Куэльяр бир ой уйда ўтирди, кўчага чиқмади, мактабда ҳам улар билан ўлганининг кунидан саломлашиб юрди. – Менга қара, нима бўлди сенга? Ҳеч нарса. Нега кўринмайсан, нима, биздан қочиб юрибсанми, биз билан ҳеч қаяққа бормайдиган бўлиб қолдинг? Куэльяр қандайдир одамови, ғалати, аразлагандек юрар, бу ҳам етмагандек жижзаки бўлиб қолди, деб мулоҳаза қилардик. Аммо у юрди-юрди-да, охир-оқибат барибир болалардан бутунлай узилиб кетолмади. Якшанба кунлари Чиллак иккови эрталабки сеансда намоиш этилаётган фильмни кўргани кинотеатрга боришар, (шўрлик яккамоховлар), кейин эса вақтни қандай ўтказишни билмай кўча-кўйда кўлларини чўнтақларига сукиб олганча лақиллаб юришарди – бу ёққа борамизми, балки бу ёққадир? Куэльярнинг уйида мусиқа тинглашар, эски латифаларни эслашар, қарта ўйнашар, кечкурун соат тўққизларда эса болалар йиғиладиган паркка келишар эди, ёлғиз ўзлари, ҳеч қанақа қизларсиз. Хўш, шунқорлар, қалай, жойидами ҳаммаси? – Биз энди камзулларимизни ечиб, галстугимизни бўшатиб, энгларимизни шимариб, ўйинни бошлаганимизда Куэльяр ишшайганча бильярдхонага кириб келарди. Маза қилиб келдингларми, азизлар? Овози ҳиссиз, ҳасаддан ёрилиб кетай, дегандек алам билан, авзойи ёмон, кайфияти йўқ. Улар эса – ашулангни ўзгартир, қўй ҳазилингни, у эса – лаблару қўлчалар ва бошкалар! Худди кўзига тутун киргандек ёки чироқ нуридан қамашаётгандек кўзларини пирпиратади. Бизнинг эса зардамиз қайнайди – нега жаҳл қиляпсан, Зумраша? Валдираб юргандан кўра сен ҳам битта-яримта қиз топиб олсанг бўларди, у бўлса – лабларидан сўриб, кўкартириб ташладиларингми? Ўзи бўлса йўталади, мастга ўхшаб дам-бадам туфлайди – юбкасини қайириб кўйдиларингми, маза қилгандирсанлар? Ўзи бўлса пошнаси билан полни дўқиллатиб у ёқдан-бу ёққа юради. Болалар эса – Зумраша ҳасаддан ёрилиб кетади

¹ Костанера – океан ёқасидаги шоҳкўча.

хозир, – мана қаерда қаймоғи, мазахўрак бўлиб қолдиларинг-а! – эси оғиб қолдими, тилини тийса бўларди ундан кўра. У эса худди мурвати бураб қўйиб юборилган парракдек тўхтамайди, лекин энди жиддий киёфада – хўш, уларни нима қилдик? Қизлар индамай тураверишдими ўпаётганларингда? Қаерларидан ўпдиларинг? Қанақа қилиб? Ўчир овозингни, жонга тегиб кетдинг-ку! Бир сафар Лалонинг росмана жаҳли чикди – эй, итдан баттар-а аблах, бир уриб башарасини тескари қилиб юборайми хозир? Бизнинг қизларимиз ҳақида бунақа гапларни айтишга қандай тили боряпти? Нима, улар шунақа бузуқи қизларми? Уларни аранг ажратиб қўйишди, кейин ярашиб олинглар, деб кўндирмоқчи бўлишди, лекин Куэльяр аламидан сира ўзини қўлга ололмас, энг ёмони ҳар якшанбада шу нарса такрорланарди – хўш, ким нимага улгурди? Кимга омад кулиб бокди? Ким лапашанглик қияпти?

Иккинчи босқичнинг бешинчи синфида ўқишаётганда Чиллак Бебу Ромерога кўз тикди, лекин қиз у билан гаплашгандан сўнг “тошини терадиган” бўлди, кейин Тулу Ромиресдан умидвор бўлиб, ўшанга илакишди – яна омади чопмади, охири “японка” Сальдиварнинг этагига ёпишди, бу гал ҳаракати зое кетмади. Учинчи юришда мот қилдим, деди кула-кула Чиллак, ишим ўнгидан келди.

Биз унинг бу “ўнгидан келган иши”ни Сан-Мартин кўчасида жойлашган “Самбочилар бари”да нишонладик.

Ҳамма яйраб ўтирди, Куэльяр эса бир чеккада, индамай, руҳсиз бир аҳволда пиво ичарди. Бўлди, куйинаверма, ўрток, эндиги навбат сеники. Ўзингга муносиб бир қиз топ, секин қўйнига қўл солиб кўр, биз, дўстларинг кўз-қулоқ бўлиб турамиз, қисқаси, ҳамма ёрдамга тайёр, қизлар ҳам. Бўпти, бўпти, шундай қилади – “Капитан” кетидан “Капитан” буюради, сўнг бирдан ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўк, ўрнидан ирғиб туради – чао, мен энди борай: бугун эртароқ ётиб ухламоқчи эдим. Агар, Куэльяр яна бир лаҳза шу ерда қолса, додлаб юборарди, деди Маньюко, Каллахум эса – аранг ўзини босиб ўтирди, Чиллак – агар йиғламаса, ўтган галдагига ўхшаб ишқални бошларди, Лало – унга ёрдам бермаса бўлмайди, жиддий айтяпман, бир қиз топиб бериш керак, хунуккина бўлса ҳам – фарқи йўк – ана шунда ҳаммаси жойига тушади. Тўғри айтяпти, улар қараб туришмайди – у аслида ёмон йигит эмас, тўғри, баъзан қипқизил жинни бўлади, унинг ўрнида ҳар қандай одам... кўриниб турибдику, кундай равшан, Куэльярга одам ачинади, унинг айби йўк, Куэльярни ҳаммамиз яхши кўрамиз, унинг саломатлиги учун кўтарайлик, қани, Зумраша, сен учун.

Ўшандан буён Куэльяр якшанбада ва байрам кунларида битта ўзи кинотеатрга борадиган бўлди (унинг охириги қаторда, кетма-кет сигарет чекиб, қоронғи залда бир-бирига сингиб кетгудек бўлиб, бунинг устига кинони ҳам кўраётган ошиқ-маъшуклардан кўз узмай ўтирганини кўрганлар ҳам бор эди), болалар билан эса фақат кечкурун бильярдхонада ёки “Бранс” ёки “Cream Rica”да¹ кўришар эди. Кўриниши ғамгин – қалай, ўтдими бугунги якшанбаларинг? – овози истехзоли – шахсан меники зўр ўтди, сизларники, тушунишимча, аъло даражада бўлса керак.

Ёзга бориб Куэльяр ўзига келиб қолди, бизни кўрганда жаҳл қилмайдиган бўлди: биз унга отаси Исо таваллуди кунига совға қилган машинасида пляжга – фақат Миррофлоресга эмас, Подковага² борардик.

¹ Бранс, Cream Rica – қаҳвахоналар номи.

² Подкова – Лима чеккасидаги чўмилиш жойи.

У “Форд” кабриолетининг шовқинни пасайтирувчи мосламасини ўчириб йўловчиларни кўрқитганча ўқдек учиб борарди: ҳеч қанақа светофорга қарамас, жуда катта тезликда ҳайдар ва керак бўлса-бўлмаса сигнал чаларди.

Нима бўлган тақдирда ҳам у бизнинг қизларимиз билан дўстлашиб, гарчи ҳадеса унга қитмирлик қилиб, саволларга тутишларига қарамай, улар билан эски кадронлардек бўлиб кетди – Куэльяр, намуноча нозлан-масанг, битта-яримтасини топсанг бўларди, бир ўзинг яккакифт бўлиб юрасанми, ҳаммамиз бир тўқис бўлардик ё биронта дугонамизни чақириб келайликми, деб ҳоли-жонига қўйишмасди. Куэльяр эса ҳазил билан жавоб қайтарарди уларга – менинг машинам резинкадан эмас, ўн киши сиғмайди, биттамиз пиёда кетишимиз керак бўлади, ўзи шундоқ ҳам тикилишиб қолдик. Ҳазиллашаётганимиз йўқ, жиддий айтяпмиз, деди Пуси, сендан бошқа ҳамманинг ёнида жуфти бор, жонингга тегмадими, чўзиб юраверасанми, шартта қилтириқ Грамиога севги изҳор қилса бўларди, бечора уни, деб куйиб адо бўлди, яқинда қизлар “боғбон-боғбон” ўйнаётганда ўз оғзи билан айтди, бўшашма, Куэльяр. У эса – бошимга ураманми бунақа яхши кўришни, тараллабедод юрганамга нима етсин, – у қизларга гердайгандек қараб мийиғида кулади – битта ўзим маза қилиб юрибман! Ҳамма билан ишқал қилиб юришинг маза, гердайишлар учун юрасан битта ўзинг, шуми маза, дерди Японка¹ билан Чабука икковлашиб – ўша бузук уачаларга² илакишиб юришинг-чи, шуми тараллабедод юришинг? Куэльяр эса алланечук сирли, суллоҳона, тўғрироғи, ҳаёсизларча ишшайди – эҳтимол, эҳтимол...

Нега бизга қўшилмаяпсан, рақс тушгани боргинг ҳам келмаяптими? – деб сўради Фина – бир пайтлар биронта оқшомни ўтказиб юбормасдинг, доим хушчақчақ юрардинг, бинойидек рақс тушардинг? Нима бўлди сенга, Куэльяр? Чабука эса – бунақа дилгир бўлиб юрмай бемалол келаверсин, шунда битта-яримта қизни кўриб яхши кўриб қолар, ораларида яқинлик пайдо бўлар! Бироқ Куэльярга гапирдинг нима, гапирмадинг нима – кулоғига тамбур чертган билан баробар, нима эмиш – сизларнинг байрамнингиз ғирт зерикшидан иборат, бошқа нарса эмас, – ўзини аллаким деб биялпими-ей, – ҳақиқий маънода қаерда вақтичоғлик қилишни ўзи билади. Ҳамма бало шундаки, деди Фина, одобли қизлар унга керакмас экан, у эса – бўлмаган гап, яхши қизлар билан, қани, дўстлашсанг, улар – вақт ўтказишга эса фақат чолиталар ёки “Худо кечирсин”лар билан юрган яхшими? Ўша арзонгаров қизлар билан? Зумраша эса – б-бўлмаган гап, о-одобли қизлар ё-ёқади, лекин бу ч-чиллакоёқ Грамиоларингни бошимга ураманми. Улар эса – ана холос, энди орқага қайтасанми, у эса – м-менинг и-имтиҳонларим б-бор, в-вақтим йўқ, б-бунақа иш-шларга. Шунда биз, болалар уни ҳимоя қилишга ўтдик – бўлди-ей, тинч қўйинглар уни, ёпишиб олганларинг нимаси; унинг ҳам ишлари бор, бир нималарни режалаштиргандир, биронтаси билан юрар. Тезроқ ҳайдасанг-чи, Зумраша, қара, куёшнинг куйдиришини, Подковада бундан бешбаттар бўлса керак, бос газни: “Форд” самолёт билан баробар, учади, бос газни...

Улар “Чайки”³ қаршисида чўмилишди, тўртала жуфт кумда тобланиб ётганларида Куэльяр тўлқинлар бағрида ўктам ва чакқонлик билан сузиб юрарди: қаранглар, биларканманми!

Ҳов, анови баҳайбатини кўраяпсанми, ўшандан ўта оласанми,

¹ Японка – лақаб.

² Уача – енгилтабиат қиз.

³ Чайки – спорт клуби.

қўлингдан келадими? – деди Чабука. Зумраша тобланиб ётган ерида сакраб ўрнидан турди – худди шуни ундан сўрашларини кутиб тургандек, чунки билади бу бобда унга тенг келадигани йўқ – хўп, бир оғиз сўзинг, қараб тур, Чабукита, ҳозир кўрасан! У югурганча ўзини сувга отди; боши баланд кўтарилган, кўкраги олдинда – шалоп! Кейин эса қулоч отиб, рўпарасига келиб қолган тўлқин томон суза кетди. Роса зўр сузар экан-а, деди Пуси. Куэльяр эса тўлқинга, тўғрироғи, ёпирилиб келаётган улкан сув тоғига яқинлашди ва энг юқори нуқтасига кўтарила бошлади. Қаранглар, қаранглар, – кичкирарди Японка, ҳозир у энг юқорисига кўтарилади. Куэльяр битта қўли билан сузарди (иккинчи қўли танасига ёпишган эди), ўша сувдан ҳосил бўлган “тепалик”нинг чўққисига чиқиб олди-да, унга қўшилиб ўша лахзадаёқ пастга шўнғиди ва кўпиклар гирдобиди кўринмай кетди. Қаранглар, қаранглар, кичкирди Фина, ҳозир уни айлантириб, ағдариб ташлайди. Бироқ бир зум ўтиб, ёнбошдан келаётган баҳайбат пўртана Куэльярни олд томонга оқизиб кетди. Энди у яққол кўзга ташланди – гавдаси ёйдек эгилган, оёқлари юқорида чатишиб кетган, боши сувдан бироз чиқиб турарди.

Ниҳоят, у шаштидан қайтган тўлқиннинг кучи билан бемалол қирғоққа сузиб келди.

Бирам яхши сузадики! – қойил қолишарди қизлар, қўл силкитиб, тўлқинларга рўпара бўлиш учун яна ортига бурилган Куэльярдан кўз узмай.

Қара, шунақа келишган, шунақа довюрак бўлатуриб юрадиган қизи бўлмаса! Негайкин-а? Болалар бир-бирларига қараб олишди. Лало томоғини қириб қўйди, Фина эса – нега илжасиз, ундан кўра сабабини тушунтириб беринглар. Каллахум қизаринқираб – нима деяпсан ўзингдан-ўзинг, ҳеч ким кулаётгани йўқ, қаёқдан олдинг бунақа гапни? У эса – бошимни айлантирма, бизни лақиллатолмайсан, Каллахум бўлса – ким айлантиряпти, Худо ҳаққи, ростини айтяпман, ҳаммасини ўзингиз тўқиб чиқаряпсизлар. Унинг қизлар билан юришга юраги бетламайди, холос, деди Чиллак. Пуси эса – юраги бетламасмиш, шуям баҳона бўлди-ю, у бўш-баёвларнинг яқинига йўламайдиган бола бўлса. Чабука – унақада гап нимада? Шунда Лало – Куэльяр кўнглига ёқадиган қизни сираям учратолмаяпти, вақти келади, кўрасан, топади барибир. Японка эса – бекорларни айтибсан, у ҳеч қачон қидирмаган, қидирмайдиам, рақс тушганиям, бошқасигаям бормайди. Чабука эса яна – унақада гап нимада?

Улар ҳаммасини билишади, деди Лало, бошимни кундага қўяман, билишади. Билиб туриб ўзларини овсарликка солишяпти, йўқ дегин? Негайкин? Биздан кўпроқ гап олиш учунми, хайронман. Уларнинг кўзидан, ҳийла-найрангларидан, овозларидан сезилиб турибди. Каллахум эса – бўлмаган гап, қизларимиз ҳеч нарсани билишмайди, ҳеч қанақа ўйин қилишмаяпти, шунчаки сўрашяпти, билгилари келяпти-да, шу пайтгача биронта қиз билан яқин бўлмаганига хайрон бўлишяпти, холос. Мана шу сабабли унга ачинишяпти, ёрдам бергилари келяпти. Балки билишмас ҳам, лекин бир кунмас-бир кун сезиб қолишади, деди Чиллак, ана унда ўзидан кўрсин. Қийинми, гап-сўзга қолгандан кўра биронта қиз билан шартта танишиб олиш! Чабука эса – тўппа-тўғри! Демак, бу ерда бир сир бор! Маньуко эса – нима ишинг бор сенинг, ўладими-қоладими, сенга нима, бир кун келар, Куэльяр ипакдек юмшаб, биттасини яхши кўриб қолар, ҳозир эса дамингизни чиқарманг: ана ўзи келяпти.

Кун сайин Куэльяр қизларнинг олдида баттар ўшшайиб, дамдуз бўлиб

борарди. Жинни-жинни ишлар қиларди, жанжалдан боши чиқмасди: Пусининг туғилган куни ҳамма мушакларни деразадан улоқтириб юборган эди, киз бечора, турган гапки, чинқириб йиғлади. Тутақиб кетган Маньуко мушт дўлайтириб унга ташланди, у эса Маньуконинг кулоғи тагига тарсаки тортиб юборди. Бир ҳафтадан кейингина уларни аранг яраштириб қўйдик. Узр, Маньуко, бехосдан шундай бўлиб қолди, ўзим ҳам билмай қолдим. Ҳечқиси йўқ, оғайни, ўзи мендан чиқди бу жиннилик, ана, Пуси ҳам шу ерда, эсидан чиқиб кетди уния,м, уйига чақиряпти бизни. Кунларнинг бирида диний маросим пайти Куэльяр ғирт маст ҳолда келди; Лало билан Каллахум уни опичлаб зўрға боққа олиб чиқишди. Қўйворинглар, бақирарди у кулоқни коматга келтириб, тупурдим ҳаммасига – ўчакишиб – ҳозир қўлимда тўппонча бўлганда борми! Нима қилардинг, оғайни? Бизни отармидинг? – оёқларини типирлатади. – Ҳа, ҳа! Анови, биз томонга судралиб келаётганни ҳам, сени ҳам, бирагўла ўзимни ҳам, пақ, пақ, отардим! Якшанба куни эса ўзининг “Форд”ида – ғув-в – тўғри отчопардаги ўтлоққа ёриб кирди-да, одамларни кўрқита бошлади – ғув-в – биров тўсиқдан сакраб ўтган, биров чинқирган, киёмат-қойим бўлиб кетди! Карнавал куни ҳамма кизлар ўлатдан қочгандек ундан нари қочишарди, нималарни отмади уларга ўзиям: сассиқ пақилдоқлар, пўчоқлар, ириган олмалар, ҳатто пешоб тўла пуфаклар дейсизми, хуллас, зарари тегмаган одам қолмади: кўзига кўринган кимса борки, балчиқ, мағзава, ун, этик мойи билан “сийлади”. Улар эса бунга жавобан – чўчка, мияси айниган, ҳайвон, зарарқунанда... Байрам кунлари “Террас”да, боғдаги рақс майдонида, “Lawn Tennis” клубида санқиб юрарди – нақ безорининг ўзи, уст-боши ғижим, кир-чир, сочлари хурпайган, иккала кўлида эфир солинган шиша идиш – пақ-пук, тарарақ-тақ! Нақ кўзини мўлжаллаб сепдим – ҳа-ха, шалоп, шалоп! – тамом, у ҳеч нарсани кўрмаслигига мен кафил. Қоқилиб йиқилиши учун рақс тушаётганлар орасида узун таёкни оёқлари орасига қўйиб турарди – йиқилган одамнинг тепасига бориб: ҳеч қаерингиз оғримадими, йиқилганда! Қаерда жанжал чиқса, ўша ерда бўларди, уни дўппослашарди, биз эса унинг ёнини олардик, кучимиз етганча, албатта. Бизни айтди, дерсан, Куэльяр, бир куни таъзирингни ейсан, деб унга ёзғирардик, бугун бўлмаса эртага тавбанга таянасан!

Куэльяр ҳақида ёмон гаплар тарқалди, Чиллак – оғайни, ҳамманинг жонига тегдинг, Каллахум эса – сенга қараб ачиниб кетяпман, Маньуко – кизлар сенинг башарангни ҳам кўришни истамайди, сени қандайдир эсипаст, ўлгудек қайсар, қисқаси, бир газанда, деб ўйлашяпти. Куэльяр эса гоҳ ғамгин, худди тушуниб ўкингандек – бошқа такрорланмайди, ўзим ҳам уялиб юрибман, тўғриси! Баъзан эса ғазаб билан, ёниб – газанда эканманми-а? Ўша чийилдоқлар, мени шундай дейишяптими, тупурдим ўшаларингга, кўрмай ҳам, куймай ҳам ўшаларингни...

Битирувчиларнинг тантанали окшомида – раҳбарият, иккита оркестр, “Country Club” – Куэльярдан бошқа бутун синф йиғилди. Жинни бўлма, уни қайтармоқчи бўлдик, сен биз билан бирга бўлишинг керак, сенга атаб битта қушчани танлаб қўйганмиз. Пуси Марго билан гаплашиб қўйган, Фина Илсега шипшитган, Японка Елена билан, Чабука Флора билан, ҳаммаси сенинг номингни эшитса, ўлиб қолишади; хоҳлаганингни танлаб оласан, келсанг, бас. Куэльяр эса гошлик қилиб туриб олди – бунақа, масхарабозларнинг шойи ёқали камзулини кийишга мажбур қилишадиган ерга бораман деб ўлиб турганим йўқ, яхшиси, кейинроқ, ўзимиз йиғиламиз, бегоналар бўлмайди. Ҳа, майли, хоҳишинг, ўзингга

ўзинг душманлик қиялсан. Унақада бизни соат иккида “Чайки” ёнида кутиб тур. Қизларни кузатиб кўйгач, борамиз. Мактабни битиришимиз шарафига бир стакандан отмасак уят бўлади. У эса бир ғамгин, қайғули оҳангда – тўғри, албатта, керак...

IV

Келаси йили Чиллак билан Маньуко муҳандислик факультетининг биринчи курсида ўқишаётганда, Лало – тиббиёт университетининг тайёргарлик факультетида, Каллахум эса “Wiese” фирмасида¹ иш бошлаганда Чабука билан Лалонинг ўрнига Чиллак, Японканинг атрофида Чиллакнинг ўрнига Лало гирдикапалак бўлиб юрганида, Мирафлоресга Тересита Аррарте келди. Куэльяр уни кўргач, ўша захоти, таъбир жоиз бўлса, бир суткада бутунлай бошқа одамга айланди-қолди. Безориликни ташлади, кўчага чиқаётганда ўзига оро берадиган бўлди: башанг камзулини кийиб, галстугини дазмоллаб, сочларини Эльвис Преслига ўхшатиб тараб, пойабзалини ялтиратиб чиқарди. Сенга нима бўлди, Зумраша? Таниб бўлмайдиган даражада ўзгариб кетибсан, ювошгина, мулойимгина бўлиб қолибсан? У эса лаб-лунжини йиғиштириб ололмасди – ҳеч нарса бўлгани йўқ, камзулининг қайтарма ёқасини бармоқлари билан силаб кўяди, худди бир пайтлари кўз-кўз қилгандек – бўлар экан-ку, одамга ўхшаб юрса! Оббо ўртоғ-ей, жуда очилиб кетибсан, қойилман, куёвболага ўхшаб қолибсан! Тинчликми, бирон нима бўлдими, у эса оғзи қулоғида – бўлса бордир. Тересита сабаб эмасми, ишқилиб? У эса сариеғдек эрий бошлайди – эҳтимол. Уни ёқтириб қолдингми? Балки...

Куэльяр – ўша қуйи синфда ўқиётганимизда ҳамма биладиган Куэльярга айланганди яна. Якшанба кунлари черковдаги маросимга қатнар (биз бир неча марта вино билан нонни табаррук қилаётганини кўрган эдик), ҳар доим маросимдан сўнг бизнинг мавзеда истикомат қиладиган қизлар билан гаплашиб турарди. – Қалай ишлар? Нима янгиликлар? Паркка борамизми, Тересита! Кел, манави ўриндикқа ўтирамыз, салқингина экан! Қош қорайганда яхмалакка борарди, у ерда дам йиқилиб, дам туриб хохолаганча қулар, тинмай ҳазиллашарди – кел, бу ёққа кел, Тересита, ўзим ўргатаман сенга! Агар у йиқилиб тушса-чи? Йиқилмайди, у кўлидан ушлаб туради. Қани, бўлақол, яна бир марта! Шунда Тересита – хўп яхши, яна бир марта! Ўзи эса қизариб кетади, унга кўзларини сузади, кўғирчоқ дейсан, малласоч, дўмбоққина, майда, садафдек тишларини кўрсатиб жилмаяди. Бу пайтда Куэльяр “Регатас” клубига тез-тез бориб юрарди – дада, мени шу клубга аъзо қилиб кўйинг, ўртоқларимнинг ҳаммаси ўша ерга боради. Отаси – яхши, ўғлим, акция сотиб оламиз, нима, у ерда пойга бўладими?

Якшанба кунлари кечки пайт Куэльярнинг оғзи қулоғида, мамнун қиёфада “Саласар” паркида сайр қиларди. Доимо битта янги латифани ҳар эҳтимолга қарши хаёлида асраб юрарди – Тересита, ҳаворий Исо билан итоаткор фил ўртасида қанақа умумийлик бор? – Тересита, менинг кўзойнагимни тақиб ол, куёшда кўзларинг қамашиб кетяпти – доим тинмай гапиради – Тересита, уйда нима янгиликлар? – доим ғамхўр – Тересита, музқаймоқ олайми ёки hot-dog, балки бутерброд хоҳларсан, балки milk shake?²

¹ Wiese – автомобиль олди-сотдиси билан шуғулланувчи фирма.

² Milk shake – коктейл номи.

Ана кўрдингизми, деди Фина, вақти келди чоғи, Куэльяр – ошиқ. Чабукко эса – нимасини айтасан: Тереситани кўрди дегунча сарёғдек эриб кетади. Кечки пайт бильярд ўйнаётган болалар – нахотки шу қизга кўнгили қўйса! Каллахум – нахотки журъати етса? Чиллак – Тересита ҳамма гапдан хабардор бўлса-чи? Лекин очикчасига ҳеч нима сўрашмади, агарда ишора қилишса ҳам у ўзича ҳеч нарсани тушунмаганга олди. Тереситани кўрдингми? Ҳа. Кинога тушдиларингми? Ҳа. Кундузи тушдик: Ава Гарднер¹ ўйнаган фильмга. Хўш, қалай экан? Зўр, сизлар ҳам албатта тушинглар. Куэльяр камзулини ечди, енгини шимарди-да, бильярд таёғини қўлига олди, сўнг ҳаммаларига пиво чақирди, ўша куни улар ярим кечага қадар ўйнаб зерикишмади. Иттифоқо, бир куни ўйин пайтида, кўзларини яшириб, шивирлагудек бўлиб – мени касалхонага ётқизишмоқчи, – бўр билан йиққан очкосини ёзиб қўйди, – операция қилишар экан. Улар эса – Зумраша, демак, шифохонага ётқизишаркан-да? Қачон, қаерга, қизиқ биз учун. У эса лоқайд бир қиёфада – хўп, айтаман, лекин нимаси қизиқ бунинг? Операция қилишади, лекин бу ерда эмас, Нью-Йоркда, дадам ҳам бирга борадилар. Биз бир овозда – э, хайрият, мана буни янгилик деса бўлади! Яқин орада кетасизларми? Куэльяр – яқинда, бир ойдан кейин, улар эса – омадинг келгани шу-да! У эса – ҳали эртароқ, аввал шифокорнинг жавобини кутиш керак, кеча дадам унга хат ёзиб юбордилар. У оддий шифокор эмас, донғи кетган шифокор! Фақат чет элда бўлади бунақаси. Кунлар кетидан кунлар ўтди, Куэльяр – дада, нима бўлди, жавоб келдими? Эртасига – хат келдими, ойи? Йўқ, ўғлим, ташвишланма, бугун-эрта албатта жавоб келади. Ниҳоят, у орзиқиб кутган мактуб келди, дадаси очиб ўқиди-да, Куэльярнинг елкасидан тутиб – ўғлим, минг афсуслар бўлсинки, иложи йўқ экан, бардошли бўл. Нақадар аламли жавоб, Зумраша, дейишди улар, у эса – балки бошқа мамлакатларда – Германияда, Парижда, Лондонда иложи топилар, дадам сўраб-суриштираман, ҳамма ерга хат юбораман, деди. Отаси ҳеч қанақа харажатлардан қочмайди. Сўз бердими, албатта бажаради. Биз – тўғри, оғайни, биламиз, гап бўлиши мумкин эмас даданга, Куэльяр кетгандан кейин эса – бечора, одам ачинади. Каллахум эса – Тереситанинг қадами хосиятсиз келди, Чиллак эса – у кўникиб қолганди, энди бўлса, яраси янгилашиб, ўзини кўярга жой тополмаяпти, Маньукко – балки тиббиёт бирон нарса ўйлаб топар? Шунда Лало – йўқ, менинг шифокор амакимнинг айтишича, фойдаси йўқ экан, ҳеч иложи йўқ эмиш.

Куэльяр эса – нима бўлди, дада? Ҳозирча жимжит, Париждан хабар борми, ойи? Римдан-чи? Германиядан-чи?

У гап-сўзлардан узоқроқ бўлиш ва тагли-тугли хонадон эгаларининг ишончини оқлаш учун яна барча оқшомларга кела бошлади, у ерда нима бўлган тақдирда ҳам, туғилган кунми, сайилми, фарқи йўқ, у ўз вақтида борар, ичкиликни оғзига олмас, совға-салом кўтариб боришни ҳеч қачон унутмасди – Чабукита, мана бу сенга, табриклайман, мана бу гуллар онанга, Тересита келганми? Эски замонларда чоллар рақсга тушгани каби улуғвор бир қиёфада, шеригидан хиёл узоқлашиб рақсга тушар эди; зерикаётган қизларни таклиф этарди – қани, дўндикча, рақс тушамизми, оналарга икки оғиз ширин сўз, оталарга ҳам тилак билдирайлик, амма-холаларимиз хурсанд бўлади, жилмайиб кўяйлик – бир стакан кетадими, жиллақурса, бир қултум. Хонадоннинг қариндошуруғларига табассум билан хушомад қиларди – марваридингиз бунча

¹ Ава Гарднер – америкалик машҳур киноактриса.

чиройли, балдоғингиз ялтирашини айтинг, зарур бўлган пайтда воқеага монанд суҳбатлар – охирги пойгада бор эдингизми, сеньор, асосий ютуқ кимда кетди? Манзур бўларли мулозамат – сиз, сеньора, асл европаликлар авлоди экансиз, хуснда беназир, ўз қадрини билишда тенгсиз, мана шу айланишни менга ўргатсангиз яхши бўларди, дон Хоакин, сизга ўхшаб ракс туша олганимда эди!

Биз бирон нима ҳақида (паркдами, “Gream Rica” ёки кўчадами, фарқи йўқ) гаплашиб турганимизда бирдан Тересита ёнимизга келиб қолардию, дўстимиз Куэльяр бир зумда ўзгарарди-қўярди. У ўша қизнинг эътиборини ўзига қаратиш учун ўлиб-тирилар, бир нимасини кўз-кўз қилмоқчи бўлар, охири, мана, кўриб қўйинглар, менинг ҳамма нарсага ақлим етади, деб қойил қолдирмоқчи бўларди. Сўнг кутилмаганда, биз яхши тушунмайдиган мураккаб нарсалар: диний тушунчалар ҳақида (абадий мавжуд бўлувчи қудрат соҳиби – Тангри охир-оқибат ҳалок бўлиши мумкинми?) сиёсат ҳақида (Гитлер, ёзишларича, фақатгина телба бўлган эмас, балки қисқа вақт ичида Германиянинг ўта ривожланган мамлакатга айланишини таъминлаган шахс), спиритизм хусусида (бу тутуриксиз гап эмас, илмий асосланган факт! Франциядаги бир дорилфунунда шунақа фолбинлар борки, улар нафақат ўлганларнинг руҳини чақириб олади, балки уларни суратга туширишга ҳам қодир. Буни китобда ўз кўзи билан кўрган. Агар Тересита хоҳласа шу китобни унга келтириб беради) гапиради, ўзининг католик университетига кириш режалари билан ўртоқлашади. Тересита эса ишва билан жилмайиб – нақадар гўзал! ким бўлиб чиқади у ердан? – қўйиб берса оппоқ қўли билан унинг иягини силайди, – адвокатми? – бармоқлари дўмбоқ, тирноқлари узун-узун, – ух, шуям ишми? – сиртига бадан рангидаги лак суртилган – юзини буриштиради. Куэльяр эса – йўқ, у лўттибоз ёки сафсата сотиш учун ўқимайди у ерда, бу нарса Torre Tegle¹га кириш учун зарур, дипломат бўлмоқчи. Тересита қойил қолади: оппоқ қўллар, сузилган кўзлар, қайрилма киприклар... У эса – ҳа, шунақа! Отаси министр билан яқин, бу ҳақда гаплашиб ҳам қўйишган. Демак, дипломат – чиройли лаблар жилмаяди, – о-о, нақадар ажойиб! У энтикканча – албатта, ахир дипломатга чиқарган дунёни кўриш. Қиз эса – секин айтасанми, ундан ташқари, деярли ҳар куни ё тантанали зиёфат, ё қабул маросими!

Севги мўъжизакор, деди Пуси, бунча қобилгина, итоаткорга айланмаса! бирдан! Японка эса – уларнинг севгисига сира тушунолмайман. Агар у Тереситани шунчалик яхши кўриб қолган бўлса – чўзиб ўтирадимми, аллақачон кўнглини очиши керак эди. Чабука эса – ҳамма гап шунда, икки ойдан ошди ортидан бир қадам қолмай юрганига, ҳалигача юрибди. Болалар ўзаро – билишадими ёки ўзларини билмаганга солиб юришибдими? Бироқ қизларнинг олдида иложи борича унинг ёнини олишади: бировдан олдин, бировдан кейин. Ғурури йўл қўймайди, деди Чиллак, Тереситанинг рози бўлишига кўзи етмагунча таваккал қилмайди. Қанақа таваккал, деди Фина, қиз бечора ўлай деб турибди-ку! Тересита кўзларини шунақаям сузадики, чидолмайсан! Японка – чунонам тикилиб қарайдики, жилмайишлари-чи: нима эмиш, сен конькида зўр учар экансан, иссиққина бўлса керак, сен билан бирга учамиз, майлими?

Ҳамма гап шунда-да, деди Маньуко, Тереситага ўхшаган ойимчаларга ишониб бўлмайди: бугун хўп дегани билан эртага айниб қолиши мумкин. Фина билан Пуси эса – бўлмаган гап, ўзимиз сўрадик ундан,

¹ Torre Tegle – Перудаги ташқи ишлар вазирлигининг машҳур номи.

кўнглидагини айтди, ўз оғзи билан – ҳа, деди. Чабука эса – очиқ-ойдин кўриниб турибди-ку, Куэльяр қаерда бўлса, Тересита ўша ерда! Фақат у билан рақсга тушса! Кинода фақат у билан ёнма-ён ўтирса! Жинниям билади бечора қизнинг қаттиқ яхши кўриб қолганини! Японка – унинг журъат қилишини кутиб юриш жонига тегса-чи, унга тушунтириш керак, чўзиб ўтирмай ҳаракатини қилсин, шанба куни бизникида ё Чабуканикида ё Финанинг уйда рақс кечаси уюштирамиз, йўлини топиб икковларини ёлғиз қолдирамиз. Бильярдхонада эса болалар, вой тентак қизлар-ей, ҳеч нарсани тушунишмайди-я, балки тушуниб туриб атай қилишяптимики...

Бу шундай давом этиши мумкин эмас, деди иттифоқо Лало, Зумраша жинни бўлиб қолиши мумкин, муҳаббат деб эсидан оғиб қолса, нима қиламиз, тезроқ нимадир қилиш керак. Болалар – гапинг тўғри, лекин нима қилиш керак? Маньуко – келинлар, текшириб кўрамиз, Тересита чиндан ҳам ўртоғимизни яхши кўрадимиз ёки шунчаки лақиллатиб юрибдими?

Улар қизнинг уйига келишди, кўнглида нима гап, нима қилмоқчи, саволга тутишди, у эса (анойи эмас экан у!) ўзини овсарликка солиб, тўртовларини довдиратиб кўйди, чин сўзим. Куэльярми? – балкондаги арғимчокқа ўтириб олди, – ахир исми билан чақирмай, бемаънидан-бемаъни лақаб кўйиб олгансиз-ку, ўша болани айтяпсизларми? – арғимчокда секин уча бошлайди, оёқларини кўтариб олди, – ўша мени яхши кўрармишми? – оёқлари чакки эмас, – сизлар қаердан биласизлар? Каллахум нима дейишини билмай қолди – ўзингни жинниликка сол-япсанми, ҳамма билади-ку: сен ҳам, бизнинг қизларимиз ҳам, бутун Мирафлорес билади. У бўлса киприкларини қоқиб, яна ҳайрон бўлади, бурнини жийиради – наҳотки? – уларга қарайди, худди болалар ойдан тушгандек, – йўғ-э, биринчи эшитишим. Маньуко – кўйсанг-чи, Тересита, тўғриси айтивер, кўриб турибсан-ку аҳволини? Тересита эса – байбай-бай! Кўзларини пириллатади, қўлларини икки ёнга ёяди, тишлари ярақлайди, туфлилари бежирим. Худди мана мен, қаранглар, маъкулми, лекин барибир ҳеч қанақасига тутолмайсиз, деган кушга ўхшаб ўтиради.

Хўп, шундай бўла қолсин, лекин бу яқинлик дўстликдан бошқа нарса эмас, агарда гапнинг пўсткалласини айтсам – келишгангина, бармоқчалар, тирноқчалар, овози-чи, – одамни иккилантириб кўйдиларинг-ку, Куэльяр менга бир нарса дейиш тугул, ҳатто бирон ишора ҳам қилмаган. Болалар – э-э, чўпчагингни бошқа ерда айтасан, нимадир деган бўлса керак, жиллақурса, хушомад қилгандир. Қасам ичаманки, йўқ, йўқ, ҳеч қандай ишора ҳам қилмаган, балки боғида ўра қазиб бутун дарду ҳасратини ўша ерга кўмиб кўйгандир – гажақлар, дудоклар, солинчак, – хоҳ ишонинг-хоҳ ишонманг, менга бир оғиз гапирмаган. Чиллак – Куэльяр ортингдан дум бўлиб юрганини ҳам билмайсанми? Тересита – эҳтимол шунақадир, лекин дўст сифатида, бирга юргиси келганидандир, байбай-бай! Туфлиси билан тақиллатиб кўйди, қўлчалари муштумча бўлиб тугилган, кўкраклари диккайган, мўрчамиён, маккор, уларни аҳмоқ қияпти ўзича. Биз гапни айлантриб кўрамиз, ўзимизча биз ҳам қармоқ ташлаймиз – билагингдан бир марта ҳам ушламаганми? Йўқ. Тегмаганми ҳатто? Йўқ. (Ҳали шошмай тур, шундай бошлаймизки!) Яхши кўраман, деб ҳам айтмаганми? Йўқ. (Бўпти, яхши, айланиб ўтамиз!) Куэльяр тортинчок бола, деди Лало, лекин мана кўрасан, у шу кунларда ўзини тутиб олсин, сени ҳозирча дурустроқ билмайди-да. Нимамни билиши керак? – пешонаси тиришади, – мени тергов қияпсизларми? – кулгичлари ўйнайди, мужгонлар, қайрилма

қошлар, – Кимни айтяпсизлар? Ҳалиям ўша Куэльярними? Маньуко – кимни бўларди яна, ахир ҳар куни ўзинг билан бирга юради-ку! Ҳозирча бир нима деёлмайман, менга ҳеч нарса демаган.

Каллахум шунда – айлангирма, у сенга ёқади, ҳар хил ишораю ишвалар билан ўзингга қаратиб олгансан. Тересита эса – мен ҳеч қанақа ишора қилмаганман, ишва қилишга бало борми, бир сабабу баҳона ҳам бўлмаган, бўлиши ҳам даргумон. Улар эса – бўлган, бўлган, бир мартадан кўп. Лало – хўп, сенингча, у келишган йигитми? У – кимни айтяпсан, Куэльярними? – тирсақлар, думалоқ тиззаларининг кўзи, – ҳа, шунақа, шекилли. Биз шунда – ана кўрдингми, у сенга ёқади! Тересита – мен бундай демаганман, бекорга йўқ ердаги гапларни менга тўнкаяпсиз, ундан кўра, яхшиси, қаранг, гулзорга қанақа капалак учиб кирди, ҳов анави, ёронгул ўсаётган ерда, эҳтимол, у капалак эмасдир! – дик этиб ўрнидан турди, бармоқларини нуқтади, пошнаси оппоқ, – лақаби нега бунақа хунук? Сизлар-чи, намунча тарбиясиз, кўполсизлар? Бошқа лақаб қуриб қоптими, бошқа чиройлироқ бир сўз топмайсизларми, айтайлик, “Супермен”, “Тарзан”, “Боби” десангиз бўлмасмиди? Ана кўрдинг, сен унга бефарқ эмассан. Бундан чиқди, ўша лақабни кўнглингга оғир оляпсанми, демак, унга бефарқ эмассан! Тересита – унга ачинади одам, шунақа лақаб билан яшаб кўргин-чи ўзинг? Демак, уни севар экансан-да? Севаман? Сал-пал – сузилган кўзлар, ним табассум, – фақат дўст сифатида!

Тересита йўқ, деб алдаяпти, аслини олганда икки карра икки тўртдек равшан. Биз шундай қарорга келдик... Зумраша, отни қамчилашинг керак, ўша отни қайси йўлдан йўрттириб борган маъқул, мана гап қаерда!

Куэльяр эса ҳамон пайсалга соларди – Тересита Аррарте ортидан юргани юрган, нима деркан, дегандек унга мўлт-мўлт тикилади, кўнглини нима билан олишни ўйлайди, шекилли. Ҳали ҳеч нарсадан беҳабар мирафлореслик болалар уни ошқора аския қила бошлашди – туршак, лагта, лайча, қизлар эса уни уялтириш, жаҳлини чиқариш учун кетидан ашула айтишади – “Қачон ахир, қачон ахир”. Бир куни кечки пайт келишганимиз бўйича “Дара” кинотеатрига бордик, йўл-йўлакай эса – менга қара, Зумраша, яхшиси, “Форд”ингда Подковага сурамиз, нима дейсан? У эса – о’кей! У ерда пиво ичишади, футбол ўйнашади, унинг “Форд”и кишнаб турган отнинг ўзи, бир зумда элтиб қўяди. Биз ўша “от”га ўтирдик, фақатгина муюлишда шиналарнинг ғижирлагани эшитилади, холос, соҳилда эса турган гапки, йўл ҳаракатини назорат қилувчи тўхтатди – наҳотки, юздан кўп бўлса, сеньор, “Эҳ, жонгинам, унутайлик буткул, ҳаётда сира қилмайлик зулм!” У ҳайдовчилик гувоҳномасини сўради, Куэльяр унга иккита қоғоз узатди. Сеньор, бизнинг саломатлигимиз учун юзта оларсиз... “Эҳ, жонгинам, унутайлик буткул, ҳаётда сира қилмайлик зулм!” Улар Подковага жуда тез етиб келишди ва тўғри “Насиональ” ресторанига йўл олишди, бу ерда одам гавжум, деярли ҳаммаси чоло, мана бу уачита чакки эмас, бу ердагилар зўр рақс тушиб қўйишади-да, лекин! Куэльяр ҳазил, аския қилишдан чарчамайди, хушчақчақ, биз эса ҳатто икки қадах “Хрустал”дан кейин ҳам тилимизга чипқон чиққандек индамай ўтирибмиз. Тўрт қадахдан кейин ҳам аҳвол шу. Олтинчи қадахдан кейин Лалога жон кирди – мен сенинг дўстингманми, Зумраша? У эса кулади – тўйдингми дейман, а? Маньуко эса – биз ҳаммамиз сени яхши кўрамыз, оғайни, Куэльяр эса – оббо, бошланди-ю талтайиш, намунча тез, Маньуко эса – биз сен билан гаплашиб олмоқчимиз, Зумраша, сенга бир нималарни маслаҳат бермоқчимиз. Буни эшитиб Куэльярнинг ранги

ўзгариб, юзи оқариб кетди ва битта кўтаришда пивосини охиригача ичди. Иккаласининг муносабати ғалати-я жуда, тўғрими, болалар? Биринчиси жуда бўшанг, иккинчиси баҳарнав, кўхликкина. Лало – гапни айлантиришдан фойда йўқ, оғайни! Сен Тереситани яхши кўрасан-ку, тўғрими? Куэльяр йўталиб кўйди, зум ўтмай аксира бошлади. Маньуко эса – Зумраша, айлантириб ўтирмай тўғриси айт: ё ҳа, ё йўқ. Куэльяр аввалига ишшайди, лекин ўша заҳоти ўчди, қалтираб, руҳи тушиб кетди ва базўр, деярли эшитиб бўлмайдиган товушда шивирлади – ҳ-ҳа, ж-жжудаям я-яхши к-к-кўриб қ-қолганман. Яна иккита “Хрусталь”, Куэльяр яна – лекин н-нима қ-қилишимни б-билмаяпман, Каллахум эса – қанақасига билмайсан? Куэльяр – нима қилай, Чиллак, нима? Чиллак эса – қўйсангчи, нима қилай эмиш, ҳамма нима қилади бунақа пайтда, дастлаб ундан сўра, яхши кўрадими сени, йўқми, ишончинг комил бўлсин, Тересита хўп дейди. Кейин нима бўлади, Маньуко? Айтайлик, у мен билан юришга рози, кейин нима бўлади? Кейинни кейинга қолдирасан, деди Лало, ҳозир эса резинка қилиб чўзмай унга севаман, деб айт, балки операция қилгандан кейин тузалиб кетарсан, Куэльяр эса шивирлагудек – Каллахум, ўртоқ, борди-ю, Тересита билиб қолса-чи, битта-яримта айтиб қўйган бўлса-чи. Шунда биримиз олиб-биримиз қўйиб – ҳеч нарсани билмайди, у билан астойдил гаплашдик, Тере устингда ўлиб қолади. Зумрашанинг овози ўзига келиб қолди – менинг устимда-я? Бўлмаса кимнинг? Балки ростдан ҳам тузалиб кетарман-а? Албатта тузалиб кетасан, гап бўлиши мумкин эмас. Фақат дадилроқ бўл, ўзингни қийнама, бўлди энди, бўшашма, акс ҳолда газак олиб кетади. Лало ҳам – Тересита “гаҳ” деса қўлингга қўнадиган бўлиб турибди; ниҳоят, ўртоғимизнинг ҳам бошига қиз битаркан-да! Куэльяр эса – хўп, кейин-чи, кейин? Каллахум – кейин ҳамма нима қилган бўлса, ўшани қиласан. Маньуко шартга – бошида қўлидан ушлайсан, Чиллак давом эттиради – бир-икки ўпасан, Лало эса – у ер-бу ерини пийпалаб кўясан. Куэльяр эса – кейин-чи? – деярли эшитилмайдиган қилиб – кейин-чи? Болалар – кейинми? Ҳа, кейин, улар улғайиб, уйланадиган вақт келганда, нима дейсанлар, Лало, Чиллак, сенчи, Маньуко? Лало эса – оббо, топган гапини қаранг, шуям муаммоми? Вақти келиб, бирон баҳона топиб ҳаммасига барҳам берарсан, ажрашиб кетасан-қўясан, ота гўри қозихонами шунгайм? Куэльяр эса истар-истамас, хижолат чекаётганини яшириб – номардлик эмасми, ахир у... Тересита жудаям яхши қиз, уни жонимдан ҳам ортиқ кўраман-ку! – аммо сал ўтиб (ўнта “Хрусталь”дан кейин!) – болалар, гапингиз тўғри! Мен унга ёпишиб оламан, хоҳлаганча юриб, кейин ташлаб кетаман!

Бирок ҳафталар кетидан ҳафталар ўтди – ҳеч қандай ўзгариш бўлмади. Қачон энди, Зумраша, у эса – эртага. Эртага ҳам шу аҳвол давом этадими? Эртага дедим-ку, сўзим – сўз. Уни бу қадар хўрланган, қайғули аҳволда ҳеч ким ҳеч қачон кўрмаганди. Қизлар эса унинг ортидан машхур қўшиқни хиргойи қилиб қолишарди – “Балки, балки, балки!”

Ана ўшандан кейин Куэльярнинг жиннилиги хуруж қилиб қоладиган бўлди. Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ бильярд таёқчасини отиб юборади (бўлмайсанми, оғайни!), бирдан бутилкаларни синдира бошлайди, сигарет қолдиқларини отади, ҳаммага тегажўғлик қилишга тушади. Ёки бўлмаса бирдан ўтириб йиғлайди – мана кўрасиз, қасам ичиб айтаман, эртага кўнглимдаги бор гапнинг ҳаммасини тўкиб соламан, агар айтмасам тил тортмай ўлай. Ёки бўлмаса кино кўраётган маҳал кутилмаганда кинотеатрдан қочиб чиқади-да, (“кунлар ўтмоқда ахир, юрак-бағринг

қон”) жазавага тушгандек Ларко проспекти бўйлаб югуриб қолади, биз эса унинг ортидан қолмай чопамиз. Мени тинч қўйинглр, мен бир ўзим қолишни истайман. Болалар – ўзингни қўлга ол, Зумраша, ёпишиб ол унга, кўркма, кўркма, бўла қол энди, ҳаракатингни қил, “балки, балки, балки”.

Баъзан эса “Чайки”да учиб қолгунча ўтиради. Ўзимдан ҳазар қиладигандек бўлиб қолдим, Лало, жоним азобда, Чиллак, битта-ярим-тасининг қонини ичайми! Биз уни оёғини ерга теккизмай уйига элтиб кўямиз – Зумраша, ўзингни қўлга ол, бўлди-да энди! Қизлар эса унга тинчлик беришмасди – “Ўша ҳаммадан кадрли қизга, қачон, айт-чи, нима бўлди?” Яхши эмас, дердик биз, бу кетишда адойи тамом – пиёниста бўлиб қолиши ҳеч гапмас, безорига айланади...

Бутун киш мана шу тахлит ўтди, яна ёз келди, куёшнинг нурафшон нурлари порлаган кунларда Мирафлоресга Качито Арнилья келди. У архитектура факультетида ўқир, ўзининг шахсий “Понтиаг”ида юрарди. Яхши сузувчи ҳам эди. Мана шу Качито келганидан бошлаб бизнинг гуруҳимизга қўшилди. Бошида биз унга рўйхуш бермадик, қизлар ҳам бизни қўллаб-қувватлашди – нима керак сенга бу ерда, ким таклиф қилди сени? Аммо Тересита уни ҳимоя қилди – бас қилинглр! Нега унга ёпишиб олдингиз? Уни мен таклиф қилганман, ўзим билан ўтирақолсин, – бошида матросча шапка, blue jeans¹.

Болалар эса – хўш, оғайни, кўрмаяпсанми? Куэльяр – йўқ, ҳаммасини кўриб турибман. Улар эса – тентак, Качито уни ўзига оғдириб оляпти-ку, мана кўрасан, уни ўзига осонгина ром қилиб олади, имилласанг – тамомсан. Куэльяр эса – нима экан депман, оғдириб олса олаверсин! Қизғанмайсанми сира? Куэльяр – нега қ-қ-қизғанар эканман? Уни ортиқ яхши кўрмайман, демоқчимисан? – Куэльяр эса – н-нимасини яяхши к-кўришим к-керак?

Январнинг охирларига бориб Качито Терситани “ўзиники” қилиб олди ва энди қиз уникига айланди. Бечора Зумраша, дердик биз, шунча гапдан кейин бўлган ишни қара! Ана шу қизни деб, ўша ойимтилла, виждонсизни деб шу кўйга тушиб юрганмиди. Бу пасткашликдан бошқа нарсаси эмас! Аммо қизлар уни ҳимоя қилишарди – тўғри қилди, ҳаммасига ўша Зумрашаларининг ўзи айбдор. Чабука бўлса – боёкиш қачонгача чидаши керак! Японка – бу пасткашлик Зумрашаннинг иши, Тереситада айб йўқ! Шунча пайтдан бери қийналиб кетди, бечора! Кутиб чарчади. Пуси – Качито келишган йигит, Фина – жудаям бамаъни, одобли, ҳар жиҳатдан тўқис йигит! Чабука эса – ўша Куэльярингиз латга экан! Шунда Японка – эркак ҳам шунақа лаллайган бўладими!

V

Шу-шу Зумраша Куэльяр яна ўша эски хунарини бошлади. Ана холос, деди Лало, демак, муқаддас ҳафта бошида у тўлқинларда сузибди-да? Чиллак – тўлқинлар? Оддий эмас, беш, ҳатто ўн метр келадиган баҳайбат пўртаналар эди! Каллахум – жуда ваҳимали бўлди, эсинг оғиб қолади, ечиниш хонаси бор-ку, бутунлай сув тагида қолди. Чабука – ҳатто соҳилдаги машиналарнинг ҳаммасини сув босди. Зумрашадан бошқа биронта одам чўмилгани йўқ ўша куни.

У яна ўша Тересита Аррартенинг олдида ўзини кўрсатмоқчи бўлгандир-да! Албатта! Атайин шундай қилди, уни бир куйиб-ёнсин,

¹ Blue jeans – ҳаворанг жинси шим.

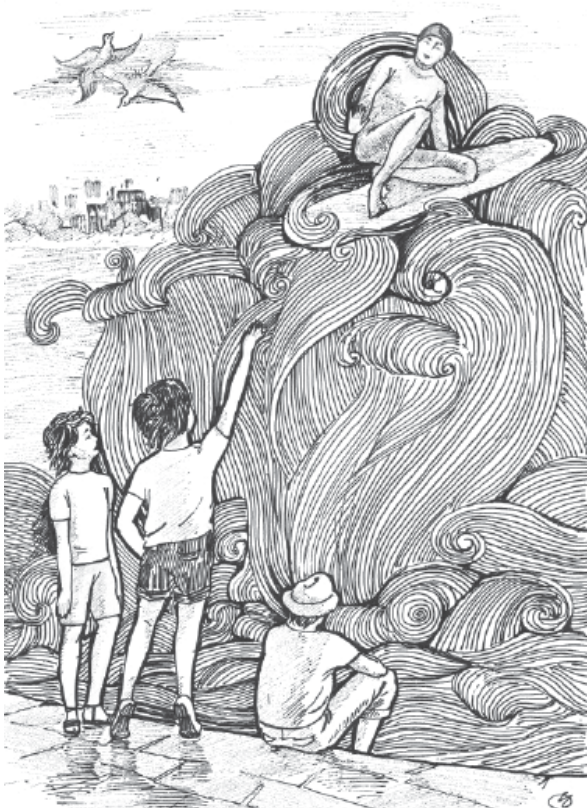
деган. Албатта! Кўриб қўй, мен қанақаман! Ўша сен топган Качитонг менинг олдимда бир сўтак, яна сузувчиман, деб мақтанишига ўлайми! Қилт этмай турибди-ю, қиз болага ўхшаб! Қанақа йигитдан қуруқ қолганини кўриб қўйсин!

Нега бунақа, хайронман, муқаддас ҳафтада денгиз бунақа қутуряпти, деди Фина. Японка – денгиз Исо Масихни ҳалок қилган жухудларга қарши қутуряпти. Каллахум эса – уни, менимча, римликлар хочга тортган, шекилли, тентак?

Биз дамбада ўтирардик, Фина – чўмилиш кийимида, Каллахум – оёғини осилтириб, Маньуко – бизга сув томчилари сачрарди, Японка – қирғокқа урилаётган тўлқинлардан, Чабука – сув хаддан ташқари совуқ, Пуси – қорамтир ҳам эди, бўтана бўлиб қайнаганидан, Чиллак – кўпиклар ҳам қорайиб кетган эди, Тересита – ўт-ўлан, йўсинлар туфайли, ҳар балолардан, – деди Качито Арнилья.

Ва бирдан, жи-им, жим-м, қаранглар, ҳов ана, Куэльярнинг ўзи келяпти. Нима дейсан, Тересита, ёнингга келадими ёки ўзини кўрмаганга оладими? Куэльяр машинасини жаз-клуб қаршисида қолдирди-да, пляжга тушди, “Қалдирғочлар” кийим алмаштириш хонасига кириб, у ердан чўмилиш кийимида чиқди. Янги, деди Чиллак, менимча, Америкадан келтирилган, Каллахум эса – ҳамманинг эътиборини ўзига қаратиш учун олдиндан ўйлаб қўйган. Сочикқа ўраниб, қуёш нуридан сақланиш учун замонавий қора кўзойнак тақиб олганини-чи. – Лало! Куэльяр панжарага суяниб олган кўйи иккиланаётган чўмилувчиларга мийиғида кулиб қаради-да, қум тўзонини учуриб юбораётган даҳшатли тўлқинларга назар солди ва бизга қўл силкиб, шу томонга кела бошлади. Салом, Куэльяр! Қалай, тўс-тўполон? Салом, салом – чехрасида эса гарангсиган ифода, – нимани назарда тутяпсиз? Бундан кўра бассейнга борган маъқулмиди, нима дединг, Куэльяр? Нега энди, фарқи йўқ. Унинг саволомуз нигоҳида тушунмагани зухур этарди. Сўнгра хайрон бўлиб турганида бирдан тушуниб қолгандек – тўлқинларни дебми? Қўйсангиз-чи, шуям баҳонами? Ўзи нима бўлди сизга? (вой-вой-ей, ўзини қахрамон қилиб кўрсатмоқчи бўляпти-ю, тўлқинларни кўриб юраги товонига тушиб кетди, менимча, деб кулиб қўйди Пуси.) Бугун денгиз зўр-у жудаям. Тересита эса кўзини пириллатди – жиддий айтяпсанми? Бўлмаса-чи, бунақа тўлқинда сузишга нима етсин! Ҳазиллашяпсанми? – қўлчалар, ғунчалаб. Качито эса – наҳотки денгиз қутурганда сузишга таваккал қилмоқчисан? Албатта, чалқанча ётиб, балки тўшакча олволиш керакдир-а? Бекорга куляпсиз! Ёки кўрқаяпсизми? Тересита бўлса – ўзинг кўрқмаяпсанми? Йўқ. Во-ой-вой-й, барибир чўмилади. Ҳа, қайтмайди, чўмилиши аниқ.

Унинг бўйнига ўралган сочикни ечиб олгани, (Тересита Аррартега қараб қўйгани уларнинг назаридан четда қолмади. Қиз лоақал хижолат чеккандек озгина қизардими – сўради Лало, Каллахум эса – зарур кептими? Качито-чи? У ўша заҳоти жуфтакни ростлади), қирғокдаги зиналардан чопиб чиқиб, юқорига чиққани ва сальто қилиб сувга сакраганини ҳамма кўрди. Бир лаҳзада у ўн метрча сузиб борди ва кўпиклар гирдобидида пайдо бўлди. Куэльяр бостириб келаётган тўлқинлар етиб келмасидан шўнғиди ва тўлқинлар тепасига чиқиб олди, яна шўнғиб, яна олдинга сузди. У нимага ўхшарди шу топда? Балиққами, дельфингами? Қани ўзи у? Ана – қўллар, қийқириклар, оҳ тортишлар, – у ёқда эмас, анови ерда! Зумраша сохилдан тобора узоқлашиб борарди, охири у аранг илғаш мумкин бўлган оқиш доғга айланди ва ниҳоят, тоғдек кўтарилган тўлқинларнинг остига етиб борди.

Вой, Лало, тасаввур қилолмайсан, тўлқинлар ваҳима билан осмонга сапчийди, худди қайтиб тушмайдигандек, жаханнам дейсан, (оҳ-воҳлар, кўлчалар, кўзлар – ҳов анави оқиш доғми?) Юрагиям бакуват экан, қойил-э! Тўлқинлар гоҳ олдинга итқитади, гоҳ орқага, гоҳ кўпиклар гирдобига ғарқ бўлади, гоҳ яна олдинга талпинади. Нимага ўхшайди? Қоғоз кемачагами, балки денгиз кушигадир?

Уни яхшироқ кўриш учун аввал Тересита, сўнгра унинг ортидан бошқалар ҳам – Чабука, Чиллак, ҳатто Каллахум ҳам дўнглик тепасига чиқиб олишди. Нимани кутяпти у? Нега чўзяпти? Ниҳоят, энг асосийси бошланди. У бизни кўриш учун бошини соҳил томонга бур-

ди ва қўлини баланд кўтарганча силкитиб қўйди, бунга жавобан биз ҳам, омон бўл, жигар, кўришгунча.

Биринчи пўртана кўтарилди, ортидан иккинчиси, устма-уст учинчи долға тепага сапчиди, хиёл олдинроқ унинг қулай ўрнашиб олиш учун қўлини кўтариб олгани ва бор куч-куватини оёқларига бериш учун жонжаҳди билан кучанаётганини улар англаб қолишди. Кейин эса Куэльяр тўлқиннинг ўркачига учиб чикди (Баландлиги қанча келади, саккиз метр борми – сўради Лало. Кўп. Анови том билан бараварми? Ундан баланд. Ниагара шаршарасидан ҳам баландми, нима бало? Ундан ҳам баландроқ!) ва бош томондан чўққиси кесиб ташлангандек туюлган тўлқинга қўшилиб бир лахзада тоғдек кўтарилган пўртана остида ғойиб бўлди. (Қани у? Қани у?) Зум ўтмай яна баҳайбат тўлқиннинг чўққисиди пайдо бўлди. Бу сафар самолёт сингари гувиллаб, лахта-лахта кўпиклар сочаётган (Ана у, ана у!) ва секин-аста шиддати сусаяётган тўлқин ичра олдинга елиб кетди. Шу баҳона Куэльярни ҳаммалари кўрди, ўша тўлқин лошида, ҳаммаёғига йўсин ва сув ўланлари ёпишиб ҳеч нарса бўлмагандек шу тўлқин узра чалқанча ётиб олганча сузарди. Шунча вақт сув остида қолган бўлса, ўпкасиям китнинг ойқулоғидай экан-да! У итдек чарчаган бўлишига қарамай ҳаммани лол қолдиришга эришди. Лало, бунақаси ҳар кимнинг қўлидан келмайди! Ўша кундан эътиборан Куэльяр дўстимиз, эски хунарини бошлади.

Йилнинг ўрталарида, Миллий байрамдан кейиноқ, Куэльяр отасининг заводида иш бошлади, энди ақли киради, дейишди улар, одам бўлади. Ҳечам-да! Қайтанга бешбаттар қўйга тушди, Куэльяр ишдан олтида чиқар, еттида эса Мирафлоресга келса, етти яримда тирсақларини пештахтага

Суратни Дилдора Ҳамидова чизган.

тираганча (“битта “Хрусталь”, биродар, яна битта “Капитан”) кимор ўйнаш учун биронта танишим келиб қолар, деб “Чайки”да ўтирган бўларди. У ерда сигаретлар эзилган кулдонлар, каззобу ўғрилар, тиррик қартабозлар орасида ёхуд сирти терлаган пиво бутилкаларига термилиб вақтни ўтказар, туннинг қолган қисмида эса яримьяланғоч актрисани томоша қилиб, ёмон от чиқарган, иккинчи даражали кабареларнинг бирида ўтирарди, пулсиз қолган пайтларда эса, аллақандай овлок жойларни топиб олар ва хурмачасини тўлдириб ичарди-да, ё Паркер ручкаси, ё Омега соати, ё тилла тугмасини гаровга қолдириб кетарди. Уч пулга қиммат, дердик биз, ҳар хил ярамас, безори, қаланғи-қасанғилар, ҳезалаклар билан юрар, топиб олган қизларини кўрсанг, ачиниб кетасан, ота-оналарига иснод келтираяпти-ю булар деб. Аммо-лекин Куэльяр шанба куни фақат биз билан бирга бўларди. У нонуштадан кейин келар, агар отчопарга ёки дейлик, стадионга боришдан бош тортсак, у ҳолда Чиллакларникига ёки Маньуконинг олдида бориб, у ерда тушликка қадар покер ўйнардик. Кейин эса тарқалар эдик, ҳамма ўзининг уйида чўмилиб, ўзига оро берар ва Куэльяр “Форд”ида эмас, аъло даражали “Нэше”сида (отам ҳеч қутилмаганда туғилган кунимга шуни совға қилиб қолса денг!) бизни олиб кетгани келар эди.

Ўғлим, ёшинг йигирма бирга чикди, Каллахум бўлиб қолдинг, сен энди сайловларда овоз бериш ҳуқуқига эгасан, дерди, онаси эса – кўзимнинг нури, бунақа тез ҳайдашга одатланма, Худо кўрсатмасин-у, бирор фалокат орттириб юрма тагин! Муюлишда, биз ертўла, деб атайдиган ерда, одатда, бир рюмкадан ичиб, “иммунитет” ҳосил қилиб олардик-да, – “Хитой ресторан”игами? – қаерга боришни маслаҳат қилиб, – йўқ, яхшиси, Капон кўчасидан ўтаверсин! – янги латифалар топиб, айтишга тушардик, – балки “Кўприк ости” қаҳвахонасига борармиз; антикучосни¹ зўр тайёрлашади-да – Зумраша латифа айтишни қотириб қўяди, – ё пиццерияга сурамизми? – эшитганмисиз, мана бунисини, қурбақа билан генерал? Мана бу-чи, кесиш керак бўлгани қирқмаслик керак, деганини!

Вино ва латифалар билан қизғин ўтган тушлиқдан сўнг улар ҳар хил жойларга боришар, баъзан “Embassy“ ёки “Ambassador”да узоқ ўтириб қолишар, шунда ҳам томошаларнинг фақат бир қисмини кўришарди. Ва ўз “саёҳатлари”ни одатдагидек Грау шаҳарчасида жойлашган “Нанета” клубига бориш билан яқунлашар эди.

Ол-а! Мирафлоресликлар йўқлашибди-ю бизни (бизни бу ердагилар яхши танирди). Салом, йигитлар, салом, Зумраша (исм тугул, лақабларимизни ҳам билишарди), қалай? Ишлар яхшими? Келдик, қушларнинг сайрашини эшитиб қолайлик, деб! У эса – жуда яхши-да, хуш кўрдик, келинлар. Баъзида Куэльярники тутиб қоларди-ю, жанжал чиқарар, сўнг “тарак” этиб эшикни ёпарди-да, бизни чақирарди – кетдик, елкамнинг чуқури кўрсин-а, иккинчи қадам босмайман бу ерга! Лекин кўпинча ҳазил-ҳузул билан уларни аския қилар, ўйнаб-қулар, сўнгра рақс тушар ёки мусиқа аппарати ёнида Нанетанинг суҳбатини олиб, муздек пиво ичиб ўтирарди. Биз эса қизларга тегажўғлик қилиб, рақсга тушиб, то кетгунимизча ўйнаб-қулардик. Мана шундай майшат давом этаётган кунларнинг бирида, қутилмаганда Куэльяр йўқ бўлиб қолди, Лало – қани у, қаёққа кетди? – Нанета елкасини қисади – пивонинг пулини тўлади-да, бирдан туриб чиқиб кетди, хайр-маъзур ҳам насия бўлди. Кўчага чиқишса, машинада ўтирибди: рулга бошини қўйиб олган, аъзойи бадани титрайди. Нима бўлди сенга, оғайни? – У юм-юм йиғляяпти-ю! – Биронтаси ёмон гапирмадимми? Ким кайфиятингни бузди?

¹ Антикучос – мол юрагидан тайёрланадиган кабоб.

Хозироқ қайтиб кирамиз-да, ким бўлсаям уриб дабдала қиламиз. Ё қизлар хафа қилишдимми? Маньуко – бир тийинга қиммат ҳаммаси, шулардан ҳам хафа бўласанми, арзимаиди, кўз ёшларингни артиб ол. Куэльяр эса, бошини кўтармайди, овози сўник – ҳеч ким хафа қилгани йўқ! – хўнграб юборади – йўқ, мени хафа қиладиган ҳали онасидан туғилмаган, кўрсатиб қўяман худди! – дастрўмоли билан кўз ёшларини артади. Бўлди энди, оғайни, ўзингни қўлга ол! Бирон нима бўлдими, гапир! Ё кўпайиб кетдимми? Йўқ. Бирон еринг оғрияптими? Йўқ, ҳеч қаерим оғрияяпти.

Улар унинг елкасига қоқиб қўйишади – бўлди энди, бас, тинчлан. Юпатиш пайида бўлишади – қани, бўлди қилақол энди, Зумраша, оғайни! Ўйнаб кулсанг-чи ундан кўра, “Нэше”да бизни айлантриб кел, кетдик, бу ерда бекор ўтиргандан кўра, “Турбильон”га қайтиб борамиз, томошанинг иккинчи қисмига улгурамиз ҳали, қани, Зумраша, газни бос!

Охир-оқибат Куэльяр тинчланди, “18 июль” кўчасига чиққанимизда ҳеч нарса бўлмагандек, ҳазил-хузулларга қўшилиб, кулишга ўтди – эҳ, оғайни, нега боя бирдан бунақа қўйга тушдинг, ҳеч бўлмаса бизга айт, нима гап? У эса – ҳеч гап бўлгани йўқ, ўзи шунчаки, юрагим сиқилиб кетди бирдан. Улар – нима сабабдан, ҳаётинг зўр, камчилигинг йўқ, ёғнинг ичидаги буйракдек юрибсан-ку! У эса – ҳаётда ҳамма нарса бўлар экан, Маньуко – нима бўлиши мумкин, нима, гапир, Куэльяр – айтаман-да, одамлар, масалан, Худони ҳам эсдан чиқариб қўйишади, Лало – шунга сиқилиб ўтирибсанми? Каллахум эса – одамлар гуноҳкор, ҳаром-харишдан ҳазар қилмайди, демокчимисан, у эса – ҳа, ҳа, умуман, ҳаёт шу даражада ифлоски, минг лаънат ҳаммасига! Чиллак эса – қўшилмайман гапингга, ҳаёт ўз йўлида давом этмоқда, гўзал, ҳаммаси жойида. У эса – лоф урма, мана, ўзинг ўйлаб кўр, одам боласи тер тўкиб ишлайди, оила куради, пул топади ёки ейди-ичади, савлат тўкиб юради-ю, бирдан қараса – қариб қолибди, ҳали нималигини тушунмай туриб ўлиб кетади. Шуми ҳаётнинг гўзаллиги, турган-битгани азоб-ку! Нанетанинг олдида ана шулар ҳақида ўйлаб ўтиргандим. Шу ерда кайф-сафо қилишга ўзим олиб келдим, тўғрими? Ҳа. Шунга йиғлаб ўтирганмидинг? Ҳа, яна муштипар, қашшоқ, касалманд, кўзи ожизлар, тиланчилар, майиб-мажруҳлар ҳаёлимдан ўтди, улар Худого нима ёзибди? Мана шу чумолидек тиним билмайдиган болаларни қаранг, газета кўтариб, ҳар куни тонг отар-отмас чопишади кўчага, (тўғри, ўзим аҳмоқман!) ҳали она сути оғзидан кетмаган, пойабзал тозалаб Сан-Мартин майдонида ўтирадиган чоллар, (тентак, тўғрими?) оч, яланғоч, биз эса – албатта, тентаклик, айб ўзингда, шунақа бемаъни ҳаёллар суриш шартми сенга? Демак, бояги кайфиятинг ўтиб кетди, шунақами? Нима ҳақда гапиряпсан? Қани бир жилмайгин-чи, бўлмаса ишонмаймиз. Ҳа-ҳа-ҳа! Бос газни, Зумраша, охиригача бос, улгуролмай қолмайлик яна, иккинчи қисми бошланяпти. Ким билади, бугун анави қорамағиз қиз ўйнарикман? Ўйнайди. Исми нимаиди унинг? Ана! Куэльярнинг фикри қанақа ўзи у ҳақда? Олов-ку олов! Хўп, Зумраша, ростданам ҳаммаси ўтиб кетган бўлса, бир кулиб қўй-чи. У эса – ҳа-ҳа-ҳа!

VI

Лало Чабукога уйланиб, Маньуко билан Чиллак эса муҳандислик дипломини олишганда Куэльярнинг машинаси кўп аварияга учраганидан дабдаласи чиққан, деярли ҳаммаёғи ўйдим-чукур, орқасидан ҳам, олдидан ҳам қараб бўлмайдиган ҳолда кўчаларда кўриниб қоларди. Болажоним, бунақа хайдамагин, деб кўп айтаман-а, бирор фалокат келмасин бошингга, отаси

эса – ҳамма нарсанинг чегараси бор, йигитча, эсингизни йиғиб олинг; агарда яна бир марта такрорланса, бир сентавоям бермайман, жилла курса, онангизга раҳмингиз келсин, сиз ҳақингизда ташвиш чекавериб адо бўлди-ку... Биз эса – энди ёш эмассан, Зумраша, бу мишиқиларни бошингга урасанми?

Сабаби, у аллақандай бир пулга қиммат қаланғи-қасанғилар билан ўртоқ бўлиб қолганди. Ҳар куни кечкурун “Чайки” ёки “Д’Онофрио” да искирт пиёнисталар билан қарта ўйнашдан ортмас, “Гаити” да турлитуман разил одамлар даврасида бетўхтов ичар, хулласи калом уриб ҳам, сўкиб ҳам қайтириб бўлмас эди. (Қачон ишга борасан? Ёки ишга кирдим, деб ёлғон гаплар тарқатиб юрибсанми?) Кечкурун Жеймс Динга¹ ўхшаб – тор кўк жинси, оқ этакли, учлари киндик устида тугун қилиб боғланган гулдор кўйлак кийиб, сариқ жун ўса бошлаган кўксига тушиб турган тилла занжир осиб олганча Мирафлорес кўчасида дайдиб юрар, “кокаколалар”га² қўшилиб ошиқ, гаражларда ёш болалар билан сакраш ўйнар, лабда чалинадиган гармошкалар сотиб оларди...

Унинг улкан “Вольво”си доим ўн тўрт, ўн беш, баъзан ўн уч яшар ўсмирлар билан тўла бўларди. Якшанба кунлари (дада, мен ўша клубга аъзо бўлмоқчиман, у ерда Гавайя тахта соллари бор – зўр нарса, семириб кетмаслик учун кексалар ҳам, ҳаво яхши бўлиб турганда, денгиз устига қурилган ўша ресторанда овқатланишга боришади) мишиқи болалар билан, гўё мен шулар билан биргаман, кўриб қўйинг дегандек “Вайкики”га кириб келарди, вой, масхарабоз-ей, топган ўртоқларингдан ўргилдим.

Куэльяр уларга “Вольво” ҳайдашни ўргатарди, кирғоқ бўйлаб кетаётганда иккита ғилдиракда эпчиллик билан қайилтирар, болалар ҳанг-манг бўлиб қолишар эди. Томоша қилиш учун уларни стадионга, буқалар жангига, пойга, бокс, сув тўпи, самбога олиб борарди. Ҳаммаси равшан, у хезалак бўлиб қолган, шекилли, дердик биз. Бошқа нимаям бўлиши мумкин, нимасига ҳавас қиласан, лекин, ҳарқалай, одамлар орасида у билан бирга юрмаслигимиз керак энди! Куэльярнинг устидан ҳамма очикдан-очик куларди, уни бармоқларини нуқиб кўрсатишар эди. Қалла-хум – сизларга ҳар хил беҳуда гапларни тарқатадиган ғийбатчиларнинг гапига қулоқ солиш зарурми? Маньуко – уни сира тинч қўйишмайди, Лало эса – агар бизнинг бирга юрганимизни кўриб қолишса... Чиллак шунда – сениям ўша заҳоти хезалакка чиқариб қўйишадими?

Қанақадир вақт Куэльяр спорт билан шуғуллана бошлади. Улар – хўжақўрсинга шундай қиялпти; мана, Зумраша Куэльяр ҳақиқий пойгачи, сузишдан кўра шунда зўр, дейишлари учун фақат. У Атакондада бўлиб ўтган мусобақада учинчи ўринни эгаллади. Ҳатто “Хроника” билан “Комерсио”да³ биринчи ўринни олган Арнольдо Альварадони табрик-лаётган суратини эълон қилишди. Албатта, унга етишимга анча бор, деганди ўша газетада.

Эҳ-хе, Зумрашанинг Кико Ганосо билан пойга ўйнагани қанақа шовшувга сабаб бўлди! Гаровнинг шартига кўра, улар барвақт, эрталаб ўзларининг машиналарида Сан-Мартин майдонидан Салосар паркигача бориб келишлари керак эди. Зумраша қоидани бузган ҳолда йўл ҳаракатига қарши тарафдан, Кика эса қоидани бузмай. Полиция патрули Хавиер Прадо кўчасида Куэльярнинг ортидан шунақаям қувдики, фақатгина Иккинчи май кўчасида унга етиб олди, қанақа тезликда юргани шундан

¹ Жеймс Дин – америкалик киноактёр, автомобиль ҳалокатида нобуд бўлган.

² Кокаколалар – Перудаги сатанг ўсмирлар.

³ Хроника ва Комерсио – газеталар номи.

хам маълум. Кун бўйи уни полиция идорасида ушлаб туришди. Тамом, энди ўзини босиб олади, акли киради. Лекин икки ҳафта ўтмай, ундан ҳам дахшатлироқ хунар кўрсатди: кўзини чорси шарф билан, қўлларини эса руль чамбарагига боғлаб Анчамос шоҳкўчасида машинасини чунонам учириб ҳайдадики, турган гап, автомобиль ҳалокатига учради.

Иккинчи гал, Лалонинг тўйдан олдин, куёв зиёфатини уюштирганимизда фалокатдан қочиб қутулолмади. Бас, йиғиштир бунақа тентакликни, деди Чиллак, тўхтат машинангни, ёш болага ўхшайсан-а! Улар машинадан тушиб қолмоқчи бўлишганди, у эса гапларини инобатга олиш тугул, мутлақо аҳамият ҳам бермади. Нима бўлди сизга, ўртоғингизга ишонмаяпсизми? Гавдангизни қаранг, ит ҳурқади, эви билан-да қўрқиш! Қанийди, асфальт ҳўл, бунинг устига муюлишда қайрилайтган бўлсак! У эсини йўқотиб қўйганга ўхшар, ҳеч қанақа гап-сўз қор қилмасди. Куэльяр, оғайни, бўлди энди, бас қил, уйга эсон-омон бориб олайлик: эртага Лалонинг тўйи, бирон корихол юз бермасин яна, тўйни аза қилиб юрмайлик, эсингни йиғ, тротуарга чиқиб нима қиласан, қизил чирокда ўтишинг нимаси, жинни бўлиб қолдингми, чорраҳага етмасдан тўхтат! Альканфорес кўчасида барибир таксини тарақлатиб урди. Лалога ҳеч нарса қилмади, ҳайрият. Маньуко билан Каллахум юз-кўзларининг шиши қайтгунча салкам бир ой қийналиб юришди, Куэльярнинг эса учта қовурғаси лат еди. Улар уришиб қолишди-ю, икки ҳафтадан сўнг Куэльяр қўнғироқ қилиб, уларни қаҳвахонага таклиф этди. Ярашишга ярашишди, бироқ шу-шу Куэльярдан қўнгиллари совиб, илгаридек яқинлашиб кетолмадилар.

У билан биз кам кўришардик, Маньуко уйланаётганда, Куэльярга хабар бергани билан тўйга айтмади, у ҳам аразлагандек куёв зиёфатига келмади. Аксига олиб, Чиллак чиройли хотини ва испан тилида аранг сўзлашадиган иккита боласи билан Қўшма Штатлардан қайтиб келганида, у Тинга Мария тоғида эди, ўша ерда, отасининг қаҳва плантациясида ишлаяпти, деган овозалар тарқалди. Лимага келган чоғида, уни кўчада учратиб қолдик, у билан икки оғизгина гаплашдик, холос – салом Каллахум, қалай ишлар, ёмонмас, Зумраша, бўпти, яхши бор, хайр, чао. Кейин эса, бир куни тўсатдан Мирафлоресга келиб қолди ва шунақа бир иш қилдики, эсласанг, капалагинг учиб кетади. Шимолга кетгач эса, ўша ерда фалокат юз бериб, ўлиб кетди. Қандай қилиб? Авария бўлиб. Қаерда? Пасамайодаги қўрқинчли бурилиш бор-ку, ўша ерда! Бечора, дея унга ачинишди дафн маросимида, бола бир умр қийналди-да ўзиям, ҳаётдан жуда норози эди, дами ичида юрарди, ўзига ажал рўпара келишини кутиб юрарди, охири ниятига эришди, у дунёга равона бўлди!

Биз эса аллақачон савлатли кишиларга айланган эдик: ҳар биримизнинг хотинимиз, машинамиз, Шампаньяда ёки Покиза Ҳомила ё Авлиё Мария мактабларида ўқиётган болаларимиз бор, Анконедами Санта Росадами ёки Жанубий пляжда дала ҳовли қурганмиз, секин-аста семираиб, хомсемиз одамлар сингари қорин қўйиб, нима қилсак, билинмайди, дея ташвиш чекканимиз етмай, овқат ёки винодан ичимиз қотиб, газета ва китоб ўқишга мос кўзойнакка ўрганолмай юрар, сочимизда биринчи оқарган толалар, теримизда доғ-дуғлар тугул, салгина ажинчалар, чуқур ажинлар пайдо бўлиб, уларга кўниколмай яшардик.

Андрей ПУМПУР

(1841–1902)

ЛАЧПЛЕСИС – ЛАТИШ ХАЛҚ ҚАҲРАМОНИ

Халқ ривоятлари асосида яратилган латиш эпоси¹

*Рус тилидан
Муҳаммадали ҚЎШМОҚОВ,
Комилжон ЖЎРАЕВ
таржимаси*

* * *

*Айзкрауклис ўз қасрида ўлтирар –
Чуқур ўйга ботиб, қовоқ уйганча.
Хусни балқийётган қизи – Спидала²
Мунчоқ, узукларин хиллар эринмай.
Бутун муҳитини оромга чулғаб,
Пориллаб ёнарди қора кўзлари.
Барибир, йигитнинг кўнглин овловчи
Недир камдекдир, бу, инжа ҳуснда:*

*Ҳар онда алдовчи оташин кўзлар –
Унга тикилмоқнинг ўзи хатарнок.
“Спидала! – қизига этади хитоб,
Қария оҳиста кўтариб бошин, –*

*Доим сўрамоқчи бўламан сендан:
Қайдан олдинг шунча мунчоқ, узукни?
Нега бўлиб қолдинг шунча андармон?”
Бир ёнди, бир ўчди – тортди хижолат,
Кутилмаган савол довдиратди сал,
Аммо ўша заҳот қайтарди жавоб:*

*“Меҳмонга келганда, буларни этди –
Момо энам совга. Унинг уйида
Хазинага тўла заррин қути кўп”.*

¹ Давоми. Бошланиши ўтган сонда.

² Спидала (“чақнамоқ”, “жилваланмоқ”) – бу исм қайтариб бўлмас, иблисона фусункорликни ифодалайди.

*“Кизим, – осойишта деди мўйсафид, –
Сенга ёмонликни кўрмайман раво,
Бундан кейин ундан совга олма ҳеч.*

*Одамлар сўйлар: у – жодугар асли,
Пукисни¹ чорлармиш уйига бот-бот,
Одам гўшти билан сийларкан доим.
У эса хазина таширкан бунга.
Жоду-фириб – унинг бутун бойлиги;
Ярашмайди тақса, қизим, шуларни”.*

*Деразага ўгирилар Спидала –
Қизарган юзини яширар гўё,
Отаси сўзини эшитмагандай,
Гапни бошқа ёққа юборди буриб:
“Биз меҳмон кутамиз, шекилли, бугун,
Дарвозамиз сари келар ёш жангчи!”*

*Айзкрауклдаги қаср қад керган танҳо
Даугавадан узоқ, қалин ўрмонда,
Қаср қўшнилари – маймоқ айиқлар,
Бўрилар, уккилар увлар тун бўйи.
Яширин сўқмоқлар элтар қасрга,
Бу ёққа бурилар йўлчи камдан-кам.*

*Таажжубга солди бир нарса қизни:
Ўрмондан чиқибоқ, йўл олди отлиқ
Қасрга тўғри – келиб-кетиб юргандай.
Айзкрауклис келди ойна олдига,
Кутилмаган меҳмон ким деб, қизиқиб.
Қўноқ-чи, ҳовлида, тўхтатди отин.*

*Салом-алик қилгач, айтди тортиниб:
Йўлда адашибди; келмаса малол,
Ижозат сўради қўниб ўтишига.
Пешвоз чиқди соҳиб очиқ юз билан,
Лиелвард сардори жигарбандини
Ўз уйида кўриб, бўлди жуда шод.*

*Эгардан тез сақраб тушиди Лачплесис,
Оқсоқолга ҳурмат айлади бажсо.
Бир ўсмирга ҳорғин отни қолдириб,
Соҳибга эргашиб кирди ичкари,*

¹ Пукис – латиш фольклоридаги асотирий махлуқ, ғайритабиий рақиблардан бири. Халқ эртакларида у шайтоннинг қариндоши ва унга хизмат қилади. Унинг икки хили мавжуд. Бири сувда ёки сув яқинида яшовчи кўпбошли, оғзидан ўт пурковчи илон. У ўзига одамларни (кўпинча ёш қизни, баъзан маликани) қурбон қилишни талаб этади, акс ҳолда, уруш бошлашини, шаҳарни қандай бўлса, шундайича ер остига судраб кетиб, бутун мамлакатни ямламай ютишини айтиб, кўрқитади. Иккинчи хил пукис бойлик йиғади. Шайтонга ўз жонини атаб, унга эгалик қилиш мумкин. Айрим афсоналарда йиғинчоқ пукис ҳам қурбон ёки қон талабгори бўлади, “Лачплесис”да ҳам фойдаланилган бу мотив ривоятларда учрамайди. Пукис одатда кечаси ишлайди, қўшнилardan ёки бошқалардан ўғирлаган нон, қимматбаҳо нарсаларни қопга ўхшаш думига жойлаб, ҳавода учиб юриб ташиди, парвоз этганда ўт, олов бўлиб кўринади, ерга энаётганда эса, учкун сачратади ва ҳоказо.

*Спидалага кўзи тушган лаҳзада
Аъзойи бадани кетди жимиллаб.*

*Бундай ҳуснга у дуч келмаган ҳеч,
Спидала кўзлари боқарди дадил,
Афсунгар аланга гуруллар унда.
Паҳлавонга қўлин узатди-ю, у –
Деди шахдам: “Салом, ажойиб жангчи!
Қаҳрамон бўлурсан, ишончим комил”.*

*Сўзи қовушмасди – меҳмон хижолат.
Қиз жилмайганича, эпчил ва шитоб,
Илондай буралиб ўғирилди-ю,
Унинг кўзларига боқди журъатли.
Шундагина разм солди баҳодир:
Қадди адил, кийган либоси ноёб.*

*Бу қизнинг мисли йўқ жамолин завқи
Эгаллади ёш али кўнглини тамом.
Яхши кечки таом тайёрланглар, деб,
Қария буюрди шунда қизига.
Спидала чиққандан сўнггина йигит
Бироз эмин-эркин сезди ўзини.*

*Дастурхон устида у эди шод, шўх,
Хўб додини берди савол-жавобнинг,
Қуш қанот қоққандай эркин суҳбати.
Ота ўғитларин тутаркан эсда,
Спидала кўзлари қанчалик ўтли
Ўқлар узса ҳамки, пинагин бузмас.*

*Тун чўкди. Унда бир безовталик бор.
Кўзгалди кўзлари ёнган Спидала,
Тун оғунча ухлаб ўрганган экан,
Шу одатин айтди ва боз устига:
“Меҳмоннинг ҳам йўлда толиққани рост,
Унинг ётогини кўрсатай ҳозир”.*

*Шу он оқсоқолга хайрли тун тилаб,
Эргашди паҳлавон қизнинг ортидан...
Анча узоқ ерга – қасрнинг хилват
Бўлмасига элтиб, шама қилди у:
“Маъбуда тиззаси узра ётгандай
Ухларсан, айиқни йиртган қаҳрамон”.*

*Ҳаддан ортиқ ҳайрон қолди Лачплесис:
Қортепадай кўпчиб турарди кўрпа,
Чилланинг қоридан оқроқ чойшаблар,
Ўрин ёпингичи қондан ҳам қизил.
Хонани тўлдирган муаттар ҳидлар
Маст қилаётгандек эди йигитни.*

Таърифдан таиқари Спидала ҳусни,
 Сеҳр ип эиолмас нози олдида,
 Ота насиҳатин этиб фаромуш,
 Шавқ ичра Лачплесис қўл чўзган дам, лип
 Этди тўқ кўк шарпа ойна ортида...
 Ўнгида, арвоҳдай, зойиб бўлди қиз...

Кўкда бир тўп юлдуз, тун оғган маҳал,
 Ой сузади қалин ўрмон устида
 Ерни ним қумуш тус нурга этиб зарқ.
 Нафаси қайтгандай сизди ўзини,
 Дарҳол, деразани ланг очганича –
 Симириди кечанинг муздай ҳавосин.

Тўлиной остида, кўкка талпиниб, –
 Учарди шарпалар – сизди у шуни.
 “Жинлар, жодугарлар изгир, эҳтимол,
 Бадбин ишларига ахтариб чора, –
 Ўйлади Лачплесис, – не сир: Спидала
 Эриб битган каби, йитди қаёққа?”

Айтди, эрта билан, Айзкрауклисга у
 Ҳордиқ чиқарганин роса мириқиб,
 Қадрдон қўшинининг улкан қасрида
 Бирон ҳафта қолиш истагини ҳам.
 Кўнглинг тилаганча меҳмон бўл, дея,
 Розилик билдирда Айзкрауклис мамнун.

Оҳиста эслатди Спидала оқшом:
 “Меҳмонимиз билиб олган ётогин.
 Ётиб ухлайверар истаган вақти.
 Яхши ухлаб турсин, ширин туши кўрсин!”
 Лачплесис ҳаммага хайрли тун тилаб,
 Ўз хонаси сари бўлди равона.

Аммо ухламади. Чиқди жимгина,
 Қоронги бир жойда турди биқиниб,
 Уни ҳеч ким кўрмас, у-чи, кузатар:
 Тунлар изғувчини билмоқ қасдида.
 Тун ярмида эшик очилди сассиз,
 Чиқди-ю Спидала кетди билдирмай.

Устига кийгани эди қоп-қора,
 Оёғида эса тилла бошмоқлар.
 Тўлқин-тўлқин сочи ётарди тўзғиб,
 Ҳасратли кўзлари пориллар шамдай.
 Ерга супурилар узун қошлари,
 Қўлида тутқаси қайрилган асо...

Деворнинг тагида ётарди гўла,
 Ўшанга ўтирди Спидала келиб,

Шивирлаб ўқиди сеҳр дуосин,
Урди, асо билан, гўлани уч бор;
Кўтарилди қийшиқ гўла ҳавога,
Учар ҳуштак чалиб, авраб жодугар.

Лачплесис у ердан жилмади узоқ
Қораси ўчгунча узмади кўзин.
Қани, пойлаб, қувиб борса изма-из,
Бу сирнинг тагига етса, ниҳоят.
Фақат билмас эди шунинг йўлини.
Қайтди хонасига қолиб беилож.

Тонг отди, Лачплесис уйдан чиқди-ю,
Авалги ўрнида кўрди гўлани,
Назардан ўтказди яқинроқ бориб:
Кўҳна танасида ковак бор экан –
Шунчалик каттаки, сизар бир одам.
Излаган иложин топди ўша он.

Кечқурун, еб-ичиб бўлишгандан сўнг,
Меҳмон шошиб қайтди ўз ётоғига.
Сувсар телпагини кийди-ю, дарҳол
Қиличини тақиб, чиқди қасрдан,
Гўла ковагига кириб, ётди жим,
Спидалани кутиб бамайлихотир.

Яна, ярим тунда келди Спидала,
Эгнида жодугар қора кийими,
Ўтирди, асо-ла урди-ю уч бор,
Гўласида кўкка кўтарилди тез
Ва учди ўрмонлар узра вишиллаб,
Ит искалаб топмас бир манзил томон.

* * *

Қадимги замонларда парранда-ю дарранда
Сўзлашган биздай; бир кун тўпланишган чувуллаб.
Перконснинг амри ила, улуг Даугавани,
Бир жону бир тан бўлиб, биргаликда қазмоққа.
Панжалиси кавлаган, тумшуқлиси чўқилаб,
Сўйлоқ тишли чуқулаб, қўпорган ялпоқтумшуқ.
Фақат товус бои қўшмай, ўтирган тоғ устида.
Беши сангиган шайтон сўраган уни кўриб:
“Қаерга гумдон бўлди бошқа қушу ҳайвонлар?”
“Жами қушу ҳайвонлар кавлар Даугавани”.
“Ундай бўлса, сен нечук ўтирибсан бир четда?”
“Фу!.. Хўл бўлиб қолсинми зар берилган этикчам”.

Шунда шайтон ва товус пишитиб маслаҳатни,
Даугава остидан кавладилар тубсиз чоҳ.
Даугава сувлари ҳўпланиб кетди чоҳга,

Қўрққанидан тилини унутди жониворлар,
 Шаталоқ отишиди-ю, шохлаишиди бўкириб,
 Тишлаишиди, аганаишиди ахлатга, чўқишишиди.
 Отлар кишинаишига тушиди, мушуклар миёвлаишига,
 Қаргалар қақиллади, хув-хувлади бойқушлар,
 Хўкиз “мў”лаб, увлади бўри, увиллади ит,
 “Хур-хур” қилиб, чийишлаб чўчқа, ўкирди айиқ,
 “Уҳ-уҳ” қилади укки, кукулаб қолар какку,
 Турли қушчалар эса сайрашади басма-бас!
 Ерга назар ташлади ҳайрон қолганча Перконс,
 Қарасаки, қий-чуву гулгула, уриши-жанжал.
 Яшин ўқи билан у урди шайтонни кўзлаб,
 Дарёни мажбур этди чоҳни четлаб оқишига,
 Тик қирғоқлар чиқариб, ўраб ташлади чоҳни.
 Товусларнинг оёғи қора ўшандан буён.
 Ҳозиргача одамлар бу ердан қилар ҳазар.
 Тунда ўтган йўлчига кўринади шарпалар.
 Бу ер ҳар тирқишида болалаб ётар инс-жинс.
 Кўнгиллар увишади “Шайтончоҳ” деса ҳануз.

Шу ерга етганида энаверди Спидала;
 Узоқ учди шувуллаб, равшан юлдузлар аро.
 Димиққанди Лачплесис ётавериб ковакда,
 Атрофида изғирди олов сочган пуқислар:
 Думидаги қопчиқда нон тўла, тилла тўла,
 Сачратган учқунлари – ҳар бири сунурғича.
 Ортида жодугарлар чийиллар, қувиб ётар,
 Боши айланиб унинг, зўрға олади нафас.
 Шу, ётган ковагида бир қимирласа борми –
 Билиб қолишар дарров – ҳаёти топгай барҳам.
 Ўн икки гўла кўкдан тушиди ерга бирма-бир,
 Ўн икки учиб келган кирди қоронғи чоҳга.
 Разм солди баҳодир: буткул нотаниш манзил,
 У ҳам эргашиди, пусиб, аввалгилар изидан.
 Чоҳдаги қуюқ зулмат ёпишқоқдир елимдай,
 Шувиллаб ўтиб қолар кўршапалаклар ногоҳ.
 Зимистон тубсиз жарда йилт этди заиф шуъла:
 Лачплесис назарига илаишиди кенг-мўл бир зор...
 Тўп-тўп бўлиб ётарди ажабтовур нарсалар:
 Бош чаноғи, суяклар, темир косов ва кана,
 Бўри-одам ташлаган мўйна, занг босган челак,
 Синиқ паншахалару илма-тешик қоплару
 Чети учган хурмача, яна қанчалаб лаиш-луиш,
 Устма-уст қора китоб, битик учун терилар,
 Қимматбаҳо гардишли эски қурол-аслаҳа,
 Бурчакларга уйилган сеҳрга дохил ўтлар.
 Қайиннинг пўстлогидан тўқилган қутилару
 Шиша идиши, сават ва қозонга тўла тоқча.
 Ғор ичкарироғида ловуллаб ёнар олов,
 Қурум босган гумбазни ёритарди аланга.
 Илмоққа ўрнатилган қозон қайнар оловда,

Ўт ёқар қора мушук – қўлида темир косов,
 Ерда қора илонлар, қурбақалар ўрмалар,
 Бойқушлар кўзи кўрмай, урилар деворларга.
 Яширинди Лачплесис қуритилган ўт ичра.
 Аммо, барибир, бироз сесканганга ўхшади.
 Чунки инс-жинс уюми одам ҳидини сезиб,
 Вишиллаганча силжиб, эмранганда безовта.
 Пастгина бир эшикдан букчайган кампир чиқиб,
 Шангиллади бехосдан: “Ҳап сеними, гўрсўхта!
 Бунга етди ёт қадам – ўз бошин ейди ўзи!”
 Қозонни чўмич билан кавлар экан, у дажжол –
 Жавраниб қўяр: “Қизлар, бўлди овқат вақти ҳам”,
 Чўмич-ла уч бор уриб, тақиллатди қозонни:
 Қошиғу ялпоқ идиш кўтарган ўн икки қиз –
 Қоронги ёқдан чиқиб, бўлди ёнида пайдо.
 Қуйиб берди суюқ ош. Сездирмай, боқди йигит:
 Бир бўлак колбаса-ю озгина оқ гўшт –
 Балки чўчқавойники – кўринди унга.
 Ўша асно очилди янги эшиклар зорда.
 Деворлари қирмизи – қон тусли эди бунинг.
 Гор ўртасида турар эди қон юқи кунда,
 Қаттиқ урилган болта қисилиб қолган унда.
 У зорда пайдо бўлди янги эшиклар тагин.
 Хурма тўла гўшт билан, киришида ўша ёққа.
 Улар ортидан борди, билдирмасдан, Лачплесис.
 Оқлаб қўйилган бунда столлар ва стуллар.
 Гумбазлар ва деворлар эди бир текис оппоқ.
 Икки ёқ бурчагида биттадан катта печ бор.
 Мановида – нўхату ановида – тошқўмир.
 Жимгина ўтирди-ю, еб-ичди жодугарлар.
 Дастурхоннинг устида чурқ этмади ҳеч бири.
 Наригади эшиклар – бошиқа бўлмаларники,
 Унда бари: девору гумбаз, устун ҳам сариқ,
 Тўшалган ҳашами зўр ўн икки ўрин шунда.
 Тўйишиди, суякларни йигиб қўйишиди дарҳол.
 “Қани, ўчоқбошига чиқсин ҳамма, – дер кампир. –
 Кўзингизни, қайтадан, кўрадиган қилайин.
 Ҳадемай келар қулинг ўргилсин куёвчалар,
 Тайёр бўлиб туришининг дўндиқчалар висолга”.
 Ўчоқбошига қайтди шошилганча Лачплесис,
 Шўнғиди – қуритилган ўтлар ичра беркинди.
 Шу вақтда, тоқчадаги хумчадан олиб кампир,
 Суртиб қўйди қизларнинг қобогига қуш парин.
 Яна кетишиди улар: жимгина, турнақатор.
 Кипригига тегизди қуш парини ботир ҳам –
 Гўёки сидирилди қароғидаги парда,
 Олдингидан бошқача – кўрди ҳамма нарсани.
 Кечки овқат қуйқаси тўнглаган дошқозонда
 Болалар қўлчаларин кўрди даҳшат аралаши.
 Идишларга солинган қизғини колбаса эмас,
 Қора илонлар экан қонли қайла ичида.

Жодугарлар изидан, илк эшикка борди у,
 Қизил мисдан ясалган бу гордаги ҳар нарса.
 Кундага санчилганча қолган мис сопли болта.
 Нима учун керак бу – ақл бовар қилмас асло.
 Бари кумуш – ярқирар – бошқа бир горнинг бори:
 Стол ила шамдонлар, стуллар ва деворлар.
 Илгари кўринганди оқ печ бўлиб кўзига,
 Энди кумуш жавонга айланиб қолди ногоҳ.
 Бирида – исирга, узук яллиғланарди чўздай,
 Бошқасида милтирар уйиб қўйилган маржон.
 Учинчисининг бошдан-охири тилла фақат:
 Деворлару қуббалар ва ҳаттоки, тиргаклар.
 Устунлар ўртасида яшнар олтинранг ўрин,
 Улар узра ёйилган чойшаблар ҳам қирмизи.
 Ечинди жодугарлар иккинчи горга ўтиб,
 Худди чўмилмоқчидай, ҳаммаси шир ялангоч.
 Жавонлардан олди-ю, тақинчоқларни кампир,
 Тақиб қўйди уларни қизлар қўли, бўйнига,
 Тўзгиган сочларини ҳимариб, қадади дур.
 Лачплесис ҳайрон эди: Спидала бир ўзимас,
 Ўзга қизлар ҳам унга туюларди танишдай.
 Гўё тилла, марварид ўзгартирган сеҳр ила:
 Шундай гўзалнинг мисли бу оламда бошқа йўқ.
 Ясан-тусандан кейин, бордилар мис горига,
 Қонли кундани ўраб, тизилишиди ёнма-ён.
 Спидала мато ташлаб, ёнди қонли кундани,
 Болтани қўлга олиб, зарб билан, урди қаттиқ
 Ва, ичиқораларча, шундай деб саннади у:
 “Мен биринчи чопяпман, эрта – тан олмайман ҳеч”.
 Ўша он бир куёвча кундадан сакраб чиқиб,
 Спидалани қучди-ю учди-кетди иккиси
 Ҳашиами зўр ўрин-жой тўшалган хона сари.
 Худди шундай қилишиди қолган сирли қизлар ҳам,
 Куёвчалари билан, эргашишиди уларга.
 Куёвчалар эғнида киройи қора чакмон,
 Энсасигача сурган учбурчак қалпоғини,
 Маймоқ оёқларида – ярқироқ этикчалар,
 Қалпоқ остидан, майда шохлари турар чиқиб.
 Сўнгида, саннаганча, болтани урди кампир:
 “Охири мен чопяпман, эрта – тан олмайман ҳеч”.
 Шу он чиқди кундадан, судралганча Ликцепурс¹,
 Соябони энг ўткир тирноқлардан қилинган –
 Қийшиқ узун қалпоғи ҳамма жойда таниғлиқ,
 Жодугарлар каттаси, барча йодлар² саркори,
 Халқ айтмоқчи, Нагцепурс чўлоқ вишиллаб.

¹ Бу – чўлоқ, бош шайтонни фарқлаб турувчи аломат – унинг қалпоғи соябони одам тирноқларидан қилингандир.

² Йод – латиш фольклорида жин номларидан бири бўлиб, у Пумпур тасвирида ўта ёвузлиги билан ажралиб туради. Зеро, халқ тасавурида йодлар қора кучлар, маъбудларга қарши иш кўрувчи ёвузлик тимсолидир. Бежиз эмаски, Ликцепурс жинларнинг эмас, йодларнинг саркори. Лачплесис Буртниекслар қасрида (учинчи кўшик) ва сеҳрланган оролда (бешинчи кўшик) йодлар билан курашади.

“Тайёрмисиз?” – сўради қари жодугардан у,
 “Тайёр!” – деб висирлади ялтоқланганча кампир.
 Ликцепурс қулочкашлаб болта урди кундага.
 Ғор ичини ёритди олтингугурт тус олов
 Ва тилла аравага айланиб қолди кунда,
 Болта эса эврилди ўт пурковчи пукисга.
 Чиқиб кетди кампирни эргаштириб Ликцепурс.
 Бир маҳал, – олтин горга етганда тўхтади у,
 Ярқираган пол узра мук тушиб қолди пукис,
 Оғзидан пуркар эди учқун, тутун, аланга.
 Кўрпадан жодугарлар, кўёвчалар отилиб,
 Ликцепурс қаршиида туша бошладилар рақс.
 Яна ўчоқбошига югуриб жодугарлар
 Ўткир панишаларни келтиришиди шошиличч,
 Пукис оғзида обдон қиздирдилар уларни.
 Ўшиқирди аравада туриб жодугар кампир:
 “Чиқ, дейман!” – урди қаттиқ боши эгри ҳассасин.
 Деворлар ёрилди-ю, зириллади гумбазлар,
 Ёриқдан чиқиб келди узун юнгли майриқлар,
 Тортиб олиб кўрқувдан ранги бўз бир кишини
 Улоқтиришиди шартта полга, пукис олдига.
 Тутқунни таниди-ю, кўрқиб кетди Лачплесис.
 Бу – Кангарс тоғларида, чакалакзор ўрмонда
 Манзил қурган сўққабош, айёр, тақводор тулум,
 Кангарс эди – бошқамас, айнан ўшанинг ўзи.
 Даҳшатли овоз билан, Ликцепурс этди хитоб:
 “Кунинг битди охири, бахти қора гуноҳкор,
 Сен куйиб кул бўласан ўтли пукис оғзида”.
 Ўтакаси ёрилди, бу – муқаррар ҳалокат,
 Ялинди-ю, ёлборди: “Қурбинг етар, раҳм қил,
 Муҳлат бер! Аввалгидай, мунтазирман амрингга”.
 Ўйлаб туриб, Ликцепурс шундай деди Кангарсга:
 “Сени, оҳ-зоринг эмас, тамом бошқа сабаблар
 Балки ҳозир қутқарар, кечиктирар ўлиминг.
 Перконс аҳли ичида сотқинлари йўқ ҳисоб.
 Перконсга қариши кураш бўлмоқда бизга мушкул.
 Ва лекин, бахтимизга, тезда Балтия сари
 Ўзга юртлик одамлар денгиз ортидан келар,
 Бу ерни бошдан-охир этади-ю, истило,
 Янги бир эътиқодни тиқиштирар зўр билан.
 Урф бўлсин Балтияда янги эътиқод ҳукми.
 Келтирмоғи керак у менга ҳисобсиз фойда.
 Отган ўқим бўлсин бу эътиқод эгалари.
 Шу ишда бергин ёрдам – сендан қиламан талаб.
 Бадалига мен сенга берай ўттиз йил умр.
 Пукиснинг оғзи ҳаққи, гаддор, онт ич, бўлгали
 Сен биз билан, Перконсга қариши кураида ҳамдам”.
 “Мен сиз билан, Перконсга қариши кураида ҳамдам”.
 “Сен онт ич ўз ватанинг хоини бўлмоқликка”.
 “Онт ичдим ўз ватаним хоини бўлмоқликка”.
 “Сен онт ич қирмоқ учун халқ ҳимоячиларини”.

“Онт ичдим қирмоқ учун халқ ҳимоячиларини”.
 “Сен онт ич ётларни деб ўз халқингни алдашга!”
 “Онт ичдим ётларни деб ўз халқимни алдашга”.
 “Сен онт ич ёт эътиқод эгаларин қўллашга!”
 “Онт ичдим ёт эътиқод эгаларин қўллашга”.
 “Онт ич бутун Балтия қулликка учрасин, деб”.
 “Шайман: бутун Балтия қулликка учрасин, деб”.
 “Энди тур-у, яшайвер белгиланган умрингни”.
 Кангарс турди, баъзилар этишиди муборақбод,
 Билдирди жўнар вақти бўлганини Ликцепурс.
 Ҳурмат билан кузатди ҳамма; мис горни кўзлаб,
 Жодугар кампир билан бирга – йўлга тушиди у.
 Бир пайт қора шотирлар жодугарни тушириб,
 Аравага ўзлари чиқди сакраганича.
 Полга бетини босиб, қапишиди жодугарлар.
 Лов ёнди бўғувчи ўт, олтингугуртдай, тагин.
 Яшин ташлаб, беркинди Ликцепурс ер қаърига.
 Лачплесис ҳам шошилди бежавотирроқ жойга.
 Ошхонадан ўтаркан, олиб ўтди сездирмай
 Афсунгарлик битиги – қозғоз ўрамин эпчил:
 Бўлсин, деб, Шайтончоҳга ҳеч ҳайиқмай боргани –
 Ва қабоҳат ишларни кўрганидан нишона.
 Сал ўзига келтирди аёзли тун ҳавоси,
 Лекин унинг юрагин ёндирарди таассуф.
 Жим кутди – қайтиб кириб гўланинг ковагига,
 Токи Спидала чиқиб, уйи сари учгунча.
 Қизларни кузатаркан, шундай деб қолди кампир:
 “Тингла, Спидала, нохуш бир хабар: яширинча –
 Юрди бунда Лачплесис кечки овқат вақтида.
 Кўрди бўлган ишлару сенинг авра-астаринг”.
 Ранги бўздай оқарди, сўнг қизарди Спидала,
 Унинг юрагидаги биринчи муҳаббати –
 Айланди кўр нафратга. Жодугар-чи, ўт қалар:
 “Ажалини топарди пукис оғзида бу кўрс,
 Фақат аралашишини истамади хўжайин...
 Аммо ши – ҳал: Лачплесис яшамаслиги керак.
 Гўланинг ковагида қутаяпти у сени.
 Ҳозир уйга учарсиз Серничка¹ билан бирга,
 Даугава устидан, то Стабурагсга қадар.
 Гирдоб-қопқада унинг гўласига сакраб ўт,
 Ўз гўланг пастга итқит қаҳринг қайраб, онт ичиб,
 Гўла ичра Лачплесис гирдоб қаърига чўксин,
 Қайтиши йўқдир у ердан – тирик чиқмаган ҳеч ким”.

(Давоми келгуси сонда)

¹ Серничка – Спидаланинг дугонаси, жодугар.

АЛИХОНТЎРА СОҒУНИЙ
(1885–1976)

ТАЛАБ АҲЛИНИНГ ТАЛАБИ

ёхуд

Алихонтўра Соғуний таржималари устидаги ўйлар

I

Бемор шифо излайди. Дунёда нима кўп – бемор кўп. Биров жисман бемор, биров эса қалбан. Жисми беморлар шифони табобатдан изласа, қалби, руҳи беҳаловатлар китобдан шифо излайдилар, деб эскартган до-нишмандлар. Ажойиб ёзувчи ва табиб Баҳодир Муродалиевда ҳар икки ха-сталикни ҳам даволаш қобилияти бор, деб эшитганимдан у дўстимизнинг ҳузурларига ошиқдим. Баҳодиржон билан узоқ йиллардан буён салом-алигимиз борлиги учун очик чехра билан кутиб олди. Сухбатимиз кизиди. Ҳатто касалимни ҳам унутдим. Эшитган эдимки, Алихонтўра Соғунийнинг “Шифо ул-илал” (“Иллатлар шифоси”) китобига Баҳодиржон муҳаррирлик қилган. Ана шу китобнинг нашр этилиш тарихини суҳбатдошимдан сўрадим.

– Тўксонинчи йилларнинг боши эди, – деб эслади Баҳодиржон. – Мен “Ислом нури” газетасида бош муҳаррир ўринбосари вазифасида ишлар-дим. Соғуний ҳазратларининг набираларидан бири Абдуллахон: “Кўлимда бир қўлёзма бор. Бувамларнинг ёзган китоблари. Номи “Шифо ул-илал”. Шу китобдан газетада парчалар берсак, қандоқ бўлар экан?” – деб қолди. Мен ундан ўша китобни олиб келишини сўрадим. Китоб Абдуллахоннинг отаси Аслхонтўра томонидан кирилл ёзувига ўгирилган экан. Ундан бир қанча бўлимларни газетада босишга муваффақ бўлдик. Кейинчалик мен “Шарқ юлдузи” журналига ишга ўтганимдан кейин китобни мазкур жур-налнинг 1996 йил 6-сонида ҳам чоп этдик. Шундай қилиб, ҳазратнинг ушбу китоби халқ мулкига айланди. Мен учун эса бекиёс қўлланма бўлиб қолди. Табобат билан илгаритдан шуғулланиб келаман. Аммо “Шифо ул-илал” кўлимга теккач, бу соҳадаги билимим янада ошди. Китобнинг қимматли томони шундаки, унда шифо усулларининг барчаси бевосита Соғуний ҳазратларининг ўз тажрибаларидан олиб ёзилганидадир. У киши бирон касалликнинг шифоси ҳақида гапирар экан, фалон ҳаким бундай деган ёки писмадончи табиб ундай деган, деб эмас, фақат ўз тажрибала-ридан келиб чиқади. Китобнинг сўз айтиш, ифода услубини айтмайсизми! Шундай миянгизга жойлаб қўя қолади. Ўзи, ҳазратнинг турк, араб, форс тилларини чуқур билишлари ҳақида бир ривоят эшитган эдим. Айтиш-ларича, Алихонтўра Соғуний ҳузурларига Арабистондан бир одам зиё-ратга келибди. Зиёратчи ўзини таништирар экан, Соғуний домла ундан: “Арабистон ярим оролининг фалон вилоятданмисиз?” – деб сўрабди. Зиёратчи тақсирнинг ўзи туғилган вилоятни аниқ айтганидан ҳаяжонга тушиб, зўрға бош ирғабди, холос. Сухбат давомида яна Соғуний домла зиёратчига қарата ўша вилоятнинг фалон ноҳиясида туғилган кўринасиз, деганда зиёратчининг кўзларидан ёш чиқиб, тақсиримизнинг араб тили билимдони эканига таҳсинлар айтган экан...

...Менинг хаёлимдан эса Соғуний ҳазратларига тақдирдош бўлган бир

* Ёқубжон Хўжамбердиев – журналист, таржимон.

кур одамлар ўтди. Ёқуббек Яквалхўжаев билан “Ўзбекистон маданияти” (ҳозирги “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”) газетасида бирга ишлашганмиз. Алихонтўра Соғуний ҳақида биринчи марта ана шу Ёқуббек аканинг оғзидан эшитганман. Бу кишининг тақдири ҳам Шарқий Туркистон билан боғлиқ кечган. Ундан “Қайтар дунё”, “Уч кўчанинг охири” деган романлар ва фарзандлар ёдгор қолди.

– Мактабимизнинг номи “Намуна” эди, – деган эди ўшанда Ёқуббек ака. – Ғулжа шаҳридаги ўзбек мактабларидан бири. Бизга айтишдики, эртага мактабимизга Ғулжа халқининг ҳурматли кишиси Алихонтўра Соғуний келар эмиш. Ўша йиллари биз истиқомат қилаётган Ғулжадагина эмас, Шарқий Туркистоннинг бошқа шаҳар-қишлоқларида ҳам алғов-далғов замонлар эди. Қандайдир кўзғолонлар юз бериб, ҳар томондан “Гоминдан йўқ бўлди”, деган гап-сўзлар эшитилиб турар эди. Шаҳарда бўлаётган ўзгаришларни биз – болалар катталарнинг хатти-ҳаракатларидан, узоқлардан ҳар замонда эшитилиб турган ўқ овозларидан, дастурхонга қўйиладиган егуликларнинг танқис бўлиб қолганидан ҳам сезар эдик. Бир пайт бизнинг олдимизга ўрта бўй, соқоллари калта қилиб кузалган, ҳарбий кийимдаги одам чиқиб келди. Бу одамнинг ўша пайт айтган гапларини жуда ҳам узук-юлуқ эслайман. Масалан: “Болаларим, душманни юртимиздан қувяпмиз. Бу ишларнинг ҳаммаси сизлар учун, сизнинг келажагингиз учун қилиняпти. Сизлар эса ўқишларингиз, билим олишларингиз керак...” Ўша гапларнинг маънисини, гап нимада эканлигини мана бугун (70-йиллар назарда тутиляпти. – Ё.Х.) тушуниб турибмиз. Кейин билсак, 1944 йилда Ғулжа, Олтой ва Тарбағотой вилоятларида Хитойнинг ўша пайтдаги ҳукмрон партияси гоминдончиларга қарши инқилоб бўлиб, унинг бошида ўша болалигимизда кўрганимиз Алихонтўра Соғуний хазратлари турган экан. Бу одамни Шарқий Туркистонда ҳамма билар ва севар эди. Бу ерда эса ҳамма ҳам билмайди ва ҳамма ҳам севмайди...

Баҳодиржоннинг: “Ёқубжон ака, эшитяпсизми, асарларининг, қилган таржималарининг тилини айтаман. Арабларнингки, ўнлаб шеваларини билган одам ўз тилини билмайдими?!” – деган хитоблари хаёлимни жойига келтирди.

Ҳа, бугунги келиб Алихонтўра Соғунийнинг асарларини, таржималарини кўнгилларида ўзининг кимлигини, қаердан келиб, қаёққа кетаётганини билиш истаги бўлган одамки, бор, ҳаммаси ўқияпти, уларнинг устида фикр юртияпти. Шу ўринда Алихонтўра Соғуний ҳақидаги расмий маълумотга эътибор қаратсак: Алихонтўра Шокирхўжа ўғли Соғуний 1885 йил 21 мартда Тўқмоқ шаҳрида туғилган. Арабистон (Мадина)да ва Бухоро мадрасаларида таҳсил олган. Чор маъмуриятининг ерли аҳолини мардикорликка олиш сиёсатига қарши чикқанлиги учун подшо махфий полицияси таъқибида бўлди. 1916 йил кўзғолони шафқатсизларча бостирилгач, сиёсий муҳожир бўлиб Қашқар (Хитой)га кетади, кейин Шарқий Туркистон (Ғулжа шаҳри)га боради. Омма орасида хуррият ғояларини тарғиб қилганлиги сабабли 1937 йил Хитой маъмурлари томонидан ҳибсга олиниб, умрбод қамоқ жазосига ҳукм этилади. 1941 йил адлиявий тафтиш натижасида озод қилинади. 1944 йил 12 ноябрда Шарқий Туркистон жумхурияти эълон қилиниб, Алихонтўра Соғуний Муваққат инқилобий ҳукумат раислигига сайланади. Миллий кўшин ташаббускори бўлиб, унга кўмондон этиб тайинланади. 1946 йил июнда шўро айғоқчилари томонидан махфий равишда тазйиқ билан Ғулжадан олиб чиқиб кетилган Алихонтўра Соғуний умрининг охиригача Тошкентда яшайди. Аҳмад Донишнинг “На-

водир ул-вақое” асарини, Дарвиш Али Чангийнинг “Муסיқа” рисоласини, шунингдек, “Темур тузуклари” ва бошқа асарларни таржима қилган. Унинг “Девони Соғуний” шеърини тўплами, “Тарихи Муҳаммадий”, “Туркистон қайғуси”, “Шифо ул-илал” (“Хасталиклар давоси”) ва бошқа асарлари бор. 1976 йил 28 февралда Тошкентда вафот этган. Лекин юқоридаги асарлар қандай шароитларда, қандайин тазйиклар остида ёзилганини, таржима қилинганини кам одам билади. Бу асар ва таржималар ёвуз совет исковичларининг назарига тушиб қолишидан хавфсираб, минг тахликалар, минг бир азоб-укубатлар остида яратилганини кўпчилик билармикан? Ёзган китобларини-ку, совет даврида чоп этишни хаёлларига ҳам келтирмаган. Бу китобларни ёруғ кунларга қандай етказишни ўйлаган, холос. Ана шундай кунлар, Ватаннинг зулмдан озод бўладиган кунларини интиқлик билан кутган ва бунга ишонган. Ватаннинг бир кун албатта озод бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган қанча одамлар эса ўз туйғуларини, балки олтин фикрларини ўзлари билан олиб кетишди... Алихонтўра Соғуний эса бир кун албатта Ватаннинг зулмдан озод бўлишини бутун вужуди, борлиқ-шуури билан англади. Шу боис ҳам у ўзининг “инсонпараст” лигидан қайтмади. У ҳатто туғилган юртидан жудо бўлиб, қочкинга айланиб, Тангри тоғ доvonларида саргардон юрган чоғларида ҳам ёзди. Масалан, “Шифо ул-илал” китоби, маълумотларга кўра, 1937 йил июнь ойларида Шарқий Туркистоннинг Ғулжа шаҳрида, Кунас тоғларида – Тойошув, Қўйошув деган ерларда қирғиз биродарларининг орасида ёзилган.

Озодлик Алихонтўра Соғуний учун нафақат Шарқий Туркистонда, ўз Ватанида ҳам ҳаёт-мамонт масаласи бўлиб қолаверди. Агар Шарқий Туркистонда озодлик учун қўлда қурол билан курашган бўлса, Ватанга келгач, сўз билан курашди. Ана шу йўлда “Тарихий Муҳаммадий”, “Туркистон қайғуси” китобларини ёзди. “Ёзди” деган сўз бу ўринда жуда ҳам енгил туюлади. Алихонтўра Соғуний бу китобларни, жумладан, Амир Темурнинг “Темур тузуклари”, Аҳмад Донишнинг “Наводир ул-вақое” асарларини жонини гаровга қўйиб, озодлик учун тиниб-тинчимаган юрагининг қони билан ёзди, таржима қилди. Зеро, бу асарларнинг барчаси ерга урилаётган инсон шаъни, кадр-қиммати ҳимояси учун битилган ва таржима қилинган эди. У нафақат ўзи ёзган асарларда, шунингдек, таржималарида ҳам руҳи талаб қилган мавзуларни қаламга олди. Зотан, у яратилишидаёқ илоҳий талаб аҳлинининг муҳибиди эди.

Яқинда Аҳмад Донишнинг “Наводир ул-вақое” китобини қайта ўқиб чиқдим. Китоб “Фан” нашриёти томонидан 1964 йилда чоп қилинган.

Ички саҳифада форс-тожикчадан А.Хамроев ва А.Шокиров таржимаси деб ёзиб қўйилибди. “Сўз боши ўрнида” деб берилган мақолада шуларни ўқиймиз: “Наводир ул-вақое”ни форсча-тожикчадан ўзбек тилига таржима қилиш ва уни нашрга тайёрлаш ишлари ЎзССР Фанлар академияси Философия ва ҳуқуқ институтининг ижтимоий-фалсафий

фикрлар тарихи секторида бажарилди. Уни Али Шокиров ва тарих фанлари кандидати, доцент Абдурахмон Хамроев таржима қилдилар. Китоб шу асарнинг Бухорода кўчирилган ва hozir ЎзССР Фанлар академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида сақланаётган (инв. № 4266) нусхасидан таржима қилинди...”

Шу орада Соғуний домланинг невараси Равшан Шокиров билан учрашиб қолдик. У бундан бир қанча вақт илгари Дарвеш Али Чангийннинг бобоси таржима қилган “Муסיқа рисоласи”ни излаб юриб санъатшунослик институтида бўлгани ва 60-йилларнинг бошида институт директори Файзулла Кароматов таклифи билан бобоси бу даргоҳда форсча, арабча матнларни ўқиш бўйича маслаҳатчи (консультант) бўлганини аниқлаганини айтиб берди (Бу масалага кейинроқ қайтамиз. – Ё.Х.). Демак, Соғуний домла ўз пайтида консультантлик ҳам қилган. Балки тақсирни “Наводир ул-вақое” таржимасига консультантлик қилиб юрган пайтларида кимдир жалб қилгандир, деган фикрга ҳам бордик. Аммо бундай бўлиб чиқмади. “Наводир ул-вақое”ни Алихонтўра Соғуний 1960 йилдан олдинроқ таржима қилиб тахлаб қўйган экан. Бу “сир”ни анча сўраб-суриштиришлардан кейин ўзининг набираси Абдуллахон Шокировдан билдик. Унинг шахсий кутубхонасида “Наводир ул-вақое”нинг домланинг қўлёзмасидан оққа кўчирилган эски ўзбек ёзувидаги нусхаси мавжудлиги маълум бўлди. Аммо бу нусханинг охиридан бир дафтари йўқолган. Мазкур нусха узоқ йиллар Ўзбекистон диний назорат идораси кутубхонасида ишлаб келган Нодирхон Алоуддинов томонидан оққа кўчирилган. Мана ўша китобдан парча:

“... 1960 йил 6 сентябрь куни Алихонтўра жаноблари олиб келиб, муфтий ҳазратларига кўрсатганларида нусха олиши учун фақирга ҳавола этганлар.

*Хатим йўқдир ва лекин хизматим бор,
Келур қўлдан кўтарсам ғайратим бор.
Улул амр ўлса, ҳар ким қилса фармон,
Фаройиздан ўлур деб ниятим бор.
Мабодо баъзи ерда бўлса янглиш,
Тузатур яхшилар деб ҳимматим бор.*

(Шеър ва юқоридаги сўзлар хаттотнинг қаламига мансуб. – Ё.Х.)

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм.

Наводир ул-вақое

...Мен бухоролик Носир ўғли Аҳмад Абубакр авлодларидандирман. Ёшлигимдан бери, бу кенг жаҳонга кўз очган кунимдан бошлаб, замона аҳллари қизиққан ортиқча зийнатли кийим, нақшли салладан юз ўгириб, илм ахтариб, китоб ёзиш, таҳрир қилиш каби қалам юритиш ишлари билан қизиқдим. Ўзим топган фойдалиқ илмларим ва илм аҳилларининг дастурхонларидан териб олган ҳикматли сўзларнинг якуни идроким хазинасида тўпланган эди. Агарда бирор масалада кўнглимга шубҳа тушса, уни ўзим ўйлаб, кўнглимдан далиллар ахтариб, ҳал қилар эдим. Бу тўғрида бирор кишидан сўраб унга мурोजаат қилмас эдим. Ҳар кимдан ҳар бир (бирон-бир) ҳикматлик сўзни эшитсам, агарда ул қисқа бўлса, кенгайтириб, ортиқча узун бўлса, қисқартириб ёзар эдим. Ҳар бир сўз, ҳар бир ишнинг ҳақиқатини (тубини) ахтариб, унга юзаки қарамас эдим. Замона аҳли бундай ишларга қобилиятсиз бўлганлари ҳолда мен ўзим ана шу ишлар билан шугулландим. Шунга кўра бир қанча илмий ҳангома ва

ривоятлар ҳамда эшитган ва кўрган нарсаларим қоғоз парчаларида ёзилиб тўпланди. У ёзган нарсаларимни кўрган замондошларим таажжубланиб олиб ўқир эдилар ва яна қайтариб берар эдилар. Чунки илм ва хунар бозори ички ва ташқи бир қанча сабабларга кўра касодликка учраган эди. Замона аҳиллари эса китоб ёзмоқ, илм тўплаш каби ишларнинг вақти ўтган деб гумон қилардилар. Бу ишни қилиш учун кашф этиши кучига эга бўлиши керак. Бу икки сифат топилмаса, китоб ёзиши мумкин эмас, деярдилар, ҳолбуки, Эрон, Истанбул, Фарангистон мамлакатларида ҳар йили турли фанлар соҳаларида беи юздан ортиқ китоблар ёзилади. Бу китобларнинг ёзувчилари ва уларни атаб ёзган подшоҳлари бу кунда ҳам тирикдурлар. Замондошларимиз у китобларни кўрмайдилар ва эшитганларига ишонмайдилар. Балки ўзлари яшаган ердан бошқа ерларга ҳам ишонмайдилар. Саҳифаларда ёзилган нарсаларни топсалар, у асоссиз куч бўлса ҳам, қатъий далил шу деб гумон қиладилар. Қўлларида бўлган китоблардан бошқаларини ёлгон ва ғалат деб билардилар. Шунинг учун бу шаҳарларнинг кўпроқ олимлари бу ишга шуғулланишини мияси айниганликка йўйиб, бу китобни ёзувчига душман бўлиб, қаришлик қиладилар. Бу ёлгон сўз, буни бошқалар воситаси билан тўплаган, деярдилар. Агар менинг сўзларимда ҳикматли, баланд маънога эга сўзларни учратар эканлар, агарда олим бўлсалар, ҳасад юзасидан ранглари ўчар эди. Олим бўлмаганлари бу ҳикматли сўзларни бутунлай инкор қилардилар. Чунки менинг уст-бошим на олимга, на жоҳилга ўхшар эди. Уламолар қаторига кириши учун ўзимга оро берадиган салла ва соқол тароғим йўқ, жоҳиллар сафига ўтиши учун белбоғ билан осган пичоғим йўқ эди. Чунки замона аҳилларининг қилган ишлари менинг назаримда писанд эмас эди. Уларнинг ҳеч қайси ҳаракатлари менга ёқмас эди. Жуда кўнглим олиниб, юрагим торайиб кетганда қайғу-аламларимни чиқариши учун дўстларим ёнига қалам кўтариб келиб, қоғоз юзини қоралаш билан шуғулланар эдим. Бу қоғоз қоралашларимдан ойдин-равшан маънолар келиб чиқар эди. Бошқа китоб ёзувчилар покиза жой, хилват ўрин ахтарганлари ҳолда мен кўпчилик ўртасида, хароботлар ичида, мозор ва қабристонларда ўртоқларим ҳузурда бўлганимда олий маънолар, яхшироқ асарлар топар эдим.

Бировларнинг фаҳми етмай менинг ёзганларимни фойдасиз деяр эканлар, бундан менга нима гам? Чунки менинг қаламим шавқнинг наққошидир. Оллоҳ таоло коинотни яратди, унда тўнғиз ва итнинг бўлиши Оллоҳга зиёнсиздир. Хулоса, менинг мизожимни билганлар шу ёзилган тарқоқ варақларни тартибга келтирилмаган кўриб, илтимос қилдилар: агарда бу ёзилган нарсалар шу ҳолда қолса, шамолга соврилар, ўтга тушиб ёнар, сувга оқиб кетар. Шунга ўхшаш бирор офатларга учрар. Шунинг учун ёзганларингни бошқаларнинг ёзганларидан ажратиб, бир тўплам қилиб, китоб ҳолига келтиргин. Сендин шу қолади, дўстларинг учун эсдалик бўлади. Йўқлигингда бор бўлиб, ўлганинда тирилсан, дедилар. Буни англаб, иложсиз, ёзганларимни дўстларимнинг хотири деб, тарқоқ ҳолдан китоб қилиб ёздим, бу китоб – наводир ул-вақое. Чунки бу китобда ёзилган ҳар қайси ҳикоя бирор сабабга боғлангандур. Ҳар бир ҳикояни ёзиши олдида ўтган унинг сабаби бордир. Ўша қиссадан кейин унга сабабини кўрсатиб ёзилади. Ҳар яхшиликка Оллоҳ ёрдам бергувчидир”.

Энди 1964 йилда “Фан” нашриёти томонидан мутаржимлар А.Хамроев ва А.Шокировлар қаламига мансуб “ҳашар” таржимани кўриб чиқамиз. Ўқувчиларнинг зеркиб қолмасликлари учун солиштириш зарурияти туфайли юқоридаги Алихонтўра Соғуний қаламига мансуб парчага му-

таносиб равишда “ҳашар” таржиманинг фақат биринчи ва охири хатбошилари келтирамиз:

“Худони улуғлаб, Муҳаммадга раҳматлар айтганимдан сўнг, мен бухоролик Носир ўгли Аҳмад Абу Бакр авлодидандирман. Ёшилимдан бошлаб замона аҳллари қизиққан ортиқча зийнатли кийим, наиқли салладан юз ўгириб, илм ахтардим, китоб ёзиш, таҳрир қилиш каби қалам юритиш ишлари билан қизиқдим. Ўзим топган фойдали илмларим ва илм аҳилларининг дастурхонларидан териб олганим ҳикматли сўзларининг якуни идроким хазинасида тўпланган эди.

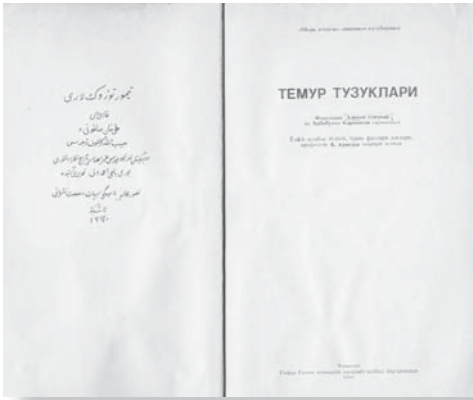
...Менинг мизожимни билганлар шу ёзилган тарқоқ варақларни, тартибга киритилмаган ҳикояларни кўриб: “Агарда бу ёзилган нарсалар шундай қолса, шамолга соврилур, ўтга тушиб ёнар, сувга оқиб кетур; шунинг учун ўз ёзганларининг боиқаларнинг сўзларидан ажратиб, бир тўплам қилиб, китоб ҳолига киритгин, сендан шу қолади, дўстларинг учун эсдалик бўлади, йўқлигингда бор бўлиб, ўлганингда тирилсан”, дедилар. Ёзганларимни дўстларимнинг хотири деб тарқоқ ҳолдан китобга айлантирдим. Бу китобга “Наводир ул-вақое” деб ном бердим...”

Ўқувчига шуни уқтириб қўйишимиз лозимки, бизнинг мақсадимиз аслият билан таржима орасидаги фарқни тадқиқ этиш эмас. Бу ишни дақиқ фикрловчи таржимашуносларнинг бажаргани маъқул. Юқорида Алихонтўра Соғуний кўлёмасидаги оққа кўчирилган матн билан “ҳашар” таржимадаги матнларни солиштиришдан мақсад эса улар орасидаги фарқни аниқлашдир. Фарқ эса, кўриб турганингиздек, олиб ташланган жумлаларни ва Оллоҳ ҳамда унинг Расулига йўлланган саломлардаги ноқисликни айтмаса, қолгани ҳаммаси, муҳаррирнинг бир чизиқ тортиши билан юзага келган фарқлардир. Демокчимизки, “ҳашар” таржимага Алихонтўра Соғуний матни асос қилиб олинган. Айрим жумлаларни олиб ташлаш ёки қўшиш, ўзгартириш, бу – муҳаррирнинг вазифаси. Савол туғилади: шундай экан, китоб “ҳашар” қилинмасдан, ўша асос матн тўлиқ ҳолда чоп этилса бўлмасмиди?

Ҳамма гап ана шунда! Бўлмас эди! Ахир қандоқ қилиб бўлсинки, “Хитойдан келган табиб”, “Совет разведкачиси”, “Нақд Сталиннинг ўзи билан алоқада бўлган маршал”, “Хитойлик пошшо”нинг бундай масъул ишни бажаришга бир ўзи қўйиб қўйилса?! Биз “Наводир ул-вақое”нинг таржимасида иштирок этган, унга меҳнати сингган марҳум олим Абдурахмон Ҳамроевга маломат қилмоқчи эмасмиз. Аксинча, бу одамни Оллоҳ раҳмат қилсин! Қилган меҳнатлари борган жойларида савоби тавфиқ бўлиб, жаннатлардан ато этишига ёрдам берсин! У кишидан қолган авлодларнинг умри ва ризқларига барака тилаб қоламиз. Биз собиқ совет тузумига ва бу тузумнинг қатағон машинасини ҳаракатга келтирган каттадан-кичик одамларга маломат қиламиз. Зотан, Алихонтўра Соғуний сўзи билан айтганда, “... ўз Ватанини бошқалар тасарруфига қолдириб, икки дунёсидан ажраб хорлик билан яшаган ёлғон мусулмонлардан илм, фан, маданиятни ўзлаштириб, бутун ҳуқуқларига эга бўлган кофирлар, албатта, ортиқдур”¹.

Ана шундай мусулмонлардан бўлиб қолмаслик учун у минг хавф билан қилган таржималарини “А.Шокиров” имзоси билан ўзи қилган ишни бошқага шерик бўлиб юзага чиқаришга ҳам рози бўлди. Чунки “Наводир ул-вақое”даги воқеалар, фикрлар, ғоялар унинг ҳам бутун умри давомида кийнаб келаётган дардлар билан ҳамоҳанг эди. Алихонтўра Соғуний агар шу китоб ўзбек тилида чоп этилиб, эл ҳузурига етиб борса,

¹ Соғуний А. Туркистон қайғуси. – Тошкент: “Шарқ” НМАК, 2003. 56-б.

ўша “А.Шокиров” деган имзодан воз кечишга ҳам тайёр эди. Унинг ҳиммати мана шундай баланд эди. Зотан, донишмандларнинг айтишларича, баъзи бировнинг ҳиммати шундай баланддирки, тамом олам унинг ҳиммат кўзи олдида тарикча кўринмайди; бу фоний дунёнинг зебу зийнатларига кўз солмайди. Алихонтўра Соғуний ана шундай олий даражани топиш учун йўлга чиққан талаб аҳлидан эди. Шу ўринда

у кишининг фарзанди аржуманди Кутлуғхонтўра Шокиров – Эдикут айтган бир хотиранинг жойи келиб қолди: “Отамиз раҳмдил бўлиб, кек сақламас эдилар. Бир мисол. Ўша 1938 йилда отамизни тутиб, ортларига маузер нукиб қамокқа топширган айғокчи “Уч вилоят инқилоби” вақтида кўлга тушади. Суд уни ўлимга ҳукм қилиб, халойик “Алқасосул минал ҳақ!” деб турганда отамиз афв қилганлар. “Беш боласи етим қолмасин, яна буну онаси туққанида яхши ният билан Муҳаммад деб исм қўйган экан”, деб далил келтирган эканлар...” Ёки бошқа бир мисол. “Содиқов деган ТошМИнинг бир профессори, – деб ёзади домланинг набираси Баҳманёр Шокиров “Тарихи Муҳаммадий” китоби қаватида босилган хотираларида, – Бобомизга қадимги бир қўлёзма кўтариб келади. Уни ўқишга ҳали ҳеч кимнинг тиши ўтмаган экан. Бобомиз форсийда ёзилган салкам уч юз йиллик мазкур қўлёзма тиббий асар эканлигини айтиб, уни дарҳол арабчага ва туркийга ўгирдилар ва у кишига қайтиб бердилар. Жаноб профессор дарҳол тақриз ёзиб, асарнинг у ер-бу ерини “тузатган” бўлиб, ўзининг номидан чоп этибди. Воқеадан хабардор бир шогирдлари Бобомизнинг олдиларига келиб: “Анави профессор қўлёзмани каттагина брошюра қилиб, фақат ўз номидан чиқарибди. Сизнинг номингизни ҳатто тилга ҳам олмабди”, – деганида Бобомиз хурсанд бўлиб, “Ҳа, баракалла, китоб қилибдими, а, неча минг дона китоб қилиб босибди, халқ ўқийдиган бўлибди-да, барака топсин!” – деган эдилар”.

Алихонтўра Соғуний ҳаётида учрайдиган юқоридаги каби ходисалар хусусида эшитиб ёки ўқиганда бир ҳаёл кишини ўйга толдиради. Айтайлик, ўша “Наводир ул-вақое”нинг ҳаммутаржими раҳматлик Абдурахмон Ҳамроев ҳам, ТошМИ профессори Содиқов ва уларга ўхшаган жуда кўп кишилар Соғуний домланинг назари тушган ёки у томонидан таржима қилинган ёки бўлмаса изоҳлар берилган матнларга ўзлари истаганлари ҳолда ҳаммуаллиф бўлган ёки домланинг иштирокини қайд қилмаганлар, деб ўйламайман. Ўша Абдурахмон ака “Наводир ул-вақое”да таржимон сифатида фақат домланинг номини ёзишни, профессор Содиқов эса салкам уч юз йиллик қўлёзмани ҳеч бўлмаса Алихонтўра Соғуний ёрдамида ўқишга муяссар бўлдик, деб ўз китобида қайд қилишни жуда-жуда хоҳлашган... Буну фақат шўро сиёсати ва бу сиёсатни қўриқловчи КГБ ҳамда уларнинг кўрсатмаларини бажарувчи раҳбарлар хоҳлашмас эди. Бир жойда Баҳманёр Шокиров тўғри таъкидлаганидек, улар Алихонтўранинг номини матбуотда тилга олишдан қўрқардилар. Шу боис токи Ўзбекистон мустақил бўлмагунча, унинг асосий асарлари чоп этилмади. Таржималарда эса имзолари “Али Шокиров” ёки “Алихон Соғуний” тарзида берилди.

ўшани, тўйдириб юбординглар!” – дейишлари туфайли “Темур тузуклари” ойномада тўлалигича босилмай, тўхтаб қолади...

...Ўтган асрнинг 80-йиллари эди, ўшанда. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида сайёр мухбир эдим. Газетанинг топшириғи билан Андижонга йўлим тушди. Андижонда эса Абдухалил Қорабоев, Қамчибек Кенжа, Исмоил Тўлак, Сотволди Ражабов каби дўстларимиз бор. Уларнинг аксарияти билан Тошкент шаҳрида бирга ишлаганмиз. Дўстлар билан шоир Исмоил Тўлакнинг (уни Худо раҳмат қилсин) уйида учрашадиган бўлдик. Унинг ҳовлиси шундай Янгибозорнинг тўғрисидаги маҳаллада эди. Айтилган пайтда тўпландик. Ҳаво анча совуқ бўлгани учун Исмоил Тўлакнинг турмуш ўртоғи Зулайхо печкаларни гуриллатиб ёқиб қўйган экан. Мен уйга кирганимда хонада Абдухалил Қорабоев, Исмоилнинг ўзи ва яна бир одам бор экан. Сўрашибок бу одамни танидим. У машҳур журналист Рустам Раҳмон эди. Рустам аканинг радиоларда овозини эшитиб, телевизорда кўрган бўлсам ҳам ўзи билан бақамти келмагандим. Андижонга ҳар борганда “Бу сафар албатта Рустам ака билан танишиб қайтаман”, деб ният қилар эдим, бироқ насиб этмаганди. Чунки Рустам Раҳмон Республика радиосининг Андижон вилояти мухбири бўлиб, доим йўлда эди... Эсимда, бир сафар Рустам Раҳмонни Абдухалил ака билан (Абдухалил ака “Қишлоқ ҳақиқати” газетасининг вилоят мухбири эди) кеч соат ўнгача кутганмиз, аммо устоз ҳали ҳам Бўздан қайтмаган экан...

Хуллас, Исмоилникида Рустам Раҳмонни кўриб, ичимдан қувондим. Қўл олишиб улгурмай Абдухалил ака сўз қотди:

– Рустам ака, хў ўшанда бир йигит сизни ярим кечагача кутиб, келмаганингиздан сўнг Тошкентга қайтиб кетди, деганим ёдингиздами? Ёқубжон – ўша йигит, – деб таништирди.

Рустам ака “ха, ҳа эсимда” деб мен билан қуюқ сўрашди. Бир замондан кейин эса “Қани, Тошкентдан гапиринг”, деб кулди. Мен ҳам жойи келиб қолди, деб:

– Тошкентдан сизлар гапирасизлар-да, – дедим унинг радио мухбири эканига ишора қилиб. Кулишдик. Рустам ака бир пайтлар Ўзбекистон радиосида “Ешлик” радиостанцияси ташкил этилган пайтларни, Ўлмас Умарбеков, Саъдулла Сиёев, яна кимларнидир эслади. Уларнинг соғ-саломатликлари ҳақида сўради. Сухбат орасида билдимки, ўтирган уйимиз асли Рустам Раҳмоннинг уйи экан. Кейинчалик дўстларимиздан бири “Шайх Саъдий ёрнинг бир дона холи учун Самарқанд билан Бухорони бериб юборганидек, Рустам ака ҳам жияни Исмоил Тўлакнинг шеърларига шаҳардаги уйини тухфа қилган”, деб лутф этган эди. Бу ҳақда эшитиб Рустам акага нафақат билимдон, довюрак журналист, айни пайтда сахий, одамгарчилиги улуғ одам сифатида янада меҳрим ошди...

Сухбатимиз жуда қизиди. Ўз-ўзидан гап айланиб, Рустам Раҳмоннинг (уни Худо раҳмат қилиб, жойлари жаннатдан бўлсин) “Гулистон” журналида ишлаган йиллари ва албатта “Темур тузуклари”нинг чоп этилиши масаласига тўхталди. Шунда Рустам ака бу воқеани қисқа қилиб сўзлаб берди:

– Қайтадан ташкил бўлаётган “Гулистон” журналига шу пайтгача “Қизил Ўзбекистон” газетасида бош редактор бўлиб ишлаб келган Иброҳим Раҳим бош муҳаррир этиб тайинланди. У киши газетада бирга ишлаган бир неча журналистни, шу жумладан, мени ҳам ишга чақирди. Ўтдик. Иброҳим ака бизнинг олдимизга “ўқишли”, “журналхонлар қидириб ўқийдиган” материаллар тайёрлашни вазифа қилиб қўйди. Нима

демайлик, ўша йиллари 60-йиллар бошида Москвадан туриб эсган илик шамолларнинг ҳали шабадаси бор эди. Муҳарририятимизга дарди ичида бўлган зиёли кишилар мурожаат қилиб туришар эди. Ўшалардан бири файласуф олим, “Ўзбек таомлари” китобининг муаллифи Карим Маҳмудов эди. У киши бир кун редакцияга келиб: “Алихонтўра Соғуний деган олим “Темур тузуклари”ни таржима қилибди. Шуни берсанглар қандай бўларкан?” деди. Бош муҳаррир рухсати билан Соғуний домла хузурига бордик. У одамнинг уйлари Себзор даҳасида экан. Карим ака билан узун-қиска бўлиб, тор йўлаклардан ўтиб, бир ҳовлига кирдик. Чапда бир қадар кўтариб қурилган эшик-ромли уй, ўнгда эса бир нечта пастқам уйлар. Яна бир хужрага ўхшаган уйча кўзга ташланди. Домла бизни ўша хужрага бошладилар. Хонадон эгаси саксон ёшлардаги ниҳоятда истарали киши экан, бизни электр плита билан иситиладиган сандал атрофига таклиф қилди.

Муддаомизни эшитгач, ўрnidан дадил туриб, ташқарига йўналди ва қўлида оқ дуррага ўралган нарса билан қайтиб кириб, уни олдимизга қўйди:

– Сизлар сўраган нарса шу. Амир Темирнинг ўз қўли билан ёзилган ёдгорлик. Лекин бун сизларга бериб юбормайман. Бу китобни илгари ҳам таржима қилган эдим. Аммо йўқотдим. Шунинг учун мана шу сандал устида, кўз олдимда ўрус ҳарфига кўчириб олсанглар, беришга мен розиман, – дедилар очик чеҳра билан.

Бўлиб ўтган воқеани Иброҳим акага етказганимдан кейин, у киши: “Бу ишни энди ўзингиз бажарасиз. Ҳамма нарсани ташлаб шу билан шуғулланинг”, деди менга қараб.

Китобни кўчириш жараёнида биз домла билан ота-бола бўлиб қолдик. У киши менга 20–30-йилларда совет камоқларида чеккан азоблари, ўғридан қутулдим деб Хитойга қочиб, каззобга учраганлари, Гулжа ва яна уч вилоятда Шарқий Туркистон Республикасини ташкил қилишгани, бу йўлда олиб борилган жанглар, совет жосуслари томонидан Тошкентга ўғирлаб олиб келингани ҳақида кўп воқеаларни сўзлаб берди. Э, у одамнинг кўрган азоб-укубатлари туганмас эди, гўё...

Шу жойда Рустам Раҳмоннинг ҳам Алихонтўра Соғуний аҳволига тушиб қолган пайтларини эслаб ўтиш ўринли, деб билдим. Ёзувчи Шодмон Отабекнинг “Адабиёт қисматдир” китобида бу ёзувчининг миллатпарварлиги ҳақида шундай мисол келтирилади: “... Рустам ака ёзган бир киносценарий муҳокама қилинаётганда кимдир “сценарий умуман олганда дуруст ёзилган, фақат Москвадан тажрибалироқ бир муаллифни асарга шерик қилиш керак”, дейди. Табиатан кўнгли очик, дилидагини шартта тилига чиқариб қўя қоладиган Рустам ака бу адолатсиз талабга чидай олмайди. “Ахир қачонгача “катта оғаларимиз”ни мингаштириб юрамиз? Нима, биз миллат сифатида ўзимиз мустақил бир иш қилолмаймизми? Бу ҳол яна қачонгача давом этади?” – дея эътироз билдиради. “Тилга эҳтиётсиз” бўлгани Рустам акага қимматга тушади. Вилоятнинг “Коммунист” газетасида Рустам акани миллатчиликда айблаб фельетон босилади. Талай изтироблар, кўнгилсизликлардан кейин, Иброҳим Раҳим каби устозларнинг аралашуви туфайли фельетон нотўғри деб топилади, уни босиб чиқарган бош муҳаррир ишдан четлаштирилади...”

Оллоҳнинг ўзи чевар. “Темур тузуклари”дек бир тарихий ёдгорликни ўз эгаси – халққа етказишда икки бир мунглик қалбнинг бошини қовуштиришда ҳам бир ҳикмат бордир, балки...

Менинг Рустам Раҳмон билан учрашишдан мақсадим ҳам ундан “Темур

тузуклари”ни журналда чоп этиш билан боғлиқ воқеалар ҳақида сўраш эди. Чунки орадан 10-15 йил вақт ўтган бўлса ҳам, у ҳақдаги гап-сўзлар унда-мунда чикиб қолар эди. Бундай чоғларда Иброҳим Раҳимнинг кўркмаслиги-ю Рустам Раҳмоннинг эски кўлёмаларни яхши тушунадиган бир домладан устида туриб таржима қилдириб келгани ҳақида гап кетар эди. Тўғриси айтганда, “Тузуклар” чоп этилган журнални кўпчилик тўла ўқимаган бўлса-да, аммо унинг атрофида гап-сўз кўп бўлар эди. Аслида бу халқимизнинг табиатига хос одат. Нима қиламан яшириб, менинг ўзим ҳам ўшандай давралардаги гапларни эшитиб, “Шарқ” нашриёти кутубхонасидаги “Тулистон” журналининг тахламидан узук-юлуқ саҳифаларнигина ўқиган эдим. Китобхонларнинг йиртиб-сиртиб олганидан қолган ўша саҳифалар ҳам кишида катта таассурот қолдиради... Мен Алихонтўра Соғуний ҳақида Ёқуббек акадан эшитганим боисми, дастлаб кўзим унинг “Таржимондан” деган иншосига тушди. Мана ўша мақола:

“Таржимондан

Ҳозирги тарихдан минг йиллаб илгарийёқ маданият оламида кўплаб ҳиссалари қўшилган, бутун инсон наслига фойда етказарлик илмий асарлар қолдирган Форобий, Беруний, Ибн Сино каби улуг олимлар эра шу юртимизда туғилмишидирлар. Шунга ўхшаш бутун дунёга донги чиққан, тарихларда дoston бўлган Темур каби жаҳонгир ҳам Ўрта Осиёдан чиқмишидир.

Ўзбекистонимизда ўтган улуг олимлар, устодлар тарихий тараққиётлар орқали эндиgina юзага чиқиб танилаётган бўлсалар ҳам, ҳалигача очилмай, кўмилиб ётқон тарихий шарафларимиз яна ҳам кўпдир. Бунинг бирдан-бир сабаблари эса бутун тарих китобларимиз арабча, форсча тилларда бўлиб, ўз тилимиз ўзбекча ёзилган китобларимизнинг камлигидир. Бундай бўлгач, Темур тарихини ва бошиқа тарихий ишларимизни билишига қизиққан анчагина ёш Ўзбекистон олимлари ҳозирча Оврупо тилларида ёзилган тарих китобларни ўқшига мажбур бўладилар. Булардаги сўзлар эса қўлдан-қўлга, тилдан-тилга кўчирилиб келганликдан ҳақиқат қоронгулашиб, киши кўнглини қондурғудай илмий қаноат бера олмайди.

Биз кўрган арабча, форсча, туркча китобларда Темур устида ҳар турли сўзни ёзадилар. Уларнинг қайси бирлари уни бошига кўтариб мақтасалар, баъзилари уни ерга урадилар. Йигирма етти пойтахтли ерни ўзига бўйсундирган лашкарбоши мазкур китобда ўзининг бутун қилган ишларини қисқача айтиб ўтганидан сўнгга ўз салтанатини сақлаш учун болаларига қўлланма бўлгудек ҳарбий-сиёсий ёсолларини қуриб кўрсатиб, уни “Темур тузуклари” деб атамишидир. Аслида эса бу китоб Темурнинг ўз қалами билан ўзбекча ёзилган бўлса ҳам, бунга унинг меросхўрлари эга бўла олмаганлар. Эшитишимизча, бу китобнинг асл нусхаси Лондон кутубхонасида сақланармиши. Тошкент Диний назорати китобхонасида бундан бир нусха борлигини англаб, уни кўришига қаттиқ қизиқдим. Қарасам, у олтин китоб ўз асли ўзбек тилидан форсчага кўчирилгач, ўз маъносини йўқотмаган бўлса ҳам, ўзбеклик ҳайбатидан ажрамиши эди. Бунга ўқигач, Навоийнинг “Муҳокамат ул-луғатайн” китобида айтган сўзини эскариб, унга раҳматлар ўқидим. Навоий бу китобида ўзбек олимлари ўз тилларини қолдириб, форси адабиётларига берилганликлари учун қаттиқ норозилик билдиради. Ўзбек тилининг ҳар тўғрида форси тилидан ортиқлигини кўрсатиб, ўзбекчадан бир юз оғиз сўз келтиради. Буларга форси шоирлари

ўз тилларида таржима тополмайдилар, дейди.

Мен бу сўзнинг тўғрилигини илгаридан билган бўлсам ҳам, айниқса, бу китобни таржима қилиб чиққанимдан сўнгра кўнглимда ҳеч гумоним қолмади. Чунки бу китобнинг асл нусхасидаги бир неча оғиз ўзбекча сўзларга форсида унинг таржимаси топилмагач, у сўзларни таржимон шул бўйича қолдиришига мажбур бўлмишидир.

Ўқувчиларга англатиши учун булардан баъзиларини бу ўринда кўрсатиб ўтамыз.

- 1) Чори булчор – урушга тўплаш;
- 2) Соварий – ҳадя;
- 3) Суюрғол – маош, ер-мулк;
- 4) Қобу – пайт;
- 5) Жолду – инъом;
- 6) Чопул – ҳужум;
- 7) Чопқулаш – қиличбозлик.

Бундан бошқа аскар ёсолларида қўлланмиши тубандаги сўзларнинг кўпроги таржимага сизмагач, ўзларини қолдирмишидир. Масалан, эъл (уруш чоғида аскар сафларининг энг ўрталиғи), баронгзор (аскар сафларининг ўнг қўли), жаронгзор (аскар сафларининг сўл қўли), ҳировул (аскар сафларининг олдидаги баҳодирлар тўпи), шоқовул (уруш майдонида эҳтиёт тўпи), чиндовул (уруш сафларининг орқа кўриқчи тўпи).

Булардан бошқа ҳам таржима бўлмагон сўзлари кўпдир.

Энди мен бу китобни бошдан-оёқ кўриб чиққанимда бунинг асли ўзбекча бўлиб, Темурнинг ўз сўзи эканлигини аниқ билдим. Оз бўлса ҳам халқ учун мендин холис бир хизмат бўлармикин, умрим кесилгандан сўнгра кейингиларга ўзимдан эсдалик бўлиб қолармикин деган умид билан ҳар ким тушунарли қилиб, форси тилидан яна ўзбек тилига таржима қилдим. Ёт ерга ўлжа тушиб кетган асаримизни ўз элига кўчириб келтирдим.

Темурнинг ўттиз олти йиллик салтанат даврида ўтказган тарихий воқеаларини қисқача равишда билдириши учун бу китоб етарликдир. Энди буни ўқиб чиққандан сўнгра бу киши ҳақида қандай баҳо беришлари эрса ҳар кимнинг ўз виждони вазифасидир.

Алихонтўра Соғуний¹.

Мутаржимнинг ўз таржимасига ёзган ўзига хос “тушунтириш хати”ни тўлиқ ёритишдан бир неча мақсад бор. Дастлаб, шунга айтиш керакки, орамизда “Темур тузуклари” китоби ўзи нима ҳақда, деб сўрайдиган юртдошларимиз ҳали-бери бор. Таржимон ўз билдиргисида шу саволга ҳам жавоб берган. Иккинчидан, олим ва тадқиқотчилар ўртасида “Темур тузуклари” XVII–XVIII асрларда Ҳиндистонда, форс тилида ёзилган” каби тортишувлар бор. Алихонтўра Соғуний ана шу тортишувларга қатъий барҳам берадиган даражада аниқлик киритиб: “...бунинг асли ўзбекча бўлиб, Темурнинг ўз сўзи эканлигини аниқ билдим”, деб ёзади ва бу фикрини кўп олимларнинг хаёлига келмаган бир тарзда: ўзбек тилининг сўз бойлигидан келиб чиқиб исботлайди. Қолаверса, Алихонтўра Соғуний қаламига мансуб иншо услубидаги очик-равшанлик, нафосат ўзбек тилининг нақадар гўзал тил эканлигини намойиш этади. Қаранг: “...Ёт ерга ўлжа тушиб кетган асаримизни ўз элига кўчириб келтирдим”. Кейинги тарихимизда ўзбек тилида мана шундай чиройли, ифодали ёзган ёзувчи кам топилади...

¹ “Гулистон” журнали, 1967 йил, 1-сон.

Ўрни келиб қолди, “Темур тузуклари”нинг Алихонтўра Соғуний таржимасидан бир парча келтирайлик-чи:

“Ўз салтанатимни тузатиши ҳақида қилгон учинчи кенгашим

...Бу ишдан кейин яна аҳвол ўзгариб, салтанат қуриши ишларим бир қанча тўсқинликка учради. Шундоқки, меним эришган йўлдошларим ўн кишидан ортиқ эмас эди. Яна булардан уч киши пиёда эдилар. Хотиним – Амир Хусайн қариндоши, буни ҳам отга миндириб, бирга олиб юрган эдим. Шу ҳол билан Хоразм чўлларида бир неча кун бош айланиб юрдим. Кеч бўлгач бир қудуқ бошига келиб тушдим. Ичимизда пиёда юрган уч нафар хуросонлиқ бор эди. Бу бевафолар шу кечада уч отимизни миниб қочиб кетдилар.

Энди аҳвол оғирлашиб, етти киши тўрт от билан қолдик. Ишларим ўзгариб, ҳолим кўп оғирлашди. Лекин кўнгил тўқ эди. Бу ишни чакки қилган эканман, деб ҳеч ўкинмас эдим. Бу қудуқ бошидан ҳам жўнадим.

Шу чоқда Алибек Қурбоний кўп аскар билан устимизга етиб келиб, мени ўз жойига элтиб, бургаси кўп бир қоронғу уйга қамади. Бир кеча қуроллиқ кишиларни менга соқчи қилиб қўйди. Олтмиши икки кун бунинг қўлида тутқун бўлиб ётдим. Қарасам, иш оғирлашиқани турди.

Бундан қутулмиши чорасини излаб ўзимга кенгашидим. Тангри ёрлиқади бўлгайким, баҳодирлигим тутди. Анинг ёрдами етказ, билагим кучи билан соқчилар қўлидан бирининг қиличини тортиб олиб, аларга ҳужум қилиб эдим, бариси туш-тушига қочиб йўқолдилар.

Қилич кўтарганимча, тўғри Алибек устига кириб бордим. Мени кўргач, ҳуши бошидан кетди. Қилгон ишига ўқуниб, мендан кечирим сўради. Отларимни, яроқ-жабдуқларимни келтуриб, бир қари туя, бир ариқ от менга тортуқ қилган бўлди¹.

Кўриб турибсизки, Алихонтўра Соғуний нафақат ўзининг мақоласига, шунингдек, “Темур тузуклари”дан қилинган таржимасига ҳам юрак кўрини бергани шундоқ сезилади. Энди, айтинг-чи, юқоридаги парчани қайси ўзбек кўлига луғат олиб ўқийди? Қайси сўзлар тушунарсиз? Албатта, бу парчада бўлмаса, китобнинг бошқа қисмларида эски сўзлар бўлиши мумкин ва бор ҳам. Аммо ўшандай сўзларга бир изоҳ бериш билан муаммони ҳал қилса бўлмайдими? Ёки юқоридаги сўзлар “Темур тузуклари” китоб қилиб чоп этилган даврда (1991) эскириб қолганмиди? Бундан ташқари “қазининг эскиси яхши” деганларидек, сўзнинг ҳам эскиларида қанча-қанча маънолар яширинганини, қолаверса, эски сўзлар халқнинг тарихи, кундалик турмуши билан боғлиқ эканини унутиб қўямизми? Ҳа, рост, Алихонтўра Соғунийнинг таржимаси тўла ҳолда чоп этилмаган. Лекин бунга мутаржим ёки журнал таҳририятининг алоқаси йўқ. Таржима айнан собиқ Ўзбекистон Компартияси Марказий кўмитасининг айби билан тўлиқ босилмай қолган. Ҳа, айнан ўша ташкилотнинг айби билан. Бу гапларимни ўқувчилар “ёв қочганда ботир кўпаяди” қабилида тушунмасликлари керак. Камина шўролар ҳукмронлиги даврида йигирма йилдан ортиқ журналистик фаолият кўрсатган бўлсам, ёзганларимнинг аксарияти муаммоли ёки танқидий мақолалардан иборат бўлган...

Ҳа, майли, Соғуний домла айтганларидек, сўзимизга қайтайлик. Юрт мустақил бўлгандан сўнг “Темур тузуклари”ни китоб ҳолида чоп этиш зарурати туғилганда Алихонтўра Соғунийнинг юрт мустақил бўлмаган, зулм остида қоврилаётган бир пайтда жасорат билан қилган таржимасига

¹ “Гулистон” журнали, 1967 йил, 1-сон.

“бир қатор жузьий камчиликларга эга”, “тўла тарзда чоп бўлмаган”, “эски ўзбек тилида бўлиб, тушуниш қийин”, “матндан чиқиб кетилган” каби “камчиликлари” кўрсатилиб, яна ўша мақоламизнинг биринчи бўлимида айтганимиздек, бу сафар ҳам “хашар” таржима китоб қилинган.

Ўқувчиларда солиштириш имконияти бўлиши учун юқорида берилган Алихонтўра Соғунийнинг “Тулистон” журналида чоп этилган таржимасига мутаносиб равишда 1991 йилда Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмасида А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов таржимасидаги ўша жойларини келтиришни лозим топдик:

“Ўз салтанатимни тузиш йўлидаги қилган учинчи кенгашим

Ўша вақтда давлатимнинг кучи кетиб, салтанатимнинг асоси емирила бошлади. Чунонки, менга эргашиган йўлдошларим ўн кишидан ортиқ эмас эди. Улардан еттисаси отлиқ, уч киши эса пиёда эди. Улардан бошқа мен билан ҳеч ким қолмаганди. Муҳтарамма жуфти ҳалолим бўлмиш Амир Хусайннинг синглисини¹ ўзимнинг отимга миндириб олган эдим. Шу алфозда Хоразм чўлларида бир неча кун саргардон бўлиб юрдим. Кунларнинг бирида кеч тушгач, қандайдир қудуқ бошига келиб тушдим. Уша кечаси пиёда юрган уч нафар хуросонлиқ бевафолик қилиб, отларимизни миниб қочдилар. Етти киши тўрт от билан қолдик. Аҳволим жуда оғирлашди. Лекин кўнгил тўқ эди. Бу ишни чакки қилган эканман деб ҳеч ўқинмас эдим. Сўнгра бу қудуқ бошидан ҳам кўчдим. Шу вақт Алибек Чун Ғурбоний² ёпирилиб тепамга келди. Мени (ўз элига) элтиб, бургаси кўп бир қоронгу уйга қамаб қўйди. Бир неча кишини менга соқчи этиб тайинлади. Олтмиш икки кун мени тутқинликда ушлади. Ундан қутулиш чорасини излаб, ўз-ўзим билан кенгашдим ва Тангримнинг инояти этиб баҳодирлигим тутди. Кучли ва чаққон билакларим иш бериб, соқчилардан бирининг кўлидан қиличини тортиб олдим-да, уларга ҳамла қилган эдим, бариси қочиб қолди.

(Қилич кўтарганимча) тўғри Алибекнинг устига бостириб кирдим. Мени кўргач, (хуши бошидан учди). Қилган номуносиб ишидан пушаймон бўлиб, мендан узр сўради. Отларимни, эгар-жабдуқларимни ҳозирлатиб, менга бир ориқ от ва бир қари туя тортиқ қилган бўлди...

Синчиклаб қаралса, “хашар” таржима ҳам ўзбек халқининг тарихини ўрганиш ва уни ўз эгасига етказишда жуда катта меҳнати сингган олим, раҳматли Бўрибой Аҳмедовнинг изоҳлари ва гап тузишдаги айрим ўзгаришларни айтмаса, “Тулистон” журналида чоп этилган таржимадан кўп фарқ қилмайди. Раҳматли Бўрибой ака билан бир неча марта суҳбатлашиш бахтига муяссар бўлганман. Жуда оқил инсон эдилар. Унинг тасаввуримдаги табиатидан келиб чиқиб айтаманки, ўзига қолса, 1991 йилда “Темур тузуклари”ни китоб ҳолида чоп этиш зарурати туғилган пайтда Алихонтўра Соғуний таржимасидаги “аниқланган бир қатор жузьий камчиликлар”ни (Б.Аҳмедов сўзи) баргараф этиб, мазкур таржимани чоп этиш керак, деган бўлар эди. Аммо шўро мафкурасининг қатағон машинасидан хавфсираш шу даражада қон-қонимизга сингиб кетган эдики, нафақат ўшандай йирик олим, балки кўпчилик мамлакатимиз мустақиллигидан кейин ҳам ўша “қандай бўлар экан”, деган ҳадикдан ҳадеганда қутула олмадик...

¹ Ўлжон Туркон оғо – Амир Хусайннинг синглиси. 1362 йилда Темур унга уйланган. Бу никоҳдан Темурнинг қизи Султон Бахт бегим туғилган.

² Алибек – Мохон ҳокими; асарнинг Техрон нашрида “Алибек жун Қурбоний” деб ёзилган. Ҳошиясида эса “Жун Курбоний – туркман тоифаларидан бири” деб изоҳ келтирилган. Шарафуддин Али Яздийнинг маълумотлариға кўра бу воқеа 1362 йилда рўй берган. В.В.Бартольднинг ёзишича, Моҳон (илгариги номланиши Моҳувон) кейинроқ Марв (ҳозирги Мари) номи билан машҳур бўлган шаҳар ўрнида жойлашган экан.

Алихонтўра Соғуний ўз ҳаётининг зимзиё кунларида нима сабабдан таржима қилиш учун айнан “Темур тузуклари” ва “Наводир ул-вакое”, Вамберининг “Бухоро ёхуд Мовороуннаҳр тарихи” ёки Дарвеш Али Чангийннинг “Мусиқа рисоласи”ни танлади? Ахир у нафақат жангчи, кўмондон, айна пайтда диний уламо ҳам эди-ку! Ўз замонасида қанча-қанча диний китобларни ўқимади, дейсиз. Шарқ оламининг манаман деган олимларининг иншоларини тинчгина таржима қилиб, диний идора кутубхонасига “эсдалик” учун топшириб қўйиб, эл-юртнинг зиёфатларида, тўй-ҳашамларида мазза қилиб, даврини суриб юраверса бўлмасмиди? Йўқ! Бўлмас эди, деб жавоб беришади Алихонтўра Соғунийнинг ҳаёти ва ижоди билан озгина бўлса ҳам таниш одамлар! Чунки Алихонтўра Соғуний фаолият одами эди.

У дунёнинг янгилашишини, ўз Ватанига илм-фаннинг кириб келишини, халқнинг билимдон ва тадбирли бўлишини жуда-жуда истаган одам эди. Ўзи мутаржимлик қилган асарлар унинг истакларига ҳамоҳанг эди. Амир Темур кўркмас, билимдон ва тадбирли киши бўлган. Шу боис ҳам ўз юртини мўғул босқинчиларидан озод қила билди. Керак бўлса, бу таржиманинг замирида “Эй ботирлар, қани? Ким бор, шўролар истибдодидан кутқарувчи яна бир Амир Темур топиладими?” деган юрак-юракларни пора қилувчи ҳайкирик бор эди...

Бу ҳайкирик бугун юртимизда истиклолни барқарор этган Юртбошимизни ва унинг фидойи саъй-ҳаракатларини кўз ўнгимизда жонлантиради. Мустақиллик йилларида улуғ аждодларимизнинг номи қайта тиклангани, мероси ўрганилаётгани, ўтмишни инкор этиш эмас, балки келажак учун кўприкка айлантириш тамойили ҳаётга жорий этилгани ҳам Соғуний ҳазратлари илтижосининг бежиз бўлмаганини, юрт тадбирли кишиларнинг саъй-ҳаракатлари натижаси ўлароқ ривож топишидан, илму фан гуллаб-яшнашидан далолатдир.

Алихонтўра Соғуний инсоннинг нафақат жисман, аввало руҳан озод бўлиши учун бутун ҳаёти ва ижодини бахшида қилиб, қалбини “мана кўринглар, унда муҳаббатдан бошқа нарса йўқ”, деб кафтида тутиб турган жангчи-аллома эди.

“Жангчи” сўзи билан “аллома” сўзи бир қарашда қовушмагандай. Аммо, начора, бор гапни айтишимиз керак. Унинг ана шундай “жангчи-аллома” эканлигини тарихий ҳужжатлар ҳам тасдиқлайди. Шарқий Туркистон инқилобчиларига ёрдамга борган йигирма бир совет ҳарбий нишонлари кавалери, ҳарбий мутахассис, тошкентлик Толибжон ака Обидов бир пайтлар шундай деган эди: “Алихонтўра жаноблари жанг бошланишидан аввал аскарлар олдида нутқ сўзлаганларида, йигитлар кўзларидан ўт чакнар, нутқ тезроқ тугаса-ю, жангга оплансалар. Ҳужумга кўмонда бўлгунча уларни зўрға тўхтатиб турардик. Унинг сўзларидан жанговор руҳ ва ғалабага ишонч жуда кўтарилиб кетарди. Тўра отам окоп кўрган ҳақиқий аскарбоши эдилар ва мен ҳавас қилган томони – бундай раҳбарларнинг бахтлиси эдилар. Чунки ҳар бир аскар у кишини чексиз севарди, ҳурматларди, ҳатто илоҳий қувват эгаси деб чинакамига ихлос қўйиб эъзозларди”.

Тошкентлик Турсунбой Ризамат ўғли 1940 йилда Совет Армияси сафига хизматга чиқарилади. Уруш тугаб икки йил ўтгач, 1947 йилда катта лейтенант унвонида туғилган шахрига қайтиб келади.

Турсунбой ота турли фронтларда жанг қилди. Яраланди. Даволаниб, яна ўз қисмига қайтади. 1942–43 йилларда унинг қисмини Техронга

ташлашади. Ўша пайтда Техронда Германияга қарши уришаётган мамлакатларнинг раҳбарлари тўпланиб, уруш тугагач, дунёни бўлиб олиш ҳақида суҳбатлашган эдилар. Шундан кейин уларни Хитойнинг Шинжон ўлкасига жўнатишди. Энг қизиғи, ўлкага киришдан аввал, чегарадаёқ ҳарбий кийимларини маҳаллий аҳолининг кийим-бошига алмаштириб, ҳужжатларини ҳам олиб қолишади. Улар гўё ўша юртнинг аҳолисига айланишди-қолишди. Воқеа шундай бўладики, уларни ҳатто ерли аёлларга уйланишга ҳам мажбур қилишади... Ўша йиллари Хитойнинг мазкур ҳудуди нотинч эди. Ҳар ер-ҳар ерда тез-тез кўзғолонлар кўтарилиб турарди. “Сиёсат деганлари ҳам жуда қизиқ бўларкан, – деб эслаган эди Турсунбой ота. – Шўро ҳукумати дастлаб кўзғолонларни бостиришда ерлик ҳокимиятга ёрдам берган экан, 44-йилдан кейин эса кўзғолончилар тарафида турган. 1944 йилнинг нўябр ойида Ғулжада катта исён кўтарилди. Бунинг бошида ўша Себзорнинг “Кохота” маҳалласидаги домла Соғуний турган эди. Шундай бўлдики, бир куни командиримиз мени чақириб, “Сени бир жойга хизматга қўяман. Агар яхши хизмат қилсанг, уйга тезроқ кетасан. Бунинг устига хизмат идорасининг эгаси ҳам ўзбек”, деб қолди. Бизга ҳарбий даврнинг шафқатсиз талабларига биноан қонун-қоидага, юқори унвонларга бўйсуниб қатъий мажбурият эди. Бунинг устига Ватанимга содиқ бўламан, деб қасамёд қилганмиз. Бу ёғи солдатчилик. Ўша пайтда урушдан нари юрганимизнинг ўзи катта давлат эди. Шу боис командиримиз қайси ишни айтса, “хўп бўлади” дейиш қасамли бурч эди. Хуллас, эртасига мени янги хизмат жойимга олиб боришди. Бу ер Ғулжадаги катта бир ҳовли эди. Кейин билсам, мазкур ҳовли кўзғолончилар сафига кирган Мусабоев исмли бир катта бойнинг уйи экан. Алихонтўра хожа ана шу ҳовлини ўзига штаб қилиб олган экан. Мени у киши билан таништиришиб, бу одам сизга жиловдорлик қилади, дейишди. Раҳматли кўп яхши, жасур одам эди. Айни чоғда ўта мулоҳазакор, вазмин, тадбирли, эскичаю янгичадан билимдон, кучли шахс эдилар. У кишининг оқ оти бўларди. Оқ отга минганларида бир томонида маузер, иккинчи томонида эса қилич осиглик турарди. Жуссалари кичикроқ бўлса-да, отга минганларидан кейин салобатли ҳарбийга айланарди-қоларди. Тиним билмас эди: бир қарасангиз Ҳайрон боғ билан аэродромни камал қилган кўзғолончилар орасида; бир қарасангиз Байтулло ва бошқа масжидларда душманга қарши даъват қилаётган бўларди. Тан олинмаган Шарқий Туркистон Республикасининг ғалабаси негизида, менинг назаримда, Алихонтўрамнинг ана шу даъватлари, ўзининг жасурлик билан жангга кириши ётибди...”

Алихонтўра Соғуний юқоридаги икки асардан ташқари яна Ҳерман Вамберининг “Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи” ҳамда Дарвеш Али Чангийнинг “Мусиқа рисоласи”ни ҳам таржима этгани айтилади. Аммо бу таржималар ҳалигача топилгани йўқ. Бироқ уларнинг тўлиқ таржима қилингани ҳақида ишончли маълумотлар бор. Жумладан, раҳматли Рустам Раҳмон бу ҳақда “Қишлоқ ҳақиқати” газетасининг 1992 йил 1 февраль сонисида чоп этилган “Алихонтўра Соғуний” сарлавҳали давомли мақоласида шундай ёзади: “Алихонтўра Соғуний... Ҳерман Вамберининг “Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи” номли асарини ҳам таржима қилиб, ҳатотларга кўчиртириб, Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг (ҳозирги Ўзбекистон мусулмонлари идораси ўша пайтда шундай аталар эди. – Ё.Х.) кутубхонасига сақлаш учун топшириб қўйдилар. Бу сафар ҳузурларига борганимда айтдилар:

– Вамберининг китобида юртимизда қабила ва давлатчилик бошланганидан то ўрис бостириб келгунга қадар бўлган тарихлар бобма-боб баён қилинган. Вамбери Бухорога қаландар ниқобида келиб, амир даргоҳига етиб шуҳрат топган. Унга мол-мулк, ер-сув инъом қилишганида уларни “қабул қилмай”, хазинангиздаги тарих китобларини ўқишимга ижозат берсангиз, менга бундан ортиқ мукофот йўқ, деб, бу тилагига эришган. Китобда ўн беш тарихчининг асарлари давр-давр билан баён қилинган. Менинг ҳам кўнглимда Туркистон тарихини ёзиш истаги бор эди, аммо мен Вамбери ўқиган эски тарих китобларининг саккизтасинигина ўқиганман. Қолган еттитасини топиб ўқишга имконим йўқ, умрим ҳам етмаса керак. Шунинг учун Вамбери жанобларининг китобини таржима қилиб қўя қолдим”.

Энди Дарвеш Али Чангийнинг “Мусиқа рисоласи” тақдири ҳақида. Алихонтўра Соғунийнинг невараси, иқтисодчи Равшан Шокиров маълумотларига таяниб, Соғуний домла Санъатшунослик институтида қўлёзмалар бўйича консультантлик ҳам қилганини юқорида ёзгандик. Равшан Шокиров бобосининг таржималари, хусусан, Чангийнинг “Мусиқа рисоласи” тақдири билан қизиқиб, Ўзбекистон санъатшунослик илмий-тадқиқот институти архивига боради. У ерда тасодифан 1962 йил санаси билан 550- ва 561-рақамли папкаларни очиб кўрганда, уларда Абу Али ибн Синонинг “Матла ул-улум ва мажма ул-фунун” ҳамда “Аш-шифо” китобларидан Алихонтўра Соғуний қилган таржималар чиқади. Шу архивнинг мусиқа бўлими каталогига 542-рақамли папкада Алихонтўра Соғуний таржимасида Дарвеш Али Чангийнинг “Мусиқа рисоласи”, Омулийнинг “Нафоис ул-фунун фи арроис ул-уйун” асарининг мусиқага оид боблари, Довуди Антокийнинг асарларидан мусиқавий-фалсафий маълумотлар, бундан ташқари, араб ва форс тилларидан таржима қилинган Форобийнинг таржимаи холи мавжудлиги ҳақида ёзилган. Аммо ўша папканинг ўзи йўқ.

– Кутубхоначи Меҳрихон опа бу ерда ўн йилдан буён ишлар экан. “Инвентаризация китобида ҳам ўша 542-рақамли папка илгаритдан йўқлиги ҳақида ёзилган”, деб узр сўради, – дейди биз билан суҳбатда Р.Шокиров. – Аммо биз “Мусиқа рисола”сининг ҳақиқатан ҳам таржима этилганига далил бўлувчи бир опанинг суҳбагида бўлдик. Бу опа санъатшунослик фанлари номзоди Дилбар Рашидова эдилар, – деди Равшанжон.

“Биз бир нечта аспирант ва ўқитувчилар эски қўлёзмаларни ўқишни ўрганиш учун домланинг Себзордаги уйига борар эдик, дейди биз билан суҳбатда опа, – эслайди Равшанжон. – Шерикларим уч-тўрт мартадан кейин боришни тўхтатишди. Мен саводим бошқаларга нисбатан чалароқмиди, билмайман, қатнашда давом этдим, отанинг этагидан маҳкам ушладим. Алихон ота ҳам мени шогирдликка танладилар. Бунинг сабаби бор эди. Биринчиси Дарвеш Алининг рисоласи ниҳоятда қизиқарли эди. Иккинчи сабабини тутинган дадамнинг ўзлари айтганлар: “Қизимни ўқитмай куёвга берганман. Сизни ўқитаман”.

Ёдимда, Имомқулихонга бағишланган қасидани равон ўқиётган эдим, дадам “Фаҳмидед?” (Тушундингизми?) деб сўрадилар. Мен аруз вазнини бузгандирман деб ўйлаб, “Ҳа”, дедим. У киши “Хўш?” деб сўрадилар.

Дарвеш Алининг сатрлари бу эди:

*Карда сайти сахми қаҳрат
сурати миқдори кабк,
Сурати микрози котъ
бор пару боли уқоб.*

Луғатда сайт – шуҳрат, сахм – камон ўқи, котъ – кесадиған, кабк – тустовук, уқоб – бургут, порубол – пат ва қанот, сурат ва қаҳр маънолари тушунарли... Шу сўзларга яраша тушунганларимни айтдим. Аммо дадамнинг (Алихонтўра Соғунийнинг. – Ё.Х.) талаблари байтнинг маъносини чақиб, моҳиятига етиш эди.

– Ҳеч чизро на фахмадед! (Ҳеч нарсани тушунмабсиз!) Уқоб патини камон ўқиға бойлар эдилар. Ўшанда у ўлжага учиб етиши муқаррар бўлган. Бу сатрларда айтилганки, беозор тустовуқнинг патини кўрган одам, бу бургутнинг пати-ку, деб ваҳимага тушар экан, чунки у жанговор ўқларнинг суратини эслатар экан. Қасиданинг шу сатрларида айтилмоқчики, Имомқулихоннинг жанговор шуҳрати одамлар орасида шу даражада кучли бўлган”.

Алихонтўра Соғуний ана шундай – сўзнинг сувратинигина эмас, балки сийратини, ундаги ботиний маъноларни ҳам парда остида қолдирмайдиган моҳир таржимон эди.

Алихонтўра Соғуний таржималари билан боғлиқ яна бир қатор маълумотлар топилмоқда. Жумладан, бу ҳақда унинг ўғли Қутлуғхонтўра Шокиров шундай дейди:

– Энг аввал сизнинг “Бухоро тарихи...” ва Чангийнинг рисоласини тополмадим, улар аслида таржима қилинганми? “деган саволингизга жавоб берай. Отамиз “Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи”ни Ф.Каримий ва Б.Шараф нусхасидан ағдаргандилар. Бунинг тили усмонли туркча, унинг устига татарча, араб ва форс лисонлари кўп қоришган бўлиб, уни ўқувчининг тушуниши қийин эди. Шу сабабли ўз ташаббуслари билан бу асарни ҳамма тушуна оладиган ҳолга келтириш учун ғайрат қилгандилар. Вамберининг бу асари (адашмасам немисча ёзилган, русчага таржима қилинган, ундан усмонли туркчага) совет замонида хуш кўрилмаганлигидан отамизнинг бу хизматлари рағбат кўрмади ва оила архивига қўйиб қўйилганди ва чоп этилмаган. “Муסיқа рисоласи”га келсак, унинг яхлит дадамлар томонидан қилинган таржимасини кўрмаганман, бир қанча саҳифалар хориж. Бу асарнинг русча таржимасини қилиб, кандидатлик диссертациясини ёклаган олима тошкентлик Дилбар опа Рашидовадир. Бу асарнинг форсча тили жуда оғир бўлганлигидан уни Ўзбекистонда, балки СССР да ўқий оладиган мутахассис топа олмаган Дилбар опа отамиздан хабар топиб, сўзнинг қисқаси, шогирд тушадилар. Ота-онам уларни ўз қизларидай кўрардилар. Бир неча йил давомида китобнинг таржимасини устозларидан ўрганадилар ва унинг русча таржимасини амалга оширадилар. Демак, бу ерда биз отамиз Чангийнинг “Муסיқа рисоласи” рус тилига таржима этилишига кўнгилли, фи сабилиллоҳ раҳбарлик қилганлар деб айта оламиз. Ўз замонасида бу қийматли китобнинг ўзбекча таржимаси ҳам борми деб отамдан қизиқмаганлигимдан афсусланаман. Олтинчи ё еттинчи синфда ўқирдим. Аммо отамдан шуни сўраганман, нега бошқа мутахассислар ҳатто форс ё тожик бўла туриб таржима қилишолмаган-да, сиз бу ишни қилаётирсиз, деб. Жавоблари шундай бўлганди: “Талабалик йилларимда муסיқага қизиққанман, лекин ҳеч бир муסיқа асбобида чалишни, асар ижро этишни эплай олмадим. Аслида муסיқа санъатгина эмас, балки бир илмдир, бизда унга шундай муносабат бўлган. Аввал бунинг илмини ўрганай деб бу соҳага оид асарлар устида ишлагандим, ўшандан муסיқа илмига ошнолик қолганди. Мана бугун ўша билим ишга яраб қолди. Аммо асбобда чалишни ўрганолмадим, унга Худо берган қобилият керак экан, ёлғиз илм кифоя қилмас экан”.

деган эдилар. Отамиз “Муסיқа рисоласи”нинг таржимаси катта аҳамиятга эга эканлигини менга тушунтириб, биз бу қадар катта маданий меросдан ажраб қолганимиздан афсусланиб, шундай дегандилар: “Ўғлим, Оврупода неча хил нота бор? Тўғри, битта. Чангийда эса 7-8 хил нотадан баҳс этилади.” Бу менинг эсимда қолган хотиралар, холос, аслида жуда батафсил англаган эдилар.

Дилбар опанинг диссертация устида ишлаётган бошқа дугоналари ҳам бор эди. Исмлари ёдимда қолмабди. У опамиз ҳам узоқ вақт отамизнинг таржима илмидан истифода этдилар. “Зижи Кўрагоний”нинг таржимаси оғир бўлган матн парчалари устида ишлаганларини эслайман. Бироқ таржима парчаларининг қаердалигини билмайман. Юқоридагилардан бир нарса келиб чиқади: Отамиз, таржимасига қўл урган китобларнинг ҳаммаси шоҳ асарлардир.

Ва ниҳоят, келайлик, Аҳмад Донишнинг “Наводир ул-вақое”сига. Ушбу асар таржимасининг қўлёзмаси ва машинкада босилган варианты (тахрирга мухтож) оила архивидадир. Терма қисмлари ўтган асрнинг 60-йилларида Тошкентда нашр этилган, бунинг бир нусхаси жияним Абдуллоҳ Шокировда бор. Отамиз ва А.Абдураҳмонов таржимасининг машинка нусхаси Ўзбекистон Фанлар академиясининг Фалсафа ва ҳуқуқ институти (инвентар 42-66)да ҳам сақланаётган бўлиши керак.

Ушбу асар таржимаси ҳақида энг инобатли сўз сўйлаган отамизнинг ўзларига ҳавола қиламиз. Ярим аср аввал шундай савол чиқишини билгандек, унинг жавобини “Наводир ул-вақое” таржимасининг кириш қисмида назм билан берган эканлар, шундоқки:

ТАРЖИМОНЛАРДАН

*“Наводир” китобики машхурдир,
Ани ким ўқур эрса фикрин очур.
Ўқиб кўрса билгай анинг қадрини,
Кетгургай кўнглидан қора зангини.
Китоб ичра ёзмиши неча хил илм,
Илм бирла топган киши ҳар билим.
Илм бу жаҳоннинг чароғи эрур,
На ёлғиз чароғи, кўз қароғи эрур.
Илм топқучилар жаҳон олдилар,
Жаҳонни алар низомга солдилар.
Илмсиз кишилар бўлур хору-зор,
Анинг ҳақлари бўлғуси тору-мор.
Агар истамасдур илмни киши,
Тузалмас жаҳонда анинг ҳеч иши.
Илм бирла топғуси ҳар иш, билинг,
Анинг чун бу йўлда тараддуд қилинг.
“Наводир” китобини ёзган киши,
Анинг оти Аҳмад эрур Дониш.
Ўзи ўлмиши андин қолиб бу китоб,
Агар сўрсанг ул берур шул жавоб:
“Тирик кўп кишилар ўликдек бўлур,
Асар қолса кимдан, тирик ул эрур.
Меним бу китобимни ким ўқиса,
Танишган бўлур ҳам мени кўрмаса.”*

Танишмоққа даркор тил бирлиги,
 Агар бўлмаса бирлиги – кўрлиги.
 Навоийга раҳматлар айтгум келур,
 Бу тилни биза қолдуран ул эрур.
 Киши ўз тилин яши билмас агар,
 Заҳардир анга бошқа тил гар шакар.
 Бун билди Дорул-илм бошчилар,
 Биза туркий қилмоққа топширдилар.
 Агар билмаса ҳар ким ўзбек тилин,
 Бун ўқиб олсун, билур ўз тилин.
 Қабул айладик, қўлга олдик қалам.
 Келаберди илҳом ила сўз дам-бадам,
 Шунинг учун йил ўтмай тамом айладик.
 Анинг назмини назм этиб бойладик,
 Бу ишда менга ул ки ёрий эди.
 Оти Абдурахмон Бухорий эди,
 Манга берди бу ишда ул кўп мадад.
 Ўзи эрди илм истаган аҳли дард,
 Ва ле ёши элликдин ошмуш эди.
 Илм ичра доим курашмиш эди,
 Киши қадрини билган эр ул эрур.
 Нечук кимда бордур илм, ул билур,
 Ёшим етмиш учдин ошибдур билинг.
 Китоб ўқиганда мени эскаринг,
 Алдир отим, шухратим Соғуний,
 Ғамим халқ учун, миллатим ўзбеки”.

“Наводир ул-вақое” да Бедилдан шундай бир байт келтирилади:

Ба пасти то на монанд шавқ,
 жаҳди кунки хун гирди,
 Чу ойина дори ранг кардат,
 пар бурун орад.

Маъноси: Шавқ фақат пастлик билан боғланиб қолмасин. Сув бошқа рангга кирганда, туси ўзгарганда, қанот чиқариб юқорига кўтарилади. Пастликдан оқибат ноқисликдир. Шавқ эса камол талаб қилишдир. Танадаги қондан мақсад камол даражасига етиш, ўзини қобилиятли қилишдир. (Афсуски, Алихонтўра Соғунийнинг бизга маълум қўлёзмасининг мана шу байт келтирилган қисми йўқолган. Аминмизки, у зот ушбу байтни қойилмақом қилиб таржима этган бўлиши керак. – Ё.Х.).

Алихонтўра Соғуний ҳазратларининг шавқлари доим баланд бўлган. Бир жойда ўзлари ёзганларидек, қалам шавқнинг наққошидир. Наққошли қаламга эса фақат камол талабида бўлган талабгоргина эга бўла олади.

Байт:

Талаб аҳлининг бор талаби –
 Камолдур аларнинг матлаби.

Ё АЗАЛИЙ ИШҚ СУРАТИМИКАН?..

Жаҳон шоирлари ижодидан намуналар

Ҳар бир даврнинг ўз шеърияти бўлади, дейишади. Бу каби фикрлар қайсидир маънода тўғридек, аммо куйида эътиборингизга ҳавола этилаётган – турли даврда, дунёнинг турфа ўлкаларида яшаб ижод қилган, миллати, келиб чиқиши ҳам тамомила бир-бирига ўхшамаган шоирларнинг ижод намуналари билан танишар эканмиз, бошқачароқ сўз айтгимиз келди. Чунки кузатганимиз – Аёл шеърияти қайси даврда бўлмасин, нозик хилқатнинг ўзига хос тафаккури, мушоҳадаси, жозибали диди билан ажиб ҳис-туйғулар нафосатини кўз-кўз қилиб, ижодкор ва шеъриятни ўзаро боғлаб турган қандайдир бир сирли ришталар борлигига амин бўласиз.

Бу нима экан, ўзи?

Азалий ишқ ёки соғинчнинг мўъжизалар ичра яширинган рангимикан?

Ёки аёллик дилбар дунёсининг ҳали-ҳануз унинг ўзи-да англаб етолмаган, ўзи-да излаётган ва шу аснода жумлаи жаҳонни мафтуну лол айлаётган Ишқ аксида жилва қилаётган азал қиёфасимикан?

Ё илоҳий ишқталаблик шевасида айтилган кўнгил ҳақиқатими бу?

Хуллас, нима бўлганда ҳам, эрта кўклам чечаклари оламга бор нафосатини ёйиб, димоғингизга нафис ифори урилиб турган баҳор фаслининг ғанимат кунларида ана шундай шоирлар ижодидан Сиз, азиз журналхонларни ҳам баҳраманд этишга ниятландик.

Таржимондан

Хуана Инес Де Ла КРУС (Мексика)

(1651–1695)

Рус тилидан
Дилором АБДУРАҲМОН
таржимаси

Таниқли мексикалик шоира. Мехико яқинидаги Сан-Мигель-де-Непантла қишлоғида туғилган. Олти ёшидан ўқиш ва ёзишни яхши ўзлаштирган Хуана саккизга кирганида бобосининг кутубхонасидаги барча китобларни

* Манбалар: www.matyuhin2.narod.ru/reneanssdeclam3.html, www.lib.ru/INOOLD/BRONTE/r_stihi.txt, www.morganaswelt.ru/library/poetry/emily-bronte/976-poetry-emily-bronte-verse05.html, www.uspoetry.ru/poem/261, www.foreverlove.ru/silva_kaputikjan_stihi_o_ljubvi.html, www.pikabu.ru/story/prisnis_mne_rkazakova_1442475, www.stihiolubvi.ru/axmadulina-bella/ne-udelyai-mne-mnogo-vremeni.html интернет сайтларидан фойдаланилган.

ўқиб чиқади. 1664 йилда қиролича эътиборини қозонади ва саройда беш йил хизмат қилади. У испан ва ацтеклар тилида, ҳатто лотинчада ҳам ижод қилган. Хуана Инесни ҳаётлик чоғидаёқ “Мексика қақнуси” деб эъзозлашган. Адабий мероси тўрт жилдли асарларидан (биттаси танланган шеърлар) иборат. Нобель мукофоти совриндори Октавио Пас 1983 йили шоиранинг ҳаёти ва ижоди ҳақида монография ёзган. Меркурийдаги кратерлардан бирига Хуана Инес номи берилган.

* * *

*Суратим кўп мақтама – мўйқалам намунаси,
У кибрли бир санъат, ўхшамайди аслимга,
моҳирона чатишган ранглар акси кўзингга,
инъом этар бир олам сунъий тасвир жилвасин.*

*Хушомадни кўй, дўстим, у ҳам ёлгон аслида,
вақт тезоқар дарёдек, шунчалар ҳам шафқатсиз,
кексаликни ҳеч қачон қайтариб бўлмас шаксиз,
вақт барҳақ, кексалик ҳам қочиб бўлмас фаслда.*

*Сенинг бу мақтовингдан нетай, дил ёришмайди,
у бир бемажол эсган, сокин собога ўхшар,
қўй, тақдир қисматига паноҳ бўлиб тушмайди.*

*Ё, орзулар рангида сарсону ҳам саргардон
хаёлларга ўхшайди. Ва ундан фонийликнинг
суврати кўз ўнгимда бўлаверар намоён.*

Шарлотта БРОНТЕ (Англия)

(1816–1855)

Англиялик шоира, адиба Шарлотта Бронте айни пайтда ажойиб рассом, моҳир чевар эди. Унинг опаси билан синглиси ҳам ижод билан шуғулланарди. 1897 йили уч опа-сингилнинг илк романлари нашр қилинади. Улар орасида Шарлоттанинг “Жейн Эйр” романи тилга тушади. 1849 йили “Шерли” номли китоби дунё юзини кўргач, адабий жамоатчиликда эркакча “Каррер Белл” тахаллуси билан оддийгина ўқитувчи аёл ижод қилаётгани ҳақида миш-мишлар тарқалади ва Шарлотта адабий давраларда машҳур бўлиб кетади. 1853 йили “Виллетт” романининг чоп этилиши халқ орасида унинг обрўсини янада оширади. Бронтелар хотирасини абадийлаштириш мақсадида Меркурийдаги кратерга уларнинг номи берилган.

* * *

*Ишон, аслида ҳаёт – ўйинмас асло,
Ўрмонзорлар ҳақида матал ё эртак.
Тонг чоғлари майдалаб ёққан ёмғирдек,*

*Янги кун гоҳ мўъжиза тутаркан андак.
Майлига осмон бироз тунддек кўринса,
Гар қопласа булутлар кўк юзин сокин.
Шаррос қуйган ёмғирдан сўна бошлаган,
Атиргулу чечаклар жонланар секин.
Қара, қанча телбавор, қайтмас бу кунлар,
Ҳаётнинг дарахтидан узилиб кетди.
Қанчалар хуш, ёқимли, ганимат дамлар
Гоҳ шириш дийдордек бизни тарк этди.*

*Майли-да, гар ўлимнинг умр оралаб,
Қувиб юрганлари ҳам, табиат амри.
Ҳеч ўйлаб кўрганмисан, гуссалар қачон
Кўрқинчли, гар бир умид бермаса Тангри.
Ғам-азоблар келганда умид гунчаси,
Дилга қувват баҳиш этар ҳар нафасида.
У худди хотиржамлик бергувчи қанот,
Янги кўз очган булоқ каби аслида.
Ўкинма, парво қилма, гоҳо тўсиқдек
Оёгинга чирмаиса қайғули дамлар.
Сен эса, азизим, ҳеч ноумид бўлма,
Келади саодатли фараҳбахш кунлар.*

Эмили Жейн БРОНТЕ (Англия)

(1818 –1848)

Эмили Бронте опа-сингил ижодкорларнинг учинчиси, Шарлотта Бронте-нинг синглиси. Эмилининг “Эллиса” номли шеърлар тўплами адабиётшунослар томонидан юқори баҳоланган. Шунингдек, унинг “Момақалдироқлар довони” романи ҳам шуҳрат келтирган. Англияда бугун ҳам Эмили Бронте-нинг шеърятига бўлган эҳтиёж катта. “Хотира”, “Тутқун” ва бошқа шеърлари Блейк, Шелли, Байрон шеърлари каби жаҳон адабий давраларида эътибор билан тилга олинади. Шоира жуда ёш, 30 ёшида силга чалиниб ҳаётдан кўз юмган.

* * *

*Садоқатли дўстинг – кўнгилга ишон,
Тақдир юзига ҳеч кўз ёш-ла боқма.
Қайларда бўлмайин, сен-ла қолурман,
Менинг дилафшоним, қалбингни ёқма.*

*Фақат шу жойдами, айтгил ноҳақлик,
Ё ёлгон ваъдалар учраб тураркан.
Ардоқлаб, асраган қалбинг бир пулча
Қадр тополмаса, алам қиларкан.*

*Наҳот мен ўзимга қилдим хиёнат,
Наҳот мен шунчалар бепарво бўлдим.
Осмони фалакда гўё беватан,
Ўзимни унутиб, тириклай кўмдим.*

*Аммо бир тоғлиқ-чун бедазор, яйлов,
Беҳиштдек жойлардан афзал кўради.
Қадрдон даласин кўклам чоғлари,
Бир қарич қолдирмай, меҳрин беради.*

*Мен учун бегона бундаги гуллар,
Мен учун бегона ўзга гўзаллик.
Ўзга нигоҳлар ҳам худди олисдан,
Шунчаки мўлтираб боқиб тургандек.*

*Аммо бир нурафшон қалбимнинг нури,
Қадимдан қизғониб, асраётганим –
Бу сенинг ёдингдир, ҳатто ҳар гарди
Қалбимни нурафшон айлаётганим.*

Эмили ДИКИНСОН (АҚШ)

(1830–1886)

Америкалик машҳур шоира. Ҳаётлигида икки мингага яқин шеърдан фақат еттитасини нашр қилдирган. Унинг шеърлари барҳаётлик ва ўлим мавзусида, ўзига хос тиниш белгилар билан ифодалангани сабабли ўша давр ноширларининг эътиборидан четда қолиб келган. Фақат ўлимидан кейингина шоиранинг шеърлари эътиборга тушган. 1890 йили, шоира вафотидан сўнг нашр қилинган “Эмили Дикинсон шеърлари” илк китоби шов-шувга сабаб бўлган. Бугунги кунда Эмили Дикинсон Америка ва жаҳон шеъриятининг дунёда энг кўп ўқиладиган шоиралари қаторига киради.

КЕЛ, КЎНГИЛ, УНУТАМИЗ!

Кел, кўнгил, унутамиз!
Энди ул ёр келмайди.
Сен унут қайноқ қалбин,
Унутмасак бўлмайди.

Унутолсанг, айтарсан,
Сўнг мен уриниб кўрай.
Сен ҳали киришгунча,
Ул ҳақда ўйлаб турай.

“МЕН ҲЕЧ КИММАС. СЕН КИМСАН?”

Мен ҳеч киммас. Сен кимсан?
Балким сен ҳам ҳеч киммас?
Иккимиз бир. Сукунат!
Унда қай олийҳиммат,
Остонадан қувди, айт?

Гар ғам ичра қолса ким –
июнь бўйи бўзлашар –
бақаларга жўр бўлиб –
ботқоқ кўнглин хушлашар.

ЗУЛФИЯ

Ўзбекистон халқ шоири

(1915–1996)

Ўзбек халқининг севимли шоираси, таниқли жамоат арбоби Зулфия Исроилова 1915 йил 1 март куни Тошкентда туғилган. “Далада бир кун” (1948), “Тонг қўшиғи” (1953), “Мен тонгни куйлайман”, “Юрагимга яқин кишилар” (1958), “Куйларим сизга” (1965), “Сўроқлайди шоирни шеърим” (1960), “Ойдин” (1953), “Қуёшли қалам” (1967) ва бошқа китоблари нашр қилинган. Ҳамид Олимжоннинг “Семурғ”, “Зайнаб ва Омон” достонлари асосида пьеса ва опера либреттосини ҳам яратган.

Шоиранинг шеърлари рус, инглиз, немис, ҳинд, болгар, хитой, араб, форс ва бошқа тилларга ўғирилган. Шунингдек, унинг ўзи Некрасов, Лермонтов, В.Инбер, Л.Украинка, Э.Огнецвет, М.Дилбозий, А.Притам каби ижодкорларнинг асарларини ўзбек тилига маҳорат билан таржима қилган.

Атоқли шоира 81 ёшида, 1996 йил 1 августда вафот этган.

БАҲОР КЕЛДИ СЕНИ СЎРОҚЛАБ

*Салқин саҳарларда, бодом гулида,
Бинафша лабида, ерларда баҳор.
Қушларнинг парвози, елларнинг ноzi,
Бахмал водийларда, қирларда баҳор.*

*Сўнгра жило бўлиб кирди ётоғимга,
Хулкар ва Омоннинг ўпди юзидан.
Сингиб ёш куйдирган зафар ёноғимга
Секин хабар берди менга ўзидан.*

*Қанча севар эдинг, бағрим, баҳорни,
Ўрик гулларининг эдинг мафтунни.
Ҳар уйғонган куртак, ҳаёт берган каби
Кўзларингга суртиб ўпардинг уни.*

*Лекин ётоғимда сени тополмай,
Бир нуқтада қолди узоқ тикилиб.
Яна ел бўлди-ю, кезиб сарсари,
Мендан сўрай кетди қалбимни тилиб:*

*Мана, қимматлигим, яна баҳор келиб,
Сени излаб юрди, кезди сарсари.
Қишининг ёқасидан тутиб сўради сени,
Ул ҳам ёш тўкди-ю, чекилди нари.*

*“Қани мен келганда қулиб қаршилаб,
Қўшиғи мавжланиб бир дарё оққан?
“Бахтим борми дея”, яккаш сўроқлаб
Мени шеърга ўраб суқланиб боққан?”*

*Сени излар экан, бўлиб шаббода,
Сен юрган боғларни қидириб чиқди.
Ёзиб кўрсатай деб ҳусн-кўркини,
Яшил қирғоқларни қидириб чиқди.*

*Ўрик гулларига тўнмайди нега
Елда ҳилпиратиб жингала сочин?
Нега мен келтирган шўх наъшидага
Пешвоз чиқмайди у ёзиб қулочин?”*

*Топмай сабри тугаб бўрон бўлди-ю,
Жарликларга олиб кетди бошини.
Фарҳод тоғларидан дарагинг излаб,
Сойларга қулатди тоғнинг тошини.*

*Қани ўша куйчи, хаёлчан йигит?
Нечун кўзингда ёш, туриб қолдинг лол.
Нечун қора либос, сочларингда оқ,
Нечун букўкламда сен парижонхўл?”*

*Қандай жавоб айтай, лолдир тилларим,
Баридан тутдим-у, кетдим қошингга.
У ҳам гаминг билан кезди афтода,
Боқиб туролмайин қабринг тошига.*

*Аламдан туюқиб дарахтга кўчди,
Куртакни уйғотиб сўйлади гамнок.
Сенинг ёдинг билан елиб беқарор,
Гуллар гунчасини этди чок-чок.*

*Гулу райҳонларнинг таралди атри,
Самони қоплади майин бир қўшиқ.
Бу қўшиқ нақадар ошино, яқин,
Нақадар ҳаётбахш, оташга тўлиқ.*

*Баҳорга бурканган сен севган элда,
Овозинг янгради жўшқин забардаст.
Ўлмаган экансан, жоним, сен ҳаёт,
Мен ҳам ҳали сенсиз олмадим нафас.*

*Ҳижронинг қалбимда, созинг қўлимда,
Ҳаётни куйлайман, чекинар алам.
Тунлар тушимдасан, кундуз ёдимда,
Мен ҳаёт эканман, ҳаётсан сен ҳам!*

Сильва КАПУТИКЯН (Арманистон)

(1919–2006)

Атоқли арман шоираси. Шеърлари 1933 йилдан нашр қилана бошлаган. 1941 йилдан Арманистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, Россия Фанлар академиясининг мухбир аъзоси (1994). Кўплаб адабий мукофотлар сориндори. Арман ва рус тилларида шоиранинг олтмишдан зиёд китоби чоп этилган, шунингдек, шеърлари дунёнинг кўплаб тилларига таржима қилинган.

* * *

*Ҳа, мен сизга ўшанда “кетинг”, дедим аммо сиз,
“Сенсиз қайга бораман”, десангиз бўлмасмиди?
“Мени кутманг, хайр”, десам, кетавермай, қайрилиб,
Ёнгинамда бир умр қолсангиз бўлмасмиди?
У шунчаки тилимда айтилган сўзлар эди,
Эсласам, дилда армон, ёш қуйилар кўзимга.
Сиз кетдингиз, дилрозим, нигоҳларимда қолди,
Кўзларимга боқмасдан, ишондингиз сўзимга?*

Римма КАЗАКОВА (Россия)

(1932–2008)

Машҳур рус шоираси. Дастлабки шеърлари “Олтмишинчи йиллар авлоди” – Евтушенко, Вознесенский, Ахмадулина, Рождественскийлар қаторида 1955 йилда чоп этилган. 1958 йилда шоиранинг илк китоби “Шарқда учрашамиз” нашрдан чиққан. 1999 йилда Москва Ёзувчилар уюшмасининг раиси бўлиб сайланган ва умрининг охиригача шу вазифани бажарган. Унинг кўплаб шеърлари хорижий тилларга таржима қилинган. Ўзи ҳам жаҳон адабиёти

намуналарини, хусусан, ўзбек шоирларининг шеърларини рус тилига маҳорат билан ўзгирган. 2008 йилдан ёш ижодкорлар учун Римма Казакова номидаги мукофот бериб келинмоқда.

* * *

*Илтимос, азизим тушларимга кир, Уйқумда бирга бўл, ҳар дам ёд этай,
Мен сени иунчалар соғиниб кетдим. Жондек севишиму ардоқлашимни.
Аммо, аҳволимни хайр сўраб турган Унутма, менда ҳам кўнгул бор, ахир,
Гадодек ўйлама, ачинма лекин. Кел, силаб-сийпалаб кўр бардошимни.*

*Тушларимда уйғон дилкашим бўлиб, Тушларимга киргил, майли, хастаҳол,
Ўнда дўст-қадрдон бўлолмаганим. Ўтли ҳароратда куйган қуёшдек.
Вафодор ёр каби дардкашим бўлиб, Ёҳижронда маъиуқлар соғинчи мисол,
Лоақал тушларимга киргил, севгим. Ё кеча-кундузу ё кўзу қошдек.*

*Қайта хоб элтмоқда, кўзларим юмиб,
Тушларим тахтидан тушиб кетяпман.
Нега тушимда ҳам йўқламай қўйдинг?
Ё мен тушларимни эслолмаяпман?*

Тушларимга киргил, азизим...

Белла АХМАДУЛИНА (Россия)

(1937–2010)

Шоира Белла Ахмадулина мактаб ёшиданоқ шеърлар ёза бошлаган. Илк шеърлар тўплами – “Тор” 1962 йили чоп қилинган. Машҳур фильмлардаги кўшиқлар унинг шеърлари билан айтилади. Шоиранинг ўзи ҳам баъзи фильмларда роль ижро этган. Таржимон сифатида кўплаб жаҳон шоирлари қатори ўзбек шоирларининг шеърларини рус тилига ўзгирган. Россия Бадий академиясининг фахрий аъзоси, кўплаб жаҳон ва Россия адабиёт мукофотлари совриндори. 2012 йили ёш шоирлар учун “Белла” номида Россия-Италия мукофоти таъсис этилди. Бу мукофот рус ва итальян тилида ёзилган шеърлар ҳамда замонавий шеърят ҳақидаги эсселар учун берилади.

* * *

*Мен учун вақтингни сарфлама бекор,
Саволларинга ўзга жавоб кутмагил.
Меҳру садоқатга тўлиб нигоҳинг,
Оввора бўлмагил, гирён бўлмагил.*

*Баҳор чоғларида ёмғирлар кечиб,
Изларим қидириб, йўлим пойлама.
Аён-ку, буларнинг бариси бекор,
Учрашайлик, дея оввора бўлма.*

*Сен ҳануз зурури туфайли, мени,
Назар қилмаяпти, дея ўйлайсан.
Асли азобингда бошим тик тутиб,
Мағрурланиб юганим, афсус, билмайсан.*

Миразиз АЪЗАМ

(1936 йили туғилган)

ТАТАРИСТОН САФАРИ

Болалар ва катта ёшдаги адабиёт мухлисларининг севимли шоири, носир, сценарийнавис ҳамда публицист, шунингдек, моҳир таржимон Миразиз Аъзам табаррук 80 ёшга қадам кўйди. М.Аъзам ҳалол, покиза инсон – шу сифатларни ижодлари маҳсулида кўриб турмаганимизда, балки бу тўғрида оғиз очиш ҳам қийин бўлармиди. Болаларга аталган “Ақлли болалар”, “Ерга доврўқ соламиз”, “Ер айланади”, катталарга бағишлаб ёзилган “Севаман”, “Туйғулар”, “Ҳақиқатнинг кўзлари” каби ўттизга яқин шеърий асарлари севиб ўқилади. Куюнчак ва уринчоқ ижодкор ўлароқ “Иймон” ва “Қадр” теле-сериалларини томошабинларга ҳавола этди.

М.Аъзамнинг, айниқса, таржима борасидаги ишлари алоҳида салмоққа эга. У Жазоир адибаси Осие Жабборнинг “Янги замон кишилари” ҳамда турк носирлари Рашид Нури Гунтекин, Ўрхон Камол романлари, норвег ёзувчиси Таръей Весоснинг “Етим қолган опа ва ука” қиссасини она тилимизга ўгириб, элга танилган. Нобель мукофоти совриндори Ўрхон Памуқнинг “Истанбул” романи таржимаси ҳам Миразиз Аъзамнинг мутаржимлик маҳоратига яққол далилдир.

Бу ўринда М.Аъзам ижодидан айримларинигина тилга олиб ўтдик, у киши ўз ижодий фаолияти бошида қандай бўлса, ўшандай куч ва ғайрат ила ҳормай-толмай бугун ҳам бизга камарбаста. “Жаҳон адабиёти” журнали ўзининг илк сонларидан бошлабоқ Миразиз аканинг турли жанрдаги ижод намуналарини эълон қилиб келмоқда. Қуйида муаллифимизнинг “Йўлғамалар” китобидан бир боби сизга ҳавола этилмоқда. Журнал жамоатчилиги бу ҳормас-толмас ижодкорга узоқ умр тилайди ва адибдан яна янги-янги асарлар кутиб қолади.

Таҳририятдан

1987 йилнинг февралда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг раҳбари Ўлмас Умарбеков мени хузурига чақиртирди.

– Қозонда Абдулла Қодирийга ўхшаган, 1938 йилда отилган татар ёзувчиси Олимжон Иброҳимов таваллудининг 100 йиллик юбилеи бўлади. Ўзбекистондан мени таклиф қилишганди, вақтим йўқ, маросимда қатнашиш учун ўрнимга сиз бориб келсангиз, – деди у. – Орада етарли вақт бор, юбилей ўзи мартда бўлади. Навоий кутубхонасига боринг: Абдулла

Ўразаевнинг таржималари билан танишинг, кейин ўзбек-татар адабий алоқалари ҳақида Шерали Турдиевда кўп материаллар бор, маслаҳатларини олиб, йўлга ҳозирлик кўринг.

Мен шошилишч ишга киришдим. Кутубхонада Иброҳимовдан қилинган айрим таржималар билан танишдим.

Олимжон Иброҳимов (1887–1938) ташқи кўриниши, қалбининг ёниқлиги, имонининг кучлилиги билан ҳақиқатан Абдулла Қодирийга ўхшаш оташин ёзувчи, олим, публицист ва жамоат арбоби бўлиб, ўша замоннинг энг илғор олий ўқув даргоҳларидан бири Уфадаги Олия мадрасасини битирган, кейинчалик, 1914 йилдан бошлаб, шу мадрасада дарс берган.

Адабий ижодиёти 1907 йилда “Мадрасадан Заки шогирднинг ҳайдалиши” ҳикояси билан бошланган. “Татар хотини даромад кўрмайди” (1910), “Қозоқ қизи” романлари, “Ёшлар ҳаётидан саҳифалар” (1911), “Денгизда” (1911), “Қари мардикор” (1912), “Қароқчи мулла” (1912), “Табиат болалари” (1914) сингари реалистик ҳикоя ва қиссалари билан татар адабиётида янги овоз соҳиби бўлиб танилди. Бу асарларида Олимжон Иброҳимов илғор татар зиёлиларининг эски турмуш асосларига қарши олиб борган курашларини кўрсатган. Унинг ижодида “Ёш юраклар” (1912) романи муҳим ўринни эгаллайди. У татар адабиётида биринчи психологик роман бўлиб, реализм ва романтика бир-бирига қоришиб кетган ва бу Иброҳимов ижодида хос хусусиятлардан биридир. Унинг “Бизнинг кунлар” (1920), “Қизил чечаклар ҳикояси” (1922), “Олма-чувар” (1922), “Қозоқ қизи” (1924), “Теран томирлар” (1928) каби асарларида иккинчи жаҳон урушидан кейинги қайта тикланиш йилларидаги кескин курашлар, татар халқининг қаҳрамонона меҳнатларини гавдалантирган.

Мен айрим китоблар билан танишганимдан сўнг яна қомусларни титиб, татар адабиёти тарихи билан танишдим ва бир нарсадан ғоят ажабландим: татар мумтоз адабиёти намуналари сифатида Қул Алининг “Қиссаи Юсуф” достони, Қутбнинг “Хусрав ва Ширин”, Хоразмийнинг “Муҳаббатнома”, Сайфи Саройининг туркча “Гулистон”и ҳам саналганди. Биз буларни университетда Хоразмдан чиққан ўзбек адабиёти классиклари деб ўтгандик. “Ҳа, татарлар билан бизнинг ёзувимиз бир бўлган эди, адабиётимиз ҳам бирмиди?” деб ўйладим. Сўнг тарихимизни, Қутблар замонидagi Турон жўғрофиясини титкиладим. Ўрганишларим натижасида, у пайтларда худудларимиз бир-биридан кескин ажратилмаган, бир-биримизнинг адабиётимизни ўз адабиётимиздай таржимонсиз ўқирдик, деган хулоса келиб чиқди. Қул Али, Қутб, Хоразмий, Сайфи Саройи ҳам, Лутфий, Навоий, Бобур, Махтумқули, Абай, Абдулла Тўқайлар ҳам ҳамиша таржимасиз, ўз адабиётимиздай ўқилган! Хуллас, юбилейда айтажак гапларим шакллана борди...

Қозонда мени Г.Файзуллина исмли талаба, илк китоби чиққан ёш татар адибаси кутиб олди ва Қозондаги меҳмонсаройга жойлаштирди. Кейин Татаристон Ёзувчилар уюшмасига олиб борди. Уюшмада мени Мусагит Ҳабибуллин исмли ёзувчи қабул қилди. У мени юбилей дастури билан таништирди. Дастурга кўра, Фанлар академиясига бордик. У Иттифоқ Фанлар академиясининг Қозон филиали ҳисобланаркан. Олимжон Иброҳимов номидаги Тил, адабиёт ва тарих институти Татаристон Ёзувчилар уюшмаси билан биргаликда юбилейга бағишлаб илмий конференция ўтказди. Бундаги қизгин баҳсларда Иброҳимовнинг араб алифбосидан лотин алифбосига ўтиш давридаги фаолиятлари ҳақида ҳам сўз юритилди.

Институтнинг тарих залида ёзувчига бағишланган музей ташкил этилибди, томоша қилдик.

Бундан ташқари, Қозон давлат университетида талабаларнинг Бутуниттифоқ илмий конференцияси ҳам бўлди. Татар ёшларининг ўз ёзувчиларига муҳаббати уларнинг оташин мунозараларида яққол кўзга ташланиб турарди.

Пойтахт Қозоннинг О.Иброҳимов номидаги кўчасида, Татаристоннинг турли шаҳар ва қишлоқларида ҳам ўқувчилар анжуманлари, адабий-муסיқий кечалар ўтказилди.

Юбилей куни эрталаб татар ёзувчилари, давлат идоралари ходимлари, меҳмонлар билан биргаликда Олимжон Иброҳимовнинг қабрини зиёрат қилгани бордик, бюст пойига гулчамбарлар қўйдик. Бир-икки ички руҳли нутқлардан сўнг қабристондан чиқарканмиз, дарахтлар остидаги сокин хиёбонда юрган бир татар қария мени имлаб чақирди. Бориб саломлашдим. Шу ернинг гўркови экан.

– Бу мазорда Олимжон Иброҳимовнинг суяги ҳам, тирноғи ҳам йўқ, у бу ерга кўмилмаган. У бир неча зиёлилар билан бирга 38-йилнинг январиде Қозон чеккасидаги бир чуқурлик ёнида отиб ташланган. Чуқур устига тупроқ тортиб юборгач, бик шиббалаб, устидан ҳожатхона курганлар, – деди у.

– Оллоҳ сабр берсин, – дедим. Кучоқлашиб хайрлашдик.

Юбилей маросими Муса Жалил номидаги Татар давлат опера ва балет театрида бўлар экан. Бу театр Қозонда 1939 йилда очилган бўлиб, спектакллари татар ва рус тилларида қўйилар экан. Театрга Муса Жалил номи 1956 йилда берилган. Қозонда яна Алиасқар Камол номидаги Академик драма театри ҳам бор. У театр 1906 йилда фаолият бошлаган, 1920 йилда давлат мақоми, 1926 йилда Академик драма театри унвонини олган экан.

Юбилей 1987 йил 12 март куни кеч соат бешда очилди. Кеча раёсатида Татаристон Марказқўмининг биринчи котиби Г.И.Усмонов, вилоят бюросининг аъзолари ва номзодлари, давлат идоралари ёшлар уюшмалари, бошқа ижодий уюшмалар, маданият муассасалари, меҳнат жамоалари вакиллари, Москвадан, қардош республикалардан келган кўноқлар иштирок этмоқда эди

Тантанали йиғилишни Татаристон партия қўмитасининг иккинчи котиби А.А.Родигин очди.

Татаристон Министрлар Совети Раисининг биринчи ўринбосари, республика юбилей ҳайъатининг раиси М.Х.Ҳасанов Олимжон Иброҳимовнинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида маъруза қилди.

Кейин Иттифоқ Ёзувчилар уюшмаси раёсати котиби, танқидчи Ю.И.Суровцев ва бир қанча нуфузли арбоблар билан бирга Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасидан каминага сўз берилди.

Мен ўз нутқимнинг қисқача баёнини келтираман:

Ўзбек халқи ва Ёзувчилар уюшмаси номидан улуг татар ёзувчиси Олимжон Иброҳимов таваллудининг 100 йиллиги муносабати билан қондош ва жондош татар халқини табриклаш ва саломлар етказиш шарафи менга топширилди.

Чинакам ёзувчиларнинг икки ҳаёти бўлади: бири – ўзи яшаган ҳаёт ва иккинчиси – ўлимидан кейинги ҳаёт. Албатта, шундай ёзувчилар ҳам бўладики, тириклигидаёқ шундоқ халқ кўз ўнгида ўладилар, юқори мансабларга, совринларга ва катта-катта китоблар чиқаришига интилиб ва шунга эришиб яшайдилар, аммо уларни ҳеч ким ўқимайди. Олимжон

Иброҳимов миллатнинг юрагида ва ўйларида абадий яшайдиган ёзувчилар тоифасига киради, бундай ёзувчилар билан ўқувчилар ўртасига тўсиқ қўйиб бўлмайди, ҳатто уларнинг китобларини кутубхона жавонларидан ва дўкон пештахталаридан йиғиб олинса ҳам, ҳатто уларни гулханларда ёқсалар ҳам, ҳатто муаллифини ўлдириб, ўлиги устига ҳожатхона қуриб, жисмини йўқ қилишга эришсалар ҳам, миллат қайсидир санокли нусхаларини асраб-авайлаб кейинги авлодларга етказди, шахсини юрагининг тўрида сақлайди.

Мана, биз Олимжон Иброҳимовнинг юз йиллигини нишонляймиз. Унинг ҳаёти 50 ёшида узилди. Йигирма йил китоблари чиқарилмади. Аммо сўнг, 1956–1957 йиллардан унинг иккинчи ҳаёти бошланди. Олдин унинг уч жилдли “Танланган асарлари” она тилида чоп этилди. 1985–1987 йилларда, юз йиллиги олдидан катта-катта саккиз жилдли “Асарлар” тўплами нашир қилинди. Ҳар бир жилди чиқиши биланоқ талаши бўлиб ўқилди ва ҳозирнинг ўзидаёқ ноёб китобларга айланди. Рус ва бошқа халқлар тилларида чиқарилган алоҳида наширлар ҳақида гап очмаёқ қўя қолайлик. Ҳозир унинг асарлари фақат Иттифоқ ҳудудида эмас, чет мамлакатларда ҳам севилиб ўқилмоқда.

Ўзбекларга келса, бизнинг халқимиз Олимжон Иброҳимовни бугун ёки кеча эмас, 10-йиллардаёқ таниб олган. Унинг “Закий шогирднинг мадрасадан ҳайдалиши”, “Қароқчи мулла” ҳикоялари, “Ёш юраклар” романи ва бошқалар ўзбеклар томонидан севиб ўқилган. Ўзбек ёзувчиларининг эсдаликларидан маълумки, Мирмуҳсин Шермуҳамедов, Лутфилла Олимий, Шокир Сулаймон каби бир қатор ёзувчи ва шоирларимиз 1915 йилда Иброҳимовнинг Олия мадрасасидаги маърузаларини ҳам тинглашган. Араб алифбоси ўзгаришидан олдин ўзбеклар Иброҳимовни татар тилида ўқиганлар. Алифбо ўзгаргандан кейин 20-йилларнинг иккинчи ярмида “Қора маёқлар” романи, 30-йилларда “Табиат болалари”, “Қозоқ қизи” романлари, “Қизил чечаклар ҳикояси” Абдулла Ўразаев томонидан таржима қилинган. Ўртага айрилиқ солган қатагон йиллари ўтиб, ҳаққоният тиклана бошлаши билан 70-йилларда Абдулла Ўразаев “Қозоқ қизи”ни янгитдан кўриб чиқиб, иккинчи наширини амалга оширди, ундан ташқари, “Теран томирлар” романини ҳам ўзбекчага ўгирди.

Ғурур билан яна шу нарсани ҳам айтишим ўринсиз бўлмаса керак: шахсга сизинининг оғир йилларида, шафқатсиз репрессиялар замонида ўзбеклар Олимжон Иброҳимовнинг қариндош-уруғларини ўзларига ўгилқиз қилиб олдилар. Улар ҳозир ҳам Навоий шаҳрида, Тошкентда ва бошқа кентларда соғ-саломат яшамоқдалар.

Ўзбеклар билан татарларнинг яқин алоқалари ҳақида бизнинг ёзувчиларимиз ёзиб қолдирган баъзи бир сўзларини ҳам айтгим келяпти.

Шоир, драматург, композитор Ҳамза ёзади: “1907 йили отамни Маккага ҳажга кузатарканман, мен илк бор у билан Қишқар (Татаристоннинг Орск туманидаги бир қишлоқ, буни Шарқий Туркистондаги Қошғар билан адаштирмаслик керак – М.А.)ни ҳам зиёрат қилдик, мен у ерда илк бор “Вақт” ва “Богчасарой” газеталари билан танишдим ва газета ўқийдиган бўлдим.

Наманганда қўлда ҳарф теришини ўргандим. У ерда бир татар йигити бор эди, у билан ҳафтада бир-икки марта узоқ суҳбатлашган эдик. У менга жуда чуқур таъсир ўтказди, ўшанда мен илк бора подшоҳлар ҳаётидан опера романини ёзган эдим. Ундан ташқари, шеърларим ўшандан кейин миллий ва инқилобий сажсияга эга бўлди”.

Адибимиз Ойбек ёзади: “Биз Олимжон Иброҳимовдан бош кўтармасдик, унинг асарларини ўрганибгина қолмай, унинг изидан боришига ҳаракат қилардик”.

Сизларнинг баъзи бирларингиз Абдулла Тўқайнинг 80 йиллиги юбилей кечасида Ўзбекистон халқ шоири Фафур Фулом сўзлаган нутқни эсласангиз керак: “Татар халқи билан ўзбек халқининг яқин алоқалари тарихга аллақачонлардан бери маълум, – деган эди у. – Биз қадим-қадим замонлардан бир оила болалари бўлиб яшаб келдик. Хусусан, XIX асрнинг охирларидан буён ўзбек китоблари сизнинг Қозонда босила бошлади. Ўзбек халқига биринчи мартаба миллий шрифти олиб борувчи ҳам татар халқи бўлди. Биринчи янги замон муаллимлари ҳам, ўқитувчилари ҳам бизга татар халқи фарзандлари орасидан келдилар. Биринчи алифбо китоблари янги замон тилида Қозонда босилди.

Сиз ўз маданиятингизни улуг рус маданияти билан, шунингдек, буюк Европа маданияти билан биргаликда Туркистонга олиб бордингиз”.

Бизнинг татар маданиятига муҳаббатимиз бирёқлама эмасди. Татарлар ҳам ўзбек илми, маданияти ва адабиётини чуқур эҳтиром билан тилга олардилар. Айниқса, Олимжон Иброҳимовдай жўшқин қалбли, бениҳоя кенг билимли инсон ўзбек классикаси ҳақида катта завқ билан гапирмаслиги мумкин эмасди. Лутфий, Навоий, Ҳамза, Абдулла Қодирий, Боту, Шокир Сулаймон каби шоир ва ёзувчилар ҳақида унинг айтган гаплари талайгина. Масалан, улуг ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоий ижодига муносабат билдириб, Олимжон Иброҳимов уни “Шарқ шеърятининг кўёши” деб атаган эди.

Мана, улуг ёзувчи Олимжон Иброҳимовнинг юз йиллик таваллуд кунинда мен Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг Татаристон ёзувчиларига “Алишер Навоий асарларига миниатюралар” китоб-альбомини совға қилиб топширарканман, агар ҳозир Олимжон Иброҳимов биз билан бирга бўлганида бундай ҳадядан табассумли юзлари ёришиб кетар эди, деб ўйлайман. Илоҳо, бу китоб ўзбек ва татар маданиятлари дўстлигининг рамзи бўлиб қолгай ва ўзбекларнинг Олимжон Иброҳимовнинг ижодиёти ва шахсиятига чуқур муҳаббатини ифодалаб тургай”.

Адабий қисм тугаб фойега чиққанимизда атрофимни журналистлар ва ёшлар ўраб олиб, саволларга кўмиб ташлашди. Мен ўзим ёзаманми-йўқми, ёзсам нималар ёзишим, қайси мавзуларда; татар ёзувчи ва шоирларидан кимларни билишим, кейинги пайтда қайси китобни ўқиганим, татарчадан таржима қилганманми-йўқми, аёлим ким, у ҳам ёзадими ё бошқа соҳаданми, нечта болам бор ва х.к.

Ҳа, мен шеър ёзишимни, улар болалар ва катталар учун ёзилганини, мавзуларим асосан халқ ҳаёти, ижтимоий маъноларда бўлишини айтишим билан, “муҳаббат ҳақида ёзасизми?” деб сўрашди, “энг севган мавзуларимдан бири”, дедим. Татар шоирларидан Абдулла Тўқай билан Ҳоди Тоқтошни яхши кўришим, улардан қилган таржималарим журналларда босилганини, давраларда Тоқтошнинг “У билмади менинг юрагимда арислонлар йухлаб ётганин” сатрли шеърини ўқиб юришимни, унинг “Келажакка хаглар” дostonини таржима қилганимни айтдим. Бизда татар китоблари сотилса, балки кўпроқ ўқирмидим, деб кўйдим. Сўнг икки марта уйланганим, биринчиси носир эди, уч ўғилли эдик (автохалокатга учради!), иккинчиси шоира, дедим.

Танаффусдан кейин Татаристон санъат усталарининг концерти бўлди. Эртасига, дастурга мувофиқ, Абдулла Тўқай адабий-мемориал мажму-

асига саёхат қилдик. Мажмуа Орск туманидаги Янги Қирлай қишлоғида экан. Янги Қирлай қишлоғи Орскдан бирмунча нарида, Ия деган кичик бир дарё ёқасида экан. Дарёнинг чиройли бир хавзаси бўлиб, соҳилининг бир тарафи зич қарағайзор, иккинчи тарафи сувга энгашган чинорлар, толлар, мажнунтол ва эманлар билан қопланган, дарахтларнинг соялари зилол сувда аксланиб, табиатнинг бетакрор тасвирий санъатини намоиш этардики, уни ҳар қандай одам юрагини ҳовучлаб томоша қиларди. Қозондан бу ергача 80 километр. Ҳарёғи далалар, ўрмонлар ва қўлда ўтқазилган дарахтлар билан қопланган ғоятда гўзал манзарали жойда Абдулла Тўқай адабий-мемориал мажмуаси ҳар куни соат саккиздан ўн еттигача ишлаб турибди (дам олиш куни – душанба). Мажмуа 1976 йили 26 апрелда очилган.

Директор Завдат Абдуллаевич Хасанов комплекс тарихини айтиб берди.

– Энг олдин 1960 йилда Абдулла Тўқай номли ўрта мактаб ўқувчилари шоирнинг XX аср бошида чиққан китобларини, ўша давр газета ва журналларини, фотосуратларини излаб топа бошлаганлар, сўнг синфларидан иккитасини жиҳозлаб музей ташкил қилганлар. У фақат болаларнинг эмас, катталар, бутун теварак-атроф аҳолисининг ҳам диққатини тортиб, зиёратчиларнинг кети узилмай қолган. Келиб-кетганлар ҳам музейни бойитишга ўз ҳиссаларини кўшар эдилар. Ниҳоят, 1976 йилда унга расмий мақом берилди. 1979 йилда РСФСРда хизмат кўрсатган санъат арбоби Боқи Ўрмончи лойиҳаси билан музей учун махсус бино қурилди, Ия дарёси бўйида 3 гектар майдон истироҳат боғи қилиб ажратилди. Йиғилган экспонатлар олтига залга жойланди. Дехқон Саъдининг амлоки ҳам шу ерда. Дехқон Саъди деган одам ўзи ўғилсиз бўлиб, Абдулла Тўқайни етим қолган саккиз-тўққиз ёшларида ўғил қилиб олган киши эди.

Мажмуанинг махсус бир зали қишлоқ тарихига ва Тўқайнинг замондошлари, ҳамқишлоқларига бағишланган; шоирнинг ижоди ҳақида ҳикоя қилувчи архив ҳужжатлари кўргазма учун асос бўлган.

Музейнинг икки қаватли асосий биноси қарағайдан қурилган. Архитектураси (меъморий кўринишлари) ҳозирги замон услуби билан Шарққа хос миллий безакларнинг бир-бирига қўшилишидан бунёд бўлган. Саъдининг амлоки эса XIX асрнинг сўнги, XX аср бошларидаги татар дехқонларининг амлоклари ўрнаги асосида қайта тикланган.

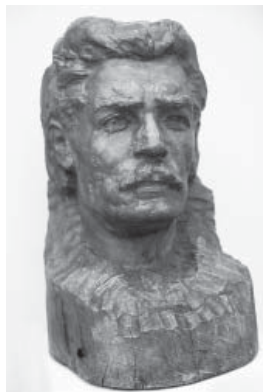
Завдат Абдуллаевич муассаса фаолияти ҳақида яна шу нарсани ҳам таъкидлади:

– Ҳар йили 26 апрель куни музейда Она тили байрами ўтказилади. Бунда асосан мактаб ўқувчилари ва ўқитувчилар қатнашадилар. Болаларнинг Тўқай шеърларини қандай маза қилиб ўқишларини кўрсайдингиз, янги тўқайлар авлоди ўсиб келаётганига ишонч ҳосил қилардингиз.

Шундан кейин 18 майда Халқаро музейлар кунини нишонлаймиз. Унда чет элликлар, музейшунослар, олимлар ҳам иштирок этишади. Баъзи бирлари бизга Тўқайга оид янги ҳужжатлар бериб, қувонтиришади. 1 октябрда албатта Қариялар кунини нишонлаймиз. Татаристоннинг ва Россиянинг турли минтақаларидан келган мўйсафидлар ва табаррук онахонлар музейимизга файз бериб кетишади.

– Сиз айтаетган тадбирлар катта маблағ талаб қилади-ку! Музейнинг иқтисодий томони қандай, ким томонидан, қандай таъминланади? – деб савол бердим мен.

– Комплексимиз маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларига топширилган, яъни муниципализация қилинган, – деб жавоб берди у. – Бир йилда ўрта ҳисобда ўн уч минг киши келиб томоша қилади. Бу ерда саккиз киши иш-

О. Иброҳимов ҳайкали

лайди, холос, шулардан икки нафари олимлар. Музейда А. Тўқайнинг ҳаётлигида нашр этилган китоблари, Тўқай давридаги қозон татарлари кийимлари ҳамда турмуш ашёлари, Қозоннинг “Булғор” меҳмонсаройи мебли, шоир ва унинг дўстларининг асил нарсаларидан ташқари, халқ рассоми Боқи Ўрмончининг меъморий ва бошқа ижод намуналари, машҳур татар рассомларининг картиналари ҳам бор. Биз ҳар йили ўз фондимиздаги расмларни олиб, турли шаҳарларда “Тасвирий санъатда Абдулла Тўқай” мавзусида кўчма кўргазмалар ҳам ташкил қиламиз, айрим музейлар билан экспонатлар алмашамиз.

Биз рассомларнинг кўргазмага қўйган асарларини кўришга ошиқдик. Залдаги асарлар ичида Боқи Ўрмончи яратган ҳайкаллар, хусусан, Қул Али, Абдулла Тўқай ва Олимжон Иброҳимов ҳайкаллари кишини ҳаяжонга солар, тафаккурга чўмдирарди. “Қиссаи Юсуф” достонининг муаллифи шу қадар улуғвор ва салобатли эдики, беихтиёр Ҳомер, Афлотун, Фирдавсий, Беруний, Ибн Сино, Низомий, Навоий каби буюкларни ёдга соларди. Қадимги юнон ҳайталтарошларининг ҳайкаллари каби ўлмасликдан, абадиятдан сўйларди. 76x40x34 ҳажмли мрамарда акс эттирилган сиймо маҳобати билан томошабин қалбини юксакка кўтарарди.

Муаллиф, баландлиги 80 см бўлган, мрамардан ишланган Абдулла Тўқай ҳайкалида олов қалбли, мурасасиз қиёфасини жуда катта маҳорат билан кўрсатиб беролган эди. Биттасига оқ тушган кўзларнинг қатъиятли қарашлари, чимирилган қошлар, қимтилган дудоклар – буларнинг ҳаммасида сажиянинг бетакрор ва ўткирлиги мужассам эди.

Олимжон Иброҳимовнинг сиймоси 70 сантиметрли бронзобетон ҳайкалда акс эттирилган. Узоқни кўрувчи бургут назарли кўзлар, икки чети сал эгма, лекин асосан бир чизиқдаги қошлар, манглай ўртасида, қошлар тепасида икки тарафга қанотланган ажинлар, юзлардаги ёнокдан пастки қисмларда, даҳаннинг икки тарафи устидаги мўйлабларнинг учларидаги ажинга айланган чуқурлар, юзларда қандайдир нимтабассум ҳам кўринди – булар ёзувчининг қанчалар кўп фикр ва туйғуларни бошдан кечирганидан ҳикоя қиларди.

Залнинг ўрталиғида яна бир асар диққатимни тортди. Бу ёғочга ишланган гравюра “Суюмбека” деб аталарди. Ёғоч бир метр, эни 30 сантиметр эди. Унда акс эттирилган аёлнинг юзларида фожиа излари бор эди. Юмилган кўзларидан ёш томчилаётир, номус, ор йиғиси... Дунёни ортиқ кўргиси келмаётган аёл...

– Суюмбека ким бўлди? – дедим ҳаяжонланиб.

– Татаристоннинг мустақиллигини қўлдан бой берган хонзода. Хон вафотидан кейин Ўтамиш исмли икки яшар ўғил, анъанага кўра, хон этиб кўтарилган. Амир ва аёнлар вақтинча тахтни бошқаришни бева хонзода Суюмбекага топширганлар, ўзлари унга содиқ бўлиб, хизмат қилишга онт ичганлар. Бу даврда Масков подшоси Иван Грозний бостириб келиб, Қозонни эгаллаган.

Суюмбека гравюраси

Шу ерда тўғрисиўз оғайнилардан бири юрган экан, бизнинг суҳбатимизни эшитиб, гапга кўшилди, бир татар афсонасини айтиб берди.

– Бу вакийға 1551 жилда бўлган. Муннан олдин Қазан хани бу ғалемға кўз юмгенде, анинг ерина Суюмбика ханша ўтирғанди. Боёнлар анга садик бўлувга ант ичгенлар. Байъат итгенлар, дилер, байъат итмек бу яғни бизим тилде ант ичмекдир. Шу-шу 1551 жилда бир татар разведчиги Қозон генералина донесение килтире, Масков ҳукумати Қазанни босиб олувга келеди. Келемас, диген генерал.

– Беш юз пари учиб киле ел била, давул била, диген разведчик.

– Килса килсин давул била, қувамиз авул била, диген генерал. Чиндан-да тиш-тирноғи билан қуролланған беш юз рус суғишчи қизлари атда “ура-ура” дигенче Қазанни олувга килелар. Татар суғиш баянлари рус қизларини асир алалар, авулға килтириб, айш-ишрет биле машғул булалар. Бу заманда Иван Грознийнин эркек суғишчилари Қазан саройин ураб алалар. Суюмбика таслим бўлудан ғарланиб, ўзини сарай тубасиндан жирга ташлаган. Ўлган. Бу гравюрада шу-шу Суюмбикенин образи курсатилған.

Бу афсонами, тарихми, билмадим, ҳарқалай, Абдулла Тўкай адабий-мемориал комплекси, шу жумладан, “Суюмбека” гравюрасининг муаллифи Боқи Ўрмончини кўрмасам, зиёрат қилмасам, кўнглим жойига тушмаслигини ҳис қилдим.

– Уйларига борамиз, – деди йўлбошловчи ҳамроҳим, – яқинда, 28 февралда Боқи Ўрмончининг 90 йиллик юбилейларини ўтказганмиз, кайфиятлари, соғликлари жуда яхши... Ҳарқалай, мен олдин бир телефон қилай...

Бордик. Мен мункиллаган бир чолни тасаввур қилгандим, аммо уни кўрганда тетик ва бақувватлигидан севиниб кетдим. Бемалол суҳбатлашиш мумкин.

Кечаги тантанада ҳам қатнашган экан. Бизни очик чеҳра билан қарши олди.

– Суюмбеканинг тақдири – Татаристоннинг тақдири... Келинг, энг бошидан гаплашайлик, – деди Боқи Ўрмончи. – Мен татар бўлиб татар тарихчилари асосида эмас, рус бўлиб рус тарихчиси С.Ф.Платоновнинг “Иван Грозний” асари асосида гапираман.

XVI асрнинг бошларида Қозон ҳокимиятпарастлари аҳмоқона ички урушларни авж олдирдилар, Москва ҳукумати (у пайтларда “Россия” деган ҳукумат йўқ эди, рус давлати “Москва ҳукумати” дейиларди)нинг жосуслари Қозондаги бошбошдоқликлар манзарасини ўз подшоҳларига бутун тафсилотлари билан айтиб бердилар. Москва бундан фойдаланиб қолиш учун ҳаракатга тушди.

Биринчидан, Москва Қозонга юриш қилиш учун ўз қўшинларини имкон қадар тиш-тирноғи билан қуроллантирди. Сўнгра рус ҳарбийлари Қозон кўрғони яқинларида пайдо бўлиб, атроф-жавонибни талон-торож қилдилар, шаҳарга ҳужумни кучайтирдилар; аммо Москва ҳарбийлари Қозон этагида узоқ туrolмасдилар, чегарадан узоқ бу ерларда туб аҳоли уларга душман кайфиятда эди, руслар етарли қудратга эга эмасди.

Иккинчидан, Москва ҳукумати Қозонда уришиб ётган гуруҳлар ичидан бирига ёнбосиб, Москвани қўллайдиган бир одамни Қозонга хон қилиш пайида бўлди. Баъзан бунга эришарди ҳам. Аммо Москва қўйган одам одатда тахтда кўп туrolмасди. Татарлар уни ҳайдаб юборарди. Шундай бўлса ҳам, Москва татарлар ўртасида ғулуғулани кучайтира олганидан мамнун эди. Москва шу йўлда тинимсиз ҳаракат қилиб душманни заифлаштириб борди.

Қозон обдан заифлашганига имони комил бўлган Иван Грозний 1546

йилда Москва хон қилиб қўйган Шайхали Шигалей (Шайхали)ни тахтдан ҳайдаганларини баҳона қилиб, Қозонга ҳужумларини кучайтирди. Лекин рус қўшини камқувват бўлгани, тез-тез орқага қайтавергани боис, Иван Грозний 1550 йилда, сотқин Шайхалининг маслаҳати билан Зўйа (Свияга) дарёсининг бошланиш ери, Қозондан кўриниб турадиган Юмалоқ тоғда бир ҳарбий қалъа қурди. Ана шундан сўнг Қозонни босиб олиш системали тусга кирди. 1551 йилнинг май ойида Москва авангарди Қозон остонасида эди. У бирдан ҳужум қилиб Қозоннинг кўрғон девори остидаги қишлоғини тор-мор қилди. Шундан кейин Зўйага жанговар Москва қўшини етиб келди ва Думалоқ тоғдаги истеҳкомни замоннинг энг мустаҳкам қалъасига айлантди. Зўйа шаҳри (Свияжск) жуда тез битганини кўрган шу ерлик чувашлар ва черемислар Москвага бўйсунушга ва хизматини қилишга хоҳиш билдирдилар. Татарлар Москва лашкарбошилари билан музокара бошлашга мажбур бўлдилар, русларнинг одами бўлмиш Шайхалини қайта Қозонга қўйишларини сўрадилар ва гаров учун икки ёшли Ўтамиш-Гирейни беришларини айтдилар. Москва Шайхалини қайтаришга рози бўлди, аммо Қозон хонлигини иккига бўлишни шарт қилиб қўйди. Шайхали тоғнинг Арча, Ислеутаргача (русчаси иккови бирликда Орск дейилади) бўлган ўтлоқли томонига хонлик қиладиган бўлди, барча тоғлик томони Свияжск шаҳри билан русларга бериладиган бўлди (“биз Худонинг инояти билан ва қилич билан бу томонни эгалладик”, дейишди). Барча татар боёнлари бунга эътироз билдирсалар ҳам, Москва ўз талабидан қайтмади. Татарлар Ўтамиш-Гирей билан Суюмбекани Москвага элтиб беришга ва рус асирларини қайтаришга мажбур бўлдилар. Олтмиш минг рус асири Свияжск орқали уй-уйларига – Москвага, Вяткага, Пермга, Вологдага қайтдилар.

Рус тарихчиси С.Ф.Платоновнинг “Иван Грозний” номли китобида қайд этилган Суюмбека тақдири шундан иборат.

Мен ўртага чўккан оғир жимликдан халос бўлиш учун:

– Домла, ўз умрингиздан ҳам бир нарсалар айтиб берасизми? – дедим.

У ўрнидан туриб, китоб жавонидан ўз альбомини олиб келиб дастхат ёзди, Флора опа икковлари имзолашди.

– Китобни асосан Флора опангиз (Қиём Миннибоев билан бирга) тузган ва сўзбоши ёзган. Умрим баёни – шу ерда, ўқиб кўрарсиз, – деди ва: – Мен фақат Ўзбекистонга борган йилларим ҳақида айтиб берай, – дея қўшиб қўйди.

– Мен 1949–1952 йилларда Самарқандда яшаганман. Ўзи 30-йилларда битирганим “Шахтачи татар аёл”, “Шахтачи татарларнинг бараклари”, “Ишимбойнинг нефть конларида” каби картиналаримни, 1937–1941 йилларда халқ хўжалиги кўرғазмасидаги ҳайкалларим ва тасвирий санъатларимни кўриб, мени Қозоғистонга таклиф қилишган, у ерда Абай Қўнанбоев, Мухтор Аvezов, академик У.И.Сагпаев, артистлар: Сара Жандарбекова, Хадича Букеева ва турли қахрамонларнинг портретларини яратгандим. Самарқандга бориш хаёли эса ичимда институтда ўқиган йилларимдан бери яшар эди. Дунё халқлари меъморчилиги, тасвирий санъатини ўтганимизда, хусусан, домламиз Шарқ санъати тарихидан Самарқанд обидалари – Гўр Амир, Оксарой, Кўксарой, Бибихоним мадрасаси, Камолиддин Бехзод, Музахҳиб миниатюралари ҳақида завқ билан сўйлаганда, албатта бир кун Самарқандга бораман, деб ўйлардим. Қозоғистонда ўша ўйларим яна жонланди. Шу тарика ўзимни Самарқандда кўрдим.

“Қош қорайган пайт”, “Бибихоним мадрасаси”, “Пода қайтгач”, “Расм

Миразиз Аъзам Олимжон Иброҳимовнинг Ўзбекистондаги авлодлари даврасида. 1987 йил.

(Балиқ билан кийик)”, “Меҳнат Қаҳрамони Аббос Алиев (узумчи боғбон)”, “Тут дарахтлари”, “Узум йиғими”, “Бону” (1949–1952) расмларини ишладим, кейинчалик “Чингиз Аҳмаров” портрети (1973)ни чиздим, 1956 йилда “Ибн Сино” ҳайкали лойиҳаси билан танловда қатнашдим. Мени шу йили Тошкент санъат институтида ўқитувчиликка таклиф қилгандилар. Мен у ерда юқори курс талабалари учун ҳайкалтарошлик устахонаси ташкил қилдим ва ҳайкалтарошлиқдан дарс бердим. Тошкентлик ҳайкалтарош ва рассомлар Я.Шапиро, С.Абдуллаев, Н.Пак, А.Назаров ва бошқалар менга устоз ёки мураббий деб мурожаат қиладилар.

Кейин суҳбатимиз ўзбек муסיқасига уланди. Шундан Боқи оға халқ кўшиқлари, лапарлари, аллалари, айтишувлари, бахшилар ижросидаги халқ дostonларини яхши кўришини, фақат мумтоз муסיқамизни унчалик яхши англамаслигини айтди. “Мен ўзи ўзбекларни жуда яхши кўраман, Уюшмангиз раҳбарларига менинг саломимни айтинг”, деди.

Биз жуда эски оға-инилардек хайрлашдик.

Сафарнинг сўнгги куни Ёзувчилар уюшмасида Мусагит Ҳабибуллин мендан таассуротларим ҳақида сўради. Мен юбилей оқшоми, Тўқай адабий-меъморий комплексига саёҳат, Боқи Ўрмончи билан суҳбатлар менда унутилмас таассурот қолдирганини айтдим.

– Шоир бўлганингиз учун биз сизга Абдулла Тўқайнинг беш жилдли асарларини совға қиляпмиз, – дея у менга бу мўътабар китобларни узатди. “Бу мен учун олтин-жавоҳирларга ҳам алишиб бўлмайдиган бебаҳо совға”, – деб, жилдлар ўралган қутичани бағримга босдим.

– Биздан сизнинг оилангизга яна бир арзимас совғамиз мана шу – татар қизларининг санъати бўлган чакчак, – деди Мусагит оға.

– Бизнинг ўзбек оилаларида ҳам хайит ва байрамларда чакчак пиширилади, таъми сизникидан қолишмайди; татарча чакчак сап-сарик олтин тожга ўхшар экан, – дедим мен.

Соғинтирган онажоним Тошкентга шундай таассуротлар билан қайтиб келдим.

1987 йил

Ян ПАРАНДОВСКИЙ

(1895–1978)

СЎЗ КИМЁСИ

*Рус тилидан
Мирзаали АКБАРОВ
таржимаси*

Ян Парандовский замонавий поляк адабиётининг таниқли намояндаларидан бири. “Ўт туташган осмон” (1935–36), “Петрарка” (1954–55) романлари, ҳикоя ва эсселари эълон қилинган. Бироқ у бадиий асарлари билан эмас, кўпроқ илмий-оммабоп асарлари ҳамда биографик романлари туфайли шуҳрат қозонган. Адибнинг энг машҳур асари “Сўз кимёси” (1951) бўлиб, унда адабиётнинг бетакрор дунёси қизиқарли тарзда очиб берилган. Асар ўнлаб тилларга таржима қилинган.

“Сўз кимёси” – 13 бобдан иборат салмоқли асар. Унинг дастлабки икки боби устоз Озод Шарафиддинов томонидан ўзбек тилига ўгирилиб, зукко журналхонлар эътиборига ҳавола этилган. Мазкур қимматли асарнинг қуйида эълон қилинаётган 3-боби ҳам ўқувчиларимизни лоқайд қолдирмайди, деган умиддамиз.

Шопенхауэрга тегишли қоғозлар орасида тик чизиқлар билан иккига бўлинган варақ сақланиб қолган бўлиб, уларнинг бирига: “Франкфурт”, бошқасига эса: “Манҳайм” деб ёзиб кўйилган экан. Мазкур рукнларнинг ҳар бирида Шопенхауэр иккала шаҳарнинг ўзига хос хислатлари ва камчиликларини эринмай бирма-бир санаб чиққан. Тасодиф измига ишониб, қутилмаган кўнгилсизликларга дуч келишни истамаган файласуфга хос эҳтиёткорлик билан қулайликлар, кўнгил очиш ва ишлаш учун нималар зарурлигини олдиндан пухта ўйлаб, чамалаб, мулоҳаза қилиб кўрган ва шундан кейингина Франкфурт-Майнга кўчиб бориб жойлашган ва у ерда умрининг охирига қадар истиқомат қилган. Уй-жойни шунчалик узоқни кўра билишлик билан танлай олишда у барча ақлий меҳнат кишиларига, агар уларнинг ҳар бири эркин танлов имкониятига эга бўлиш даражасида таъмин этилган бўлса, ибрат бўлиб хизмат қилиши мумкин эди.

Ёзувчилар, айниқса, шоирлар одатда кўчманчиларга хос ҳаёт кечирадилар. Афсона, ривоятларда Ҳомер кўз олдимизда кўлида узун асо билан элма-эл, юртма-юрт кезиб юрадиган сайёр рапсод (қадимги грекларда рапсодия – эпик асарлардан парчалар айтиб юрувчи бахши – *Тарж.*) қиёфасида, Архилох – олтин изловчи ва жангчи, Алкей эса қувғин қилинган, озодлик учун толмас курашчи сифатида намоён бўлади, улар энг қадимги даврдан бошлаб элу юрт кезиб, кўчиб юришни бошлаб берган ва уларнинг сони тобора ошиб борган. Дантенинг сафар ва саёҳатлари, Мольер ва Шекспирнинг кўчманчилиги, Шеллининг адоқсиз дарбадарликлари, Байроннинг қизғин ва жўшқин саёҳатлари, Мицкевичнинг бир жойдан иккинчи жойга мудом кўчиб юришлари, Рембонинг Африкадаги саргузаштлари – буларнинг барчаси ўзига хос ҳодисалар ҳисобланади. Давлат молия бошқармасида узоқ йиллар хизмат қилган биргина Альбер Саменга то мункиллаб қолгунга қадар бир манзилдан бошқа бир манзилга кўчиб юрган, шундан кейин Верленга ўхшаб юзлаб шоирлар тинч, сокин бошпана топа олмаган. Шоирнинг илҳоми бой-бадавлат патрон (ҳомий, ҳимоячи)нинг инжиқлик, қайсарликларига боғлиқ бўлган замонларда шоир, албатта, эртага бошпанаси бўладими-йўқми, буни аниқ билолмас эди. Ҳаттоки моддий қарамликни ҳисобга олмаган тақдирдаям, шоирлар умрининг қандайдир бир қисми кечган дунёнинг турли бурчакларида ёдгорлик лавҳаларини осиб ташлаш учун ҳам барибир инжиқлик, терслик, ногаҳоний шиддат, ҳаяжон, саргузашт ва янгиликларга ташналик етарли эди.

Ёзувчининг олдида ҳамиша: қишлоқми ёки шаҳар, деган савол кўндаланг турган ва у доимо очиклигича қолиб келган. Ушбу масаланинг пайдо бўлиши Лондон, Нью-Йорк, Париж каби замонавий улкан шаҳарларнинг таракқиёти билан боғлиқ эмас, балки кўча қатновининг доимий ўсиб бориши, моторлар шовқини, бензин ҳиди ва фабрикаларнинг мўриларидан чиқаётган дуд, қурумлар сабабли янаям долзарб тус олган бўлса эҳтимол. Нозик, сезгир асаблар учун шаҳар ҳамиша ноқулай жой бўлиб келган. Сершовқин ва дим Афинанинг, аҳолиси кўп, нотинч ва безовта Искандариянинг, салкам бир миллион киши яшайдиган Римнинг бизга жозибали бўлиб туюладиган, аслида эса аҳолиси зич жойларга хос барча камчиликлар мавжуд, чунончи, ўз даврида бадбўй, қўланса, ифлос, ириб-чириб сасиган ўрта аср шаҳарларидан ҳеч қандай афзаллик томонлари йўқ. Улар бу дунёнинг фонийлигидан четлашган қалбларга жаннатнинг деворлар билан ўраб олинмаганини ва у ерда кўчалар ўрнига гуллаб ётган боғлараро сўқмоқлар ўтганини эслатиб турган. Ижодий тафаккур ҳамиша табиатга қараб интиланган. Афлотун ўз мактабини Академ дарахтзоридан тузган. Эпикур Афинанинг бошқа бир чеккадаги хилват гўшасида боғ-роғига эга бўлган. Шахсий ижод тури бўйича кутубхоналар ва архивлар яқинида яшашга мажбур бўлган ёзувчилар шаҳар марказидан узоқроқда туришга интилишган, ҳаёлот дунёси бой бўлган адиблар эса осойишта ва чекка жойлардан кўним топишган.

Дунёнинг ўзлари танлаган қайси бир бурчаги бўлмасин, уни ўз номлари билан тарих саҳифаларига абадий муҳрлаган ижодкорлар қанчадан-қанча! Бугунги кунда шакл-шамойили ҳам ноаниқ бўлган Колона ҳақидаги эсдаликлар қатида Софокл кўланкаси яшаб келади,

Тиволидаги Римга қарашли Тибур харобалари орасидан Ҳораций изларини қидириб топиш мумкин, Воклюз эманлари остида Петрарканинг Лаура ҳақидаги тушлари қолиб кетган, Сельвапьяна эса мункиллаган шоирнинг янги ижод манбаига макон бўлганидан фахрланади. Поляк адабиёти бўсағаларида Ян Кохановскийнинг қора ўрмон (япрокли дарахтлар ўрмони) арғувонлари муаттар бўй таратиб турибди. Бошқаларга қараганда поляк адабиёти кишлокқа анча яқин бўлган. У бир неча асрлар давомида – Пётр Скарга сингари хизмат юзасидан шаҳарга боғланиб қолган руҳонийлар ва сарой аъёнларини ҳисобга олмаганда – шаҳарларнинг тошкўчаларига деярли қадам босмаган. Шаҳарликлар либоси кунтуш (қадимги полякча ва украинча тўн) ва жупан (поляк ва украинларнинг уст кийими, чопон – *Тарж.*)лар орасида гоҳ-гоҳ кўзга чалиниб қоларди. Бу манзара XIX асрга келибгина ўзгара бошлайди, бироқ шунда ҳам поляк ёзувчиларининг ота-боболардан мерос – табиатга бўлган теран меҳр-муҳаббатига заррача путур етмайди. Каспровичнинг “Харенда” уйчаси, Жеромскийнинг Наленчоводаги кулбаси ёки Константиндаги вилланинг улуғланиш боиси ҳам шундан. Кишлоқни Раҳмон яратган, шаҳарни эса Шайтон, деган экан Жеромский. Халқ тухфаси сифатида шаҳар ташқарисидаги ер майдони (томорқа) ёки Варшавадаги ғиштин иморатни танлаш имконига эга бўлган Сенкевич Обленгорекни афзал кўрган. Толстой Ясная Полянани тарихга абадий муҳрлаган.

Ёзувчи одам ёшлигида асосан шаҳарда туришни маъқул кўради, чунки шаҳар унинг маънавий юксалиши учун қулайлик туғдиради, ижодини тўхтовсиз рағбатлантириб боради. Ижодига берилган баҳо кўплаб ёзувчиларга бутун умри мобайнида илҳом беради. Иззат-икром, хурмат-эҳтиромлар, имтиёзу мукофотларнинг кишлок жойларга етиб бориши қийин. Аммо шунинг эвазига одатда ёзувчи шон-шуҳрат ёки норасмий бўлса-да, ҳақиқий эътирофга эришгач, шаҳар билан хайрлашади. Мабодо шаҳарда қолган тақдирда ҳам, уни энди чорбоғлар қурила бошлаган шаҳар атрофларидан ёки одам кам қатнайдиغان, пастқам, хилват жойлардан, боғ, хиёбонли мавзелардан излаш керак ва ёзувчини кўлида сув пуркагич билан гулзорлар атрофида айланиб юрган пайтида учратаман, деб гаров ўйнаган одамнинг баҳсда ютиб чиқиши турган гап. Кейинчалик машҳур бўлиб кетган талантлар илк саҳнага чиқадиган ёки ўз даври билан чиқишолмай қолган даҳолар шуҳрати сўнадиган болохона, бир томондан ва иккинчи томондан олганда эса – кўм-кўк дов-дарахтларга кўмилган шахсий уйча – ёзувчининг ҳаёти кўпинча мана шу икки кутб орасида кечади.

Албатта, шаҳарга мутаассиб ишқибозлар ҳам учраб туради. Ундайларнинг бири сифатида, шубҳасиз, Сукротни айтиб ўтиш мумкин, у, агар зарурат бўлмаса, ҳеч қачон Афинани тарк этмаган. Унинг Кефис соҳилида Федро билан қилган суҳбати шунчалик фавқулудда воқеа бўлганки, Афлотун унга ўз асаридаги диалогнинг энг гўзал саҳифаларини бағишлашни ўзининг бурчи деб билган. Агар афсонага ишонадиган бўлсак, Кант ҳам юқоридаги тоифага мансуб бўлиши мумкин, чунки у Кёнигсбергга ярим аср яшаб, бу шаҳар денгиз бўйида жойлашганини бирон марта ҳам ўз кўзи билан кўриб, ишонч ҳосил қилмаган экан. Искандариялик баъзи бир шоирларни

шаҳардан ташқарида тасаввур қилиш қийин, Вийон ёки Верленга руҳан яқин бўлганлар ҳам шулар жумласидандир. Леон-Поль Фарг оёқлари остида Париж тошқўчаларини ҳис қилмасдан яшай олмагани боис, “Pieton de Paris” – “парижлик пиёда” деган лақабни орттирган экан. Яшил ранг менга ярашмайди, дея ҳазиллашаркан у. Таверна (майхона), тамаддихона, қаҳвахоналар шаҳарга мансуб кўплаб авлодлар учун бошпана вазифасини ўтаган. Эски торқўчалар ва тарихий биноларга кўнгил қўйган ёзувчилар ўрмон ва далаларнинг кенг ҳавосидан нафас олишга қийналишади. Улар дов-дарахтлар ва гулларнинг гўзаллигини ҳис этишмайди, гўзалликни фақат колонна (устун)лар ва карнизларда кўришади, холос.

– Менга ҳикоя қилишларича, – дея таъкидлайди Конрад ўз хотираларида, – баъзи бир ёзувчилар вагонда ва ҳаттоки ичкийим илинадиган арғамчи, чилвир устида оёқларини чалиштириб ўтирган ҳолда ҳам ёзавераркан. Ўзимга келсак, шуни очиқ айтишим керакки, менинг ялло қилиб юришим ҳеч бўлмаганда стулга ўхшаш бир нима муҳайё бўлгандагина ёзишга имкон беради.

Ушбу ҳазиломуз икромни ҳам кема каютасида бошланган ёзувчи ижодий йўлининг ибтидосига, ҳам таркидунёчиликдан узоқ бўлган энг сўнгги йилларнинг талабларига бирдек тааллуқли деб ҳисоблаш мумкин. Тўғри, дуч келган жойда: ошхона столи атрофида, диван устида, осма тўр беланчакда ҳам бемалол ишлай оладиган ёзувчилар учраб туради. Уларнинг баъзилари атрофдаги ҳар қандай муҳитдан “ажрала олиш” қобилятига эга бўлиб, шовкин-сурон, югур-югур, қий-чув ичида – казармалар, идоралар, вокзал, таҳририятларда ҳам ёзишнинг уддасидан чиқа олишади. Готье “Капитан Фракасс”нинг бир неча бобини босмаҳонада, тарақа-туруқ ишлаётган машиналарни тўсиб турган юпқагина девор ортида ўтириб қоғозга туширган экан. Қаҳвахона кўплаб шоирларнинг қофияларига ҳеч қандай халақит бермаган. Бернанос қаҳвахонадаги кўповозли ғовур-ғувурни ўзининг фикрлар тўлкини билан боса олган. Бир одамдан эшитгандим, Закопанедаги қандолатчи ҳузурига кирган киши Сенкевичнинг у ердаги мўъжазгина столча атрофида ўтирган кўйи Кмицид саргузаштларини қоғозга тушириб ўтирганига гувоҳ бўлар экан.

Бирок буларнинг барчаси камдан-кам учрайдиган ёки фавқулудда ҳодисалардир. Ёзувчи ўз табиатида кўра асли хосхонада ўтириб ишлайдиган одам. Унинг, майли, чордоқда бўлсин, каптархонадай бўлса ҳам, тўрт девордан иборат, деразали ўз уйи бўлиши лозим, унга яна стол ва стул ҳам керак. Лекин шунда ҳам ёзувчи ҳақиқий зоҳид бўлмаса агар, буларга қаноат қилиши қийин. Фикримча, Диоген ҳам ўз бочкасини папирусга сўз ёзиш учун эмас, балки фалсафий фикрмулоҳазалар учун тавсия қилган экан.

Ёзувчининг иш жойи ҳақидаги масала, агар бу муаммо билан аёл киши – машҳур инглиз адибаси Виржиния Вулф астойдил шуғулланмаганида эди, уни таърифлашдан ташқарига чиқмаган бўлардик. Вулфнинг маърузалардан тузилган “A room of one’s own” – “Шахсий хона” деб номланган мўъжазгина китобчаси бир қарашда унчалик муҳим бўлмаган ушбу масаланинг ўта жиддий муҳокамасига бағишланган. Асрлар мобайнида адабиёт оламига кириб келган камсонли аёллар тўғрисида тўхталар экан, муаллиф бу йўлда уларга тўсқинлик қилган урф-одатлар ва бидъатларни кўрсатиб ўтади. Аёл

киши ёзувчилик фаолияти билан шуғулланиш мақсадида ўз шахсий хонасига эга бўлиш учун мустақилликнинг шундай бир даражасига камдан-кам ҳолларда ва, одатдагидек, яхши номини йўқотиш эвазига эриша олар эди. Бошқача қилиб айтганда, ана шу меҳнат атрофдагилар томонидан тан олиниб, эътироф этилиши ёки ҳеч бўлмаганда унга кўниб, муроса қилишлари учун: “Шекспир заковатига эга бўлган аёл XVI асрда таъқиб остига олиниб, қувғин қилинган, ўзини-ўзи ўлдирган ёки одамлар кўзидан йироқда, чекка, хилват кишлоқдами, қаердадир жодугар хотиндай ўз ҳаётига чек қўйган бўлар эди”.

XIX асрдагина аёл адабий ҳаётга чинакамига кириб келди ва ҳозирги кунда табиий ва зарур бўлган қулайликларни талаб қилишга журъат этди. Илгарилари эса, ёзиш-чизишга ботинган тақдирда ҳам, худди Жейн Остинга ўхшаб, ота-онасининг уйидаги меҳмонхонада ўтирган кўйи уйга бирорта бегона одам кириб келгудек бўлса, уялиб, ийманиб кўлёмани дарров бекитиб, яширишга мажбур эди. Ҳа, унинг зорланганича ҳам бор: “Эркаклар ёзиш имтиёзига бундан бир неча минг йиллар муқаддам эришган ва фақат ибтидоий жамоа тузумидагина шоирнинг ўз фикру хаёлларини бир ерга жамлаб олиш имкониятига эга бўлмоқ учун унга хилват, кўздан йироқ бошпана зарур эканини исботлаб беришига тўғри келган бўлур эди”.

Тор ва қоронғи каталак кулбачаларда, чордоқларда кўплаб асарлар ёзилган ва уларнинг орасида йирик, салмоқлилари ҳам учраб туради. Ундай жойларда қанчадан-қанча ажойиб ақл соҳибларининг ижоди гуллаб-яшнаган ёки инқирозга юз тутган. Айрим ёзувчилар эса ўз ташвишлари билан андармон бўлган одамлар ичида, шовкин-суронга тўла, тикилинч, тирбанд умумий хоналарда ёзиш учун қулай фурсат пойлаб, ижод қилишга мажбур бўлишган. Ана шундай ноқулай шарт-шароитлар асарларга ҳам албатта ўз таъсирини кўрсатган, баъзан ҳатто композиция, услубга қараб туриб, муаллиф ўз асарини қаерда ёзган – кенг, ёруғ хонадами ёки тор, дим, ҳавоси бўғиқ жойдами, буни бемалол ҳис қилиш мумкин.

Гарчи бу ўринда хилма-хилликка дуч келинса-да, барибир ёзувчиларни икки асосий тоифага ажратиш мумкин. Биринчи тоифадаги ёзувчилар учун ёзиш – завқ-шавқ, ҳавас, одат, ҳаётини зарурият бўлиб, бу иш билан улар тизимли тарзда, кун ва туннинг маълум бир соатларида машғул бўладилар. Бундай ёзувчилар – Апеллес тамойилининг мухлислари “*nulla dies sine linea*” (“Бирон сатр ёзилмайдиган кун йўқ”) қоидасига амал қиладилар (ушбу ҳикматли сўз Золянинг иш кабинетига камин тепасига ўйиб ёзиб қўйилган экан). Антони Троллоп ҳар кун учун ўзига ўзи маълум миқдорда сўз ёзишни белгилаб олган ва бу ишни ўттиз йил фаолият кўрсатган почта ходимига хос бўлган соф виждон билан бажарар экан. Метерлинк ҳар куни айнан бир вақтнинг ўзида ёзув столига ўтирар ва ҳаттоки бирон жумла ёзолмаган тақдирда ҳам, тушгача ўрнидан турмас экан. Бундай тоифадаги ёзувчилар қулай иш жойи ҳақида қайғуришларига тўғри келади.

Иккинчи тоифадаги ёзувчиларнинг ижодий ўй-хаёллари пўртанадек отилиб, уларни қизгин ва жўшқин истак ижод қилишга мажбур этади. Бундай ёзувчилар ишлаш учун жой танлаб ўтиришмайди, балки дуч келган жойда, ҳаттоки боғдаги ўриндикнинг суянчиғи устида ҳам ёзиб кетаверадилар. Афсуски, бундай ажойиб, сахий қалбли инсонлар ниҳоятда кам учрайди!

Ёзувчининг хосхонаси унинг диди ва қизиқишлари ҳисобга олинган ҳолда қулай бўлиши лозим. Бу ўринда моддий масала унча муҳим роль ўйнамайди. Муҳтожликка чидаш мумкин, қолаверса, эҳтиёткорлик, тежамкорлик, иштиёқ ва қайсарлик туфайли кабинетни саройга айлантириб юборса бўлади. Агар Толстойга ўхшаб бой бўлсангиз, хонангизни бошқача қилиб, оддийгина жиҳозлашингиз ҳам мумкин. Ҳа, айтгандай, ёзувчилар майда-чуйда безакларни унчалик ҳам ёқтиришавермайди. Уйини нақ музейга айлантириб юборган Гёте ишлаган пайтда диққати бўлинмаслиги учун ўзига кулбага ўхшаш оддийгина хона ажратволган экан. Башарти ёзувчида иштиёқ, ишқибозлик бўлса, бошқа масала.

– Хонамнинг деворларини ўзим гул солиб безатганман, – дейди Норвид Нью-Йоркдаги ўз тураржойи ҳақида ҳикоя қиларкан. – Гризайль услубидаги барельеф (текис юзага бўрттириб ишланган ясси ҳайкалсимон нақш – *Тарж.*)ларда қадимги ва янги дунё тарихига оид турли хил саҳналар тасвирланган. Бунга яна антик даврда яшаб ўтган буюк кишиларнинг медальонларини ҳам кўшиб, уларни худди дўстларим ва танишларимга ўхшатиб қўйганман, масалан, Август Цешковский Сукрот, яна бир ошнам – Платон, учинчиси – Искандар Зулқарнайн, аёл танишим эса Сафо қиёфасида акс эттирилган.

Агар зарурат ва ундан келиб чиқадиган чекловлар бўлмаса, ёзувчи ўз ишхонасидаги жиҳозлар, хонанинг ёритилиши, деворларнинг ранги ва ҳоказолар орқали ўз таъб-дидини намоён этади, шунингдек, деразалардан кўриниб турадиган манзараларни ҳам эътибордан четда қолдирмайди. Монтеннинг “Essais” – “Тажрибалар”и қоғозга тушган минора унинг ўзи билан ўзи суҳбат қуриши учун нақадар мос бўлганини билсангиз эди! Гернсидаги уммон узра нур таратган ўша ойнавон чироқ – “Radeau de la Meduse” – “Медуза соли”дан кўра яхшироқ иш кабинетини Виктор Гюго тасаввур қилолганмиди? Пюпитр ортидаги алвон мато узра хиёл энгашган кўйи уммоннинг чексиз кенгликларини кузатган “Денгиз заҳматкашлари”нинг муаллифи уммон бўйлаб сузиб бораётган кўплаб кемалар учун баайни сигналчи сифатида хизмат қилган бўлса ҳам ажабмас. У ерда у “Асрлар афсонаси”, “Кулаётган одам”, “Ўрмон ва кўча кўшиқлари” каби асарлари билан бирга денгизчилар ҳақидаги эпопеяни ҳам ёзган, унинг ҳар бир жумласи тузга тўйинган денгиз шамолининг нафаси билан йўғрилган эди.

Оромкурсиларнинг маълум бир шакли Вольтер номи билан юритиларди. Улар шунчалик кенг, қулай ва шинам эдики, тез орада кампирларнинг севимли жиҳозига айланди, чунки ўтириб тўқиш, тасбиҳ ўгириш ва мизғиб олишга ҳам ўнғай эди. Вольтер ҳатто ўринда ётиб ҳам столда ўтириб ёзадиган бошқа ўнлаб ёзувчиларга қараганда кўпроқ ғайрат билан ишлай олар, шунинг учун бунақанги оромкурсилардан жон деб фойдаланарди.

Бироқ ёзувчилар бу борада Вольтердан камроқ ўрناق олишар, улар одамни эринчоклик тутадиган бундай ўта қулай ва шинам оромкурсилардан воз кечишни афзал кўришарди. Фавкулудда меҳнат қобилиятига эга бўлган Каспрович менга бир вақтлар ўзининг бесўнақай Закопане курсиларини фахр билан кўрсатиб, уларни кўкларга кўтариб мактаган эди. Аслида ҳам муваффақиятли ижод учун энг кам миқдордаги қулайлик кифоя қилади, чоғи. Вилье де

Лиль-Аданнинг жиҳозлари кимошди савдосида сотилиб кетгач, бечора пол устида ёзишга мажбур бўлган экан. Бу шоирнинг ўзига хос қаҳрамонлигидан далолат берса-да, аммо унга тақлид қилишнинг ҳожати бўлмаса керак.

Баъзида кабинетдаги вазият бутунлай тасодифий бўлиши, одатда унинг тузилиши ҳақида ёзувчининг таржимаи ҳолидан айрим парчалар орқалигина билиб олиш мумкин. Ҳар бири бунга ўз меҳнати, ўзи яшаб, ижод қилган ёки қилаётган оламдан ниманидир қўшади. Буклама елпиғич ва нафис тўқилган тўр қандайдир аёл шарпасининг излари бўлса, пальма тропик пейзаж ўрнини босади, дехқонча устбошдаги ҳайкалча эса хона соҳибининг фикру зикри олис қишлоққа қаратилганидан дарак беради. Айниқса, тарихий мавзу устида ишлаётган ёзувчининг столи устида ҳар хил буюм, нарсалар уйилиб ётади. Ёзувчи уларнинг ўз кўз олдида бўлишини, уларга қўл теккизиб кўришни истайди, чунки улар ўзи тасвирлаётган даврнинг излари бўлиб, шакл-шамойиллари, чизик ва нақшлари уни ўша давр билан яқиндан алоқага, мулоқотга чорлайди, улардан нафис, билинар-билинемас ва айни чоқда енгиб бўлмайдиган жозиба уфуриб туради. Франс ўзининг “Жанна д’ Арк” номли асарини ёзган пайтда ўрта аср буюмларига кўмилиб олган, ишни тугатгандан сўнг, улар кўнглига шунақанги урган эканки, ўзини бу эски-туски лаш-лушлардан халос қилишни дўстларидан ўтиниб сўраган экан. Бироқ ўзига мафтун қилувчи аёл назокати намоён бўлиб турган торс (ҳайкалнинг бошсиз, оёқ-кўлсиз танаси – *Тарж.*) – қадимий мрамор бўлагидан ҳеч қачон ажралишни истамасди – чунки қадимги дунё олдида қандай бўлса, аёл зотига ҳам худди шундай таъзим қилгувчи инсон учун бу мрамор парчаси гўзал санам даражасига кўтарилган эди.

Гонкур япон санъатининг шайдоси эди, у нафақат кабинетига кириб борган, балки бутун уйда ҳам ҳукмронлик қиларди.

Ёзувчининг хосхонасидаги буюм, ашёларга қараб, унинг айни пайтда нималар билан банд эканини бемалол пайқаб олиш мумкин. Метерлинк “Асаларилар ҳаёти”ни ёзаётганида асалариларни жалб этиш учун ёзув столи устига асал солинган ликопча қўйиб олган экан. Ёзувчининг ижодхонаси, таъбир жоиз бўлса, унинг интеллектуал кизиқишлари намоёйиш этиладиган кўрғазмага ўхшаб кетади. Гюисмансдан бирон саҳифа ҳам ўқимай туриб, кабинетига кирган одам унинг услуби ва дунёқарашидан воқиф бўлиши мумкин эди. Сирти алвон мато билан сирилган, ҳолландиялик усталар яратган гравюралар, суратлар, ҳашамдор муковали қадимий нодир китоблар, фил суягидан ясалган ашёлар, бронза буюмлар, ўрта асрларга оид кашта гуллар билан безатилган пиллани бир тасаввур қилинг – муаллифнинг кўп йиллик ўй-хаёллари маҳсули, “Тескари” деб номланган романидаги асилзода Дез Эссент образи ана шундай пайдо бўлган экан. Юнг ўзининг ғамгин “Тунлар”ини одамнинг бош суягига суқилган шам ёруғида ёзган дейишади.

Стол ёки бюро (баланд ёзув столи – *Тарж.*) баъзан хийла махфийроқ сирларни ҳам ошкор қилиб кўяркан: бир қарашдаёқ у ерда ҳосилдорлик ҳукм сураяптими ёки курғоқчиликми – буни билиб олиш мумкин. Ўртаси очиб қўйилган китоб ёки саҳифалар орасидаги пичоқча, сиёҳи қуриб, қорайиб кетган сиёҳдон, қоғозга санчилган перо, синган қалам – буларнинг барчаси ёзувчи фаоли-

ятининг самарасизлигидан яққол далолатдир. Гоҳо мана шу сахро бўйлаб кўтарилиб турадиган ва ўзидан кейин ёйилиб, сочилиб ётган хилма-хил мавзулардаги китобчалар, журналлар, янги газеталар, эски ёндафтарчаларни қолдирадиган бўрон излари ҳам бизни алдамайди. Бу боши-кети йўқ тартибсизлик – унумли ишдан нишона эмас, балки беҳуда, самарасиз изланишлар, ташвиш, хавотир, қоникмаслик, норозилик аломатларидир. Ҳатто энг зўр расмиятчи, майдакаш ҳам бунақа пайтларда тартиб-қоидага риоя қилолмай қолиши турган гап.

Негаки, ёзувчиларнинг икки тури мавжуд: биринчиси тартиб сақлашга қодир, иккинчиси – қодир эмас. Ғалати тарафи шундаки, униси ҳам, буниси ҳам тартибни бирдай яхши кўради. Энг паришонхотир ёзувчи ҳам унга интилади ва орзу қилади. Бироқ ўз шахсий ёзув столини тартибга сололмаган одам, қанчалик уринмасин, бунга ҳеч қачон эриша олмайди. Гўёки бадбуруш, ёмон ниятли гном – ажина чалгандай, йиғиштирилганига атиги бир соат бўлар-бўлмас, стол усти қачон ва қандай қилиб яна даста-даста китоблар билан тўлиб қолаётганига ўзининг ҳам ақли етмайди. Бундаин ёзувчи эртамикечми ўзининг пала-партишлигини тан олади ва ноилож мана шундай тартибсизликка кўникиб, ҳаётда унга худди ўзига таниш ўрмон чакалқори каби мослашиб яшай бошлайди. Энди ундаги барча сўқмоқ ва сўқмоқчалар унинг ёлғиз ўзигагина маълум, бу чалкаш ва чигал манзарага дахл қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

Санъат, бу – тартибсизлик, – бир шоирнинг уй хизматкори шундай деган экан. Аммо китоблар уйиб ташланмаган стол кўпроқ шоирларда, оддий романнавислар, драматургларда учрайди, чунки улар файласуфлар ва тарихий роман муаллифларидан фарқли тарзда кўпроқ ўз шахсий тасаввурларига таяниб иш кўрадилар. Улар учун бир варақ оқ қоғоз кифоя, буларнинг қўлида эса бутун бир архив бўлиши керак.

Албатта, бу – умумий қоида эмас. Баъзан лирик шеърларининг охириги бандига ҳозиргина нуқта қўйган шоирнинг ёзув столи у ерда гўё тарихий довул бўлиб ўтгандай таассурот қолдирса, айни пайтда ёзувчига урушлар ва сиёсий иғво, найранглар майдони сифатида хизмат қилган стол худди сокин, беозор фалсафий фикр ва мулоҳазалар сахнаси каби кўнгилдагидек батартиб бўлади. Мен Жюль Роменнинг Тур яқинидаги ерида бўлган чоғимда унинг ёзув столини кўриб, роса ҳайрон қолгандим, чунки стол усти худди қўл тегмагандай шунақанги тоза эдики, “Les Hommes de bonne volonte” – “Яхши ниятли кишилар” даги шунча оломон қандай қилиб у ерга сиға олдийкан, бунга сира ақл бовар қилмасди. Демак, муаллиф уларнинг ҳаммасини миясига жойлай олган, шу холос. Худди Сенкевичга иш-лаш учун меҳмонхона номеридаги столчадан бошқа ҳеч нарса керак бўлмай, ўз қахрамонларининг бир талайини бутун Европа бўйлаб ўзи билан бирга олиб юргани каби.

Янаям ҳайратланарлиси шуки, баъзан ёзувчининг феъл-атвори билан ёзган китобларида ифодаланган индивидуаллик, яъни ўзига хос хусусиятлари ўртасида ҳеч қандай мувофиқлик сезилмайди. Қизгин ва жўшқин мизож майдакашлик билан ажойиб тарзда чиқишиб кетади. Бенуксон классик эса энг бетартиб романтикни ҳам ўз ишхонасидаги тартибсизлик билан хижолат қилиб кўяди. Виктор Гюго лиқиллаб турган камбаргина новча стол устида ўтириб ишларди,

аслида у ер мадам де Севиньига мактуб ёзиш учун муносиб эди. Дарҳақиқат, “Хўрланганлар” дунёсидаги ҳамда “Париж Биби Марям ибодатхонаси”даги гавжум, серодам ҳаёт қандай қилиб ушбу ўйинчокни эзиб, пачоқ қилиб юбормагани, қолаверса, улуғ адибнинг ўзи ҳам нега унинг дабдаласини чиқармагани мудом сирлигича қолаётир. Дювернуа локланган, ялтироқ стол устида ёзаркан. Бунга Колетт ҳайрон бўлиб: “Тушунмайман, қандай қилиб ховуз бетида ёзиш мумкин”, деган экан.

Ўрта асрлар ва Ренессанс даврига оид қабртош ёзувларида, ёдгорликларда, ранг-баранг безалган қўлёзмалар, қадимги ёғоч ўймакорлиги буюмларига солинган суратларда ёзувчиларни камтарона жиҳозланган оддийгина хоналарда ишлаб ўтирган ҳолда кўрамиз. Мана, Марцин Бельский икки деразали хонада ўтирибди, деразаларнинг бирига тувакда гуллар қўйилган, ўртада узун стол, эмандан ясалган бўлса керак, унинг олдида курси – улардаги чиройли, бежирим ўйма нақшлар беихтиёр Закопане жиҳозларини эслатади. “Аёллар сейми”нинг муаллифи курси устига ёстик қўйган, совуқ кирмаслиги учун дераза пардаларини ёпган. Деразалар ўртасидаги токчага бир талай китоблар териб қўйилган. Шундоққина ёнида муз солинган қадах. У очик дафтарга ёзмокда. Курсига гитара суяб қўйилган.

Гитаранинг бу ерда туриши тасодиф эмас, уни наққош ўзича ўйлаб топмаган. Ёзувчиларнинг ишхоналарида мусиқа асбобларининг учраб туриши камдан-кам юз берадиган ҳолат эмас. Шопенхауэр Россини совға қилган флейтани деярли ҳар куни чалиб турарди. Ромен Роллан ўз хонасидаги роялда тез-тез куй машқ қилиб туришга одатланган эди. Ивашкевичнинг ёзув столи ёнида ҳам рояль турар, унга мусиқа адабиёт каби қадрли эди. Мусиқа билан кечган дамлар мияда ёки қоғозда фикр билан сўз ўртасида юзага келадиган номувофиқликларга, пойма-пой жумлаларга барҳам бериб, кайфиятни созлайди, кишига кўтаринки руҳ бағишлаб, ижод завқини оширади, бу бизга Мицкевичнинг импровизацияларидан ҳам яхши маълум. “Уоллес ҳақидаги трагедия устида ишлаётган пайтимда, – деб ёзган эди Словацкий онасига йўллаган мактубида, – кўпинча ўрнимдан туриб, ёзаётган саҳифаларимга маҳзунлик инсин, дея худди ўша вальсни чаламан...”

Шу билан бирга, мусиқа кўпчилик ёзувчилар учун душман ҳисобланади: қўшни хонадан таралиши биланок, иш таққа тўхтайдди, иккита сўзни бир-бирига боғлашнинг ҳам иложи бўлмай, баъзида бутун кун зое кетади. Радио бино бўлгандан бери, ёввойилар унинг овозини пасайтиришни хаёлларига ҳам келтирмайди, оқибатда ёзувчилар асаби таранглашиб, дўзах азобини бошдан кечиришади: қимматли ижод дамлари бой берилади.

Адабиёт тарихида, шунингдек, ёзувчи қаламининг тасвирий санъат куроллари билан ҳамкорлиги ҳам тилга олинади. Сўз муаллифга бўйсунмай қоладиган самарасиз пайтларда кўпинча мўйқалам, кўмир ёрдамга келиб, уни ҳасрат доғидан фориг этишда кўмакчи вазифасини ўтайди. Ҳаммаёғига ёзиб, чизиб ташланган юзлаб қўлёзмалар бадий образлар ифодаси бўлмиш фикрнинг адашиб, тентиращлари ва саргардонликларидан ҳикоя қилади, улардаги турли хил расмлар, топографик режалар, силуэтлар қурилиш хавозалари янглиғ фанта-

зиянинг парвозидан далолат беради, гоҳо қандайдир гул ёки барг зум ўтмай, тугалланмаган жумлага истиора бўлиб қўшилиб, матнга сингиб кетади. Шоир халқи ҳаётининг маълум бир даврида қалам ёки мўйқаламдан қай бирини афзал кўришни билолмай, иккиланган пайтлар ҳам кўп бўлган. Масалан, Гёте ёки Ибсенни оладиган бўлсак, Ибсенни ўз хотини акварелчи рассомлик санъатидан воз кечишга кўндирган экан. Кейинчалик Ибсеннинг ўғли бу ҳақда шундай деган эди: “Онамнинг икки буюк хизмати бор, у норвеглари иккинчи разрядли рассомдан халос қилиб, уларга гениал драматургни берди”.

Шунга қарамасдан, Жеромский, Норвид сингари кўплаб ёзувчилар шон-шуҳрат учун эмас, балки рассомлик санъатини шеърятга тенг билиб, қўлларига мўйқалам олишган, Норвид бундан ташқари ҳайкалтарош ҳам бўлган. Ленартовичнинг ҳайкалтарошлик соҳасидаги асарларидан бири Калиш костёли (поляк католиклари ибодатхонаси – *Тарж.*) да сақланмоқда.

Ёзувчининг иш кабинетида аслида китоблар бўлиши лозимга ўхшайди. Бироқ бу мажбурий эмас. Не тонгки, китобдан ўзини эҳтиёт қиладиган ёзувчилар ҳам учраб туради. Булар – ё китобнинг душмани ёки уларни жуда яхши кўради. Мароқли, қизиқарли деб аталадиган романлар ёки театр учун пьесалар ёзадиган қанчадан-қанча ўртамиёна ёзувчилар бор. Уларнинг асарлари ҳар қандай интеллектуал маданиятдан маҳрум бўлиб, “яхши чиққан” ҳисобланади. Бундай асарлардаги воқеалар аслида қандайдир қахвахона, қовоқхона ёки қиморхоналарда бўлиб ўтади, лекин улар “бизнинг китобимиз ҳаётнинг ўзидан олинган” дея мақтанишгани-мақтанишган. Мазкур ёзувчилар китоб мутолаасини зерикарли иш деб ҳисоблашади, китоблар гўё уларнинг тасаввурини парвоз завқидан, фикр янгилигидан мосуво қилармиш.

Яна шуниси ҳам борки, китобларни ҳаддан ортиқ севадиган ёзувчи ҳам ўз иш кабинетида китоб бўлишидан қўрқади. Унда беихтиёр васвасага берилиб, қаламни бир четга олиб қўйиш ва китоб муқовасига яшириниб олган гиёҳванд моддаларга қўл чўзиш қийин бўлмай қолади. Ўткир ақл соҳиблари, буюк инсонлар билан тез-тез мулоқот қилгинг келади, лекин уларни яқин атрофда учратиш осонмас. Анатоли Франс азбаройи зерикканидан бунинг иложини топган, иш кабинетининг шипидан то полига қадар айланиб оққан ин-октаво (нимчорак), ин-кварто (чорак) ва ин-фолио (ярим) оқимиға шўнғиб кетган. Анча йиллардан буён Варшавада Реймонтнинг аёли эри ёзувчиликдан чалғиб кетмаслиги учун қўлидан китобни тортиб олиб қўяркан, деган гап юради. Албатта, у эрига нисбатан яхши иш қилмаган. Ахир, ёзувчининг ўз тафаккури заифлашиб, бошқа бировларнинг кучидан қувват олишга эҳтиёж сезган пайтда китоб нақадар қудратли рағбат ва мададга айланишини у бечора қаёқданам билсин. Ёзувчиларнинг кутилмаган, ногаҳоний учрашувлардан гўзаллик кашф эта олишлари, бегона, ёт асарнинг ўқилган ҳар бир саҳифаси ўзлари, эҳтимол, ҳеч қачон билиб ололмайдиган нарсаларни англашга кўмак бериши ҳеч кимга сир эмас.

(Давоми келгуси сонда)

Мансурхон ТОИРОВ

МИЛЛАТ ОНАСИ

*О, Муҳаммад! Сизнинг замондошингиз
бўлмаганимдан гоятда қайғудаман. Сизнинг беқиёс
куч-қудратингизни инсоният бир борагина кўра олди,
энди ортиқ бунинг иложи йўқ. Сиздан ҳайратдаман.
Отто фон Бисмарк*

Германия ва немис халқи ҳақидаги тасаввурларимизнинг мураккаб тарихи бор. Ўтган асрнинг 30-йиллари ўрталаридан бошлаб ўнлаб йиллар давомида турли услубда ташкил қилинган ташвиқотлар, ёлғон-яшиқ орқали “немис”, “фашист” ҳамда “Гитлер” тушунчалари деярли битта маънони англатувчи сўз сифатида онгимизда ўрнашиб қолди. Мана, иккинчи жаҳон уруши тугаганига 70 йилдан ошган бўлса-да, ҳали-ҳануз “немис” деганда собиқ Иттифоқ халқлари кўз олдидан, бир зумга бўлса-да, Гитлернинг совуқ турқи шарпаси ўтгандек бўлади. Гўё Гитлернинг ёвузлик тимсолига айланган байроғи немис халқининг инсоният бахт-саодати учун пойандоз бўлган хизмати, даҳо фарзандларининг (биргина халқаро Нобель мукофоти билан юзга яқин немис миллатига мансуб илм-фан, адабиёт намояндалари тақдирланган, худди шундай мавқега эга бўлганлар сони эса ундан ҳам кўп) эзгу ишларини пардалаб келаётгандек...

Ҳолбуки, немис дегани фашист дегани эмас!.. Фашист бўлиш учун немис миллатига мансуб бўлиш шарт эмас! Фашистлик, бу – инсон миясининг фашистик ёвуз ғоя билан касалланиши демак. Бу чиркин ғоя неча ўн миллион беайб одамларни жувонмарг қилган бўлса, коммунистик ғоянинг қурбонлари ҳам ундан кам бўлгани йўқ... Мана, шу кезларда ҳам онги ёвуз юкумли ғоя билан заҳарланган кимсаларнинг кирдикорлари туфайли Ўрта Шарқ халқи дарбадар бўлиб, икки миллионга яқин одам Европага паноҳ излаб бораётир. Фашистдан баттар сохта “доҳийлар” зулмидан қочаётган ушбу бечораларнинг бошини меҳр билан силаётганларнинг энг илғори немисларнинг канцлери Ангела Меркел ва унинг халқидир. Улар жаҳон аҳлига эзгу инсоний туйғуларини намойиш қилиб, ибрат кўрсатмоқда. Ангела Меркел 2015 йил 1 ноябрь куни унинг мамлакати бир миллион қочқинни қабул қилишга ҳозирлик кўрганини маълум қилди. Умуман, немис халқи, 70 йилдирки, олийжаноб фазилатлари билан башариятга ўрнак бўлиб келмоқда. Шу туфайли бугун жаҳоннинг Германия ва немис халқига муносабати тубдан ўзгарган.

* Мансурхон Тоиров – физика-математика фанлари доктори, профессор.

Меркел хоним ўз халқини бағрикенглик томон етаклар экан, жуда ҳам кўп ички ва ташқи қаршиликларни енгиб ўтишига тўғри келса-да, бу ишларидан толиқаётганини асло сездираётгани йўқ, аксинча, ўзининг ва немис халқининг инсониятга нисбатан бўлган эзгу истакларини рўёбга чиқариш йўлида иккиланмасдан, изчил илдамлаб бормоқда. Жумладан, Германия канцлери шу кунларда ҳам кўп сонли қочқинларга нисбатан бўлаётган сиёсий ёндашуви тўғри ҳамда адолатли эканлигига қатъий ишонади. Журналистлардан бири охириги пайтлардаги қочқинлар билан бўлаётган кўпгина можаролари ҳолатларни назарда тутиб, “Африка ҳамда Суриядан келаётган қочқинлар муаммосига оид ёндашувингизни ўзгартирасизми?” мазмунида савол берганида, Германия канцлери: “Биз ушбу мураккаб пайтда қадам қўйган йўл тўғри ва оқилона йўл эканига қатъий ишонаман”, дея жавоб берди. Шу билан бирга, Меркел хоним мазкур муаммонинг ижобий ҳал этилишида Европа Иттифоқи (ЕИ)ни сақлаб қолиш ҳам ўта муҳимлигини уқтириб ўтди. Хусусан, у “ARD” телеканали эфирда: “Менинг қатъий вазифам ҳамда бурчим Европанинг умумий йўл топишидан иборатдир”, дея баёнот берди (ЕИнинг айрим раҳбарлари (Туск) ҳам Европанинг келажаги Германиянинг қочқинларга нисбатан тутадиган йўлига боғлиқ эканлигини тан олмақда). Канцлер миграция кризиси оламида умумевропа тутадиган энг мақбул йўлни топишни ўзининг бевосита масъулиятига киритади ва бу даврни Германия ҳамда ЕИ тарихидаги “жуда ҳам муҳим давр”, деб ҳисоблайди. “Амалдаги канцлер эканман, мен ўз давлатим мунтазам тўқнашаётган муаммоларни ҳар сафардагидай ечишда давом этаман. Бунда энг яхши йўл – осойишталик ҳамда Германиянинг эҳтиёжи ҳимоясидир”, деган тутумда барқарор турган Меркел хонимга “Бугунги Европанинг энг кучли ва қудратли сиёсий арбобидир”, деб баҳо берди Буюк Британиянинг “The Independent” газетаси.

Албатта, Германиянинг 80 миллиондан зиёд аҳолиси яқдиллик билан аксарияти мусулмон бўлган қочқинларни қучоқ очиб кутиб олаётгани йўқ. Бунинг тагида гап кўп. Айримлар Германияда мусулмонларнинг кўпайиши натижасида ўзларининг ҳам мусулмонга айланиб кетишидан хавфсираётган бўлса, бошқалар – Меркел хонимнинг сиёсий қарашларини ёқламайдиганлар ушбу муаммодан Меркелнинг обрўйини тўкиш учун фойдаланишга ҳаракат қилмоқда. “Қассобга мой қайғу, эчкига – жон”, деганларидек, асил ниятини пинҳон тутаётганларнинг чет элларда ҳам қўлловчилари борлигини интернет блогерларининг фикр-мулоҳазалари ҳам тасдиқлайди. “Тез орада энг кўп масжид Германияда бўлади”, “Йигирма йилдан сўнг немис зобитларининг исми Муҳаммад Борман ва Холлид Шеккелгруберга айланади”, “Эҳ, россияликлар. Яна Европани халос қилишингиз керак. Фақат бу гал халифалиқдан”, “Икки авлод алмашганидан сўнг немислар, худди Америкадаги ҳиндулар мисол, маҳаллий, аммо камсонли халққа айланади” каби масъулиятсизлик билан айтилаётган гап-сўзлар ҳам кимларнингдир тегирмонига сув қуяётгани, шубҳасиз. “Канцлер Ангела Меркелнинг қочқинларни “қутқариш” бўйича танҳо ўзи қабул қилаётган қарори – гуманитар жўшқинлик билан бўялган кибру ҳаво савдойилигидан ўзга нарса эмас, Европа бир неча ўн йиллар мобайнида бунга товон тўлашига тўғри келади. Меркелнинг “очиқ эшиклар сиёсати” тарафдорларининг кўпчилиги жамиятнинг юқори қатламидаги ижтимоий жиҳатдан ҳимояланган фуқаролардир, улар гуманизм ҳақида мавҳум тасаввурга эга. Бундай кишилар қочқинлар билан онда-сонда тўқнаш келиб қолишлари мумкин, бинобарин, улар ушбу нуқтаи назарни

(А.Меркелнинг қарашларини. – *Тахр.*) қўллаб-турсалар-да, ҳеч нарсани йўқотмайдилар, шунинг учун ҳам улар қочқинларни қутқариб қолиш учун европаликлар “белбоғини маҳкамроқ тортиб боғласалар”, бўларди, дея ҳисоблайдилар. Лекин жамиятнинг бошқа бўлаги, хусусан, айнан муҳожирлар “аралашиб кетадиган” қисми учун осон бўлмайди. Бинобарин, аҳолининг қуйи табақасида танлаш ҳуқуқи қолмади, чунки улардан қочқинларни чегара билмас равишда қабул қилишга қарши чиққан ҳар бирини қаҳри қаттиқликда ҳамда ксенофобияда айбламоқдалар”, деб ёзган Германиянинг “Deutsche Wirtschafts Nachrichten” газетаси қараши ҳам интернет блогерларининг фикри билан ҳамохангдир.

Ана шуларнинг таъсири бўлса керак, Меркелнинг асосий рақиби – Бавариянинг премьер-министри Хорст Зеехофер муҳожирлар оқими тўхтатилишини талаб қилиб, агар 29 январгача хатига қониқарли жавоб олмаса, ушбу хатни нашр қилиш ҳамда Меркел бошқараётган ҳукуматни Конституциявий судга бериш билан пўписа қилди. Бу хашаки дўқ эмасди, чунки Германия Конституциявий судининг кўпчилиги аъзолари – консерваторлардир. Бу орада Удо Ди Фабио, Ганс-Юрген Папьер каби судьялар маъбуотда чиқиш қилиб, канцлерни муҳожирлар масаласида жиддий хато-ларга йўл қўйганликда айблашга ҳам улгуришди. Суд федерал ҳукуматнинг қочқинларга нисбатан бўлган сиёсий ёндашувини ўзгартиришга ҳамда ЕИ чегараларини ҳеч ким кўрикламаётганини инобатга олиб, давлат чегарасини ёпишга мажбур қилиши мумкин. Лекин Меркел билан Зеехофер 28 январь куни қочқинлар масаласида муроасага келганлиги маълум қилинди.

Германия канцлери Ангела Меркел

Очиғи, Меркел хоним ҳукумат бошлиғи сифатидаги ўн йиллик фаолияти давомида бу қадар мураккаб вазиятга тушмаган эди. Шу боис “Муҳожирлар муаммоси унинг охириги жанги бўлади”, дея кафтини кафтига ишқалаб турганлар ҳам бир талай бўлиб қолди. Янги йил байрами чоғида Кельн шаҳрида араб қиёфали эркакларнинг аёлларга тегажоглик қилгани, ўғрилиқ содир этилгани, аёллардан бири зўрлангани ҳақида полицияга юзга яқин ариза тушганлиги эса канцлернинг қочқинларга нисбатан юритаётган сиёсатини ёмонотлиқ қилишга яхши баҳона бўлди. Лекин қатъиятли хоним обрўсининг туширилишига осонликча йўл қўядиганлар тоифасидан эмас.

У Кёлндаги тажовузкорликка кескин жавоб беришни талаб қилди. Унинг сўзларига кўра, барча имкониятларни ишга солиб, келиб чиқишидан қатъи назар, жиноятчиларни тезда топиш ва жазолаш шарт.

Ачинарлиси, Лейпцигда ҳам оммавий тартибсизликлар содир этилди, бир неча минг кишилик қочқинларга қарши намоиш бўлиб ўтди, Кёлнда чет элликларга бир неча маротаба ҳужум уюштирилди – бу ҳаракатлар Янги йил арафасидаги зўравонликларга қасдма-қасд содир этилаётганига полициянинг ишончи қатта.

Германия адлия ҳамда истеъмолчилар ҳақ-ҳуқуқини ҳимоялаш вазири Хайко Маас 5 январь куни барча қочқинларни ёппасига айблашдан эҳтиёт бўлишга, қочқинларни тушунишга чақирди: “Кимлардир бу тажовуз сабаб қочқинларни камситишига йўл қўймаслик керак... Мабодо паноҳ истаб келганлар ичида жиноятчилар бўлса, бунинг учун барча қочқинлар айбдор эмас”. Бундан илгарирок Германия мудофаа вазири Урсула фон дер Ляйен хоним ҳам ҳамма қочқинларни сўраб-суриштирмасдан, бирваракайига жиноятчи деб гумон қилишдан сақланиш кераклигини таъкидлаган эди. “Биз ҳозир террорчилар ҳамда қочқинлар ўртасига тенглик белгисини қўйиб хато қилмаслигимиз лозим”, – деди у 2015 йилнинг 16 ноябрида “Passauer Neue Presse” газетасига берган интервьюсида.

“Breitbart” ахборот манбасининг ёзишича, айнан Германия ҳамда унинг канцлери Ангела Меркелнинг муҳожирлар масаласидаги тутуми европаликларнинг сабр-қосасини тўлдирди. Бундай “тоқатсизлар” ҳаттоки Меркел хонимни узр сўрашга чақиришгача етиб бордилар. Лекин канцлернинг қочқинларга нисбатан бўлган дўстона муносабати, қолаверса, Германия Яқин Шарқдан келаётган муҳожирларга кўрсатаётган меҳмондўстлиги учун узр сўрашни зарурат деб билмаслигини маълум қилди. Унинг сўзларига биноан, Женева Қочқинлар конвенциясига биноан муҳожирлар Европада қолишлари мумкин, чунки улар уруш ҳамда террор қирғинларидан қочаяпти. Шу билан бирга закий сиёсатчи қочқинлар интеграцияси зарур эканлигини, чунончи, иқтисодий мақсадни кўзлабгина келганлар Европани ташлаб кетиши кераклигини ҳам уқтириб ўтди. “Акс ҳолда биз кўмагимизга зор бўлиб турганларга ёрдам қила олмай қоламиз”, – деб тушунтирди у.

Бундай тортишувларнинг авж олиши бежиз эмас, албатта. Еврокомиссия берган баёнотга биноан, бугун жаҳонда рўй бераётган қочқинлар муаммоси иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврда энг фожиали ва улкан муаммоларни келтириб чиқарди.

Шу ўринда иккинчи жаҳон уруши даврида фронт яқинидаги ўлкалардан Ўзбекистонга эвакуация қилинган минглаб оилалар тақдирини эсга олмоқ жоиз. Гарчи улар “қочқин” деган ном олмаган бўлса-да, уруш туфайли бору йўғини ташлаб, юртимиз – Ўзбекистонга келган эдилар. Халқимиз эса уларни азиз меҳмон сифатида кутиб олди, уйининг тўрини берди, ўзлари ҳам очин-тўқин кун кечирса-да, бир бурда нонини аямади. Бундай бағрикенглик, саховат ва меҳмондўстлик ҳақида уруш даврида юртимизни макон тутган турли миллат вакилларининг ўзлари, ҳозирги кунда уларнинг авлодлари тўлқинланиб сўзлашади. Бу эса яхшиликнинг умрбоқийлигини кўрсатади. Бугун араб мамлакатларидан Европага паноҳ излаб бораётган муҳожирлар ҳам саёҳатчилар эмас, балки чорасиз мазлумлар, бинобарин, уларга жой бериш инсонпарварлик намунасидир.

“Ҳақиқатан ҳам, биз яшаётган давр жуда ҳам мураккабдир. Лекин бунинг уддасидан чиқа олишимиз (мушкулотнинг ечимини топиш назарда

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов Германия канцлери Ангела Меркел билан.

тутилмоқда. – *Таҳр.*) ҳам ҳақиқатдир, чунки Германия – кучли, қудратли мамлакат”, – деди Меркел хоним. Қочқинлар “Германиянинг маданий ҳаётини бойитиши”га ишонишини айтар экан, канцлер юртдошларини христиан дини арконларига таянишга ундади. “Биз – христианлармиз дея олишимиз учун мардлигимизни намойиш этишга рухсат беринг. Биз мусулмонлар билан дўстона суҳбат кураимиз дея ўз олийжаноблигимиз ва бағрикенглигимизни ифода этишга изн беринг”, – деди чиқишларидан бирида канцлер. У ўз халқи қудратига, ўз давлати кучига ва ўзи олиб бораётган сиёсат ҳақ эканига ишончи қатъий бўлгани сабабли мусулмонлар ҳамда христианларни ўзаро дўстона муносабатларга чақирмоқда. Бундай чақирик билан бирор-бир кўзга кўринган давлат арбоби шу пайтгача жаҳон майдонига чиққанлиги маълум эмас! Меркел хоним диний низолар инсоният бошига мислсиз қулфатлар ёғдириши мумкинлигини назарда тутиб, инсониятни кеч бўлмасдан ушбу хатардан сақлаб қолишга ундамоқда!..

Шу ўринда бу аёлнинг оқилона ва бағрикенглик билан сиёсат олиб бораётганига бир мисол. Қочқин қизалоқ Реем Саҳвил тез кунларда оиласи мамлакатдан чиқариб юборилишини (депортация) билгач, беихтиёр йиғлаб юборганида Ангела Меркел югуриб унинг олдида борди ва уни овутиб, 2017 йилнинг 17 октябригача Германияда қолишига рухсат берди. Бу Меркел хонимнинг қалбида Оналик туйғуси сиёсий арбоблик бурчидан баланд эканини кўрсатади. Энг муҳими, Реемга кўрсатилган мурувват билан Меркел хоним минглаб муҳожирларга йўл очиб берган эди. Ҳисоб-китобларнинг кўрсатишича, Германияга келган қочқинларнинг 70 % меҳнатга лаёқатли бўлиб, қочқинларнинг 40 % ушбу мамлакатда қолиши мумкин. Статистик маълумотларга кўра, қочқинлар паноҳ топишни истайдиган мамлакатлар ичида энг қулай Европа мамлакати бу Германия экан. БМТ Қочқинлар бўйича комиссияси берган маълумотга қараганда, 2014 йили Германия бошпана сўраганлар сони бўйича (173 100) биринчи ўринда бўлган. 2015 йилнинг ноябрь ойи охирларигача Германияга 965

минг қочоқ бошпана топган. Бу бир йил аввалгидан беш баробар кўпдир.

Таассуфки, ҳукумат бошлиғининг қочқинлар бўйича бераётган топшириғини барча амалдорлар ҳам сўзсиз бажараётгани йўқ. Масалан, аввалги тартибга кўра, қочқинлар Германияда уч йил муддат билан қолишлари ҳамда оилаларини ҳам олиб келишлари кўзда тутилган бўлса, ички ишлар вазири Томас де Мезьер бу муддатни икки йилга қисқартиришни ҳамда оилаларнинг олиб келинишини ман этиш таклифи билан чиқди. Канцлернинг қочқинлар ишлари бўйича вакили Петер Альтмайернинг тан олишича, ҳозирда ички ишлар вазирининг таклифи кучда қолмоқда...

Шунга қарамай, Германия ҳукумати немис жамоатчилиги орасида исломга қарши кайфият кучайишининг олдини олишга ҳаракат қилмоқда. Хусусан, 2015 йил Германия канцлери Ангела Меркел биринчи бор мамлакат ҳукумати бошлиғи мавқеида Рамазон ойи ифторлигида иштирок этди. “Ислом, бу – Германиянинг бир бўлаги эканлиги очик-ойдиндир”, деди Меркел хоним, Германия ташқи ишлар вазирлиги расмий қароргоҳидаги ифторликда иштирок этаётган меҳмонларга мурожаат этар экан. Шу билан бирга, у Рамазонга тафаккур қилиш, руҳий-маънавий юксалиш ойи деб баҳо бериб, содир этилаётган кўпдан-кўп зўравонликлар ҳамда кўпоровчилик ҳаракатлари исломга тааллуқли дея талқин қилинаётганидан ачинаётганини билдирди.

Аслида, Германия канцлери бу борада ҳам аввалроқ барчага ибрат кўрсатган эди. Жумладан, 2015 йилнинг январь ойида Францияда кўпоровчилик ҳаракатлари содир этилганидан сўнг Ангела Меркел мамлакатдаги мусулмонларни ўз ҳимоясига олажаги ҳамда мусулмонларга қарши ҳар қандай ноўрин хатти-ҳаракат ва Германиядаги масжидларга бўладиган ҳар қандай хужумга нисбатан қатъий жавобгарлик белгиланиши ҳақида баёнот берди. Унинг сўзларига биноан, Германияда диний нифоклар кўзгаш, “ҳеч қандай умумий шубҳага бориш” мумкин эмас. “Мен Германия канцлери сифатида бизнинг мамлакатдаги мусулмонларни ҳимоямга оламан, буни ушбу бинода жамланганларнинг барчаси (Бундестаг депутатлари. – *М.Т.*) ҳам бажаради”, деди канцлер. У Германиядаги тўрт миллионга яқин мусулмон ўз динларига эътиқод қилаётгани, жойларда диний таълим берилаётгани, ислом теологияси кафедралари мавжудлиги, етакчи немис сиёсатчилари ва мусулмон жамоалари вакиллари иштирокида турли диний анжуманлар ўтказиб турилганини билдирди.

Европага қочиб ўтаётган муҳожирлар фақатгина сиёсий-ижтимоий босимларга дуч келаётгани йўқ, улар соғлиқ масаласида ҳам жиддий муаммоларни бошдан кечиришмоқда. Болқон мамлакатларидаги қочоқлар лагерларида ишлаётган Халқаро тиббиёт корпуси ҳамда “Чегара билмас шифокорлар” ташкилоти мутахассислари кишнинг қаҳратонида улар орасида турли хасталиклар кескин ортиб кетганини қайд қилишди. Жанубда Македония, шимолда Хорватия билан бўлган Сербия чегарасидаги қочоқларнинг асосий масканида муҳожирларга тиббий ёрдам, иссиқ кийим ва егулик таклиф қилишган. “Мен Суриядан уч ҳафта олдин қочиб келган Ал-Маъарийнинг оиласи билан учрашдим, – деб ҳикоя қилади журналистлардан бири. – Уларнинг тўрт боласи бўлиб, кичкинаси эндигина икки ёшга тўлган. Етти яшар Муҳаммадни бронхит ва юқори харорат қийнапти. “Биз ўлим йўлидамыз, – дейди Муҳаммаднинг амакиси Ияд Маъарий. – Биз-ку, амал-тақал қилиб чидаймыз, лекин болалардан хавотирдаман, ахир, совук, касаллик ва очликка улар қандай дош беришади”. “Биз бундай ҳаётни ҳеч

качон истамаган эдик... Суриядаги уруш тезроқ поёнига етсайди, асосий орзуимиз шу”, – дейди кўзида ёш билан Муҳаммаднинг онаси Малак. У кўрган-кечирганларидан тушкунликка тушган... “Баъзи одамлар бизга бир кўриниш берганидан сўнг бошқа тиббий ёрдамдан воз кечишяпти, – дейди Сербиядаги “Чегара билмас шифокорлар” ташкилоти мутахассиси Туна Туркман. – Касалхонага жўнатган тақдирингизда ҳам боришмаяпти. Улар фақатгина олға юришни ишташади... Мабодо фавқулудда чегараларни ёпиб қўйишса, борми, улар ҳамма имкониятдан маҳрум бўладилар”, – деб қўшимча қилади Туркман”.

Қочкинлар муаммосини ҳал қилиш бўйича кенг қўламли чора-тадбир олиш боришга интилаётган Ангела Меркелнинг фикрича, ЕИ–Туркия дастури муҳожирлар муаммосини ва қочкинлар оқимини ҳал қилувчи дастурдир. “Мен ушбу йўл учун курашяпман”, дея алоҳида уқтириб ўтди Меркел хоним. Дарҳақиқат, у охириги пайтларда Туркияга қочкинларни ўз ҳудудида сақлаб туриши учун 3 млрд. евронинг берилишини тезлаштириш йўлида кўп жонбозлик кўрсатди. “Биз яна бир бора элчиларни (ЕИдаги вакилларни. – *М.Т.*) Туркия ихтиёрига қочокларни қўллаб туриш дастури бўйича 3 млрд. еврони ўтказиш механизминини ишлаб чиқишни тезлатишга чақирамиз”, – деди у ЕИ саммитида.

Бу борадаги муваффақияти Германия канцлери Ангела Меркелнинг мигрантлар сиёсати бўйича эришган улкан ғалабаларидан биридир.

Рақибларининг кўплиги ва кучлилиги, айти пайтда, Ангела Меркелнинг ҳам рутбаси баланд сиёсатчи эканини кўрсатади. Кейинги йилларда унинг обрў-эътибори жаҳон миқёсида ошиб бормоқда. “Time” журнали ҳамда “The Financial Times” газетаси уни “Йил одами” деб эътироф этди. Меркел хоним охириги ўттиз йил мобайнида ушбу унвонга сазовор бўлган биринчи аёлдир. “Меркел Европанинг энг иқтисодий ривожланган давлати раҳнамоси сифатида қатор баҳсли даъватлар, Россия билан келишмовчилик, муҳожирлар муаммоси, Грециянинг қарздорлик муаммоларини ҳал этиш ҳамда “Ислом давлати” ҳужумларига қарши тура олиш қобилияти бор эканини кўрсата билди”, дейилади журнал таҳририятининг изоҳида. “Time” журнали 2006–2007 йилларда ҳам Германия канцлери Ангела Меркелни жаҳоннинг энг эътиборли юз одами сафига қўшган эди. “Forbes” журнали эса, Ангела Меркелни охириги ўн бир йил ичида саккиз марта жаҳондаги энг эътиборли аёл деб эътироф этди. Маърифатли немис халқи ҳам унинг хизматларини тан олади, Меркел хонимнинг ўз юртига бўлган меҳрини қадрлайди. Шу боисдан Ангела Меркелни юртида бир неча йилдан бери “Mutter der Nation” (“Миллат онаси”) дея атай бошлашди.

* * *

Ангела Меркел! Охириги йилларда ушбу немис қизи тимсолида кўз олдимда Меҳрибон Она сиймоси гавдаланадиган бўлди. Эндиликда “немис” сўзини эшитсам, Гитлернинг жирканч қиёфасини эмас, бошига оғир савдо тушган миллионлаб кулфатзада юракларни қутқаришга ошиқаетган, минглаб бегуноҳ гўдаклар ва турфа тоифага мансуб жабрдийда инсонлар ҳаётида юз бераётган кўплаб муаммолар ечимига чора истаётган ва улар ҳаётини изга солишга, мусофирларнинг бошини силаб, уларнинг инсондай яшашига йўл қидираётган олийжаноб аёл – Ангела Меркелни тасаввур қилаяпман.

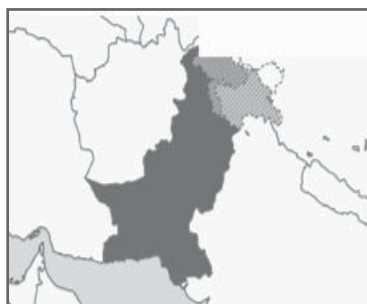

ПОКИСТОН ИСЛОМ РЕСПУБЛИКАСИ

Покистон халқининг мустақил давлат сифатида тарих сахнасига чиққанига (1947) ҳали 70 йил ҳам бўлгани йўқ. Асрлар бўйи Ҳиндистоннинг бир қисми, Ҳинд дарёси водийси сифатида тилга олинган бу ҳудуд дунё тамаддуни тарихига улкан ҳисса қўшган.

Покистон ҳудудида милоддан аввалги учинчи минг йиллик бошида Ҳараппа цивилизацияси вужудга келган. Милоддан аввалги биринчи минг йилликда Шарқий Европа ҳудудларидан кўчиб келган орийлар ва ҳиндлар давлати айнан Шимолий Ҳиндистон ерларида, бугунги Покистон ўрнида ташкил топган. Милодий 320 йилда бу ерда Гуптийлар давлати юзага келган. Кейинчалик араблар, ғазнавийлар, ғурийлар томонидан фатҳ этилди. Бетўхтов урушлар, жангу жадаллар бўлганига қарамай, Лоҳур, Мўлтон, Пешовар, Татта каби йирик шаҳарлар муҳим иқтисодий ва маданий марказга айланиб, бир қатор мамлакатлар билан савдо муносабатларини ривожлантиришда катта аҳамиятга эга бўлган. Уларнинг бу мавқеи Бобурийлар давлати даврида ҳам сақланди. Бобурийлар салтанатининг инқирозга юз тутишидан фойдаланган инглизлар XVIII асрдан Ҳиндистонни, XIX асрда Покистон ерларини ҳам қаламравига олди. XX аср бошларидан миллий озодлик ҳаракати кучайди, мустамлакачиларга қарши кўзғолонлар бўлиб ўтди. Ниҳоят 1947 йил 14 августда Покистон мустақил давлат деб эълон қилинди.

Покистонликлар 23 мартни “Покистон куни” сифатида нишонлайдилар (1956 йил 23 март куни Покистоннинг янги Конституцияси қабул қилинган). Шу муносабат билан журналимизнинг март сонини Покистонга бағишладик.

Мустақиллик санаси –
1947 йил 14 август
Покистон куни – 23 март
Пойтахти – Исломобод
Майдони – 803 940 км²
Аҳолиси – 199 085 847 киши
Давлат тили – урду ва
инглиз тиллари

Адабиёт

Тарих неча бор эврилса-да, Покистон маданиятининг бир қисми бўлмиш урду адабиёти ривожланишдан тўхтамади, аксинча, ўтмиш ижтимоий воқеликларини бадий акс эттиришда давом этди.

Урду адабиёти Ҳиндистон мусулмонларининг адабиёти бўлиб, XIII асрда вужудга келган. Мазкур адабиёт ривожда мусулмонлар билан бир қаторда ҳиндлар ҳам иштирок этди. XIX асргача урду адабиёти, бошқа мусулмон халқлари адабиётида бўлгани каби, форс шеърятининг таъсири остида эди. Бу таъсир нафақат шеърий шаклларда, балки бадий воситаларнинг (образлар, бадий санъатлар) истифодасида ҳам сезилади. Чунончи, урду адабиётининг қасида, марсия, ғазал, рубоий, маснавий каби жанрлари форс-тожик адабиётидан ўзлаштирилган. Урду мумтоз адабиётининг айрим вакиллари форсий ғазаллардаги изофаларни ҳинд тилининг кўшимча ва кўмакчи феълларига алмаштириш билан уларни ҳиндийлаштирганлар.

Йирик форс шоирлари Амир Хусрав Дехлавий (1253–1325) ва Ҳасан Дехлавийлар (1253–1327) ўз ижодида айрим ҳинд фольклори унсурларидан фойдаланганлигини айтиб ўтиш жоиз. Аммо урду мумтоз адабиёти вакиллари ижодида форс тили устун бўлиб, мазмундан кўра шаклга эътибор кучли эди. Хусрав Дехлавий, Ҳасан Дехлавий байтлари ҳинд ва форс тилларида алмашиб келувчи “олабула ғазал” деб аталувчи жанр яратганлар.

1398 йили Амир Темур кўшинлари томонидан Дехли султонлиги фатҳ этилгач, Ҳиндистоннинг жанубидаги Деканда мустақил мусулмон бекликлари пайдо бўлади. Бу ижтимоий-сиёсий ҳодиса урду адабиёти марказининг Деканга кўчишига туртки беради. Бижопур (Ҳиндистоннинг ҳозирги Ҳайдаробод шаҳри), Гўлқўнди мусулмон бекликлари ҳукмдорлари урду тилининг нуфузини кўтариб, адабий тил сифатида кенг қўлланилишига замин ҳозирладилар. Бу даврда урду адабиёти “лакҳний (жануб) адабиёти” номини олади.

Декан беклигидаги Гулқўнди, Бижопур ҳукмдорларининг адабиётга рағбати ва диний бағрикенглиги туфайли Ҳиндистоннинг турли ҳудудларидан келган қобилиятли шоирлар саройда ижод қилишган. Муҳаммад Кули Қутб Шоҳ (1568–1611) ва Тана Шоҳ (ҳукмронлиги 1672–1687) каби ҳукмдорлар адабиётга ҳомийлик қилиш билан бир қаторда, ўзлари ҳам анъанавий услубда асарлар яратганлар. Масалан, Муҳаммад Кули Қутб Шоҳ қўл остидаги аҳолининг урф-одатларини, турмуш тарзини ифодаловчи шеърлар битган. Унинг асарлари Саъдийнинг “Бўстон”и сингари дидактик мазмунга эга.

Декан адабий муҳитининг йирик намоёндаларидан бири Вали Аурангободий (1668–1744) ижодида анъанавий шеър тузилишининг янгиланганини кузатиш мумкин. Шу боис ҳам покистонликлар унинг асарларини бугунга қадар севиб ўқийдилар. Жанубий Ҳиндистоннинг Декан беклиги Аврангзеб (1658–1707) томонидан фатҳ этилгач, бу ердаги йирик адабий муҳит ҳам секин-аста сўнади.

XVIII асрга келиб, урду адабиёти Шимолий Ҳиндистоннинг Деҳли ва бошқа шаҳар марказларида эътибор топади. Декан адабий мактабида маснавий жанри устунлик қилган бўлса, Обрўй, Орзу, Хотим сингари шоирлар бадий маҳоратни такомиллаштириб, шеърятда янги жанрларни қўллашган. Кенг тарқалган ғазал жанрида ватанпарварлик оҳанглари учратиш мумкин.

Бу давр урду лирикасида Мир Тоқий Мир (1723–1810), Мири Дард (1721–1785), Мирза Саудий (1713–1780) каби шоирлар етакчилик қилишади. Адабиётда ижтимоийлик мотивлари ва танқидий қарашлар кўзга ташланади, ҳажв (урдуча ҳажо) жанри пайдо бўлади. Мир Тоқий ўзининг “Аждарҳо” китобида сарой адабиётини кескин танқид қилади, халқнинг дарду ҳасратларини тасвирлашга кўпроқ эътибор беради. Ижтимоий ғоялар Назир Акбарободийнинг (1740–1830) шеърларида ҳам устуворлик касб этади, у сарой адабиётининг ҳашамдор тилидан кўра, Агра шаҳридаги “бозор тили”га яқин услубда ижод қилади.

Урду адабиётининг мумтоз намояндаси Мирзо Ғолибнинг (1797–1869) шеърлари, гарчи услубан ўрта аср шеърятини шаклларида яратилган бўлса-да, эркин шарафлаш ва инсон қудратини кўрсатиш орқали янги давр ўзгаришларини ифодалаб берди. Унинг поэтик услуби шоир Мир Тоқий Мир ижодининг кучли таъсири остида шаклланган. Мирзо Ғолибнинг насрий мероси урду прозасининг ривожига замин ҳозирлади.

XIX асрга келиб, бошқа мустамлака Шарқ мамлакатлари адабиётида бўлгани каби, урду адабиётида ҳам форсий унсурлардан қутулиш, мазмунда ҳам, шаклда ҳам ижтимоийлашиш юз берди. (Мутахассислар урду адабиётидаги ижтимоийлашувни ҳинд маърифатпарварлиги билан боғлашади). Янгича урду шеърятининг асосчиси Ҳолий майдонга чиқди. У ўзининг “Сукутли шикоят”, “Ҳиндистоннинг ҳасрати”, “Бева-нинг нолиши” ва бошқа асарларида халқни уйғонишга чақиради. Кўплаб шоирлар у бошлаган йўлдан кетдилар: Дурга Саҳойи Сарур (“Она ер хоки”, “Она Ҳиндистон”), Нодир Али Хон (“Шаму парвона”, “Муқаддас ер”) қабилар шулар жумласидан.

XIX асрнинг иккинчи ярми урду адабиётида маърифатпарварликнинг кучайиши, жаҳон маданияти ва ёндош ҳинд халқлари меросининг ўзлаштирилиши билан характерлидир. Жумладан, мутафаккир шоир Иқбол (1877–1938)нинг ижтимоий-фалсафий лирикаси бадий юксаклиги билан ажралиб туради, мазмунан табиат қудрати, ҳаёт-мамонтнинг сиру асрорлари, гўзаллик моҳияти каби мавзуларни қамраб олади.

1936 йили Ҳинд тараққийпарвар ёзувчилар уюшмаси тузилиб, мустамлакачиликка қарши ижодкорларни бирлаштиради. Ҳинд ва урду тилларида ёзган адиб Премчанд (тахаллуси; ҳақиқий исми Дҳанпатрай Шривастав; 1880–1936) романлари (“Меҳрибонлик уйи”, “Ишқ маскани”, “Саҳн”, “Жанг майдони”), ҳикоялари ва публицистикасида мустамлакачиларга, жоҳилликка қарши чиқади. Уни ҳинд ижтимоий-психологик романининг яратувчиси сифатида тилга олишади. Бу даврда урду адабиётига Европа, хусусан, инглиз адабиётининг таъсири катта бўлган, кўплаб хорижий асарлар урду ва ҳинд тилларига таржима қилинган.

Покистон мустақил давлатга айлангач, урду адабиётида янги саҳифалар очилиши баробарида Ҳиндистон ҳудудида ҳам урду адабиёти ривожланиб, ўзаро ҳамкорлик алоқалари сақланиб қолди. Урду адабиётининг кейинги даврларида мавзу кўлами кенгайиб, иккинчи жаҳон уруши воқеалари, Осиё ва Африка халқлари уйғониши, мустам-

лакачилик асоратларини тугатиш, янги давлатчилик муваффақиятлари тўғрисидаги асарлар яратилди. Ёзувчи Сажжод Зоҳир “Суман” романида (1963) аёлнинг ижтимоий мавқеи муаммоларини баён этди.

Покистон адабиётининг атоқли сиймоларидан бири Файз Аҳмад Файз (1911–1984) тинчлик ва миллий озодлик курашларига бағишланган шеъррий тўпламлари (“Қайғули нақшлар”, “Шамолнинг қўли”, “Қамоқдаги шеърлар”) билан нафақат Ҳиндистон, балки бутун Шарқ мамлакатларига танилди, кўп асарлари дунё тилларига таржима қилинди.

Ўрта Осиё халқлари, хусусан, Ўзбекистоннинг ўтмиши Покистон билан муштарак бўлгани ҳолда, миллий уйғониш тарихида ҳам монандликни кўриш мумкин. Абдурауф Фитрат ўзининг “Ҳинд ихтилочилари” ва “Чин севиш” драмаларида миллий озодлик йўлида курашаётган ҳиндистонлик фидойилар ҳақида ёзган. XX асрнинг биринчи чорагида туркистонлик зиёлиларнинг кўплаб китоблари ҳозирги Покистоннинг Лоҳур, Карочи шаҳарлари босмаҳоналарида чоп этилган.

Ўзбек ва урду адабий алоқалари кейинги йилларда ҳам давом этди. Ўзбек китобхонлари покистонлик адибларнинг асарларини ўзбек ва рус тилларида (Сажжод Зоҳирнинг “Суман” романи, Файз Аҳмад Файз, Маҳина Жабин шеърлари) мутолаа қилишган. Ўзбек ёзувчиларининг бир қатор асарлари (Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” қиссаси, Пиримқул Қодировнинг “Юлдузли тунлар” романи (“Заҳириддин Бобур” номи билан), ўттизга яқин ўзбек адибларининг ҳикоялари (“Бахт қуши” номи билан) урду тилига ўгирилиши кўшни Покистон мамлақати билан олиб борилган адабий алоқаларимизнинг ёрқин далилидир. Бугунги кунда Тошкент Давлат шарқшунослик институтида урду тилининг ўрганилиши яхши йўлга қўйилган. Бу яқин келажақда ўзаро маданий алоқаларнинг кучайишига замин ҳозирловчи омилдир.

*Филология фанлари номзоди
Гулишан РАҲИМОВА тайёрлади.*

Рақс

Покистон рақси узоқ тарихга эга. Покистон халқи ҳаётсевар, меҳнаткаш бўлиб, рақс санъатида ҳам жўшқинлик, ҳаётга муҳаббат ёрқин акс этади. Покистон рақсининг жозибаси раққос ва раққосаларнинг мусиқа оҳангларига мос тарзда оёқ, қўл ва тананинг мутаносиб ҳаракатларида намоён бўлади. Покистон раққос ва раққосаларининг либосларида ҳам ўлканинг жилвакор ранглар ўйинини кўриш мумкин.

Покистоннинг энг машҳур миллий рақсларидан бири бу – “Кҳаттак” бўлиб, унда раққослар қилич билан рақсга тушади. Ижро этилаётган рақсда ҳаракатларнинг тезлиги, шиддати, қаҳрамоннинг қиличдан-да кескир нигоҳи ва юз ифодаси уйғунлашиб кетади. “Кҳаттак” рақси бир пайтнинг ўзида замонавийликни ва фольклорни бирлаштиради. Ушбу рақсда раққосларнинг абжирлиги, қаҳрамоннинг мардлиги, жасорати,

ватанга ва оиласига садоқати ифода этилади. Қиличлар рақсга кўтаринки кайфият ва жанговарлик бағишлаши баробарида қаҳрамон руҳиятини очишга ҳам хизмат қилади.

Покистон рақс санъатида асосий урғу оёқлар, бел, қўллар ва бош ҳаракатларига қаратилади. Оёқларни юқорига кўтарган ҳолда, белни қиялатма ҳаракатлантириб, шунга мос тарзда қўл ва бош ҳаракатлантирилади. Бу ерда мимика ҳам катта аҳамият касб этади. Кўзлар, қош, лаблар ва юз ҳаракати бир-бирини тўлдириб бориши керак. Шунингдек, бармоқлар хатти-ҳаракати ҳам алоҳида белгиларни ифодалайди.

Покистон миллий рақсларининг машҳурларидан яна бири “Бҳангра” бўлиб, анъанавий ҳосил байрами рақси ҳисобланади. “Бҳангра” рақсида раққос ва раққосалар жамоаси дўмбира чалаётган мусиқачилар атрофида айланиб рақсга тушадилар. Мазкур рақсда мусиқанинг тезлиги, шиддати ва ларзага солувчи кучи рақсдаги жозиблага, тезлик ва алангага айланади. Раққоса мазкур рақсни ижро этаётиб, қоши, кўзлари, ҳатто киприклари ҳаракатга келтирмас экан, ижро этилаётган рақс маромига етмаган ҳисобланади.

“Лудди” ва “Самми” рақслари ҳам диққатга сазовор. “Самми” сокин мусиқа оҳанглари ҳамоҳанглигида сокинлик ва аёлларга хос назокат билан ижро этилади. “Самми” рақсини капалаклар ўйинига қиёслаш мумкин. “Лудди” рақси эса “Самми”нинг бутунлай акси. Унда тезлик бирламчи бўлиб, рақс ижросида томошабин раққосанинг куч-ғайратини, эҳтирос ва ҳиссиётларини унинг шиддатли ҳаракатларида кўради. “Самми” ва “Лудди” рақсларини аёллар жуфт-жуфт ёки жамоа бўлиб ижро этишади.

Покистон рақс санъати сирларини ёшларга ўргатиш, унинг асрлар давомида шаклланиб келаётган анъаналарини давом эттириш мақсадида таниқли раққоса Зийнат Бегим Лоҳур шаҳрида Қизлар рақс академиясини ташкил этган. Покистон рақс санъатини ривожлантиришга катта ҳисса қўшиб келаётган Зийнат Бегим, Зафар Дилавор каби ижодкорлар Покистон рақси анъаналарининг келажак авлодларга етказилишида жонқуярлик қилмоқда.

ОМИНАГУЛ тайёрлади.

Муסיқа

Покистон муסיқаси диний оҳанглар уйғунлигида ривожланган. Қуръон оятларини кироат билан ўқиш, шунингдек, мажлис (шиа мазҳабида), каввали (сўфийларда) ва мавлудда (суннийлар мазҳабида) ўзига хос муסיқалар ижро этилган. Шунингдек, зикр тушувчи дарвешлар анъаналари, авлиёлар шарафига уюштириладиган байрамларда ижро этилувчи диний кўшиқ ва муסיқалар ҳам кенг тарқалган.

Покистон халқ муסיқаси маҳаллий муסיқий услублар ҳамда жанр хусусиятларига эга. Мамлакатнинг бир ҳудудида фольклор кўшиқлари

ривожланган бўлса, бошқасида рақсбоп қўшиқ (жори услуби) кўпроқ тарқалган. Жумладан, Панжоб ва Ҳинд водийларида истиқомат қилувчи аҳоли орасида рақсбоп қўшиқ анъаналарининг ноёб шакллари мавжуд.

Покистон мусиқий чолғулари ҳиндча созлар билан умумийликка эга. Хусусан, торли чолғулар – сетор, вичитра вина, саранги, сарод, саринда, эктара ва танпура; торли-зарбли чолғулардан – рабаб; дамдиллар – бансо-ри (най тури), алгоза (қўшна), шохнай (гобой тури), зарбдиллар – табла, пакхаваж, бангра ва ноғораларнинг турли кўринишлари. Жалатаранг, бу – сув билан тўлдирилган пиёлалардан иборат чолғу бўлиб, у муайян мусиқий товушқаторни ҳосил қилади.

Покистон мумтоз мусиқаси сарой санъат мажлисларида, мусулмон ҳукмдорлар раҳнамолигида ривожланиб, сарой маданиятининг ажралмас қисмига айланган. Турли хил мактаблар назариясига асосланган оғзаки анъаналарда бу санъат тури ўрта асрларнинг илк давридаёқ юксак ривожланган бадий тизимни намоён қилган эди. Покистон мусиқаси монодия замин бўлиб, муайян лад-парда тизимлари ва вазн-усул андозаларига асосланади. Илдизлари қадимий ибодат айтимларига бориб тақалувчи друпад, шунингдек, кхял (кхайял), тхумри, ғазал, дадра каби вокал жанрлари кенг тарқалган.

XVI–XVII асрлар Покистон мусиқасида араб ва форс мусиқа маданиятларининг таъсири кучли бўлган. Бу мураккаб шеърӣ тузилишга эга ишқӣ лирика ва безакларга бой куй-оҳангда ўз аксини топган. Мумтоз мусиқа намояндалари касбий тайёргарликка эга бўлиб, таълим жараёни кўп йиллар давом этган. Кўпинча мусиқачилик касби авлоддан-авлодга мерос бўлиб ўтган. Покистон мусиқа санъати ривожда буюк шоир, олим ва мусиқачи Амир Хусрав Дехлавӣ (XIII аср) катта роль ўйнаган. Шунингдек, ўрта асрларда Султон Ҳусайн Шарқӣ ва Вашид Али Шоҳ каби таниқли мусиқачилар ижод қилишган. Кейинчалик эса касбий мусиқанинг айрим шакллари фольклор услублар билан ўзаро уйғунлашуви натижасида мумтоз вокал ва чолғу мусиқаси юзага келади.

1947 йилда Покистон давлати ташкил топгач, мамлакат маданияти тез ривожлана бошлади. Бунда барча таниқли мусиқачиларни бирлаштирган Покистон радиосининг мусиқа бўлими марказий ўрин тутди. Радиода ташкил этилган ансамбль махсус тайёрланган дастурлар билан чиқишлар қилиб, миллий мусиқани оммалаштириш учун концертлар уюштирди.

Замонавий Покистон мусиқа маданияти бой ва ранг-баранг. Умрао Бунду Хон замонавий покистонча мусиқа асосчиси ҳисобланади. У кўплаб композицион усулларни моҳирона эгаллаган хонанда ва виртуоздир (саранги ижрочиси). Мамлакат миқёсида аёл хонанда Рошан Ара Бегум (тхумри услубидаги ижрочи) ва виртуоз-ижрочи Абдул Воҳид Хон (саранги), шунингдек, Пазир Хон (саринда), Кабир Хон (сетор), ҳамнафасликда ижод қилувчи хонандалар ака-ука Назокат Али Хон ва Саломат Али Хон (тхумри ва дадра услубидаги ижрочилар) умуммиллий машҳурликка эришдилар. Аёл хонандалар – Нуржаҳон, Фарида Хоним, опа-сингиллар Наҳид ва Нажма Ниёзийлар “панжобӣ анг” ва “пуробӣ анг” каби ниҳоятда кенг тарқалган услубларда ижод қилишган. Бу услублар 1950 йилларда машҳур бўлган кинофильмлар мусиқаси учун асос бўлган. Махсус киномусиқа яратиш учун эса миллий мусиқани ноталаштиришга илк бор уринган бастакорлар гуруҳи жалб этилган. Улар мусиқани кичик чолғу ансамбллари учун сайқаллаштирганлар. Шундай бастакорлардан миллий фильмлар корпорацияси раҳбари Су-

хайл Раана, шунингдек, Хуршид Анвар, Халил Аҳмад, Маҳди Зоҳирни санаш мумкин.

XX асрнинг иккинчи ярмидан Лоҳур ва Карочи шаҳарларида миллий санъатни тарғиб қилувчи ва профессионал муסיқачиларни тайёрловчи бадиий марказлар ташкил этила бошлади. Миллий санъат тарғиботига “Шалимар” маданият маркази (1975 йили ташкил этилган) катта ҳисса қўшди. Радио ва телевидение, миллий фильмлар корпорацияси унинг таркибида эди. Муסיқий таълим савияси ҳам йилдан-йилга ошиб борди. Покистонлик муסיқашуносларнинг миллий муסיқа олдида турган асосий муаммоларни ўрганишга бағишланган бир қатор илмий-назарий мақолалари, шунингдек, Хушрангнинг “Рааг Дария” номли китоби чоп этилди.

Саодат ОМОНМУРОДОВА тайёрлади.

Тасвирий санъат ва меъморчилик

Покистон санъати узоқ тарихга эга. Покистон ҳудудидан топилган Амри, Ра-на-Гхундаи каби қишлоқ манзилгоҳлари бунинг далилидир. Ушбу манзилгоҳлар неолит даврига, аниқроғи, эрамиздан аввалги IV–III минг йилликларга оид. У ердан нақшинкор ўйма буюмлар, металл тақинчоқлар, лойдан ясалган ҳайкалчалар топилган. Эрамиздан аввалги иккинчи минг йилликнинг учинчи чорагида Инд дарёси водийсида Ҳинд тамаддунининг ўчоғи бўлган Мохенжо-Даро шаҳри мавжуд бўлган. У ердан тош ва бронзадан ясалган буқа ва буйволларнинг ҳайкалчалари топилган.

Покистон рангтасвир санъати XVI–XVII асрларда ҳукмронлик қилган Бобурийлар даврида миниатюра мактаби шаклида ниҳоятда ривожланди. Энг муҳими, миниатюра тасвирларига замонавий тасвирий санъат намояндалари ҳам мурожаат давом этиб келади. Покистоннинг замонавий рассомлари ижодини бир неча йўналишга бўлиш мумкин. Анъанавий услубда ижод қилувчи ижодкорлар Европа академик рангтасвирини ўрта асрлар миниатюра мактаби анъаналари билан уйғунлаштиришади. Бу рассомлар сирасига Абдур Раҳмон Чугтаи, Устод Алла Бакш, Файзи Раҳамин, Сават Аскарый ва бошқаларни киритиш мумкин. Бу мусаввирлар ишларида мавзу жиҳатдан мифологик образлар, тарихий сюжетлар, рамзлар символикасига мурожаат устуворлик қилади. Айниқса, Абдур Раҳмон Чугтаининг ижоди алоҳида эътиборга молик. Унинг ишларида XVI–XVII аср миниатюрасидаги сюжетларни учратиш мумкин. Ов ва жанг тасвирлари, шоҳ қабулида, муסיқа базми, рақс тушаётган гўзаллар каби тасвирлар рассом ижодининг асосини ташкил этади. Чугтаининг аксарият суратлари сувбўёқда ишланган. У китобларга кичик ҳажмли иллюстрациялар ҳам чизган. 1927–1934 йилларда Европада яшаган Чугтаи портрет жанрига алоҳида эътибор берса-да, Бобурийлар миниатюра мактаби канонларидан буткул чиқиб кетмади.

Панжоблик йирик рассом Устод Алла Бакш ҳам ўзига хос мўйқалам соҳибидир. Унинг асарлари маиший мавзуда бўлиб, покистонлик деҳқонлар ҳаёти, қишлоқлар, Панжоб манзаралари акс этади. Устод Алла Бакшча, одатда, канвасча мойбўёқда ишлаган.

Покистон замонавий рангтасвирида ўзига хос ўрин эгалловчи рассом Зубайда Агҳадир. Аёлларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги ўрни, озодликка интилиш унинг асарларида етакчи мавзу саналади. Зубайда Агҳа абстракционизм йўналишида ҳам ажойиб картиналар яратган.

Мустақиллик йилларида Покистон замонавий рангтасвири ривожига рассом Ана Молка Аҳмед катта ҳисса қўшди. Лондонда, яҳудий оиласида туғилган бу аёл покистонлик йигитга кўнгили қўяди ва умрининг охиригача Покистонда қолади. Ана Молканинг саъй-ҳаракатлари билан Панжоб университетида Нафис санъат мактабига асос солинади. Ҳозирда ҳам бу муассаса Покистондаги нафис санъат ўқитиладиган ягона марказ саналади. Ана Молка картиналарига чуқур фалсафий мазмун хос. Унинг дунё бўйлаб танилган “Қиёмат”, “Жаннат”, “Жаҳаннам” каби асарлари фақатгина диний маъно касб этмайди, балки озодлик, ҳурлик туйғуларини ифодалайди. Ана Молка жуда кўплаб шогирд ҳам тайёрлаган.

Покистон меъморчилигида ҳам турфа хилликни кўриш мумкин. Ушбу давлатдаги бир қатор меъморий обидалар, жумладан, Мохенжодаро шаҳри харобаси, Лоҳур қалъаси, Шалимар боғлари ЮНЕСКО томонидан Жаҳон маданий мероси рўйхатиغا киритилган.

Покистон меъморчилик санъатида ҳам ислом динининг таъсири катта бўлган, кўплаб шаҳарларда масжид, минора ва мақбаралар қад кўтарган. Заҳириддин Муҳаммад Бобур Ҳиндистонга ҳукмронлик қилган даврда Покистоннинг кўплаб шаҳарларида масжид, мақбаралар қурила бошланган. Улардан энг диққатга сазовори Лоҳур шаҳрида бобурий подшоҳ Жаҳонгирга атаб қурилган мақбарадир. Мақбара сағанасини унинг вафотидан сўнг ўғли Шоҳ Жаҳон ўрнаттирган. Мақбара шаҳар рамзларидан саналади (унинг тасвири минг рупийлик купюрага ҳам туширилган).

Покистоннинг қадимий шаҳарлардан яна бири Пешоварнинг меъморий қиёфаси ҳам ўзига хос. Шаҳар икки қисмга: Янги ва Эски Пешоварга бўлинади. Эски Пешовар қадимий бинолар, тор кўчалар, қадимий уй-жой мажмуаларидан иборат. Янги шаҳарда эса, табиийки, замонавий иншоотлар: меҳмонхоналар, баланд уйлар, темир йўллар, ресторанлар бунёд этилган. Эски Пешовардаги ажойиб меъморий ёдгорликлардан бири 1670 йили қурилган қадимий масжиддир. Гарчи масжид 1898 йилда рўй берган ёнғин сабабли вайрон бўлса-да, кейинчалик моҳир усталар томонидан қайта тикланди. Масжид безаклари анъанавий исломий нақшлар билан безатилган. Пешовардаги эътиборга молик иншоотлардан яна бири XVII асрда қурилган масжиддир. Масжид Бобурийларга содиқ хизмат қилган сарой мулозими Наваб Муҳаббат Хон номи билан аталган. Қадимий Пешовар шаҳри ўртасида келинчакдек қад ростлаб турган бу оппоқ масжиднинг икки бурчагида баланд миноралари бор. Ҳовлида нақшинкор фаввора ўрнатилган. Масжиднинг пол қисми оппоқ мрамардан ишланган, унча катта бўлмаган учта гумбаз масжидга янада кўрк бағишлаган.

Нафақат Лоҳур ва Пешовар шаҳарларида, балки Мўлтон шаҳрида ҳам кўпгина диққатга сазовор бинолар бор. Мўлтондаги Ийдгоҳ масжи-

ди 1735 йилда Наваб Абдул Самад Хон томонидан қурилган. Масжид биноси еттига катта-кичик гумбаздан иборат бўлиб, бино экстръери ҳам ниҳоятда ўзига хос. Деворлари асосан мовий рангдаги кошинлар билан қопланган.

Муниса МУҲАМЕДОВА тайёрлади.

Театр

Покистон маданияти, хусусан, фольклори асрлар давомида ягона ҳудуд бўлиб келган Ҳиндистоннинг маданий мерослари билан чамбарчас боғлиқ. Шу туфайли бугунги Покистондаги кўплаб адабий асарларнинг урду, панжобий, синдҳий, пуштун, балуч, брагуйи, араб, форс, гужаратий ва инглиз тилларида яратилганини кўриш мумкин. Бу муштараклик театр санъатида ҳам акс этади. Маълумки, ҳинд театр санъатининг асосини эпос ва рақс томошалари ташкил қилади. Покистон анъанавий театр санъатининг ҳам асоси рақс томошалари билан боғлиқ бўлиб, асосан маърифий-дидактик характерга эга ҳисобланади.

Покистон профессионал театр санъати ушбу мамлакат киноси сингари ҳали Ҳиндистондан ажралиб чиқмаган бир даврларда шакллана бошлади. Маълумки, театр шаклланиши учун, авваламбор, профессионал драматургия мавжуд бўлиши керак. Айнан драматургиянинг туғилиши театрнинг шаклланишига замин яратади. 1855 йили Оға Ҳасан Омонат “Индеранинг самовий суди” (“Индера Сабҳа”) пьесасини яратади ва бу асар дастлабки урду театрининг ташкил этилишига асос бўлиб хизмат қилади. Ушбу пьеса сюжети мистик воқеалар, хусусан, Шахзода ва Пари ўртасидаги муҳаббат қиссасидан иборат. Гарчи замонавий драматургия шаклида яратилган бўлишига қарамадан ушбу пьесада анъанавий театр хусусиятлари етакчилик қилади. Хусусан, Яшил пари (Сабаз Пари) ҳамда Қора Иблис (Кала Део), Қизил Иблис (Лал Део)лар ўртасидаги зиддиятлар рақсларда, турли хореографик элементларда акс эттирилган. Халқнинг асрлар давомида шаклланган тафаккурига монанд тарзда охири яхшилик – икки севишганнинг муҳаббатига эришуви билан яқунланувчи ушбу пьеса, айтиш мумкинки, Покистон театр санъатида жуда катта воқелик бўлган.

Покистон театрининг шаклланишида ҳам ўз даврининг кўзга кўринган ёзувчилари катта роль ўйнади. Хусусан, урду адабиёти вакиллари Файз Аҳмад Файз, Жўш Малиҳободий, Аҳмад Надим Қосимий, Фориг Бухорий, Аҳмад Фароз, Саодат Ҳасан Манто; синдҳий адабиёти вакиллари Бевас, Аёз Шайх, Мурод Али Козим; пушту (пашту) адабиёти вакиллари Мастер Абдулкарим, Вали Муҳаммад Тўфон, Қаландар Мўманд; Панжоб адабиёти вакиллари Шариф Кунжаҳий, Аҳмад Роҳий, Боқи Сиддиқий; балўч адабиёти вакиллари М.Х. Унка, Малик Муҳаммад Паноҳ ва бошқалар Покистон театрининг ривожига муайян даражада ҳисса қўшишди.

Покистон театри тараққиётига хизмати сингган ёзувчилардан бири

Саодат Ҳасан Мантодир. Реал ҳаётни табиий, тизимли акс эттиришдаги муваффақияти сабаб унинг асарлари асосида кўплаб театр томошалари яратилди. Унинг асарларида молиявий қийинчиликлар, инқирозлар натижасида инсон онгида, қалбида юз берувчи ўзгаришлар, мураккаб сиёсий жараёнлардаги кишиларнинг ахлоқий ҳолатлари акс эттирилади. Худди мана шу жиҳатдан унинг ҳикоялари Д.Х.Лоуренс асарларига тенглаштирилади.

1980 йил охирига келиб, Покистон театр санъатида Умар Шариф номи жуда довуғ қозонди. Бунга унинг 1989 йилда намойиш этилган комедиялари сабаб бўлди. Шоу шаклидаги ушбу томошаларнинг дастлабкиси Ҳиндистон ва Покистон ўртасидаги зиддиятли муносабатларни танқид қилгани, сатира тиғига олгани билан омма эътиборига тушди.

Бугунги кунда Покистонда давлат ҳамда хусусий театрлар фаолият олиб боради. Хусусан, томошабинларнинг талаб ва истакларидан келиб чиққан ҳолда сахна асарлари намойиш этаётган хусусий театрлар сўнгги йилларда анча ривож топди.

Театрни мамлакатнинг маданий қиёфаси сифатида акс этириш мақсадида йирик сармоядорлар, маҳаллий компаниялар катта маблағлар ажратишмоқда. Хусусан, 2006 йилда бир гуруҳ ёш истеъдод эгаларининг қобилиятларини рўёбга чиқаришига катта ёрдам берилди ва ўнлаб спектакллар намойиш этилди. Ёшларнинг рағбатлантирилиши натижасида 2011 йилда Карочида дастлабки драма тўғараги – “Ҳаракат доираси” (“The Acting Wheel”) ташкил этилди. Бу ҳеч қандай труппа ёки мактаб бўлмай, унга аъзолар ҳафтада бир-икки бор йиғилишади. Асосий эътибор драматургик асарлар яратишга қаратилган бўлиб, ёзилган пьесалар муаллифларнинг ўзлари томонидан ижро этилади. Пьесани такомиллаштириш мақсади қўйилган ушбу жараёнда импровизацияга катта ўрин берилади ва иложи борича, асарнинг томошавийлигини оширишга эътибор қаратилади.

2002 йилда Покистонда дастлабки бадихагўйликка асосланган театр труппаси – “Қора балиқ” (“Black Fish”) ташкил этилди. Труппа гарчи барча ёш тоифасидаги аудиторияга томошалар кўрсатса-да, ёшлар орасида, айниқса, катта шухрат қозонди. Труппа спектакллари афиша камдан-кам бериларди. Шунга қарамай унинг томошалари томошабинлар билан тўла бўларди. Труппа Карочидан бошқа кўплаб

шаҳарларда ҳам томоша кўрсатган. Хусусан, унинг Лоҳур, Исло-мобод, Фейсалободларда кўрсатган намоишларига одам шу қадар кўп келганки, ўриндиқлар етмай, туриб томоша қилишган. Труппа 2004 йили Британия Кенгаши томонидан Манчестерда ўтказилувчи “Дунёга мурожаат” (“Contacting The World”) халқаро ёшлар театр фестивалида иштирок этиш учун таклиф этилди.

Покистон театр санъати фидойиларидан бири Ҳасан Разо ҳисобланади. Ёзувчи, драматург, актёр, режиссёр, кизикчи, театр мураббийси бўлган Ҳ.Разо Покистон халқини кўплаб хорижий асарлар билан яқиндан таништиришга интилди ва бу йўлда Нил Саймон, Артур Миллер, Ашфақ Аҳмад каби адибларнинг асарларини ҳамда қадимги Юнон трагедияларини саҳналаштирди. Шунингдек, унинг ўзи ҳам “Бўш курси”, “Топинг, тушликка ким келмоқда”, “Келажакка қайтиб” каби пьесалар ёзиб, театр саҳнасида саҳналаштирди. Унинг асарлари томошабинлар ўрганиб қолган насиҳатомуз, очик дидактикадан фарқли спектакллар сифатида эътибор қозонган.

Покистон театрининг серкирра ижодкорларидан яна бири Усмон Холид Бутдир. Драматург, актёр, режиссёр ва хореограф Усмон Холид ўткир ижтимоий фикрларни, маънавий-ахлоқий муаммоларни романтик йўналишда, эртакона-саргузашт шаклда беришга интилади. Хусусан, у саҳналаштирган “Граф Монте-Кристо”, “Соҳибжамол ва махлуқ”, “Ёстиқодам” каби спектаклларда рақс, ҳаракатлар етакчилик қилади. У иложи борича сўздан жудаям кам фойдаланади. Бироқ жуда кам ишлатилувчи мана шу сўз ўз ўрнида жуда кескин ва кескир бир тарзда бериладики, бу персонажларнинг ўзаро мулоқоти эмас, балки томошабинга мурожаатдек янграйди.

Бугунги кунда Покистонда театр санъатининг равнақи йўлида кўплаб ижобий ишлар амалга оширилмоқда. Бутун мамлакат бўйлаб иқтидор эгаларини кашф этиш, уларни маънавий-ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш мақсадида NAPA (National Academy of Performing Arts) – Театр санъати Миллий академияси ташкил этилди. Ушбу ташкилот театр ижодкорларини, иқтидор эгаларини қўллаб-қувватлашдан ташқари, театр санъатини оммалаштириш йўлида кўплаб амалий ва назарий ишларни амалга оширади. Жумладан, семинарлар, конференциялар ташкил этилади, энг сара спектакллар билан мамлакатнинг турли ҳудудларида гастроллар уюштирилади. Буларнинг барчаси театр санъатини равнақ топтириш ва театр воситасида халқ маънавиятини ўстириш, мамлакатни ижтимоий-маданий жиҳатдан ривожлантиришни кўзда тутади.

Покистон театрлари турли халқаро фестиваллар, форумларда қатнашмоқда, ўз ўрнида хорижий мамлакатлар театр труппалари ҳам ушбу юрт томошабинларига ўз асарларини намоиш этишмоқда. Жумладан, сўнгги йилларда Швейцария, Германия, Россия каби мамлакатлар қаторида Ўзбекистон санъаткорларининг ҳам Покистонда чиқиш қилишгани, халқларимиз ўртасидаги маданий алоқаларнинг тобора мустаҳкамланиб бораётгани юқоридаги фикрни яна бир бор тасдиқлайди.

Бахтиёр ЁҚУБОВ тайёрлади.

Кино

Покистон киносанъати Осиё кинематографиясининг илғор вакилларида бири ҳисобланади. Кўплаб фильмлари асосан, инглиз ва урду тилларида суратга олинган. Бугунги кунда Покистон кинематографияси қатор режиссёр, актёр ва сценарийнависларни жаҳон кинооламига танитди.

1947 йилгача Бомбей ва Лоҳур шаҳарлари фильм ишлаб чиқариш маркази саналарди. Мамлакат иккига бўлинган, Бомбей Ҳиндистонга, Лоҳур эса Покистонга ўтади. Шу тариқа кино ишлаб чиқариш саноати ҳам иккига ажралади. Голливудга тақлид этган ҳолда Бомбейдаги кино-саноат марказини “Болливуд”, Лоҳурдаги киномарказни эса “Лолливуд” деб атай бошлайдилар.

Покистоннинг жуда кўп кинокомпаниялари ўз тарихини ҳинд киносидан бошлаган бўлса-да, икки давлатнинг кино санъати ва саноати бир-бирига сира ўхшамаган икки хил тақдирга эга. Ҳинд киноси жадал ривожланиб, яратилаётган фильмлар сони бўйича жаҳоннинг энг илғор киносаноати вакилларида бирига айланди. “Болливуд” киномахсулотлари дунёнинг жуда кўп мамлакатларида маълум ва машҳур. “Лолливуд” киносаноати эса мамлакатда юзага келган кўплаб ички ва ташқи сиёсий муаммоларнинг асирига айланиб, оғир таназулга юз тутди.

Шубҳасиз, Покистон киносанъатининг ҳам маълум ривожланиш даври, гуллаган йиллари бўлган. Бу вақт XX асрнинг 50–60-йилларига тўғри келади. Ўша пайтда йилига юздан ортиқ турли жанр ва мавзудаги кинофильмлар яратилган. Мамлакатда мингдан ортиқ кинотеатрлар мавжуд бўлиб, катта-кичик кинокомпаниялар муваффақият билан фаолият юритган. Афсуски, мамлакатни ўз домига тортиб кетган сиёсий бўҳронлар, биродаркушлик урушлари, диний экстремизмнинг авж олиши, террорчилик ҳаракатларининг юзага келиши кино соҳасининг ривожига тўсқинлик қилди.

1965 йилда Кашмир ҳудуди билан боғлиқ можаролар юзага келгани туфайли икки мамлакат ўртасида сиёсий ихтилофлар келиб чиқди. 1966 йилнинг январь ойида, пойтахтимиз Тошкентда тарих саҳифаларидан абадий жой олган “Тошкент декларацияси” қабул қилинди ва икки мамлакат –Покистон ва Ҳиндистон раҳбарлари ярашув ҳужжатини имзоладилар. Афсуски, уруш тўхтатилса-да, унинг аянчли асоратлари кўп йиллар давомида ўзини эслатиб турди. Ҳинд кинофильмлари Покистонда тақиқланди. “Болливуд” фильмларининг катта экранлардаги намоишлари тўхтатилди. Бу эса Покистон кинематографиясининг иқтисодий тараққиётига оғир зарба бўлди. Чунки Покистон кинематографиясининг асосий даромади айнан ҳинд кинофильмларининг намоишларидан олинар эди.

Покистон киносидаги яна бир жиддий танглик 1971 йилда Покистондан Шарқий Покистон қисмининг ажралиб чиқиб, мустақил

Бангладеш давлати ташкил топганидан кейин юзага келган. Аҳоли зич жойлашган мамлакатнинг шарқий қисми “Лолливуд” киносаноати маҳсулотларининг асосий харидори эди. Киномаҳсулотларга бўлган талабнинг кескин камайиши мамлакат кинокомпанияларини оғир аҳволга солиб қўйди.

1977 йилда амалга оширилган давлат тўнтаришидан кейин жиддий тақиқлар жорий этилади. Ҳатто мамлакатга четдан фильмлар олиб кирилиши буткул чеклаб қўйилади. Шу тариқа кино санъатининг оммавийлиги, халқ орасидаги машҳурлиги онгли равишда йўққа чиқарила бошланади. Кинотеатрлар ёппасига ёпилиб, уларнинг сони кескин камайиб кетади. Жуда кўп иқтидорли актёр ва режиссёрлар кино соҳасини тарк этишга мажбур бўладилар. Покистон киносанъатидаги бу таназул 30 йилдан ортиқ вақт мобайнида муттасил давом этади.

XXI аср бошига келиб, Покистонда кинематография соҳасининг тикланаётгани ҳақида гапира бошланди. Ҳозирги кунда мамлакатда йилига қирққа яқин фильм суратга олинмоқда.

Покистон кинематографияси сўнгги йилларда халқаро мутахассисларнинг озми-кўпми эътиборини тортмоқда. Узоқ йиллар давомида Покистон киноижодкорлари биронта ҳам фильмларини “Оскар” мукофотига тақдим эта олмас эдилар. Ниҳоят, орадан эллик йил ўтгач, покистонлик режиссёр Шармин Обайд-Чиноининг “Чехраларни кутқариб” (“Saving Face”) номли фильми халқаро мукофотга лойиқ топилди. Бу фильмда покистонлик аёлларнинг оғир қисмати, фожиали тақдири таъсирчан тарзда кўрсатилади.

2004–2006 йилларга келиб, Покистон ва Ҳиндистон ўртасида сиёсий-иқтисодий алоқалар тинч йўл билан тиклана бошлади. Қарийб 45 йилдан сўнг илк бор Ҳиндистонда покистонлик режиссёр Зоаб Мансурнинг “Барча илоҳиятлар ҳаққи” номли бадиий фильми намойиш этилди. Фильм тақдимоти Бомбей шаҳрида, таниқли ҳинд кинорежиссёрлари ва актёрлари иштирокида катта тантана билан ўтказилди. Фильмнинг Ҳиндистондаги намойиши икки халқ ўртасидаги азалий алоқалар тикланишининг рамзий тимсоли сифатида ҳам юксак баҳоланди.

Сўнгги йилларда қатор фильмлар Покистон киносанъатининг нафақат Ҳиндистонда, балки бутун дунёда тарғиб этилишига хизмат қилди. 2013 йил режиссёр Билол Лашар суратга олган “Зарба” жангари-саргузашт йўналишдаги фильмда мамлакатда терроризмга қарши олиб борилаётган кураш, хусусан, 2009 йилда Лохур Полиция академиясига уюштирилган террористик хуруж оқибатлари тасвирланади.

2015 йилнинг июль ойида покистонлик ёзувчи аёл Фараҳад Иштиёкнинг ҳикояси асосида, режиссёр Билол Лашар суратга олган “Кўз ёшларсиз” (“Бин Рой”) романтик драма жанридаги фильми тақдим этилди ва катта муваффақият қозонди. Фильм АҚШ, Канада, Австралия каби мамлакатларда ҳам намойиш этилди. Австралиядаги намойишнинг биринчи ҳафтасидаёқ фильм миллион доллардан ортиқ даромад келтиргани, кўпчилик учун сира кутилмаган ҳол бўлиб, Покистон киносанъатига берилган юксак баҳо ва ишонч рамзига айланди. Унда янграган “Бали-бали” кўшиғи нафақат Покистон ва Ҳиндистонда, балки АҚШ, Канада, Австралия сингари кўплаб мамлакатларда оммавий кўшиқлар қаторидан жой олди.

Аъзам ИСҲОҚОВ тайёрлади.

ПОКИСТОН ШЕЪРИЯТИДАН НАМУНАЛАР

Жўш МАЛИҲОБОДИЙ

(1894–1982)

*Рус тилидан
Азиз САИД
таржимаси*

Шоирнинг тўлиқ исми – Жўш Шобир Ҳасанхон Малиҳободий. Аградаги коллежда араб ва форс тиллари бўйича таҳсил олган. 1958 йилда Ҳиндистондан Покистонга кўчиб келган. Шундан кейин Жўш тахаллуси билан ғазаллар ёза бошлаган. Унинг “Нақшлар ва суратлар”, “Аланга ва шабнам”, “Сумбул ва занжир” каби шеърий китоблари урду тилидаги шеърият ихлосмандлирига яхши таниш.

АНГЛОЛМАДИМ СЕНИ БАРИБИР

*Тонг жамолинг акси бўлса ҳам,
Нуринг юлдуз олиб келса ҳам,
Англолмадим сени барибир!*

*Богда гўзал гунча очилди,
Бир кулдию сўнгра сочилди,
Англолмадим сени барибир!*

*Дунё иши сабоқ ҳар кунини,
Бугунги тахт сомон бир кунини,
Англолмадим сени барибир!*

*Ҳаёт юзлаб қувонч бахш этди,
Ўлим келди ювдию кетди,
Англолмадим сени барибир!*

*Қабристонда ажиб манзара,
Шоҳу гадо ёнма-ён, қара,
Англолмадим сени барибир!*

*Ҳар заррада мўъжиза дилда,
Ҳар лаҳзада шамолда жилва,
Англолмадим сени барибир!*

*Овоз келди забонсиз тундан,
“Жўш, уйғонгин энди уйқудан”,
Англолмадим сени барибир!*

Вазир ОҒА

(1922 йили туғилган)

Шоир ва ёзувчи, эссеавис, Лаҳорда нашр қилинадиган адабиёт журнали муҳаррири. Унинг кўплаб шеърий ва адабий танқид ҳақидаги китоблари нашр қилинган. Покистоннинг замонавий шоирлари Вазир Оғани устоз сифатида эъзозлашади.

ЧАНГАЛЗОРДАГИ ҚУШЛАР

*Чангалзорда яшайдан зериккан қушлар
Сўз парчалари каби кўтарилар самога
Учадилар юксаклардан юксак бир жойга –
Жаннатга томон,
Оҳиста қўнарлар қуёшга, ойга.
Сочилиб тўкилар қушлар
Майдалаб туйилган ҳарфларнинг
ушоқларидай.
Ва яна жамланар
манглайда тақдирнинг
битикларидай.*

*Биз эса, одам эмас, йўқ,
нотавон жонзотлар.
Гўё жойланган
вужуд халтасига
қабр туғлари.*

*Гўёки кулол чархининг овозларидан
Сопол каби вужудга келган
Туман буғлари.*

*Гўё ялангоёқ арвоҳлармиз
чангалзорда чўгланиб турган
кўмирлар узра
юриб бораётган.*

*Гўёки ҳавонинг енгил титроғи
Кулни кулга қўшган
Кулдай тупроғи.*

Аҳмад ФАРАЗ

(1931–2008)

Шоир, адабиётшунос. Пешовар университетидан ўқиб, урду ва форс тили, адабиёти бўйича магистрлик даражасини олган. Фаолиятини Покистон радиосида сценарийнависликдан бошлаган. Кейинчалик Пешовар университетида урду тили ва адабиётдан дарс берган. Покистон Миллий китоб фонди раиси вазифасида фаолият юритган. У Покистоннинг кўплаб адабий мукофотлари ва халқаро адабий мукофотлар билан тақдирланган.

ЗАБОНСИЗ КАККУ

*Эй, менинг девона кўнглим,
Кел, тўхтайлик,
Дам олмоқ фурсати етди.
Азобу маҳрумлик яраларидан
Қон тўкиб яшамоқ ҳаддидан ўтди.*

*Ҳаммининг қўлида заҳарли найза,
Адолат ҳақида қандай сўзлайсан,
Шафқатсизлик денгизи ҳалқага олган,
Қандай жанг қиласан уларга қарши,
Ягона қуролинг фақат сўз билан.
Хўрликлар Ҳимолай тоғидай,
Парчалаб ташлайсан қайси куч билан?*

*Қанча фурсат керак,
Қанча нафас керак...*

*Ҳориган бу кўзлар юмилсин, майли,
Энди орзулар ҳам кўмилсин, майли.*

*Қара, қандай яшар ёру дўстларинг,
Бариси муроса йўлини тутди.
Воз кечдилар жасоратлардан —
Қиссалари мухтасар битди.*

*Қара, қандай осон экан гурурни сотиб
Яшамоқлик ҳаловату ҳузурга ботиб.*

*Ёлғизмисан, бу саҳронинг поёни йўқми,
Биёбонни кесиб ўтган бир кимса йўқми?*

*Бу саҳронинг сарҳадига етганингда ҳам
Оғриқларинг, дардларингга ким қўяр малҳам?*

*Эй, менинг девона кўнглим,
Кел, тўхтайлик, ортга қайтайлик.
Ҳаёт оқайтган қир-адирларда
Баҳорни асрамоқ учун қайтайлик.
Сайрамаслик учун шаҳарга келган
Забонсиз каккудай қайтайлик.*

Шаҳзод АҲМАД

(1932–2012)

Шоир ва файласуф Шаҳзод Аҳмад Ҳиндистоннинг Амритсар шаҳрида туғилган. Кейинчалик Покистонга кўчиб келган. 1956–1958 йилларда Лаҳор университетиде психология ва фалсафа фанлари бўйича магистрлик даражасини олган. У кўплаб шеърӣй ва илмӣй китоблар муаллифи. Бир қатор жаҳон шеърӣяти намояндаларининг асарларини урду тилига таржима қилган.

ЯРАДОР ҚУШ

*Юрагимда бир қуш яшайди,
На куйлай олар, на уча олар,
На атрофдан бир дон излайди.*

*Ҳеч қачон ёғмайдиган ёмғир остида
Бўкиб ўтирар.
Чарақлаб турган қуёшни соғинар.
Рангсиз бўлса-да
Маили деб ўйлар.*

*Унинг нурларини ҳис қилмас кўзи, Тилида минг битта таъми туяди,
Кўрмайди, қуёшга талпинмас ўзи. Баридан ўтқирроқ гамни туяди.*

*Кўзида акс этар вайрона боғлар, Уясини сўрасангиз гар –
Юзида аламу гамлардан доғлар. Тарк этилган баҳайбат шаҳар.*

Анис НАГИ

(1939–2010)

Таниқли шоир, урду адабиёти бўйича фан доктори унвонига эга адабиётшунос Анис Наги 60-йиллар адабий ҳаракатининг пешқадамларидан саналади. Янги шеърият ва экзистенциализм оқими тарафдори. У Пабло Неруда, Альбер Камю ва Жан-Поль Сартр асарларини урду тилига таржима қилган. Адиб 2010 йил 7 октябрда талабаларга маъруза ўқиётган пайтда юрак хуружидан вафот этган.

ШОВҚИН СИМФОНИЯСИ

*Чор атроф шовқинга гарқ,
Ўз овозим қандай эшитай,
Бошқалар-чи, қандай эшитгай?*

*Менинг галат ватандошларим
Шовқинзорнинг хилватларида
Лаззат сепар баданларига.*

*Қулогимдан лабимга қадар
Садо йўқдир шовқиндан ўзга,
Маъни йўқдир шовқиндан ўзга.*

*Таомлари шовқин уларнинг,
Ҳузурлари шовқин уларнинг.
Азобли ўйлардан нажотлари –
шовқин,*

*Ўлим қўрқувидан паноҳлари – шовқин.
Шовқиндан гўёки озод қуш улар,
Қуш, лекин аслида парвозқуш улар.*

*Чор атроф шовқинга гарқ –
Шошаётган ҳар бир қадамдан
Титраётган ҳар битта тандан,
Юраклардан,
гилдираклардан,
моторлардан
таралган шовқин
қийноққа соладир жсонимни.*

*Ҳеч қаердан топа олмайман
Бу асрнинг сурони ичра
Йўқолган ўз овозимни.*

Аҳмад Нодим ҚОСИМИЙ

(1916–2006)

Рус ва инглиз тилларидан
Гўзал БЕГИМ
таржимаси

Шоир, адабий танқидчи, журналист. Элликдан зиёд бадиий, илмий-омма-боп китоби чоп этилган. У ярим аср мобайнида адабиёт журналининг бош муҳаррири вазифасида фаолият юритган. “Ёмғир томчилари” (1944), “Гул ёлқини” (1953), “Вафо саҳроси” (1962) каби китоблари шеърят ихлосмандлари эътирофига сазовор бўлган.

ЁМҒИР

Тун... Қамоқхона томи устида
Шаҳд билан ҳаллослаб югурар ёмғир.
Бундай қатъиятда муз тоғларни у
Парчалаб, майдалаб ташилашга қодир.

Сирли нафас олар дағал тўсиқлар, Кўтарилар ҳаёт кўкрак қафаси,
Ғужсанак бўлади тош мағлуб, қарахт. Гўё куйлаяпти, гуллаган зулмат.
Ўтириб бу тийра қафасда танҳо Темир ва харсанг қатлам оралаб,
Хаёл сургум: мени тополмас ҳаёт! Шоирни сургалар, орзу беминнат.

ЗИДДИЯТ

Олидасан! Дарё, тоғлар ортида –
Майин овозингни эшитиши даргумон.
Жуда ҳам яқинсан! Киприк остида:
Кўзларимни юсам – чехранг шўх, шодон.
Жуда ҳам олиссан, жуда ҳам яқин,
Ақлим қочиб борар ўйлаган сайин.

ЧОРЛОВ

О сен, орзулари юрагида тўлқин урган,
Кел, ой, жамолингни гуллар ила ўрайин.

Туманга экиб табассум – кунлик машғулотинг,
Кел, ой, сени бир кўришига бахш этай, ҳаётим.

Сен тўрт томонимсан: ердан ҳам кўкдан марҳамат,
Ҳарёқдан ахтардим – яна қайдан кутай ҳиммат.

Захро НИГОҲ

(1937 йили туғилган)

Шоира Захро Нигоҳ Ҳиндистоннинг Ҳайдаробод шаҳрида туғилган. 1947 йилда Покистонга кўчиб келган. Ўтган асрнинг 50-йилларида таниқли шоира сифатида шуҳрат қозонган. Бир неча телесериаллар муаллифи.

ОЙ РАНГЛИ ДАРАХТ

Тушда бўлганидай
ўтган кеч эсимга олдим,
боғимнинг бир четида дарахт
ой шуъласи рангида экилган эди.

Қачонлардир унинг соясида ўйнаган эдим
қуёш нурларига ўраниб
шохларда силкиндим
ҳар гал кўришганда ерга энгашиб.

МЕН ҚИЛГАН ЖИНОЯТ: ВАЪДА

Болаларим, сизга гапирганман бу ҳақда минг бор
Ўнгай ўранганча, тинглагансиз менинг алламни
Гоҳо чайқаганман, сўзлар билан аллалаб
Неларнидир ваъда берганман сизга
Ваъдам – одамлар қисмати,
Ҳимоя, шон-шараф ва қадр-қиммат.
Болаларим,
Қиссадаги ҳорғин, ҳолдан тойган қиз
Малика эмасди, бу – мен эдим.
Сеҳрли кошона
Кўзларда лаҳзада ёниб қул бўлган, бу – менинг қулбам.
Агар қароқларда қолган бўлса ниналар
Улар – орзуларим,
Ҳаммаси чирмаб олган ёниверимдан
бегонамас, туғишган менга.
Унинг ҳикоясига
Сингигандир ҳақиқат-ҳаққим.
Қаерга қараса, тошга эврилар,
У ерда менинг севгим
Ва минглаб оловли далалар
Севалайди қонли ёмғирлар
Ҳаммаси ичимда рўй бераётир.
Болажоним,
Қиссадаги ҳорғин, ҳолдан тойган қиз
Малика эмасди, бу – мен эдим.
Ва қаерда тугар ҳикоя,

Болажоним,
 Пайдо бўлгансиз,
 Севги ва бахт рамзи тарзида
 Абадий тилаклар орзуси
 Кафолати дўстлик ва ҳақнинг
 Қайсики, бахтли якун билан хотималанар,
 Болажоним менинг, пайдо бўлдингиз.
 Кўзларим, ваъда жароҳатидан ҳориган, толган
 Аксингиз малҳамдори яраларимга.
 Беихтиёр қарордан титраяпти қўлларим менинг,
 сизларга улфатдир доимий таскин.
 Мен иқрор бўламан,
 Мен шунчаки чанг,
 Гўзал ҳайратдирсиз
 Мен яхши биламан,
 мен ваҳимали
 Сокин бир оламсиз.
 Мен ўтмишман,
 Эрта осмонда ярқирайсиз сиз.
 Ўзимча бахтсизман
 Бироқ умиддирсиз – тинчлантиргувчи.
 Болажоним,
 Туйғуларим ва иқроримнинг айби кўп бугун
 Бошимни эгганча, бошимга қўйилган айбни тинглайман.
 Атиргул билан қўшиб тиканлар тераман, истакларим чодраларидан.
 Биласанми,
 Тасдиқ бу
 Инсон қисматига берилган ваъда
 Асраш учун шаън ва қадрни.
 Ҳикояни эслаб, ўтмишга тикилдим,
 Унинг қийматидир шу.

Парвин ШОКИР

(1952–1994)

Шоира Парвин Шокир АҚШнинг Гарвард университетиде таҳсил олган. Фаолиятини ўқитувчиликдан бошлаган, сўнг давлат идораларида хизмат қилган. Урду тилида ижод қилган шоира жаҳонда Покистон шеърятининг ёрқин вакилларида бири сифатида таниқли. Асосан верлибр ва ғазал жанрида шеърлар ёзган. 1994 йил 26 декабрда Исломобод шаҳрида автоҳалокат туфайли фожиали ҳалок бўлган.

ТАСКИН

Орқамдан
 Севги шахрининг
 Эшикларин бекитганимда
 Калит солдим мен
 Ҳар бир дарчадан
 Нефритли кўзига унут денгизнинг

Бу кичик ҳадиксираб қараган ҳислар
 Тинчлантиргувчи
 Турманинг тақиқ девори чегарасида
 Кичик муюлишида
 Эски пахсадеворли шаҳарда
 Бир кичик туйнук бор,
 Менинг исмим учун очиладиган.

Атия ДОВУД

(1958 йили туғилган)

Таниқли покистонлик шоира. Бадиий ижод билан шуғулланиш баробарида Покистон радиосида гендер муаммосига оид дастурларга муаллифлик қилади.

ТАРЖИМАИ ҲОЛ

Кунларимнинг қандай ўтгани ҳақда
Савол бермай қўяқол, дўстим?
Нега ёзмаяпман тўйдан кейин мен?
Шиша идишидаги жим симоб мисоли
Йиллар измидаман.
Бошидан Онам бизга ўтган ишонч дарсларин.
Ҳиссиёт либосдай баданимга ёпишиб турар
Ҳарорати ошган қайғунинг,
Бироқ мен ҳали чиққаним йўқ шиша идишдан.
Уйим сеҳрлидир,
Ўзимни унутиб, эврилишим мумкин бирор уловга,
Агар кимдир босса тугмачани
Тугатаман ҳамма ишимни.
Ичимга тикилсам
Кўзимга ташиланар тубсиз ботқоқлар.
Гўё ботқоқдаги заррачаман мен,
Олиб кетган мени анъанавий пўртана эпкилари.
Вақт оёғи остида ётибман энди,
Кўз очишим ила сабоқ беришди:
Жамият бу – чакалакзор, уй – пана-настқам,
Эр – хўжайин,
Аёл – ижарада яшар муттасил.
Қайсики, ҳаққин адо этар ҳамма нарсанинг
Итоати ва ўктам ишончи ила
Жондошлик риштаси-ла боғлайман ўзни
Ҳанузгача бадал тўлайман
Ҳамма туйғуларни йиғиб бир жойга,
“Ишонч” деган ёзувда қулфлаб қўйганман
ўзимни мен қоғоз қутига.
Фикрларим ва китоб тахламин
Тановул қилади қир чумолиси
Мен шаҳодатномаман,
жуфти ҳалолимнинг шаъни учун берилган.
Хоҳлайди бир умр, берк қоғоз қутида асрашни мени.

Ҳаррис ХОЛИҚИЙ

(1965 йили туғилган)

Шоир, ёзувчи, “Ишқ тақвими”, “Сенинг севгинг” сингари ўнга яқин шеъррий тўппам муаллифи. Шеърлари бир қанча халқаро антологияларда чоп этилган. 2013 йилда урду тилли шоирлар ўртасида ўтказилган халқаро адабий танлов ғолиби бўлган.

У ВА МЕН

*У ва мен
гапирардик ҳайрат ва қўрқув ҳақда,
истак ва ҳалокат,
ортга ва олдинга юрар одамлар,
ёнимизда борар йўлаклар,
сутни қайтадан музлаткичга қўйишни унутганди у,
жадвалдаги ёзув, стол лампаси, китоб жавони ва оишона,
сантехник ва қайд этувчилар.*

*У ва мен
суҳбат қурармидик оила ҳақда,
аёлим, ака ва сингиллар, тумандаги уй ҳайвонлари,
қайсики, соҳиби билан битта диндаги
ёлгон ичидаги шаҳвоний ҳислар, тунги юришлар,
саёҳат,
саёҳатда топилган дўстлар,
учоқдаги бош кийим бўлмаси,
секин қатнайдиған поездларнинг кир-чир ички кўриниши,
дарёлар, тоғлар, ўрмон, саҳролар,
уммон ва орзулар ҳақда.*

*У ва мен
суҳбат қурармидик юртимиз ҳақда,
чанглар бизни узоқ ушлаб туради,
деворини ялаб соғлом фикрнинг
одамлар ва курашлар
ҳайиқамиз
битмаётган жароҳатлардан.*

*Ортимизда судралади қайғу ҳуштаги
биз дунёнинг охирига етмоқ истадик
ва дунё тўхтади.*

МЕТАФОРА

*Қоронғи, боши эгик тунларда
агар қушлар адашса
ўз куйларида
кимнингдир ушоқ юраги ҳис этса севгини,
толиққан, оғриқли қанотлари ила
кимдир парвоз учун изласа осмон,
у шаклга солар истак шаклидаги метафорани:
овозим чанқайди мен билан тенгма-тенг куйламоқликка,
муҳаббатнинг янги мавсумий куйи,
ерга зийнат қилиб
пуркаб сепилади гуллар заминга.*

ПОКИСТОН НАСРИ НАМУНАЛАРИ

Замонавий Покистон адабиётининг етакчи вакиллари Эжоз Ҳусайн Баталавий, Азим Сарвар, Аҳмад Саид насрида миллий гурур, миллий анъаналарнинг гоҳи салбий, гоҳи ижобий жиҳатларини ёритиш масаласи етакчилик қилади. XX асрнинг иккинчи ярмида ижод қилган аксарият ёзувчи-адибларнинг Файз Аҳмад Файз, Патрас Бухари, айниқса, Эзра Паунд, Генри Миллер каби чет эл адиблари ижодидан таъсирланиш, шу аснода миллий адабиётга янги руҳ, янгича қараш олиб кирганларини кузатиш мумкин.

Эътиборингизга ҳавола этилаётган ҳикоя муаллифларининг ҳар бири узоқ йиллар журналистика соҳасида фаолият юритиб, драма, радио ва телеспьесалари билан ҳам мухлислар назарига тушган. Бир қанча адабий мукофотлар соҳибдори саналади.

Азим САРВАР

ОМОНАТНИНГ ОҒИР ЮКИ

*Урду тилидан
Тошмирза ХОЛМИРЗАЕВ
таржимаси*

Мўйинхоннинг Янги Карочига келганига ҳам бир йил бўлай деб қолди. Лекин унинг кайфияти на бу жойнинг расм-русумига мос тушган ва на у бу жойнинг одамлари билан ош-қатиқ бўла олганди. Фақат бир Лаълхонгина оқшом чоғи бир-икки соат ўтириб, унга Лалукхет маҳалласидаги янгиликлардан гапириб берарди. Лаълхон ўша ердаги мактабда чапраси¹ эди. Бу ерга у дарё бўйидаги кулбалардан кўчиб келган эди. Аввал Мўйинхоннинг жойи Гужжарнала деган жойда бўлиб, бир йил бурун Гужжарналадаги кулбаларга ўт кетгандан сўнг, у Янги Карочига кўчиб келганди.

Карочидаги кулбаларга келсак, уларга ҳар сония, ҳар дақиқада ўт кетиши мумкин эди. “Керосин ўчоққа тўкилиб кетди” ёки “Шолча ёниб кетди” деган гап кулоққа чалиндими, билинги, қиёмат қойим бўлган! Денгиздан эсаётган шамол оловни учириб олиб келади ва кўз очиб-юмгунча кулбалар устида, осмонда ҳаммаёқни тутун қоплайди, тутундан пастда эса оловнинг сариқ тўлқинлари орасидан одамларнинг қий-чувлари осмони фалакка кўтарилади. Чунончи, бир ярим соатдан сўнг машиналарнинг “би-ип”, “би-ип” овози янграйди. Ўт ўчириш гуруҳи шошиб-пишиб келади. Лекин бу пайтда ёнғин юзлаб уйларни ямлашга улгурган бўлади.

* Манба: “Нукуш” (“Таассурот”) журнали. 1998 й.

¹ Чапраси – югурдак, хизматкор.

Бир йил бурун ҳам Гужжарналадаги кулбалар устида қаттиқ бир портлаш рўй берган эди ва ёнғин шундай тезлик билан ёпирилган эдики, ҳаттоки оналар ўз болалари ҳақида ўйлашга ҳам улгурмадилар. Ўт ўчириш гуруҳи етиб келиб, одамларнинг кўмагида ўртадаги эллик-олтмишта кулбани йиқитгачгина ёнғиннинг шашти қайтди. Аммо ёнғин туфайли тун бўйи одамларнинг кўзларида ҳам, қалбларида ҳам аянчли ёшлари тинмади. Қайсидир ташкилот бошпанасиз қолган одамлар учун катта чодир тикиб берди. Тўрт-беш кунгача ўша ташкилот томонидан қора қозон қайнатиб турилди. Бу пайт ичида талай одамлар қаердандир харжга бироз пул-мул топиб келди ва ғаров таёқларию тахталар ёрдамида ўзларига бошпана тиклаб олди, қолганлар эса Янги Карочига олиб борувчи юк машиналарига кўз тикиб турар эди.

Мўйинхонга ҳам Янги Карочиди жой ажратиб берилди. Бу машъум ёнғин қалбини шундай ёндирдики, у Гужжарналага қўшни бўлган маҳаллада ўзининг аёли дафн этилганини ҳам унутди. У ҳар икки-уч кунда у ерга бориб дуо-фотиҳа ўқиб турарди, кўпгина ёру дўстлари билан учрашиб, кўнгли таскин топарди. Энди бу гапларни қўйиб, Мўйинхон янги уйи ҳақида ўйлаб турарди. Юк машинаси ҳақида у кўпам бош қотирмасди, ахир кўтаргулик бисоти ҳам йўқ эди-да.

Унинг бор-йўғи битта қўл аравачаси ва яккаю ягона арзанда қизи – Суғра бор эди. Ёнғин чиққанда Мўйинхон чорраҳада қўл аравачасидаги меваларни сотиб турарди. Кичкина Суғра эса уйда ёлғиз қолган эди. “Ёнғин-ёнғин!” деган қий-чувни эшитгач, у дарров пишиқ гиштдан қурилган уйлар томон югурди ва у ерда турган аёлларнинг қий-чувига қўшилиб, у ҳам дод солиб йиғлай бошлади.

Янги Карочига келгач, Мўйинхон аравачада мева сотишни бас қилди. Ҳар куни бозорга чиқишдан чарчаган эди. Аравачанинг бир амаллаб тепасини ёпди-да, ундан бир кичкина дўконча ясаб олди ва унда пон¹, сигарета ва бошқа майда-чуйдаларни сота бошлади. Унга ҳар ойда ўттиз рупия нафақа пули келиб турарди. Бир йил ичида амал-тақал қилиб ўзига уй қуриб олди ва қизчасига бир жуфт кийим-кечак тикдириб, арзон тақинчоқлар ҳам ясатдирди. Суғранинг онаси тирик бўлганда эди, бу оворагарчиликни унинг ўзи эплаган бўларди. Аммо энди бу юк Мўйинхоннинг елкасида турарди – давлат ишида сочлари оқаргунча ишлаб нафақага чиққан эди. Энди бўлса бу ишни қандай эплайман деб боши қотмоқда эди. Шундай дамларда бирдан марҳума хотини эсига тушиб, йиғламоқдан бери бўларди.

Шундай ночор чоғларида кўзларига ёш ҳам келмасди. Ҳар окшом ўринга чўзилганда у турли хаёлларга ғарқ бўларди. Баъзан шундай бўлардики, у гўё Суғранинг бошига ришта боғлаш маросимини ўтказаётибди, қизининг бошини қўллари билан силаб-силаб, мана бу сўзларни айтаётибди: “Қизим, сенинг ҳақиқий уйинг ўша ёқда. Бор! Оқ йўл!”

Гужжарналадаги кулбада яшаганида ҳам Мўйинхон, “Биронта одам Суғрага оғиз солармикан”, – деб интиқликда тўрт йилни саробга алмашди. “Менинг қизимга уйланинг”, – деб айтишга юзи чидамасди. Бир гал лалукхетлик бир муаллим Халифажийни² шу важдан жеркиб берганди. Халифажийнинг тўрт нафар бўйи етган қизи оғир юк бўлиб елкасидан босиб тушганди ва у тўғри келган жойда, мавриди бўлса-бўлмаса, қизлари ҳақида оғиз очар ва: “Дуо қилинлар, менинг қизларим ўз иззат-обрўси билан оилали бўлишсин. Ҳой биродар, кўз остингга олган бирон яхши

¹ Пон – ширинлик тури.

² Жий – биздаги “жон”га ўхшаш ҳурмат сўзи.

йигит борми? Йигит меҳнаткаш бўлсин. Менга бундан бошқа ҳеч нарса керак эмас!” – дерди.

Шундай пайтларда Мўйинхон унинг гапини бўлиб, бундай дерди:

– Уялмайсанми, Халифажий? Бамисоли қизларингни бозорга солаётибсан! Мавридига қараб иш тутсанг-чи! Оллоҳни эсдан чиқарма, у нимани буюрса, ўша бўлади!

Мўйинхонга Янги Карочида ўтказган бир йил Гужжарналада ўтказган тўрт йилдан оғир туюлиб кетди. Бу бир йил давомида Халифажийнинг мана бу гапи Мўйинхоннинг ўқтин-ўқтин эсига тушарди: “Мўйинхон соҳиб! Ҳар бир янги кунда қизларнинг юки икки баравар оғирлашади”.

Урду тилидаги рўзномаларни ўқиган сари у бадтар жиғибийрон бўларди. Ўн пайсага оқшом рўзномаларидан сотиб оларди. Худди ўша пайтлари унинг олдига Лаълхон кириб келишга одатланган эди. У ўзи билан бирга биронта ўспирин болани олиб келарди-да, рўзномада босилган жиноятга оид хабарларни овоз чиқариб ўқиб берарди. Рўзномада ўғирланган қизлар ёки ўз ота-онасини менсимасдан ошиқлари билан кетиб қолган қизлар ҳақидаги хабарлар босиларди. Бундай хабарларни эшитиб, Мўйинхоннинг тепа сочи тик бўлиб кетарди ва оғзидан икки-учтагина сўз чиқарди, холос: “Тавба, тавба! Ҳой соҳиб! Ахир камбағал қизлар бошқа нима ҳам қилсин? Қачонгача уйда ўтиради!” Лаълхон ҳам доим шундай ўйларди. Мўйинхоннинг мияси Суғранинг юки остида шундай эзилиб оғирдики, нима қилишини билмасди: “Бечора Суғра қачонгача уйда ўтиради?”

Янги Карочида унча кўп одам билан гаплашиш имкони ҳам йўқ эди. Барчаси оддий ишчилар эди. Тирикчиликдан бошқа ташвиши йўқ. Фикр-ёди автобусга бир амаллаб чиқиб олишу тирикчилик ғамида узоқ-узоқларга бориш, вассалом. Кечқурун Мўйинхоннинг аравачанамо дўконидан сигарета ва гугурт сотиб олишарди. Лекин Лаълхондан ташқари у билан икки дақиқагина гаплашадиган одамнинг ўзи йўқ эди. Булар куруқ салом-алиқдан нарига ўтмасдилар. Яқин-атрофда яшайдиган кўшнилари билан ҳам шу: “Ассалом алайкум! Ваалайкум ассалом!”

Суғрага борди-келди қилиб турган хонадоннинг бир эмас, иккита эмас, нақ олтига қизи бор эди. Мўйинхон бетини қаттиқ қилиб кўни-кўшниларга: “Менинг қизимга биронта йигит қидириб кўринлар”, – деб қандай айтсин! Мўйинхон фақат бир Лаълхон билан дилдан гаплаша оларди. Лаълхоннинг на ўғли бор эди ва на қизи. Эр-хотин иккови тирноққа зор. Улар оғирини енгил қиладиган фарзанд қанақа бўлишини умуман билишмайди. Эҳтимол, шунинг учун ҳам Мўйинхон Лаълхон билан Суғра ҳақида гаплашишни эп кўрмаётгандир.

Мўйинхон Янги Карочида бир қизнинг уйдан қочиб кетаётган пайтида қўлга олингани ҳақидаги хабарни эшитгач, у Лаълхон билан Суғра борасида гаплашиб олишга қарор қилди. Шояд Лаълхон унинг жонига оро кириб, бирон жойга оғиз солиб кўрса. Ўша куни Мўйинхон дўкончасини ташлаб, икки марта уйга бориб келди. Суғра отасининг дам-бадам уйга келиб-кетаётганидан хавотирланиб сўради:

– Ота, тинчликми, нима гап?

– Ҳеч гап йўқ, қизим. Шунчаки сени кўргани келувдим.

Оқшом чоғи Лаълхон бир ўспирин йигит билан келди. У рўзномани ўқи деб ишора қилди. Йигит рўзномани ўқиб бераётган пайтда Мўйинхоннинг мияси ва қалбида бир-бирига қарама-қарши фикрлар чарх урарди. Рўзнома ўқиб бўлингач, Лаълхон деди:

- Хўш, Мўйинхон, биродарим, нечук ўй-хаёлга чўмиб кетдилар?
- Ўзим... Шунчаки...
- Барибир... бирор нарса бўлдими?
- Эй биродар, қиз ҳақида ўйлаётган эдим.
- Қайси қиз? Кеча қочиб кетаётган қизми? Рўзномада унинг ҳақидаги хабар эртага босилади.
- Йўқ, қиз ҳақида эмас... – Мўйинхон чехрасини хиёл маъюслик эгаллади. – Эй биродарим! Биласанми, кўзимни нега операция қилдирмаяпман? Қизимни ўйлаяпман. У ҳам ўз уй-жойига эга бўлсайди, сўнг кўзимни операция қилдирар эдим. Кундан-кунга кўришимнинг мазаси қочаяпти.
- Бўлмаса, аввал кўзингни операция қилдириб ол.
- Лекин мана бу юк бошимдан босиб турибди-ку.
- Бошладинг. Биттагина қизинг бор, у ҳам сенга юк бўлиб туюлмоқдами?
- Сен тушунмайсан, Лаълхон. Қиз боланинг юки оғир бўлади...
- Менга қара. – Лаълхон тўхтаб-тўхтаб, ниҳоят, паст овозда гапира бошлади: – Мен шуни биламанки, Оллоҳ таоло ҳар бир бандасини жуфти-ҳалоли билан яратган. Худо хоҳласа, қизингнинг бахти очилиб кетади. Совчи устига совчи келавериб, эшигингнинг турумини едириб юборадилар.
- Аммо қани ўша совчилар, Лаълхон? Мен беш йилдан буён кутаман, – маъюс оҳангда деди Мўйинхон.
- Парво қилма, биродарим, бугун бўлмаса, эртага бўлади. Кексаларнинг гаплари ҳеч қачон ёлғон бўлмаган. “Қайси ҳовлида мевали дарахт бўлса, ўша ерга, албатта, кесак отилади”, дейишади.
- Мўйинхон индамади. Дўкончасини ёпиб, уйига келганида ҳам Лаълхоннинг гаплари қулоғи остида ҳамон янграб турар эди. “Унда нега ҳалигача битта ҳам одам кесак отмади? – деб ўйларди у. – Ёки шаҳардан ташқарига чиқиб дуч келган одамга: “Менинг қизимга куёв топсанг-чи?” – дейми?”
- Хотинини эслади. Агар у ҳаёт бўлганида, ҳаммасини ўзи ҳал қилган бўларди, бошини қотириб юрмас эди. Ҳозир эса барча ташвишлар ўзининг бошига тушди, улар шундай оғир эдики, ўйлайвериб мияси тарс ёрилиб кетгудек бўлаяпти.
- Суғра унинг олдига овқат келтириб қўйганида ҳам у ўйлаб ўтирар эди: “Менинг уйимга қачон кесак келиб тушар экан? Қандай кунларга қолдим?” Шуларни ўйлаб иштаҳаси ҳам бўғилди.
- Миясига турфа хаёллар, воқеалар келар эди: гоҳо уйдан қочиб кетган қиз ёки тунлар пинҳона айшу ишратга берилган ахлоқсиз қизлар, гоҳо улар тўғрисида эркакларнинг луқмалари ёки Халифажийнинг ташвишлари ва, албатта, Лаълхоннинг кексалар тўғрисидаги гаплари: “Биродарим! Мевали дарахт бор уйга албатта, кесак отишади”.
- Унда, эй Парвардигорим, нега бундан дарак йўқ?! – Мўйинхон беҳосдан гапириб юборди.
- Менга гапирдингизми, дада? – идишларни юваётиб сўради Суғра.
- Ҳа, ухлашга жойимни солиб бер, қизим, – гапни айлантириб деди у.
- Хўп, отажон.
- Мўйинхон хонадан ташқарига чиқди. У ерда ота-боланинг чорпоялари ёнма-ён турар эди.
- Мўйинхон ўз жойига ётиб, кўлидан ҳеч нарса келмаслигини ўйлаб, кўнгли яна вайрон бўлди. Қандай оғир кунларга қолди! Оллоҳим, мурувватингни биз бечоралардан дариг тутма. Кўздан қолаяпман. Чор- атрофимда ҳеч кимим йўқ, бўйига етган қизимдан ташқари!

Сал туриб, Суғра ҳам келиб ётди, у ҳар галдагидек нималарнидир гапирар эди. Мўйинхон эса ўз хаёли билан банд, қизининг гапларига эътибор ҳам бермасди.

– Дадажон! Бугун сал бошқачасизми, нима гап ўзи?

– Ҳеч нарса, қизим. Бироз мазам йўқ. Ухла.

Охирги гапини у “мени тинч кўй” оҳангида айтди. Қизи индамади. Сал туриб отасига унинг хуррак отаётгани эшитилди. Ота уйғоқ эди. “Эй Худо! Менинг ҳовлимга мевали дарахтни эктирдинг. Энди кесак ҳам оттир. Сен ҳамманинг зорини эшитгувчисан, менинг ҳам зоримни эшитиб кўй. Тоқатим тоқ бўлди. Бошқа кутолмайман”, – деб дуо қилди Мўйинхон. Охири кўзи илинди. Уйғоқлигида ўйлаган хаёллари энди тушга айланиб, кўз олдидан ўтар эди. Қараса, ҳовлисига катта баҳайбат дарахт экилган ва унинг устига кесаклар ёғилиб тушмоқда. Қизи эса йиғлаб ота уйи билан хайрлашаёттир. Атрофни мусиқа овози тутган, мушакбозлик авжида.

Бирдан унинг кўзи очилди. У терга ботиб кетибди. Аъзойи баданини номаълум бир кайфият чулғаб олган эди.

“Дуоларим ижобат бўлди, шекилли. Қизимнинг кўллари энди сарик ранга бўялади”. Қайрилиб, қизининг чорпоясига қараган эди, юраги отилиб чикқудек бўлди. Кўзларига бир ишониб-бир ишонмай кўр одамдек даст жойидан туриб кетди. Суғранинг чорпоясини пайпаслади.

– Қизим, қизалоғим!!! – деб тинмай чақирар эди у.

Ҳеч қандай жавоб бўлмади. Бутун уйни айланиб чикди, Суғрадан ном-нишон йўқ. Беркиниб олмадимикан деб чорпоясини ушлаб, қаттиқ-қаттиқ силкитиб кўрди. Охири ҳолдан тойиб: “Парвардигорим, нима бўлди ўзи?” – нидо солди. Қўли бир кичкина тошга тегди. Тошни қўлига олиб, осмонга қаради, осмон зим-зиё эди.

Эжоз Ҳусайн БАТАЛАВИЙ

ЭЪТИҚОД ОРТИДАГИ ЗУЛМАТ

Урду тилидан
Муҳайё АБДУРАҲМОНОВА
таржимаси

171

Ниҳоят, ижтимоий фанлар магистри Нисор Ҳасан Козимий иш топди.

Унинг бу хабарни эшитганига уч кун бўлди. Шу кунгача онаси кўни-қўшнилардан бир эмас, бир неча бор “қуллуқ бўлсин”ни эшитиб улгурди. Бугун эса эски ишхонаси қаҳвахонасида кузатув кечаси бўлди. Кетишидан олдин у ўзи ўтирган хонадаги стол, стул, деворларни кўли билан сийпалаётди хўнграб юборди. Худди ота уйини тарк этаётган келиндек дилгир бўлиб, дўстлари билан хонасидан чикди. Кейин хайр-хўшлашиб, уйига кетди.

У оҳиста-оҳиста қадам ташлаб, уй томон кетиб борар эди. Оёқлари бу йўлни минг марта ўлчаб чикқан бўлса, ажаб эмас: Кришна Нагар коллежидан қаҳвахонага, қаҳвахонадан яна ортга. Ҳар бир дарахт,

хар бир устун, хар бир муълиш унга қадрдон. Эртадан эса янги ҳаёт, янги йўллар ва янги одамлар унинг ҳаётига кириб келади.

У бирдан ўйланиб қолди – шаҳардан иш топмаган бўлса, нима бўпти? Ахир ҳақиқий Покистон, бу – бошдан-оёқ қишлоқ-ку?! Мамлакатни тараққий эттириш учун, энг аввало, ишни қишлоқдан бошлаш керак-ку.

Шуларни ўйлаб, у Кришна Нагарга бурилди. Бу ер унинг туғилган жойи. Худди шу ерда, мана шу тор-танқис кўчаларда унинг болалиги ўтган. Барели шаҳри унинг ёдида йўқ. Бу ердан унинг ота-онаси Покистонга кўчиб ўтган. Ўшанда у тўртинчи синфда ўқирди.

Лоҳурга кўчиб келгач, улар мана шу тумандан уй-жой қилишди. Отаси муниципал судга ишга жойлашди. Оилада ҳамма урдуча гапирар эди, аммо у маҳаллий панжобийни анча-мунча биларди. Баъзан биронтаси соф панжобийда гапирса, нотаниш сўзни тушунмай, Нисор ўзини йўқотиб қўяр ва гапирган одамга анграйиб қараб қоларди.

Ўқиш пайтида сидқидилдан меҳнат қилишга ўрганди. Оилавий аҳволи ҳаминқадар бўлгани учун қўшимча иш қилар эди: ўзига тўқ кишиларнинг болаларига дарс берар, рўзномалар учун керакли хабарларни таржима қилар эди.

Магистратурани тугатгач, иш қидиришга тушди. Солиқ қўмитасига мурожаат қилди, божхона хизмати, акциз департаменти ва яна бир қанча идораларга қатнади. Ниҳоят, омад кулиб боқди. Оилани режалаштириш қўмитасида иш тавсия қилишди. Маоши ҳам ёмон эмасди. Аммо бир “лекин”и бор эди – иш қишлоқда эди. Нисорнинг бошқа чораси йўқ эди. У рози бўлди. Қишлоқ Лоҳурдан анча узоқда эди.

Округ марказида оилани режалаштириш қўмитасининг энди ишга олинган ходимлари тўпланди. Улар учун айна шу мавзуда маърузалар ўқилди. Биринчи бўлиб вилоят бошлиғи ўринбосари сўзга чиқди. У бу муаммонинг мамлакат миқёсида ҳар бир оила учун ўта муҳимлиги ҳақида гапирди. Шу боис ҳукумат унинг ижобий ҳал қилиниши учун ҳар қандай ёрдамга тайёр эканини, бунинг учун мамлакат бюджетидан катта миқдорда маблағ ажратилаётганини айтди. Унинг таъкидлашича, бу муаммони муваффақиятли бартараф этиш учун бу ёш мутахассисларнинг зиммасига катта масъулият юклатилади.

Сўзга чиққан одам яхшигина нотик экан. Ҳаммани лол қолдирди. Сўзини тугатаётиб, “Бизнинг фарзандларимиз соғлом, саводли ва масъулиятни ҳис қиладиган бўлиб етишиши керак”, – деди тугилган муштумини у ён-бу ёнга сермаб.

Унинг маърузаси асносида ҳамма бир-бирига қараб қўяр, айна пайтда бу улуғ вазифани амалга ошириш учун юклатилган масъулиятни ҳис қилар эди.

Семинарлар икки ҳафтача давом этди. Шифокорлар, руҳшунослар, иқтисодчилар, яна бир қатор мутахассислар маъруза ўқишди. Хуллас, бу икки ҳафта янги билим ва янги дўстлар орттириш билан ўтди.

Ўша кунларда Нисор маърузалар билан шунчалик банд эдики, ҳатто қариндош-уруғларини ҳам, эски дўстларини ҳам эсламади.

Семинарлар тугагач, янги мутахассислар темирканот бўлиб, энди уясидан учиб чиққан палапонлар каби мамлакатнинг турли туманларига тарқаб кетди.

Нисор Рақханвала қишлоғига йўлланма олди. Қишлоқ вилоят марказидан етмиш мил узоқда эди. Унга етгунча деярли олти соат юриш

керак эди, чунки йўл деярли бошдан-оёқ хароб аҳволда эди. Катта кеманинг моҳир дарғаси ўз манзилига етиш учун денгизда учраган қояларни четлаб ўтгани каби, юк машинасининг ғилдираги ўнқир-чўнқирга тушиб қолмаслиги учун ҳайдовчи бор маҳоратини ишга солар эди. Юк машинасидаги йўловчилар Нисор ва полиция ходимидан ташқари аёллар, эркаклар, болалардан иборат қишлоқ одамлари ҳам эди.

Йўл бўйи машина бир неча бор кичик-кичик қишлоқларда тўхтади. Чунки одамлар бироз дам олиб, ўша жойдаги дўкончаларда маза-матрасиз бирон нарса еб олмаса бўлмас эди. Бир неча соат юргач, ёнгинангда ўтирган қўшнингни ҳам таниб қоласан, киши. Машина юрганда, унинг атрофида кўтарилган чанг-тўзон одамларнинг юз-кўзига, энгил-бошига қўниб, таниб бўлмас даражага келиб қоларди. Ҳамма ҳориб-чарчаб, бўларича бўлар эди.

Ракханвала қишлоғи кичикроқ дарё соҳилида, баландликда жойлашган эди. Нисор уст-бошини қоқиб, чор-атрофга кўз югуртирди. Йўловчилар машинадан лаш-лушларини олиб, бошларига қўйганча уй-уйларига кетдилар. Унинг ёнига бир киши келиб: “Сиз Оилани режалаштириш дастури бўйича келдингизми?” – деб сўради. “Ҳа, ҳа”, – деди Нисор суюниб.

– Мен сизни кутиб олгани чикдим. Ўзим маҳаллий маъмурият идораси котибиман. Юринг.

Улар ёмғир суви тўпланадиган бир хандақ ёнидан ўтди. Сувнинг юзини қандайдир яшил сувўтлари қоплаб олган эди. Бироз нарида чиқинди уюми атрофида товуклар изғиб юрар, тумшуклари билан ниманидир кавлар эди. Худди шу ерда бир масжид ва бошланғич мактаб ҳам бор экан. Унинг пештоқига “Ким яхшилиқ қилса, ҳурмат топади” – деган лавҳа осиб қўйилибди. Яна бир ёмғир суви ювиб кетган ёзувга кўзи тушди. Ҳойнаҳой, “Хуш келибсиз” деб ёзилган бўлса керак. Шу ердан кичкина кўчалар бошланиб, уларнинг ҳар икки томонида деворлари нураб кетган пахса уйлар қад кўтарган эди.

– Сиз маҳаллий маъмурият идорасида турасиз, у қишлоқ чеккасида жойлашган. Битта хона сизники.

Бу жой эски эҳром бўлиб, ҳиндулар бу ердан кетганидан кейин Ҳиндистондан келган мусулмон муҳожирлар жойлашиб олган эди. Уларга ер ажратилгач, улар ҳам бу ердан кўчиб кетган эди. Ҳувиллаб ётган бино таъмирланиб, маҳаллий ҳокимият идораси шу бинога келиб ўрнашган эди.

Нисорга ажралган хонада битта ёғоч чорпоя, синиқ стул ва стол бор экан.

Котиб Нисордан мактов кутгандай бўлиб, унга юзланди:

– Ҳар ҳолда шаҳарликсиз, шуни ўйлаб, ҳамма шароитни қилиб қўйдик. Ёқади деган умиддаман. Кечки таомни ўзим олиб келаман. Эртага раис келиб учрашади, у бугун банд. Сиз дам олинг.

Нисор ўринга чўзилди. Кеч кирди. Қуёш дарахтлар ортига беркинди. У ўриндан туриб, хонадан чиқди ва дарё томон юрди. Қаршисида бепоён дала ясланиб ётарди. Ҳар жой-ҳар жойда шўралаган тупроқ кўринади. Атроф сукунатга чўмган. Ҳатто дарё ҳам сукут сақлаб оқаяпти. Чор атроф зулматга чўммоқда. Узоқдаги масжид гумбазию баланд-паст уйлар қоронғилик оғушида. Теварак-атрофдаги сукунат туфайли қалбини қандайдир хотиржамлик чулғаб олган ва бу хотиржамлик соғинчдан тирналаётган юрагига малҳам бўлмоқда эди.

Эртаси куни 40-45 ёшлардаги маҳаллий ҳукумат бошлиғи Нисор билан учрашди. У эгнига қимматбаҳо матодан тикилган бичими кенг узун кўйлак – курта кийган эди. Учи тепага қайрилган мўйлови ва сочига мой суртиб олган эди. Ҳовлида у миниб келган оппоқ от боғлоғли турар эди. Бошлиқнинг келишидан анча олдин бир гала одам тўпланди. Булар шу ернинг таниқли ва ҳурматли одамлари бўлиб, маҳаллий ҳокимият ходимлари эди. Барчаси Нисор билан бирма-бир танишди. Сўнг ўзига юклатилган вазифа ҳақида гапириши учун Нисорга сўз берилди. У ҳам вилоят бошлиғи ўринбосари каби нутқ ирод қилди. Ҳамма жим туриб тинглади. Кейин бирданига боши-кети йўқ саволлар ёғила кетди.

– Қаерликсиз?

– Қайси ижтимоий табақадансиз?

– Ота-онангиз муҳожирми, уйланганмисиз?

Ҳамма уй-уйига тарқади. Аммо ҳалигача унинг кулоғи остидан одамларнинг шивир-шивир қилиб айтган гаплари кетмасди: “Дунёга келиши керак бўлган жонни тўхтатиб бўладими? Яратганнинг ишига ким дахл қила олади?”

Наздида, охирида айтилган бу гап унинг йўлидаги энг катта ғов бўладигандай, у ё унга қулаб жон таслим қилади ёки ундан хатлаб ўтиб жон сақлаб қолади.

Нисор бутунлай ўз ишига шўнғиб кетди. Семинарда берилган кўрсатмадан оғишмаган ҳолда у қилаётган ишининг, энг аввало, аёл-эркакларнинг ўзи учун манфаатли эканини тушутириши керак эди. Оилани режалаштириш дастури уларга қандай афзалликлар беради? Бунинг учун у ўзига аҳоли орасидан ёрдамчилар танлаб олиши керак. Булар доялар ва табиблар, ҳакимлар бўлиши мумкин. Нисор барча тўпланганлар билан биргаликда ўша эски хинду эҳроми биносида биринчи дарсини бошлади.

Қаршисида ўттиз нафарга яқин ёши улуғ аёллар ўтирибди. Орасида бир-иккита ёшроғи ҳам бор – баъзиси бева, баъзиси моддий аҳволи танг аёллар.

Афтидан, ҳаммаси ўз ишининг устаси кўринади. Нисор бироз каловланиб турди. У гапни нимадан бошлашни билмаётганди.

– Ҳурматли опа-сингиллар! Мен сизлар билан ўзингиз неча йиллардан бери қилиб юрган иш юзасидан гаплашмоқчи эдим, яъни боланинг дунёга келиши ҳақида...

У бироз ўзини ўнглаб олди. Кейин мамлакатда дон ўрими, катта оила муаммоси, иқтисодий қийинчиликлар ва таълим билан боғлиқ масалаларни тилга олди. “Сиз кўп йиллар аҳолининг ўсишига ёрдам бериб, бундан ўзингиз завқлангансиз. Бунинг учун одамларнинг раҳматига сазовор бўлгансиз. Энди бир ўйлаб кўрсак, сиз қилаётган хайрли ишдан озгина зиён бормикан?” Шундан сўнг у аҳоли ўсишини камайтиришга қаратилган чора-тадбирлар ҳақида сўзлай бошлади. Нисор бир неча кўргазмали қуроллар ва жадвалларни осиб қўйди.

– Қаранг, ҳомила бир ҳужайранинг бошқаси билан кўшилишидан пайдо бўлади, – деди, қўлидаги таёқчасини расм устидан юргизар экан. – Бу ерда аёл киши тасвирланган.

Нисор гапини тугатиб улгурмасидан аёлларнинг рўмоли учи билан юзларини яшириб олганини кўрди. Яна баъзилари расмдан юзини буриб, деворга ўгирилиб олди. Яна бири шивирлаб: “Вой ўлай, беҳаё

гапларини эшитяпсизми?” – деди. Хонадаги вазият танг эди. Борган сари гапириши қийинлашиб борарди. Энди жойига бориб ўтирмоқчи эди, миясига бир гап келиб қолди.

– Ҳурматли аёллар, афсус, сиз ўзингиз неча йилдан бери қилиб юрган ишингиздан хижолатга тушаяпсиз. Барчангиз мусулмонсиз, динимизда буюрилган – нимаики шариатда кўрсатилган бўлса, бунинг уяти йўқ. Акс ҳолда Қуръон ва ҳадисларда боланинг туғилиши ҳақида айтилмаган бўларди. Туғиладиган боланинг соғлиғига қайғуриш Оллоҳ ва унинг расули иродасини адо этиш эмасми?

Хонадаги чўккан танглик бироз юмшади. Рўмоллар юздан кўтарилиб, деворга қадалган кўзлар яна тасвирга юзланди. Орқадан бир кекса аёлнинг товуши эшитилди:

– Ҳой, синглим, ахир у тўғри гапиряпти. Ўзимиз доим кўриб юрган нарсадан нега уялаяпмиз?

Нисор бир амаллаб биринчи маърузасини тугатди. Аёллар билан ишлаш осон эмас экан. Улар билан ўн саккиз кун бирга ишлади. Нисор улар қалбидаги кўркув ва шубҳаларни йўқотиши керак. Аммо биргина билимнинг ўзи камлик қилаётган эди. Уларни ўзи уқтирган нарсаларга ишонтира олиши керак эди. Агар Нисор бирон нарсани ўта илмий тилда тушунтирса, ўтирганларнинг юзида лоқайдлик ва норозилик аломатларини кўрар, агар оддий тилда сўзлай бошласа, уларнинг очилиб гаплашаётганини сезарди.

Бир куни у аёлларнинг бола бўлиб қолишдан сақланиши ҳақида берилиб гапираётган эди, бир доя: “Ўзингиз бўйқиз бўлсангиз, булар барини қаердан била қолдингиз?” деса бўладими. Нисор нима дейишни билмай, қора терга ботди.

Ҳар ҳолда аёлларнинг бу гуруҳи Нисор қилаётган ишнинг аҳамиятини тушуна борди.

Нисор уларга ҳомиладан сақланиш усуллари ва дори-дармонларини тушунтирди.

Унинг кўнгли тўқ эди – аёллар дарсларни тинглаб бўлгач, ишнинг биринчи босқичи тугайди.

Иккинчи босқичда Нисор эркаклар – ҳакимлар, табиблар билан иш олиб бориши керак. Унга рўйхатни тутқазиди. Бир кунда ҳамма шу ерга тўпланди. У шунча кўп эркак келганидан ўзида йўқ хурсанд эди. Нисор уларнинг ҳар бири билан самимий кўришди, отини ва манзилини ёзиб олди. Эркаклар билан ишлаш аёллар билан ишлашдан анча осон эди. Нисор уларга эркакларсиз бу ишни амалга ошириб бўлмаслигини уқтирар эди. “Бунинг учун ҳукумат миллион рупиялик маблағ ажратаяпти, ана шу маблағдан одамларга моддий ёрдам кўрсатиш керак, яъни сотиш сизнинг зиммангизда бўлади”. Қутичани очаётиб, Нисор бу ерда жуда арзон ҳапдорилар борлигини айтиб, “мана бу резинкаларнинг ўнтаси олтмиш пайса¹ туради, шаҳарда эса бир донаси ўттиз, – деди. – Ҳукуматимиз аҳолининг моддий аҳволи танглигини ҳисобга олиб, шундай қилаяпти. Мен сизлардан ўз дўконларингиз растасига шу икки нарсани сотувга қўйишингизни сўрардим. Агар ҳомиладан сақланишнинг шу икки воқитасидан бири сотилса ҳам ишимиз олдинга кетарди”.

Нисорнинг бу гапларига табиблар зиғирча эътибор бермадилар. Аксинча, улар Нисорга: “Бизни ким деб ўйлаяпсан, наҳотки шу ишни қилади, деб ўйласанг?” – дегандек қарашди.

¹ Пайса – тийин, чақа пул.

Мана шу ерда Нисор Козимий иштирокчиларнинг нозик жойидан олди:

– Хурматли табиблар! Шу хайрли ишда қатнашаётганингиз учун сизнинг манфаатингиз ҳам инobatга олинади. Хукумат нафақат Оилани режалаштириш дастурини амалга оширишни ўйлайди, балки сизларни ҳам унутмайди, яъни агар сиз бу ердан товарни ўн рупиядан олсангиз, уни сотгач, бизга фақат беш рупия берсангиз, кифоя. Қолган беш рупия сизнинг хизмат ҳаққингиз бўлади.

Энди табиблар ҳам бу ишга қизиқиб қолишди. Бирдан таклиф ва тавсиялар ёғила кетди. Ўтирганлардан биттаси ҳатто бу ишга имом-хатибни ҳам жалб этишни маслаҳат берди. Нисор бунга кўнмади.

Мақтаб болалари билан суҳбатлар фақат мақтаб доирасида ўтказиладиган бўлди. Хуллас, бу ишни тарғиб қилишни ҳар қанақасига қўллаб-қувватлаш кераклигига келишиб олинди. Майда дўконлар учун воситалар тарқатилаётганда эркаклар жон-жаҳди билан кўпроқ олиб қолишга уринардилар. Нисор яна бир бор сақланиш воситасининг ҳар бирини ўн рупиядан бериб, беш рупиядан тўлашларини таъкидлади. “Бу ерда сизнинг бошлигингиз ҳам ташаббус кўрсатапти. Сиз юз рупиялик молни текинга олганингиз ҳақида тилхат бериб, уни сотгандан кейингина эллик рупия бера-сиз”, – деди. Бу ёғини сўрасангиз, ҳақимлар ва табиблар ҳапдори ва резинкаларни, худди бозорда арзонлашган молларни кўриб қолган чайқовчига ўхшаб, талаб ташладилар.

Дастурнинг иккинчи йўналиши ҳам жонланиб қолгандай эди. Нисор мунтазам равишда раҳбариятга ҳисобот жўнатар, улар Нисорнинг ишидан хурсанд эди. Унинг ўзини айтмайсизми? Олдига доялар келиб, уй иши билан банд аёллар ўзларининг кўрсатмаларига қош қокмай амал қилаётганини айтиб беришар эди.

Баъзан у ҳақимлар юритадиган дўконларга кириб турар, улардан иш қандай кетаётганини суриштирар ва ўзича хулосалар чиқар эди. Сотилган товар учун пулларни йиғиб олаётиб, меҳнати зое кетмаётганидан суюнар эди. Айниқса, у оддий уй бекалари орасида иш олиб бораётган доялардан жуда мамнун эди.

Нисорнинг иши муваффақиятли бораётганидан хурсанд раҳбарият эса уни яна бир қадам олдинга юришни – воситаларни дистилляция қилиш бўйича тозалаш ишига тайёрлаш учун эркакларни танлаб олиш, аёлларни эса бундан кейин ҳомиладорликнинг олдини олишга ўргатишни тавсия қилди. Аммо ҳали бунга Нисорнинг ўзи ҳам тайёр эмас эди.

Қишлоқ аҳли унга ҳали ҳам бегонадай қарар, ўзи эса ҳеч бўлмаганда кўринишдан бўлса ҳам қишлоқдаги ҳаёт тарзини ўзлаштиришга уринарди. Аммо уни ҳеч ким ҳурмат қилмас, ҳатто кўрқмасдилар ҳам, чунки унинг амали ҳам, курсиси ҳам йўқ.

Бир куни ундан “Хурматли доктор! Сиз роса кўп ўқиган экансиз-а, шу ростми? Рост бўлса, нега амалдор эмассиз? – деб сўраб қолишди.

– Мен бунга интилмаганман.

– Жуда баланд дор бўлмаса ҳам, кичикроқ бир жойнинг эгаси бўлсангиз...

Нисор айлангани ташқарига чиқса, кун бўйи юзини очиб юрадиган аёллар уни кўрганда, рўмолини юзига тортар эди. Буни кўриб, Нисор барибир улар учун ўзи ҳали ҳам бегона бўлиб қолаётганини

сезарди. Баъзилар Нисорни кўриб, унинг ўзини ҳам, бошлиқларини ҳам роса қарғарди. Агар бошлиқ келиб қолса, унга тилёғламалик қилиб, таъзим қилишга тушарди. Оёқлари тагига гул сочқи қилар эди. Чунки унинг кўлида ҳокимият бор эди-да.

Миршабга ҳам худди шунақа муомалада эдилар. Қишлоққа келиб қолса, ҳамма хушмуомала ва босиқ-вазмин бўлиб оларди.

Шу тариқа Нисор бу оламнинг шу пайтгача ўзига қоронғи бўлиб келган сиру асроридан воқиф бўла бошлади. У борган сари қишлоқда ишлаш азоб эканлигини тушуниб борар эди. Биргина юпанч – юрт равнақи учун қилаётган саъй-ҳаракатларининг ўта муҳимлиги унга куч бағишлар эди, шу боис ҳамма қийинчиликларга бардош берар, балки уларга кўникиб ҳам бўлган эди. Аммо соғинч ва ёлғизлик ич-этини қуртдай кемирар эди.

Далада дехқонлар ҳосил ўрим-йиғимига киришган палла. Кун тобора қаттиқроқ қизитмоқда. Жойларда ҳайитга тайёргарлик бошлаб юборилган эди. Нисор маъмурий марказ ҳовлисида китоб ўқиётган эди. Бир пайт қишлоқ оқсоқоли унинг олдига келди-да, кулоғига нималарнидир шипшиди. Оқсоқолнинг овози борган сари дағаллашиб борарди. “Мен сизга айтиб кўяй, яқин орада бутун қишлоқ оёққа туриб, ҳаким ва табибларнинг дўконларига бостириб боради-да, ҳамма нарсани дабдала қилиб ташлайди. Ахир бу шармандагарчиликнинг чек-чегараси борми?”

– Ташвиш чекманг, – Нисор уни тинчлантирди. – Мен бугуноқ бориб, аҳволни суриштираман.

Тушдан сўнг Нисор кўшни қишлоққа йўл олди. Тўғридаги ялангликда бола-бақралар ҳеч нарсадан беҳабар ўйнаб юришибди. Гармсел эсмай қўйган бўлса-да, аммо чанг-тўзон ҳануз босилмаган эди. Болалар эса бепарво – баттар чанг-тўзон кўтариб, шаталок отар эди. Улар ўнтача пуфакни учирар, оёқлари билан футбол тўпидай тепар, пуфаклар эса ҳар ёнга учар эди. Нисор ёнгинасида турган болакайдан сўради: “Менга қара, пуфакларни қаердан олаяпсизлар, қанча туради?”

– Биз уларни ҳакимнинг дўконидан оламыз, олти пайсадан.

Нисор унга майда пул узатиб деди:

– Бор, сен ҳам ўзингга битта пуфак сотиб ол.

Бола пулни олди-да, югуриб кетди, Нисор унинг ортидан эргашди. Бола ҳакимга олти пайсани узатди. Ҳаким эса қутисини очиб, ичидан бир резинка олиб, пуфлаб шиширди. Пуфак шишиб, каттагина тарвуздай бўлди. Нисор бу дардисар резинка шунча катта бўлиб кетишини тасаввур ҳам қилмаган экан. Шу орада ҳаким пуфакка ип боғлаб, болага узатди. Бола пуфакни олиб, болалар ичига қўшилиб кетди.

Нисор майдон чеккасида бошини чангаллаганча туриб қолди, кўз олдида эса ҳар бири олти пайса турадиган, шаҳарда эса ундан беш баравар қиммат пуфакчалар чор-атрофга тарқалиб, учиб юрарди.

Файз Аҳмад ФАЙЗ

(1911–1984)

ОЗОДЛИККА МАКТУБЛАР

Рус тилидан
Амир ФАЙЗУЛЛА
таржимаси

Покистонлик шоир, танқидчи, жамоат арбоби Файз Аҳмад Файз (тахаллуси “Файз”) 1911 йил 13 февралда Сиалкот шаҳрида дунёга келди. Халқаро Тинчлик (1962) ва Африка-Осиё адабий “Нилуфар” (1975) мукофотлари соҳиби. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг “Покистон таймс”, “Имроз” газеталарига муҳаррирлик қилган. 1950–1955 йилларни маҳбусликда ўтказган адибнинг хотинига мурожаат шаклида ёзилган, моҳиятан озодликни, умрни қадрловчи барча инсонга тааллуқли бўлган “Озодликка мактублар” хотиралар китобидан парчалар ўзбек ўқувчилари учун бу оташин ва жасур ижодкор ҳақида чуқурроқ тасаввур беради деган умиддамиз.

Марказий қамоқхона, Ҳайдаробод 1951 йил 7 июнь

...Мана энди сенга очиғини айтсам бўлади: панжара ортида ўтказган вақтларим ичида Лохурдаги ўша уч-тўрт кун мен учун энг оғири бўлди. Ўшанда мен сен учун катта аҳамиятга эга, аммо улар учун бир тийинга қиммат ишни деб сени севувчиларни азоблаш нақадар адолатсизлик эканини биринчи марта англадим. Ҳатто ғояга ишониш ҳам англаб бўлмас худбинликка айланаркан, худбинлик эса бошқалар учун азиз бўлган ва уларга азоб берадиган нарсани унутишга мажбур этаркан. Аммо курашни тўхтатиш билан аҳволни ўнглаб бўлмайди – ҳаётнинг туб мағизи худди шунда-ку, аслида – балки яқин одамларингни буни тушунишга ўргатмоқ керак, вассалом.

Мен ўзимда ва бошқаларда кўплаб кутилмаган кашфиётлар қилдим, булар: ўзимда йўқлигига юз фоиз ишониб юрган заифлик, илгари агрофдагиларнинг мен пайқамаган олчқоқликларини олийжанобликлари. Хоҳ ишон-хоҳ ишонма, янги синов учун тақдиримдан розиман ва шу нарсага ишончим комилки, бу ердан чиққач, янада бутун одам бўламан. Янада бутун деганимга сабаб шуки, бу ерда мен бир нарсани тушуниб етдим: ўзингда боридан иложи борича яхшироқ фойдаланиш энг тўғри йўл экан, сен ўзингни аслингадигдек эмас, бошқа биров деб тасаввур этишга ҳаракат қилсанг, умринг зое кетди. Бу муқаррар равишда оғир хатолар ва ўз-ўзини алдашга олиб келади. Илгари

* Манба: Фаиз Аҳмад Фаиз. Избранное. – Москва: Прогресс, 1977.

сенга ёзган эдим – мен қамоқхонада ҳар қандай таваккалчилик ёки хавотир сезгисини йўқотиб улгурганман (дарвоқе, бундан у қадар қайғуга ботганим йўқ), чунки мен бир нарсани аниқ билардим – мен наинки жинойт содир этмаганман, балки лоақал шарт бўлган нарсага тирноқча шак келтирмаганман!

1951 йил 24 июнь

...Туриб-туриб инсоннинг ақлига ҳам қойил қоласан-да, киши! Кейинги уч ой ичида мен нуқул бошланай-бошланай деб турган суд борасида ўйлаб, ўйимнинг тагига етолмайман, энди эса, суд бошлангач, у заррача парвойимга келмаётганидан ўзим хайрон қоламан. Мен бу жуда жиддий нарса, у билан ҳазиллашиб бўлмайди деб ўзимни ҳарчанд ишонтиришга ҳаракат қиламану, бироқ ақлим, қани, ўйларим йўриғига юрса – “йўқ, ундоқ эмас, бундоқ” деб ўзиникини маъқуллайди. Менга қандайдир ақл бовар қилмас кўзбойлағич ўйини ўйналаётгандек, у қандай бошланган бўлса, ўшандай туйқус узилиб қоладигандек туюларди, у ниҳоясига етганда эса, менинг тутқиндалигимдан кўра ортиқроқ маъно ва мантқиқ касб этмайди.

1951 йил 30 октябрь

Бугун тўйимизнинг ўн йиллиги. Кел, мен сенга ёки, кел, бир-биримизга кундан-кун оилавий бахт тилайлик, азизам. Ўтган ўн йил ичида озмунча бахт кўрмадикми, биз қайғуни ҳам кўрдик, лекин виждонимизда собит қолдик, бу эса яшашимиз учун энг керакли нарса. Бу ўн йил абадий икковимизники бўлиб қолди, уларни биздан ҳеч ким тортиб ололмайди.

Сен уйда ёлғизланиб қолдим, деб ёзибсан. Буни тушунаман. Айрилиқ ҳақида ўйлаганимда азоби чандон ошишини биламан. Ҳозир ҳақида муттасил ўйлаш имкони йўқдир, аммо ундаги ҳамма нарсамни бирдек қабул қилмаслик мумкин. Бунинг учун фикрни хотираларга – ўтмишимиз бахтли эди ва келажакдаги ўйларга – келажакимиз янада бахтли бўлади – жамлаш керак. Мен шундай қиламан ҳам. Мен ҳар доим ўтмишни бошқатдан бошдан кечиришга ҳаракат қиламан; мен уни дақиқаларга майдалаб чиқаман-да, бошқатдан тўплайман. Мен келажакнинг қайсидир улушини бошдан кечиришга улгурдим, ҳар гал уни янгича тасаввур қиламан. Бу хийла беҳуда машғулот эканини тушунаман, воқелик талаби орзу парвози билан ҳадеганда чиқишавермайди, аммо бу жилла курса мендан ҳозирдан қочишимга имкон беради. Бўлмаса-чи, воқелиқдан қочишга ҳаракат қилиш – унча мақтагулик иш эмас, аммо сени қўл ва оёқларингдан боғлаб ташлашгач, бу озодлик сари ягона йўл бўлиб қолади – озодлик эса ҳар доим ажойибдир! Нима бўлганда ҳам шу йўл билан мен қамоқхона панжараларини мутлақо новоқеъ ва номоддий нарсаларга айлантира олдим ва уларни эсдан чиқардим.

Аммо булар бари даҳшатли равишда баландпарвоз янграйди, шу боис, кел, яхшиси, бошқа нарсалар ҳақида гаплашайлик.

1951 йил 9 ноябрь

...Ҳаёт менга берган ҳамма нарса ҳақидаги, танти эркаклар ва оққўнгили аёллар ҳақидаги, барча қиш кунлари ва ёз тунлари, ёмғирлар, куёш чиқишию ботиши ҳақидаги, янги ой ўроғи, ойлар, товушлар, бўйлар ва гуллар ҳақидаги эсдаликлар, ердаги қувончлар бешуморлиги ҳақидаги фикр бу ерда, ранги совуқ қамоқхонада гоҳо юрагимни илгари мен ҳеч билмаган бетиним шод-хуррамликка тўлдириб юборади. Бизни сотган бармоқ билан санарли дўстлар, ҳар замон-ҳар замонда хуррам қилувчи соғинч, гоҳо ҳаёт бизни олабўжи қилиб кўрқитадиган бадбашара кўлкалар бирон нимага арзий-

дими ўзи? Бир чақага ҳам арзимаиди. Буни охиригача тушунмоқ учун бир кур бўлса ҳам қамокқа тушмоқ керак. Биласанми, қамокхона – мутлақо алоҳида, қарийб нариги дунё: агрофдаги нарсалар бирдан даҳшатли даражада олислаб кетади ва ўтиб бўлмас қамокхона деворларидан рўпарангда бепоён олам ўзининг бор жилваси билан намоён бўлади ва сен беихтиёр орзикиб ер ҳақида ўйлай бошлайсан. Албатта, ер агар кўнглингга зигир ёғдек урмаган бўлса.

Хатларимда тўлиб-тошган бундай беъманиликлар юрагингга даҳшат солмас деб умид қиламан (бизга одатда об-ҳаво тўғрисидагина ёзиш йўл қўйилган, ишлар ҳақида ёзиш мумкин эмас). Аммо бу мен фақат ўз кечинмаларим ҳақидагини ўйлай бошлаганимни билдирмайди. Аксинча. Назаримда, дунёда нималар рўй бераётганини ҳар доимгидан яхшироқ тасаввур ҳосил қилаётгандайман, мутолаа ва хаёл суришга бу ерда вақтим анчагина.

1951 йил 28 ноябрь

Менга Чеховни юборганингдан беҳад хурсандман ва мен уни хузур қилиб ўқиётирман. У ёзган ҳар бир нарса чуқур меҳр билан йўғрилган. Фожа ҳақида ёзганда ҳам у ўзининг бор юрак кўрини тўкиб солади ва шўрпешона қаҳрамонлари ҳаётини ҳам ўта ҳамдардлик ва келажигига умид билан тасвирлайдики, улар ўз гўзаллиги билан кишини хайратга солади.

1952 йил 15 январь

Севгилим!

Бугун ҳаво очиқ, ажойиб кун. Ғир-ғир шабада эсиб турибди. Шабада чанг кўтармайди, баданга нинадай санчилмайди... Шабада ва куёш зиндоним панжарасига тўқиниб ўйнапти, дераза куёш нурларига кўмилади ва нурлар ёзаётган сатрларим узра жилваланади. Аллақаерда радио янграйди, кинофильмлардан берилаётган қўшиқлар қамокхона ортидаги бола-бақраларнинг шодон қий-чувиға кўшилиб кетади. Булар бари шу қадар гўзалки, кулгинг ҳам, йиғлагинг ҳам келади. Менга берилган романни охиригача ўқиб қўйишга интиқман. У “Сиёсий арбоб” деб аталади, муаллиф – Жеймс Олдриж. Мен яхши китоб ўқимаганимга жуда кўп, жуда кўп вақтлар бўлди. Илжи бўлса, уни топиб кел менга, сен билан баҳам кўрсам дейман. Сирасини айтганда, романда инглизларнинг Эрондаги ғаламисликлари ҳақида ҳикоя қилинади, аммо гап мавзуда эмас. Китоб инсоннинг ҳаёт бизни муқаррар тарзда ичига олиб кириб кетадиган ижтимоий ва ахлоқий зиддиятларга муносабатидан келиб чиқувчи муаммоларга бағишланган; у ҳар биримиз ўз яловимизни қандай кўтариб бораётганимиз ҳақида ҳикоя қилади. Назаримда, “Сиёсий арбоб” бизни вақти-вақти билан қамраб оладиган умидсизлик ва беҳудалик туйғусининг пайдо бўлиш сабабларини изоҳлаб беради, инсон бахти учун кураш оғир ва сўнгсиздай кўринади, ўзимиз эса ночор, бенаво, лузумсиздаймиз, кураш қўлами эса коинот сингари бепоёндай туюлади. Борди-ю, кураш шахс нуктаи назаридан қараб чиқилса (биз шундай қиламиз ҳам), ўша туйғу пайдо бўлмай қолмайди. Аҳволнинг тутуруқсизлиги ана шундан иборат – кураш бир аёлни севиб қолгандай ёки тоби қочган болакайдай қандайдир шахсий нарса эмас. Уни фақатгина жамоатчилик нуктаи назаридан қараб чиқиш керак ва ўшанда бу кураш нечоғли тўлақонли, нечоғли мақсадли ва нечоғли унда ғалабага ишонч собит эканлигини тушунасан, киши. Бу нуктаи назарда барқарор туришнинг ўзи бўлмайди, албатта: шахс сифатида дунёда ҳеч нимага арзимаимиз деб ўзингга ўзинг уқтириш учун ғуруримиз йўл қўймайди.

Мен ҳар доим кибр, бу – ўз шахсиятингга ва у билан боғлиқ муаммоларга нисбатан ошириб-тоширилган эътиборинг бўлиб, одамзоддаги барча мусибатларнинг ўқ томири деб ҳисоблаганман. Ўзингга ишонмаслик, ўзингга ачиниш каби туйғулар шундан келиб чиқади – гўё Коинот сен хоҳлаганингдай қилиб яралмагандай.

Бутунлиги билан мақтана олмайдиган ва ўз “мен”ининг қандайдир катта, ижтимоийликка менгзашилини англашга ожиз сен ва мен каби одамлар учун шахсий бахтнинг кемтиклигини, ишимизнинг ўнганмаслигини ва ўзимизга ачинишимизни ҳис этиш – табиий ва муқаррар нарсадир. Мен, хусусан, бу борада ўзимни сендан кўра гуноҳкорроқ деб биламан, бу ҳам кибрнинг бир зухури – фақат сал бошқачароқ ва эҳтимолки, тубан хили...

1952 йил 22 январь

Умрнинг одамга қандай таъсир қилишини тавсифлаш қийин. Биз аста-секинлик билан ва киши билмас қариб бораверамиз, шу боис йигирма йил олдингидек кўринмаслигингни тасаввур қилиш ҳаддан ташқари мушкул. Қандайлигимиз ҳақидаги бизнинг шахсий тасаввуримиз шу қадар секин ўзгарадики, агрофдагилар учун биз илгаригидек қолиб кетгандек бўлиб туюламиз, шунда ўтган умримиз юзимизга қаришнинг яққол аломатлари билан чуқур-чуқур қилиб чизиб ташлайди...

1952 йил 2 февраль

Жонгинам!

Яна бир ой ўтди. Ҳаво яна ўзгарди. Энди осмон булутли, шамолу, аммо совуқ эмас. Тушки куёш ҳам қандайдир жонсиздай, булутлар орасига сингиб кетган. Бундай ҳавода агрофдаги ҳамма нарса сохтадек кўринади, нарсалар ғубор қаърига чекинади ва ўзингни тушда яшаётгандай ҳис қиласан, гўё; бундан мунгли юрагим ҳилжа-ҳилжа бўлиб кетади, аммо ундан чинакамига ҳаяжонлана олмайман.

...Дарвоқе, “Пакистан таймс” учун радио эшиттириш ҳақидаги мақолани ким ёзпти? Чакки эмас! Бу ерга келиб тушганимгача мен радиоэшиттиришимизни бирон марта ҳам тингламаганман ва уларнинг бу қадар ёмонлигини билмасдим ҳам, ҳолбуки, умуман олганда, бунинг нима экани бир Худогагина аён. Энди уни тинглай бошлаганимда улар менинг энг маънос умидларимдан ҳам ошиб тушаркан. Балки бу билан жиддийроқ шуғулланишни танқидчилардан битта-яримтасига топширган маъқулдир? Умрим бино бўлиб бунақа нарсаларни тингламаганман! “Сўнгги ахборот”ларнинг тўртдан уч қисми фалон вазирнинг аллақачон минглаб марта айтган ва таъкидлаган нарсани “айтган” ва “таъкидлаган”ига бағишланган. Бизнинг радиомиз шунчаки “Сўнгги ахборот” билан расмий коммюнике¹ ўртасидаги фарқни билмайди, холос.

...Олдин ёзганимдек, қамокхона ҳаёти бизнинг майда худбинона заифликларимизни юзага қалқитиб чиқаради ва янада яққолроқ қилиб намоён этади. Ҳарамдаги канизаклар аҳволи руҳиясини илгари ҳеч қачон бу қадар яхши тасаввур этмагандим. Дунёчасини тўлдириб турувчи ва ундан барча катта ва ҳақиқий нарсани сиқиб чиқарувчи бир чақага қиммат ғуссалар туфайли пайдо бўлган уларнинг майдакашликларини, умрбодлик изтиробларини энди тушунаман; мен уларнинг худбинлиги ва ўзларига ачинишларини, бадбинлиги ва инжиқликларини, исёнкорлиги ва кулларча итоаткорлиги-

¹ Коммюнике (франц. “communiqué”, лотинча “communico”дан — хабар бераман) – халқаро муносабатлар (давлатлараро битимлар, халқаро шартномалар ва бошқалар) ҳақидаги расмий ахборот.

ни, ишсизлик жазавалари ва ўлиб-тирилиб чоп-чоп қилишларини, одатда, қуллик ва маҳбусликда ҳамроҳ бўлувчи бу барча ҳодисаларини тушунаман. Эркинликдаги одамлар буни қаёқдан ҳам тушунсин. Барибир бу ердаги ҳаёт ҳам тасодифларга тўла. Тунов куни радиони кўйдим – Дехлидан ҳинд мусиқасини тинглагим келиб қолди... хўш, нима деб ўйлайсан: мен нимани тингладим? Икки дунёда ҳам тополмайсан! Менинг билишимча, барча замонларнинг буюк скрипкачиси бўлмиш Иегуда Менухин¹ Бах ва Паганини асарларини чаларди.

...Кейин бу тугагач, мен ўйга чўмдим ва жуда хафа бўлиб кетдим, тингланларимга ҳавасим ортди. Мамлакатимиз беш ёшга тўлди, биз эса халқимизни ҳақиқий санъатга, маданиятга, олий лаззатга бирон марта ҳам ошно тутинтиролмадик. Ҳолбуки, бизда “кўнгилочар” деган нарсалар Худо уриб ётибди. Бизнинг қўлимиздан келган ягона нарса бу – ҳеч кимнинг бир чақалик иши бўлмаган муаммоларни муҳокама қилиш учун бутун дунёдан бир ҳовучгина кекса аҳмоқларни тўплаш, уларни еб-ичириш, кейин эса томоқ йиртиб маърузалар қилиш, сўнг... ҳаммасини бирваракайига унутиш. Ҳиндистон Покистондан катта, аммо маданият даражаси миқёс билан эмас, балки ҳаёт тарзи ва тафаккури билан белгиланади. Модомики, биз ўз халқимизга маданият беришнинг уддасидан чиқолмас эканмиз, унда нима учун лоақал унинг қандай нарса эканини кўрсатиб қўймайлик?! Умуман олганда эса эртами-кечми шундай бўлади ҳам.

Мен ҳаёт тасодифларга тўла деб ёзган эдим. Ўтган ҳафтада ўз зиндон-хонасида индамай ширинлик ураётгани учун биз яхшигина дашном берган бир йигитча уйига хат ёзибди ва унга сабзи ҳолвасидан юборишларини сўрабди. Унга бир аравачада ҳолва келди ва бу муболаға эмас. Учта катта-катта кастрюлда ҳолва – ана керак бўлса! Кўз олдинга келтираяпсанми? Қанча сабзи, шакар ва ёғ кетди экан бунга? Биз қишлоқда ҳолвани қандай пиширишларини таърифлашга ҳаракат қилдик – аравадаги сабзиларни тушириш, ёғ қиздирилган қозонлар, бир дунё ўтин ва бутун ноҳияда дув-дув гап-сўзлар. Бу воқеа афсонага айланиши ва авлоддан-авлодга ўтиши мумкин, у ҳақда кўшиқлар тўкилиб, эртақлар сўзлайдилар, чунки башарият тарихи бу қадар кўп ҳолва пиширилишини бошқа ҳеч жойда ҳеч қачон кўрган эмас. Биз нонуштада ҳам, тушлиқда ҳам ва кечликда ҳам еганимиз фақат ҳолва бўлиб қолди.

1952 йил 25 март

... Хатингни ўқиб қаттиқ эзилдим, ўн дардимга яна бир дард кўшилди. Биламан, қанчалик эзилганинг учун сенда сабаблар тўлиб-тошиб ётибди, аммо бу кайфият билан кураш олиб боришинг учун сендан озмунча ирода кучи талаб этилмайди. Бундай нотенг жангда ўзингни уринтириб қўймаслигинг керак, ҳаммаси ўрнига тушгандаги чарчоқ бошқача бўлади. Менинг фикрларим сенга эриш туюлиши мумкин, аммо бу бор гап: шунчаки курашиш камлик қилади, ўзингни аямай, жон-жаҳдинг билан олишишинг керак – буни уддалаш ғоят муҳим, акс ҳолда кураш оғир кечади ва енгиб чиқишимга умид камроқ бўлади. Биламан, ҳаммаси инсоннинг феъл-атворига боғлиқ ва кераклича иш тутиш учун ҳар доим ҳам имкон бўлавермайди, аммо бунга интилиш ҳар ҳолда зарур. Қамокхонада ўтириб сенга ёрдам беришим амримаҳол, мендан фақат яхши сўзлару самарасиз маслаҳатлар чиқади,

¹ Иегуда Менухин (1916–1999) – машҳур америкалик скрипкачи, дирижёр. 1963 йилдан Лондонда яшаган, 1985 йили Буюк Британия фуқаролигини қабул қилган. Иқтидорли болалар учун мусиқа мактаби ташкил этган, Буюк Британия ва Швейцарияда мусиқа фестивалларига асос солган. Вена Мусиқа академияси аъзоси.

холос. Сенга ишонганим учун шунга жаҳд қиляпман ва сенга ўзимнинг муҳаббатимнигина нисор этишдан ўзга чорам йўқ ҳозир.

1952 йил 11 май

“Аёллар учун ва ёшлар учун” рукнига доир ўз фикрларимни баён қилган эдим. Назаримда, бу рукнда, қолаверса, бутун рўзномада далиллар ва ҳужжатли ашёлар оздек кўринади. Нима десанг деяверу, бу маънода янкиларнинг ишлашига гап йўқ ва биз улардан жуда кўп нарсаларни ўрганишимиз мумкин. Далиллардан ишончлироқ асос йўқ, агар фикрни тасдиқловчи далиллар бўлмаса, энг ажойиб мулоҳазалар ҳам сув бетидаги пуфақдай пақ этиб ёрилади. Сенга бир таклифим бор. Хотин-қизлар ижтимоий ҳаётининг ҳар қандай жабҳасини олиб кўр – соғлиқни сақлаш жиҳатини, хоҳласанг. Аввало унинг умумий ҳолатига назар сол. Муайян вилоятда нечта аёл яшайди? ...Барча касалхоналаримизда хотин-қизлар учун нечта каравот, нечта аёл шифокор, ёрдамчи, доя, ҳамшира бор? Рақамларни тегишли вазирликдан олса бўлади. Қолганини чамалаб чиқиш қийин эмас. Бир каравотга бир минг йигирма нафар аёл тўғри келади, битта шифокорга эса... Кейин муаммони бошқа жиҳатга олиб ўтилади. Хотин-қизлар асосан нимадан қийналишяпти? Менимча, силдан, аёллар касалликларидан, кўп бола туғишдан ҳам. Сил касалликларга нечта каравот, нечта шифокор ажратилишини сен биласан ва ҳ.к., бир ойда касалхонага нечта сил касали билан оғриган бемор келишини ҳам биласан. Кейин сил муолажаси кўйилишининг ўртача қийматини оласан-да, уни сил энг кўп тарақалган жойдаги тоифа оиласининг бюджети билан солиштирасан. Шу тариқа ҳар куни нечта бола туғилишини билиб олгач, нечта аёл тиббий ёрдамсиз соғайиб кетишга мажбур бўлишини ҳисоблаб чиқиш қийин эмас.

Халқ таълими ҳақида ҳам ёзиш керак. Айниқса, шуни таъкидлаш керакки, ҳар бир ёш авлод мактаблар йўқлигидан саводсизликка маҳкум. Мисол учун иккита рақамни ол – ёш қизлар миқдори ва қизлар мактабидаги ўринлар миқдори. Менинг ҳисоб-китобларим бўйича, қизларнинг ўн фоизга яқини саводли бўлишга умид боғлаши мумкин. Давлат мактаблари ҳақида, дейлик, қизалоқлар офтоб тигида ўтириб ўқийдиган ва муаллимлар тағларига ғишт кўйиб ўқитадиган Лоҳурни олайлик. Айтгандай, борди-ю, синфда ўқувчи қизлар меъёрдагидан ортиқроқ бўлса, муаллима бунинг учун “шоҳона” устама олади – бир ойга саккиз анна¹!

Университетда нечта талаба қиз бор ҳамда уларнинг ўрта мактаблар ва коллежлар битурувчилари миқдоридан неча фоизини ташкил этишларини билса бўлади. Қизлардан нечтаси ҳар йили университетни битиради – улардан нечтаси ўзига иш топа олади – беш-ўн фоиздан ортиқ бўлмаса керак! Фақат мактабни битирганлар ҳақида эса гапириб ўтирмайман!..

...Катта янгилик – мушугимиз яна болалади.

Уч эгизак – иккитаси оқ, биттаси – ола-була. Мушукларни (ҳар қанақасини) ҳуш кўрмаслигим чатоқ-да, ўртоқларим эса, мушук деса жонини бергудек бўлишади...

1952 йил 29 май

Кунлар шунақанги узайган-ей, бамисоли дўзах. Худди наша каби жазирама иссиқ жисм билан жонни бир-биридан ажратиб ташлайди ва уларни сўнгсиз, беҳуда, масхараомуз баҳслар гирдобига улуктиради... Барибир ҳам жазирама иссиқ на-да жудолик ва ғусса туйғуларини, на-да нарсаларнинг

¹ Анна – майда чақа пул.

умумий силсиласидаги саъй-ҳаракатлар самарасизлиги сезгиларини, на-да умид қилмоқ ва ишонмоқликка интилишни чекинтира олади. Гоҳо ғусса сув деворидай устингдан босиб, нафасингни бўғади, аммо ҳаёт ҳали кўркини йўқотмаганлиги ҳақидаги ўй деворни миллион рангли камалакларга парчалаб ташлайди.

1952 йил 2 июнь

Жазирама сал қайтди, мана, тўрт кундан бери ҳаво бениҳоя яхши. Тунлари ойдинда қамокхона деворлари бир-бирига ковушиб кетади, зиндонхонанинг еридан яшил соялар сирғалиб ўтади ва шамолда учган япроқ шитири олис тоғ жилғасининг шилдирашини эсга солади. Ўтган тунда узоқ вақтгача мижжа қоқмадим ва Кашмирни, Симладаги оқшомни эслаб ётдим, ёшлигим ўтиб кетганига ҳеч ишонгим келмасди, мен бўлсам қамокдаман. Акбархон шу ҳақда ўйлаган бўлса керак, каравотимга яқин келиб, деди:

– Ҳаёт – бу зўр нарса-да, а, шундай эмасми?

– Ҳа, – деб жавоб бердим мен.

Биз жимгина узоқ чекдик.

Гоҳ-гоҳ ҳаётда очиладиган гўзаллик бетакрор ва ўткинчи бўлади, у балчикли тор кўчада чиммат ёпинган ва сен кутмаган ҳолда чимматини юзидан олиб ташлаган қиз билан учрашиб қолишингга ўхшайди. Балки, шунинг учун ҳам у гўзал бўлиб кўринар?..

1952 йил 21 июнь

...Мен ҳозир жисмоний қийинчиликлар ҳақида гапирмаяпман, ҳолбуки уларга чидаш ҳам анов-манов нарса эмас. Жисмоний чарчоқ ҳаётга ишончни эговлайди ва ҳаётнинг ширасини йўқотиб, юракни ҳувиллатиб қўяди, инсоннинг ҳаёт гўзаллигидан лаззатланиш имконини йўққа чиқаради. Гўзаллик ҳам энг оғир тирикчилик эвазига қўлга киради...

Албатта, дунё нечоғли адолатсизларча тузилганини кўриб аламинг келади, аммо борлиқнинг “бахти ва ҳаяжони”ни қайғу қошлаб олишига йўл қўймаслик керак, зеро, борлиқнинг замирида яхшилик ва гўзаллик хазинаси беркиниб ётибди.

1952 йил 30 июнь

Банне¹ ҳам, мен ҳам бир нарсани ўйлаб, сал ғашимиз келади, биз бу ердан чиққунимизча хотинларимиз биздан анча илгарилаб кетган бўлади. Буни сизлар яхши тушунмаганингиз ўзингизга кони фойда! Мен Розиядан хат олдим, у деярли шоирона сўзлар билан ёзилган:

“Қачонлардир келажакда зурёдлар сизларни тараннум этгайлар. Улар сизларнинг хотинларингизни бу йўлни бошдан-оёқ сиз билан ким босиб ўтганини эслайдиларми-йўқми, шуни билмоқчийдим. Сизлар олдинда борар эдиларингиз, биз эса – сизлардан бир қадам ортда. Сизлар биздан эътироф кутар, бизга дам-бадам умидвор ўгирилиб қарар эдиларингиз ва биз сизларга ҳар доим табассум билан жавоб қайтарар эдик. Юрагимиз оғриғига чидолмай фарёд урганимизда ҳам биз жилмаяр эдик”. Бу сатрларни ўқиганимда, юрагим бир тутам бўлиб кетди...

1952 йил 16 июль

...Ўтган тунни фақат ёзиш билан ўтказдим. Борди-ю, шеърни қоқ иккига бўлиб йиртилса, кейин охирини улаш қийин бўлишини билардим. Мен

¹ Банне – Сажоқ Зоҳир, шоир. Розия – унинг хотини.

кўчада отиб ташланган Миср ва Эрон талабалари ҳақида ёзаяпман. Қамокқа тушганимдан буён мен биринчи марта ўз қўлбола ишимдан мамнун бўлдим – ҳам тўғри шаклни, ҳам маънодорликни топгандек бўлдим.

1952 йил 17 июль

Севгилим!

Мен сенга кеча тунда хат ёзган эдим, хат ҳали йўл бошида ётган бўлса керак. Мен акамни кўришга интиқ эдим, бунинг ўрнига унинг ўлганини эшитдим¹.

Ҳаммалари мени яхши кўришарди. Улар энг яқин одамларимдан бирини тирик эмас, ўлик кўришим учун хатто ҳовлига олиб чиқишганди. Кейин акамни олиб кетишди.

Қайғу мени мағрур бўлишга мажбур этди. Мен бошимни баланд кўтариб юришга ҳаракат қилардим, аммо бу менга оғирлик қиларди. Шунақанги оғирки! Энди мен яна ўзимнинг зиндонимдаман, қайғу билан яккама-якка; мен бошимни кўтариб юриб ҳам нима қилардим, даҳшатли зарба остида бошимни эгишдан уялмай кўйгандим.

Мен онам, хотиним ва укамнинг болалари ҳақида ўйламасликка ҳаракат қиламан. Бу ҳам жуда оғир. Мен онамга хат ёзаман, аммо ҳозир эмас.

Унга нимани ҳам ёзардим? Ҳаёт уни тўнғичидан маҳрум қилганиними? Чунки уни мен ўлдирган эдим.

Хат ёзиш учун сира-сира ярамай қолдим. Аммо барибир мени деб ташвиш чекманглар. Бунга ҳам ўзимда куч топа оламан. Мен фақат бир нарсани хоҳлар эдим – озод бўлсам ва мendan кўпроқ азоб тортаётганларга ёрдам берсам.

1952 йил 9 август

Ҳақиқий ижодий ва мукаммал мушоҳада юритишга вақт қолмаяпти. Атрофдагилардан лоақал бир дақиқа ҳам холи қолгудек бўлсам, буни шеърга бағишлайман. Нима бўлганда ҳам менинг чинакам вазирам – шеърият. Фақат бир ёмон томони шундаки, комилликка етишишдаги интилишда охири йўқ ўпка-гиналардан чарчаганман ва шеърларимга илгаригидек кунт билан пардоз беришдан тийилганман. Яхши чиқади ё ёмон – билмайман. Бу ерда соҳасини яхши билган ва жўяли фикр айта оладиган ҳеч ким йўқ...

...Кеча кечқурун Рашиданинг² Москвада ўлганини ўқидим. Агар қамокда бўлмаганимда, мен кўз ёшимни тиёлмаган бўлардим – унинг ўлими менда ғалати бир совуққонлик уйғотди. Балки, бу шунинг учун шундай бўлганки, бу гал ажал ўғриллардай тунда билдирмай кириб келмаганди ва унинг ҳалокатли зарбаси азалдан маълум эди. Балки, бу шундай бир туйғу эдики, Рашиданинг ботир юраги қайғунинг самарасиз кўрқоқлигидан нафрат қиларди. Унинг ўлим тўшагида ётганини биринчи марта эшитганимда мен озод бўлганимдан кейин уни лоақал яна бир марта кўришни астойдил хоҳлагандим... Аммо шоиранинг ажал билан узоқ жанги ҳаддан ташқари эрта тугади... Унинг кетиши билан Ҳиндистон сарзамини инсонийлик ва эзгулик бобида жуда кўп нарса йўқотди. Шоира ўз ҳаётини хотамтойларча сахийлик билан улашиб чикқан унинг дўстлари ундан-да кўп нарса йўқотишди.

1952 йил 28 август

...Бугун хатинг билан фотосувратингни олдим. Зўр! Иккаламизнинг тилла қизларимиз бор-да! Улар балоғатга етганга ўхшаб кўринишади,

¹ Шоирнинг акаси уни кўргани қамокхонага келган ва юрак хуружидан шу ерда ўлган.

² Гап ҳинд шоираси Рашида Жаҳон ҳақида кетмоқда.

айниқса, Мизи. Менга ҳаммадан алам қиладиган томони шундаки, бу ерда ўтириб, мен қизларимнинг балоғатга етаётган энг ажойиб вақтини ўтказиб юборяпман.

Агар уларни мен ўзим тарбиялаганимда, уларни битта нарсага – бахтли бўлишга ўргатардим ва албатта, эркалатардим. Улар худбин, очкўз ва хасис жонлар бўлиб ўсмасликлари керак ва шу нарсага ишончим комилки, улар ҳеч қачон бунақа бўлмайдилар – биз уларни хунукдан чиройлини фарқлашга, гўзаллик ва олийжаноблик сари мойилликка ўргатган бўлар эдик, ҳаётларини қандай яшашга аҳду қарор қилиш эса – бу уларнинг иши. Ташқаридан келувчи барча мусибатлар – айрилиқ, яқин одамларидан жудо бўлиш, йўқотишларга чидаш мумкинлигини мен энди биламан, башарти, улар ўз айбини ич-ичидан ҳис этиш ва иқрор бўлиш, содир этилган адолатсизликни тан олиш, ўзига ишонмаслик тўғрисидаги фикр – мана шу нарсаларга қарши курашиб бўлмайди, чунки иқрор туйғуси сенда абадий яшайди. Борди-ю, ҳақлигингни билсалар – худди ҳозир иккаламиз билиб тургандай – беҳуда азоб-уқубатлар ҳатто қўллаб-қўлтиқлаётгандек бўлади.

...Яна “Пакистан таймс”ни оламан ва йўқотган зуредимни бошқатдан топгандай бўламан. Энди, рўзнома мени ортиқ зулукдай сўрмай кўйгач, шу нарсани тушуна бошладимки, бу, умуман олганда, ёмон варақа эмас, бироқ нукул сийқа гаплар!.. Бунинг учун бир қулоғини чўзиб кўймаса бўлмайди!

1952 йил 2 октябрь

...Анча вақтдан бери хат ёзмаганимдан хафа бўлма. Бунинг сабаби хат-жилднинг ичидан топилади. Шу кунлар ичида мен ижодга муккамдан тушдим ёки тушишга ҳаракат қилдим... Бу шеър менинг ўзимга жуда ёқади, уни “Қамоқхона тонги” деб атадим ва сенга ҳеч ким мендай ёзолмаслигини ва яна кўп замонгача ҳеч ким бундай ёзмаслигини дангал айта оламан. Бу истеъдодим билан кибрланиб кетганимни англамайди – истеъдодим ўртамеъна ва мендан кўра истеъдодлироқларнинг кўплигини биламан. Бунинг сири тиришқоқликда, айниқса, энг кам даражада қаршилиқ кўрсатиш йўлидан бориш ва дастлаб учраган сал-пал тўғри келувчи қолишга рози бўлиш – мазаси жуда кучли бўлган таъриф-тавсифларда бу яққолроқ кўринади. Бу сўзларни қидириб топишга шоир қанчалик кўп куч сарфлаганини ўқувчи билмайди, ҳолбуки, ўша асосий сўзни деб шоир юзлаб бошқа сўзлардан воз кечган эди!

1952 йил 25 октябрь

...Яна қамоқхонанинг уйқусизлик дардига мубтало бўлганман, илҳом париси мендан юз ўгирган, кузги ғамдан кунлар ва тунлар зилдай. Қачон ўтаркан бу тун дея кутганим-кутган. Эрталаб енгил туман тушади, кечкурунлари эрта қоронғилик чўқади. Кечки осмон ғалати кумуш рангда товланади, сўнг кумуш ранги сарғайиб, ўчади. Мен кечкурунлари ишлашни ташладим – чироқ яхши ёнмайди ва кўзларим оғрийди – кечкурунлар узоқ ва маъносиз кечади. Ёзишга ҳафсалам йўқ, бир ўзим хаёл суришни эса истамайман. Улар ғамгин ва мўрт хотираларни олиб келади. Мен ҳеч нарсани ўйламасликка ва соат ўндан ётиб ухлашга ҳаракат қиламан. Бешга яқин соқчилар алмашади. Мен уйғоқ ётган ҳолда қамоқхона деворларининг нариги ёғидан келаётган хўрозлар қичқириғига ва муаззиннинг азониға қулоқ тутаман. Тонг ҳақида бир неча сатр шеър ёздим ва ташлаб юбордим. Сенга юбораётганларим шеър ҳам эмас ўзи, қофиябозлик машқи: қурол занглаб қолмасин дейман...

...Хамма нарса сеҳрли эртанги кун учун – дард, кўз ёшлари, йўқотишлар, азоб-укубатлар. Токи бугун бор экан, эртага, албатта, келади, кечаги кун энди абадий қайтмайди. Ҳар бир оғир кун ўзи билан юпанч олиб келади – у ўтиб бўлди, у бошқа ҳеч қачон қайтмайди, бошқа кунлар бошқа бўлади ва эҳтимолки, яхши бўлар. Кел, олға қарайлик, кечаги кун эса ўз ўликларини кўмсин.

Мен соппа-соғман, демак, ҳаммаси жойида. Қизларимизни ўпиб қўй. Мен фақат сизларни ўйлайман ва сизларни жуда севаман.

1952 йил 1 ноябрь

Ҳаддан ташқари чўзилган томоша тугаганини ва парда туширилганини сен билишинг керак. Энди ҳаммаси Эгамнинг ихтиёрида... (цензор ўчириб ташлаган)... яна бир неча ҳафта. Гарчи бизни ўнқир-чўнқирли янги йўл ва янги айрилиқ кутиб турган бўлса (албатта, шундай бўлишига шубҳа қилмасам-да), умид ва қаттиқ турмоқ бу ерда ҳам жонимизга ора киришига шунчалик кам шубҳа қилаяпман. Асосийси, ўлмай қолиш. Ҳаёт – олий бахт, барча умидларнинг рўёби мана шу ва умидларимизнинг рўёбга чиқишига ишонганман.

1952 йил 10 ноябрь

...Шундай қилиб, биз учун ғирт мажозий бўлган болалар ва севишганлар палласи бошланди: на униси, на бунисининг жойи бу ер. Лекин барибир яхши ва мен ўзимни аъло даражада сезаяпман. Йилнинг янги фасли бошланиши шарафига ёзилган бир арзимаган нарсани юбора-япман сенга. Мен хурсандман, чунки фикрларимни кўча тили билан ифодалаш малакамни аста-секин орттирмоқдаман. Ҳозирча бўлмағур нарсалар ёзаётганимни тушуниб турибман – бу шеърятдан кўра услуб соҳасидаги машқ – аммо шу билан бир вақтда, Худо хоҳласа, мавзуси жиддийроқ бир нарса томон йўл очаяпман ҳам.

1952 йил 26 ноябрь

Сўзимда туриш ва сенга бирданига иккита шеърни юбориш умидида бу хатга жавоб ёзмадим, аммо илҳом париси бир кетганча бадар кетди ва сен ўқийдиган шеърлар илҳом мевасидан кўра ақл найрангларига далолат. Ўйлайманки, қамокхона таассуротларимни охиригача қириб-сириб олдим ва энди менинг айтар гапим деярли қолмади. Ақл ва кўнгил янги таассуротлар, одамлар билан янги учрашувлар кутиб яшайди, ҳозир биз турган тўла яккаланиш ҳолатида, ақл ва кўнгил ўша янгиларини олмаса, улар аста-секин қурийдилар ва бесамар бўлади. Бироқ агар мен бошқа ҳеч нарса ёзмаганимда ҳам барибир ўзимдан кўнглимни тўқ тутишга ҳақим бўлади: қамокхона деворлари ортида ҳозир ёзаётганларимни ўқир эканман, ниҳоят, ёрқин фикр ва мажозларга бой адабиёт пайдо бўлганини кўриб турибман. Мен бундан фахрланаман, чунки ҳозир ва илгари ёзганларим қайсидир даражада озгина бўлса ҳам шоирларга таъсирини кўрсатди ва уларнинг биз икки йил муқаддам қириб қолган боши берк кўчадан чиқиб олишларига ёрдам берди. Мен иложи борича кўпроқ истеъдодга эга бўлишни ва ортимдан эргаштира олишни жуда-жуда истайман, чунки, минг афсуслар бўлсинки, ҳеч ким ҳозирча мендан ўзиб кетганича йўқ. Мақтанчоқлик қилиб юбордимми? Бироқ хотинингнинг олдида ҳар қанча мақтанма, у барибир пинагини бузмайди!

1952 йил 28 ноябрь

Эшагидан тушови қимматлигини билиш, бу – асосий нарса эмас. Токи нафас оларкансан, токи бошингни баланд кўтариб юрар ва бошинга бало ёғиладими, ё тож кийдириладими, ўзингни рисоладагидай ҳис қила олар экансан, бу ҳаёт яшашга арзийди. Бошқасининг кераги ҳам йўқ.

1953 йил 5 январь

Менинг ягонагинам!

Қайғули хабарни, албатта, эшитган бўлсанг керак. Ўтинаман сендан, хафа бўлма, менинг довюрак ёрим. Сўнгги икки йилда кўп нарсаларни бошдан кечирганимиз каби бунисига ҳам чидаймиз. Ёмон гаплар бошда, улар ўтиб турганида даҳшатли, улардан кўрққанимиз ҳар доим ғалати туюлади. Бизнинг ҳозирги кўнгилсизлигимиз, эҳтимол, жуда нари борганда яна икки йиллик айрилиқни англатиши мумкин. Атрофга боқ ва шунга имонинг комил бўладики, бутун Покистонда ва бутун Ҳиндистонда инглизлар даврида шунча вақт ўтириб чиққану (агар ундан кўп бўлмаса), унга ҳеч нима қилмаган лоақал биттагина рисоладагидай одам топилмайди. Афсуски, озодлик ва адолат йўлига ҳаргиз гуллар тўшалмаган ва мен танлаган йўлимиз учун бошқалардан кўпроқ товон тўлаяпмиз деб ўйламайман.

1953 йил 6 январь

Ҳаяжондан ушбу хатни ёзиб тугатмаганим учун кечир. Кечаги кун воқеалари бугуннинг ўзидаёқ арзимас, бемаъни ва ҳаддан ташқари олис бўлиб кўринади. Ягона муҳим нарса шуки, мен жиноят содир этмадим, ҳеч кимга ёмонлик қилмадим ва виждоним тоза. Йигитларнинг ҳатто мендан жаҳллари чиқди – улар менинг хужрамда тунги тўққизгача ўтиришди, бугун эрталаб эса улар кетгандан кейин роса ўн дақиқа ўтгач, мен шунақанги хуррак отибманми, улар ухлай олишмабди. Ишонмай-чи – мен куёш деярли тиккага келганда уйғондим, кеча нима бўлгани эса эсимда ҳам йўқ, эслагач эса, бўлиб ўтган бемаънилиқлар устидан роса кулдим.

Кейин мен фалсафа сўкиб кетдим. Агар инсон тирик ва соғлом бўлса, касал одамга қараганда у ўзини яхши ҳис этади. Касал, аммо тузалиб кетишга умид қилган одам дарди бедавога учраган одамдан кўра яхши. Дарди бедавога учраган одам барибир ҳам ўлганга қараганда авло. Ўликни эса безовта қилиш қийин, шунинг учун унга барибир. Бундан келиб чиқадиган маъно мана бундай – борди-ю, тирик бўлсанг, бошқа кўпларга қараганда сенга яхши ва демакки, сендан хафа бўлишларига ўрин йўқ. Мулоҳазаларнинг силсиласи менга икки йўл ҳақидаги қадимги латифани эслатди ва мен яна кулиб юбордим.

Мени кечир – ўта жиддий нарсаларга ҳаддан ташқари енгилтаклик билан қараяпти деб ўйлаётгандирсан? Лекин бир нарсани тушун – бу барча гаплар аслида бир чақага қиммат! Кулги, албатта, кўнглингга сиғмай турибди, гап шундаки, бусиз ҳам яғири чиққан елкангни тоғдай юк босиб турибди...

Мен шўрлик онамни эсламай туrolмайман... мен туфайли чекаётган азоблари учун ундан нима деб ва қандай кечирим сўрай: Она – унинг қаршисида ўзимни айбдор деб биламан ва бу юрагимни тошдай босиб турибди, мени тинч қўймапти...

1953 йил 12 январь

Севгилим!

Бугун эрталаб сеникига жавобан хат юбордим ва шу заҳотиёқ “Шамол

қўллари” китобидан олти нусхани олдим. Қамокхонадаги зуредим – азоб-укубатлар ва умидларим самарасини кўриш нақадар ёқимли...

Хурсандчилигимнинг дастлабки соатларидан кейин мени кутиб турган бўм-бўш кунларимнинг узун силсилаларини ўйлашдан кўрқардим, аммо бундай бўлмади. Аксинча, кунлар ўтган сайин мен хотиржамроқ, собитроқ бўлиб бораётгандек, камроқ ташвишланаётгандекман. Бу, эҳтимол, шунинг учун эдики, эртага мени нима кутаётганини билардим, кунлар ўтган сайин сўнгги бекатгача бўлган масофа тобора қисқариб бораётганди. Масалан, индинга янги ҳукм бўйича ўтирганимга бир ҳафта бўлади. Яна уч ҳафта ўтса – бир ой бўлади. Мен барини хомчўт қилиб қўйганман. Борди-ю, мени муддатидан олдин озод этмасалар ва муддатни тўлиқ ўтаб чиқишимга тўғри келса – бу 30 ой ёки 120 ҳафта бўлади. Индиндаёқ бор-йўғи 119 ҳафта қолади, ўзим эса ҳали узоқ ўтирганим йўқ...

1953 йил 16 январь

...Ҳозир даҳшатли китоб ўқияпман – Эптон Синклернинг “Жунгли” романи. Унда Чикаго кулбаларида яшовчи ишчилар ҳаёти тасвирланган. Ўқияпман-да, назаримда, биз ҳали чинакам қашшоқлик нима эканини билмайдигандек туюлаяпти. Унга нисбатан бизнинг барча мусибат ва офатларимиз ўйинчоққа ўхшайди.

Кўп ишлаяпман ва афтидан, ёмон ишламаяпман. Яна фаранг тилини ўрганишга киришдим...

1953 йил 19 январь

...Икки ҳафта ғириллаб ўтди-кетди (демак, 118 кун қолди) ва кунлар гарчи тез бўлмаса-да, тинимсиз ўтиб турибди. Сен альпинистларнинг машхур коидасини биласан: узун ва айлана тепаликка чиқиб бораётганинг-да олдинга бир қадамдан кўпга қарамаслик ва ҳеч қачон кўзингни тепага кўтармаслигинг керак. Ҳали етиб бормаган чўққи жуда узоқ кўринадиди, бу эса ирода кучингни сусайтиради. Қадам-бақадам зўр бериб одимлайвер ва маррага қандай етиб келганингни ўзинг билмайсан. Фақат кейинги одимни ўйла, бу сени кўркув ва тушкунликдан қутқаради. Сенда куч-қувват етарли эканини биламан ва шуни англаб, ўзимни бардам ҳис этаман. Бунинг учун қанақа тўловлар тўлаяпмиз, деб сўрайсан мендан. Ёшлик эвазигами, ҳаётий шодликлар эвазигами, гўзаллик эвазигами? Биласанми, қамокхонада мен ўзим учун буюк ҳақиқатни кашф этдим: бизнинг ёшимиз ва ташқи кўринишимиз фақат одамлар учун аҳамиятга эга, бироқ бошқаларнинг қизиқишини қозона бошладингми, сен уларга қизикмай қўясан. Улар билан муносабатлар дунёси чекланиб бораверади, бироқ бизнинг ўз дунёмиз тўлароқ ва бойроқ бўлиб бораверади.

Ўзни сақлашнинг энг яхши йўли инсонни унга қадрдон бир ҳовучгина одамлар билан яқинлаштиради, улар меҳр ва илиқликнинг ягона манбаи бўлиб қоладилар, айна вақтда совуқ хулқ-атворлар олами унга ёт бўлиб бораверади. Шундайин, табиат узоқ давом этмайдиган ёшлик учун инсонга товон тўлайди – ёши катталашгандагина инсон умри ёшлик йиллари ундан нимани тортиб олиб кетганини англамайди. Назаримда, фақат катта ёшдаги одамларгина бир-бирини чинакам севади, шекилли, улар ёшликнинг оловли майллари сўниб битган ва хомхаёллар кетидан ортиқ қувламайдиган одамлар. Ёшликдаги муҳаббат эса ҳар доим сароб, барча сароблар каби гўзал ва шу боисдан ҳам хузурбахшир.

1953 йил 8 февраль

...Яна бир ҳафта ўтди. Ҳаво ғуборли, қуёш аста-секин куйдира бошлади – ҳамма нарса ёз келганидан дарак беради. Биздаги жазирамага нисбатан “ёз” сўзини қўллаш аҳмоқонадир, худди жазирама фасл охирларида “куз” сўзини ишлатиш каби аҳмоқона. “Ёз” ва “куз” – ёмғирлар ва жазирама билан жуда кам боғлиқ бўлган юракни орзиқтириш тимсоли. Бу сўзлар – азоблар боши ва унинг охири, дилгирлик ва севиш палласи, тишни тишга босиш ва енгил нафас олиш мавсуми. Бизда ёз бўлмайди, фақат жазирама иссиқ бўлади. Сен унинг бошланишини кўркув билан кутасан, мен эса – бетоқат шодлик ила. Биз ҳавонинг ҳар қандай ўзгаришидан қувонамиз, чунки бу ерда фақат угина ўзгаради. Йилнинг янги фасли ўзи билан кўп янгиликлар олиб келади: ер, осмон, дов-дарахтлар бошқача кўринади, ҳаёт ва хаёл тарзи ўзгаради. Борди-ю, хайратланиш ва қувониш қобилиятингни сақласанг, булар бари шу қадар дахшатли ва яхшики...

...Менга хат ёзиб, роса устимдан кулибсан, унда кимдир мени қаҳрамон деб атаганини ёзибсан. Ўзинг яхши биласан-ку, мен ва қаҳрамонлик – бири-бири билан чиқишолмайдиган нарсалар. Ўтмишни эслар эканман, мен унда фақат биронта ҳам қаҳрамонона ишни кўрмаймаггина эмас, ҳатто уни содир этишга қачондир ҳаракат қилганимни эслолмайман. Менинг ҳозирги ҳолатим – ҳечам менинг айбим эмас, у устимдан босиб тушди, холос; қолаверса, мен бунга ҳаракат ҳам қилмаганман.

Ягона нарса – мен ҳар доим изчил, бутун (лоақал қайсидир даражада) бўлишга ҳаракат қилганман ва ҳеч қачон виждонимни сотмаганман. Охириги фазилатга келсак, миллионлаб одамлар шундай фазилатга эга, назаримда, башариятнинг мағзини яхши одамлар ташкил этади, бунда менинг алоҳида хизматимни илғаш қийин. Ундан кўра сен ўзингни қаҳрамон аёллар сирасига киритишга кўпроқ ҳақлисан, гарчи буни ўз вақтида тушуниб етмасалар ҳам бу бор гап.

1953 йил 3 март

...Менинг фалсафамнинг заиф томони – ундан аблаҳлар ўз мақсадларида осонгина фойдаланадилар, бу эса юракка оғир ботиб, ҳафсалани пир қилади, дейсан. Мутлақо тўғри. Аммо агар аблаҳлар воқеликни қандай бўлса, шундайча қабул қилганларида ва унга соғлом ақл нуқтаи назаридан туриб ёндашганларида эди, аблаҳ бўлмай қолар эдилар ва ўшанда одамгарчилик қилишга ҳожат қолмаган бўлурди. Шу боисдан ҳам аблаҳларни, илоё, ер ютсин!.. Бир ҳовуч шундай одамлар борки, улар ҳаммадан кўп нарсани хоҳлайдилар ва ҳамма нарсага бурунларини тикадилар, чунки уларга бу кимнингдир фойдасига ишлайдигандек бўлиб кўринади, холбуки, улар кўпинча хато қиладилар. Улар нима учун бундай қиладилар? Шахсан мен ёруғ дунёда ифлос одамлар жуда оз деб биламан (мен одамлар ҳақида гапираяпман, ташкилотлар ёки тизимлар ҳақида эмас), кўпчилигимизда яхшиликнинг ҳам, ёмонликнинг ҳам илдизи бор, бироқ турли мутаносибликларда. Ёшлик йилларида мутаносибликни ўзгартириш осон бўлади, ёш катталашган сайин бу қийинроқ бўлиб бораверади. Вақтинча бўлса ҳам барибир у одамга таъсир қилиши мумкин. Тепки билан таъсир ўтказиш керак, деган фикрга қўшилмайман, ахён-ахёндагина мумкин. Зеро, одамни аслидагидан яхшироқ қилишга уриниш ҳар доим қизиқ туюлаверади, биз буни яхши одамлар бўлганимиз учун эмас, кўпроқ кибр амрига бўйсуниб шундай қиламиз...

Наим КАРИМОВ

ОЙБЕК ВА ПОКИСТОН

Ўзбек адабиёти намояндалари энг қадимдан бошлаб Шарқ мамлакатлари ҳаёти билан қизиқиб, ҳатто шу халқларга мансуб муҳаббат ва жасорат тимсолларини ўз асарларига бош қахрамонлар сифатида олиб кирганлар. Алишер Навоий ижодида шаклланган бу анъана кейинги асрлар ўзбек адабиётида, айниқса, XX аср адабиётида изчил давом эттирилдики, бу ҳол нафақат шоир ва ёзувчиларимизнинг китобхонларни қўшни халқларга нисбатан ҳурмат руҳида тарбиялаб келаётгани, балки ўзбек халқининг бағри кенглигидан ҳам далолат беради.

XX аср ўрталарига келиб инсоният шундай тараққиёт даражасига кўтарилдики, айрим давлатларнинг истилочилик ва мустамлакачилик сиёсати эрк ва ҳуррият, миллий тараққиёт ғоялари баланд пардаларда жаранглай бошлаган янги тарихий давр руҳига тамомила зид эканлиги кундек равшан бўлди. XX асрнинг 20-йилларидан бошлаб ўзбек адабиётида яратилган асарларга назар ташлаган киши шоир ва ёзувчиларнинг Ҳиндистондаги инглиз мустамлакачиларига қарши олиб борилган курашга ҳам, Африка ва Америка қитъаларидаги ҳабашлар инсоний ҳақ-ҳуқуқларининг топталишига ҳам, империалистик давлатларнинг араб мамлакатларида олиб борган кирдикорларига ҳам бефарқ қарамаганларини кўради. Бу ҳол ҳар бир миллий адабиётнинг вазифаси фақат юксак бадиий асарларни яратишгина эмас, балки китобхонларни жаҳон геосиёсий харитасида рўй бераётган воқеалар моҳиятини тушуниш, уларда зулм ва зўравонликка нафрат, инсониятнинг умрбоқий қадриятларига эса ҳурмат ва садоқат туйғуларини парвариш қилишдан иборат эканини кўрсатади.

Ана шу муҳим умумбашарий масала XX асрда ўзбек адабиётида, айниқса, Ойбек ижодида ғоят катта ўринни эгаллайди.

1949 йил ноябрь ойининг ўрталарида Тараққийпарвар ёзувчилар уюшмаси таклифи билан Покистонга борган собиқ Иттифоқ ёзувчилари орасида Ойбек ҳам бўлган. Таниқли рус шоири Н.С.Тихонов раҳбарлигида тузилган бу делегация Покистон Тараққийпарвар ёзувчилар қурултойида иштирок этишлари лозим эди. Лекин делегация Лоҳур шаҳрига қурултой ўтгандан сўнггина етиб борган. Бу ҳол турлича талқин қилинмаслиги учун адиб рафиқасининг “Ойбегим менинг” китобидаги куйидаги лавҳани келтириш айни муддаодир: *“Мен меҳмонлар билан сафардалигимда Москвадан хабар келган, Н.Тихонов, А.Софроновлар эса аллақачон Тошкентга етиб келган эканлар. Ҳаво ёмон бўлгани сабабли улар бир неча кундан бери аэропортга чиқиб-қайтиб, кетолмай турган*

* Наим Каримов – филология фанлари доктори.

эканлар, – деб ёзади Зарифа Саидносирова. – Покистонга боражак ёзувчилар делегациясига Ўрта Осиёдан Ойбек билан Мирзо Турсунзода ҳам киритилган эди. Гарчанд бу Ойбекнинг иккинчи хорижий сафари бўлса-да, у Покистон билан бўлажак учрашувга катта аҳамият берди. Хали сафарга бормасиданоқ кўшни халқ ҳаётидан асарлар ёзишни дилига тугди”. Зарифахонимнинг бу сўнгги сўзлари муаллақ қолмаслиги учун шу сафар натижасида Ойбекнинг “Покистон йўлида” кундаликларида ташқари, “Покистон таассуротлари” очерки, болаларга аталган “Мискин болалар”, “Қонли бармоқлар” ҳикоялари, “Зафар ва Захро”, “Ҳақгўйлар” дostonлари, туркум шеърлари ҳамда “Нур кидириб” қиссаси майдонга келганини айтиш жоиздир. (Бу асарларнинг аксари адибнинг оғир хасталик йилларида катта машаққат билан ёзилган).

Ойбек кундаликларида маълумот беришича, Покистон Тараққийпарвар ёзувчилар уюшмаси машхур ҳинд адиби Премчанднинг ташаббуси билан 1935 йилда тузилган. Мақсади Ҳиндистонни ажнабийлардан халос этиш, империализм, фашизмга қарши кураш бўлган уюшманинг саъй-ҳаракати билан Ҳиндистон ва Покистон халқлари адабиёти халқ ҳаётига яқинлашиб, унинг юмук кўзларини очишда муайян ютуқларга эришади. Ҳатто Премчанд вафот этган 1937 йилдан кейин ҳам уюшма ўз фаолиятини тўхтатмай, 1938 йили Дехлида биринчи курултойини, 1939 йилда фашизмга қарши иккинчи курултойини ўтказди. 1943 йили эса Бомбайда учинчи курултойи бўлиб ўтади. 1946 йили Ҳайдарободда бўлиб ўтган тўртинчи курултойдан кейин империалистик давлатларнинг қутқуси билан Ҳиндистон икки давлатга парчаланиб кетади. Шунинг натижасида 1947 йили Лоҳурда бўлиб ўтган бешинчи курултойда фақат урдузабон ёзувчиларгина иштирок этишади. Уюшма парчаланиш ва сиёсий курашлар денгизида ғарқ бўлиш ўрнига йилдан-йилга жонланиб, халққа яқинлашиб борди. Уюшма аъзолари жаҳон тараққийпарвар ёзувчилари асарларини ўқишга, уларни урду тилига таржима қилишга ҳам алоҳида эътибор берадилар.

14 ноябрь куни кеч соат саккизда Лоҳурга етиб келган делегация курултойнинг бир кун илгари тугаганини эшитиб, аросатда қолади. Лекин мезбонлар меҳмонларга таскин бериб, улар билан бир неча бор учрашиб, ўзларини қизиқтирган масалалар бўйича суҳбатлашажакларини айтадилар. Ўша куннинг эртасига, яъни 15 ноябрь куни, нонуштадан кейин меҳмонлар билан учрашиб, гурунглашиш учун уюшма аъзоларидан 8-10 нафари меҳмонхонага келади. Улар орасида кексароғи Сайёд Муталлабий деган ёзувчи бўлиб, у М.Шолоховнинг “Тинч Дон” романини урду тилига таржима қилган экан.

Ойбек мезбонлар билан бўлиб ўтган суҳбат ҳақида кундаликларида бундай сўзларни ёзган: *“Конгресс (курултой – Н.К.) баланд руҳ билан ўтибди. Покистоннинг турли вилоятларидан ёзувчилар қатнашибди. Баъзи нотихлар муҳим сиёсий масалалар ҳақида очиқ ва кескин сўзлабдилар. Сармоядорлар ва помещиклар ҳокимиятини йиқитиши, халқ ҳокимиятини барпо қилиши масалалари ҳақида муҳокама қилибдилар, ўтқир сиёсий талаблар ташланибди, зулмга қарши шеърлар ўқилибди...”*

Адиб “Покистон таассуротлари” очеркида шу масалага батафсил тўхтаб, бундай ёзган: *“Дўстларнинг ҳикоясига қараганда, конгресс баланд савияда, жуда жонли ўтибди. Ёш, прогрессив покистонликлар адабиёт ва маданиятнинг муҳим, актуал масалаларини қизгин муҳокама қилишибди. Адабиёт олдига янги, ҳаётий вазифаларни қўювчи ва ўз*

асарларида кенг халқ оммасининг умидларини, зояларини ифода этишига интилувчи прогрессив ёзувчилар конгрессда, табиий, фақатгина соф адабий ва ижодий проблемалар билан чеклана олмаганлар. Умуман, мамлакатнинг ижтимоий ва сиёсий ҳаётидан узилган адабиёт йўқ. Баъзи нотиқлар ўз нутқларида Покистоннинг сиёсий ва иқтисодий ҳаётига, меҳнаткаш халқнинг аҳволига доир масалалар ҳақида сўзлаганлар, мамлакатда кўпчиликнинг юрагини тўлқинлатган муаммоларга жавоб беришга тиришганлар. Бу нарса, шубҳасиз, конгресснинг аҳамиятини оширган ва унинг ишига катта мазмун бағишлаган”.

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг дунёнинг геосиёсий харитасида катта ўзгаришлар содир бўлди. Шу вақтгача Англиянинг соғин сигири бўлган Ҳиндистон ярим мустақилликка эришди. Аммо мазахўракка ўрганган мустамлакачиларнинг бу “олтин сандиқ”ни бутунлай ташлаб кетишлари амри маҳол эди. Шунинг учун ҳам улар Ҳиндистонни, худди тарвуздек, иккига бўлиб юборадилар. Ойбек ёзганидек, “Англиянинг янги туғилган бу доминионида Америка империализми хўжайин бўлишни истайди”. Шунинг учун Американинг Лоҳурдаги консули нафақат мамлакатда кечаётган ижтимоий ва иқтисодий ҳаётга, балки тараққийпарвар ёзувчиларининг қурултойларига ҳам “тумшуғини тикади”. Қурултойда айтилган нутқлар, кўтарилган масалалардан сочи тик бўлган консул “бир тўда муттаҳам ва олчоқлар”ни ёллаб, улар ёрдамида қурултойни тарқатиб юборишга чоғланади. “Сотқин махлуқлар, – деб ёзади Ойбек, – қўлларига таёқлар олиб, прогрессив кучларни тору мор қилмоқ учун югурадилар”. Аммо, Ойбек ифодаси билан айтсак, бу “таёқбозлик”ка қарамай, қурултой ўз ишини муваффақиятли яқунлайди.

Мезбонлардан шу воқеани эшитган Ойбек ҳайратланиб кетиб: “Ҳайҳот, замонлар ўзгариб кетган. Мустамлака Шарқнинг халқлари озодликнинг шуъладор маъносини чуқур англайдилар”, – деб ёзади “Покистон таассуротлари”да.

Шу куни тушликдан сўнг “ресторан ёнидаги кичкина сахн”да илк учрашув мажлиси ўтказилади. Унда юзга яқин шоир ва ёзувчилар қатнашадилар. Ёш ёзувчи Мирзо Ризо Ҳамадонийнинг табрик сўзларидан кейин делегация бошлиғи Н.С.Тихонов жавоб нутқи билан чиқади. Шундан сўнг Покистон адабиёти учун аъъанавий мушоира бошланади. “Мушоирани жуда севадилар, – деб ёзади Ойбек. – Шоир Файз (Файз Аҳмад Файз – Н.К.) газал ўқиди. Умуман, шеърни, “ох”, “воҳ”, “ҳуб” каби нидолар билан тинглайдилар. Шоирларнинг орасида ялангбош, ялангоёқ, кийимлари жулдур ишчи ва деҳқон шоирлари оз эмас эди. Беш ишчи шоир ўринларидан туриб, қўлларини бир-бирларининг елкаларига қўйиб, шеър қўладилар. (Шеърни кўпинча куйга солиб айтиши, куйлаш бу ерда одат экан). Халқ қизиқиб, сурон билан тинглади. Шеърни Муҳаммад Али Бомаб ёзган. У ишчи шоири. Шеърнинг мазмуни: Покистон бойлари Америкадан ёрдам сўрайдилар. Америка: “Ишим расво бўлаяпти, сизларга қандай ёрдам бераман?” – деб жавоб беради.

...Мажлис бизга зўр ҳурмат ва севги кўрсатди”.

Ойбек Покистон сафари чоғида Аҳмад Надим Қосимий, Аҳмад Надимнинг синглиси Ҳожира Масрур, Мумтоз Ҳусайн, Ахтар, уюшма раиси Зухур Сиддиқий, Хадича Мастур ва бошқа ёзувчилар билан танишади. Улар орасида кейинчалик номи ўзбек китобхонларига яхши таниш Файз Аҳмад Файз ҳам бўлган.

16 ноябрь куни кечқурун “Покистон таймс” газетаси муҳаррири Файз

меҳмонларни уйига таклиф этади. Европача жиҳозланган хонадон бекаси исломни қабул қилган, диннинг фарз ва суннатларига риоя қилувчи инглиз аёли экан. Газета муҳаррирлари ва коллеж мудирларидан иборат давра зиёфатдан кейин суҳбатга жамланади. Суҳбатда аён бўлишича, Покистон шоирлари Эрон мумтоз шеъриятига катта ихлос қўйган, лекин туркий шеърятнинг хатто буюк намояндалари ижодидан ҳам тамомила беҳабар эканлар. Уларнинг шўро мамлакатада яшовчи халқлар ҳаёти ва маданияти ҳақидаги тасаввурлари эса аксилшўровий матбуотнинг “миш-миш”лари асосида шаклланган экан. Бу нохуш ҳол меҳмонларда афсус ва надомат туйғуларини уйғотади.

Мезбон меҳмонлар билан хайрлашар экан, Ойбекка “Накш фарёди” деган янги девонини тақдим этади.

19 ноябрь куни кеч соат еттида Лоҳурда тараққийпарвар ёзувчилар ва ишчилар билан учрашув-мажлиси бўлиб ўтади. Мезбонлар бу мажлис (кеча) учун Ўзбекистондаги қишки чойхоналарга ўхшаган, алвон байроқлар билан безатилган бир бинони ижарага олган эдилар. Тўрт юзга яқин кишини ўз бағрига олган бу бинода ҳамма чордона қуриб ўтирган эди. Кеча бошланишидан олдин меҳмонларнинг ҳар бирига шода-шода гуллар тақшиди. Кечани “ёш, келишган ва яхши кийинган” Зухур Сиддиқий олиб борди. Унинг дебоча сўзларидан сўнг мушоира бошланди. *“Бизга, – деб ёзади Ойбек, – шу вақтгача таниши бўлмаган бир неча ёш шоирлар инқилобий шеърларини ўқидилар. Баъзилари қуйладилар. Биз ҳам биттадан шеър ўқидик”*.

Ўша йили собиқ иттифокда иккита улкан маданият байрами бўлиб ўтган эди. Байрамлардан бири улғур рус шоири А.С.Пушкин таваллудининг 150 йиллиги, иккинчиси эса Москва Бадиий академик театри ташкил этилган куннинг 50 йиллигига бағишланган ва шу икки тарихий сана муносабати билан кўплаб китоблар, буклетлар, альбомларнинг совға нашрлари тайёрланган эди. Уларнинг Пушкинга бағишланганлари асосида ҳам, МХАТга бағишланганлари бўйича ҳам росмана кўرғазмаларни ташкил этиш ҳеч гап эмас эди. Шунинг учун ҳам бу коллекцияларнинг ҳар бири “Пушкин кўрғазмаси”, “МХАТ кўрғазмаси” деб аталарди. Кечанинг биринчи бўлими якунланиши олдида делегация тараққийпарвар ёзувчилар ва ишчиларга шу икки кўрғазмани ҳадя қилади. Йиғилганлар бундан ғоят мамнун бўлиб, миннатдорчиликларини ўзига хос сурон билан ифодаладилар. (Афсуски, кеча тугаши билан Америка консули бу кўрғазмаларни тортиб олиб, йўқ қилиб ташлаган).

Кечанинг иккинчи бўлими Текстиль саноати ишчилари уюшмаси раҳбарларидан бири Мустафо Диннинг раислигида ўтади. У Покистон меҳнаткашлари таронасини мисрама-мисра ўқир экан, йиғилганлар унинг оғзидан чиққан ҳар бир мисрани завқ билан такрорлаб, бинони ларзага келтирадилар. Бу манзарани кўрган Ойбек кундалигига *“Ҳаммани ҳаяжон қучди. Покистоннинг ҳақиқий ўғиллари – унинг истиқболи ва иқболи!”* деб битиб қўйган.

Ойбек шу сафар чоғида Лоҳурдаги бобурийлар даврига мансуб “Мақбараи жаҳонгир” билан “Боғи шоҳи Жаҳон” обидаларини, шаҳар музейини, санъат мактаби, коллежлар, ҳайвонот боғи, бозор ва бошқа жойларни кўриб, Покистоннинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаёти билан танишади. Мезбонлар меҳмонларни ўқтин-ўқтин ўзларининг мажлисларига, уларга ҳомийлик қилаётган сармоядор Ифтихориддиннинг хонадонига, у эса ўз навбатида бадавлат ёр-дўстларининг хонадонларига

олиб боради. Агар Ойбекнинг кўзлари шу сўнгги манзиллардаги бойликдан, зийнатдан, либослар товланишидан қувонган бўлса, Покистон кўчаларида, бозорларида ётган минглаб оч ва яланғоч болалар, аёллар, кексаларнинг ғариб ва қашшоқ турмушини кўриб, қонли кўз ёшларини тўккан.

Ойбекнинг “Покистон йўлида” деб номланган кундаликлари 1949 йил 23 ноябрь воқеалари билан тугайди. Адиб Покистон пойтахти Карочидаги ҳайвонот боғига борганини айтгач, кундалигига бундай сўзлар билан нуқта қўйган: *“Парк жуда катта, сердарахт. Жуда азим дарахтлар бор, хурмолар зоят баланд, қафасларда арслонлар кўп. Чарчаган эдик, шунинг учун узоқ томоша қилмадик. Шом қоронгисида денгиз бўйига бордик. Соҳил қуп-қуруқ, тиккайган дарахт йўқ. Осмон жуда тиниқ, денгиз устида ой. Кичкина ресторандан мунгли, майин ашулалар оқади – ҳинд қизи куйлайди...”*

Ойбекнинг чарчоқ ҳақидаги сўзлари замирида фақат жисмоний эмас, руҳий чарчоқлик ҳам ётган. У Покистондаги бойликни ҳали ҳам келгиндиларнинг сўриб ётганини, минглаб, миллионлаб оддий халқнинг палов ва гўшт нималигини кўрмай, Мумтоз Ҳусайн айтганидек, “фақат нон, пиёз, сабзи ва сув билан” яшаётганларини кўриб, руҳан эзилиб, чарчаган. Кундаликни давом эттириш, чамаси, унга азоб бўла бошлаган...

“1950 йил январда делегация аъзолари Тошкентга қайтиб келдилар, – деб ёзган Зарифахоним. – Мен Ойбек ва дўстларини болалар ила вокзалда кутиб олдим...”

Делегациянинг бошқа аъзолари Тошкентга тушмай, Маскавга ўтиб кетдилар...

Ойбек сафар вақтида икки ён дафтарини кундалик таассуротлари билан тўлдирган экан. Сафардан қайтгач, “Қизил Ўзбекистон” газетасининг бир неча сонларида “Покистон таассуротлари” сарлавҳаси ила ўз хотираларини эълон қилди. Сўнг Покистон ҳақидаги шеърлар тизмасини давом эттирди...”

“Покистон ҳақидаги шеърлар тизмаси...” Зарифахоним шу сўзлари билан Ойбекнинг сафар таассуротлари асосида шеърлар туркумини яратмоқчи бўлганини айтган. Афсуски, Ёзувчилар уюшмаси ва Фанлар академиясидаги ташкилий ишлар адибдан кўп вақтни талаб қилган, бунинг устига у жуда чарчаган эди. “Шунинг учун ҳам, – деб ёзади Зарифахоним, – Ёзувчилар уюшмаси ва академиядан ижодий таътил олиб, Ойбек Сочига кетадиган бўлди... Лекин у дастлаб Москвага борганида, А. Фадеев уни тутиб олдида, ўзининг ўрнида бир ойга қолдириб, қайгадир кетди... Ойбек Иттифоқ Ёзувчилар уюшмасида бир ярим ой мобайнида Фадеев ўрнига котиблик вазифасини бажарди. Шундан сўнггина у Сочига жўнади. Аммо у жуда чарчаган эди. Бунинг устига, яна нотинчлик бошланганлиги туфайли кайфияти ҳам яхши бўлмади”.

1950 йилнинг 14 ноябрида Ойбек Покистон сафарига чиққанига роса бир йил бўлган. У шу куни Сочидан Зарифахонимга йўллаган хатида бундай сўзлар бор: *“Жуда қаттиқ чарчаган эканман, мана, бир ҳафта ўтди, мен ҳали ўзимга келганим йўқ, дам олаётганимни сезмаяпман...”*

Ойбек шундай ҳолатда Покистон ҳақидаги асарларини ёзишга киришган эди. Аммо, бахтга қарши, худди шу вақтда “Катта қирғин”нинг янги, янада даҳшатли тўлқини кўтарилди. Ойбекни кўролмаган, унинг обрў-эътибори кундан-кунга ошиб бораётганидан ухлай олмаган ғаламислар яна ғимирлаб қолди. Улар сочган захар 1951 йилнинг 16 апрелида адибни тўшакбанд қилиб қўйди.

Тақдирнинг шундай синовларига қарамай, Ойбек ўз олдига қўйган ижодий вазифани бажаришга барча хаста кучини бағишлади.

Зарифахоним айтган “шеърлар тизмаси” “Покистон пойтахти” шеъри билан бошланиши лозим эди. Ойбек туркумнинг шу дастлабки шеърини Карочининг кашшоқлик ҳайқириб турган манзараларини тасвирлашдан бошлаган:

*Чигирткалар булути қалин –
Кўкда, ерда очкўз ва мечкай.
Байроқларнинг ярим ойларин
Мудроқ босган, ранги безгакдай.*

*Чигирткалар қайнар, ҳаво дим...
Кўчаларнинг бети қовжироқ.
Тротуарлар чўзилар чакрим¹ –
Гадойларга ўриндиқ, ётоқ.*

*Товланади расталар ранг-ранг...
Минг қичқирсин ёт рекламалар,
Оч ва жулдур оломон гаранг:
Очлик сепар шўх витриналар...*

Агар инсониятнинг хорлик ва зорликда яшаётганига кўниккан бошқа бирор шоир Покистон пойтахтига борганида, анқонинг уруғидан бошқа ҳамма нарса муҳайё бўлган дўконларнинг пешойна (витрина)лари ва рекламаларнинг шамалоқ нурларидан сархуш бўлиб, Карочининг тунги гўзаллигини жўшиб тасвирлаган бўлармиди? Аммо ғариб бир оилада туғилган, илк йирик асаридаёқ Йўлчи ва Гулнорнинг фожиали ҳаётини кўз ёшларини тўкиб тасвирлаган, доим меҳнаткаш халқнинг дарди ва орзулари билан нафас олган Ойбек бундай йўлни тутмади.

Юқоридаги сатрларда тасвирланган чигиртка шунчаки халқнинг туз-насибасини кемираётган ҳашарот эмас, балки мустамлакачиларнинг ҳам тимсолидир. Шоир шеърнинг сўнги бандларидан бирида шу мавзунини нурлантириб: “*Ҳаволар дим. Бир-биридан фарқсиз: Инглизлар, чигиртка, тўзон!*” деб нафрат билан ҳайқиради. Ва секингина: “*Кенг кўчада сиз учратасиз Шамдай сўнган ва куйган инсон!*” деб кўз ёшларини артгандек бўлади.

Ана шу аянчли тақдир тоши авваламбор Покистон аёлларини мажаклаб ташлаган эди. “...*хўжайинларнинг хоҳишига мувофиқ, – деб ёзган Ойбек, – Покистон XX асрда ҳам ўрта асрчилик ботқоғида қолиши керак. Айниқса, Покистонда мусулмон аёли кўҳна одатлар, хурофотларнинг қалин тўрига чулганган... Лекин Покистон аёлининг қора тақдири учун фақат бидъатгина эмас, бутун тузум ва инглизларнинг колониализаторлик сиёсати айбдордир. Чунки инглиз реакционерлари ўз колонияларида энг қолақ, энг кўҳна, энг реакцион тартибларни тиш-тирноқлари билан сақлайдилар, энг зарарли одат ва анъаналарни кучайтирадилар*”.

Шундай ачинарли ҳолнинг ҳукмронлигига қарамай, Покистон аёллари орасида “эркка, маданиятга интилган” аёллар ҳам йўқ эмас эди. Адибнинг ёзишича, бир кун улар билан учрашгани икки қиз келади. Улар бир хилда “қоп-қора парда”га ўралган бўлсалар-да, юзларини уялибгина очиб, атиги

¹ Чақирим маъносида.

бир дақиқа меҳмонлар билан суҳбатлашишади. “Халқ қизлари учун мактаб йўқ. Биз уйда, ўз ғайратимиз орқасида билим олганмиз”, – дейишади бу ёш адибалар”. *Уйда отин бўлган ёш адибалар*, – давом этади адиб, – ўз қаламлари билан халққа хизмат қилишни орзу этадилар. Аммо қанотлари синиқ. *Фанатикларнинг, тескаричиларнинг қонли зулми ва тухматлари уларнинг бошлари узра ҳаммиша муаллақ. Боёқиш тутқунларнинг юзлари шундай ҳорғин ва рангсиз, кўзларига шундай чуқур ҳасрат чўккан эдики, ифодаси қийиндир...*”

Покистон хотин-қизларининг шундай аянчли тақдири Ойбек қалбида нолалар тўлқинини мавжлантириб юборади. У “Покистонли аёлга” шеърида улар қалбининг қонли жароҳатларини тасвирлаб, ёзади:

*Хурмо оғочлари кўланкасида
Ва қуёш селида шарпа сингари
Юрган ким ўралиб оқ пардасига?..
Ҳеч сўрма, уларнинг чексиздир дарди!*

*Ўзбек диёридан Покистон сари
Мен келдим ошароқ тоғлар, дарёлар.
Бу ерларда кўрдим: аёллар бари –
Тутқундир; бадбахтдир мазлум оналар.*

*Чўрисиз! Кишанлар қаватма-қават,
Турмуш манзарангиз бир-бирдан ваҳм.
На мактаб, на қонун ва на муҳаббат!
Осмон ҳам сизларга қаттиқ бераҳм...*

Ойбек бу бахтсиз аёллар қисматини кўриб, қанчалик эзилган, ғамнок бир ҳолга тушган бўлмасин, улар орасида бояги икки қиздек эркака, илм-фан ва маданиятга интилган жасорат соҳибалари ҳам борлигидан руҳланиб кетади. У келажакда ана шу жасур покистонлик аёллар ҳақида қисса ёки роман ёзишни дилига жо қилади. Адиб архивида сақланган материалларга қараганда, у 1950 йилнинг 9 феввалидаёқ Покистон халқи ҳаётинан олинган насрий асарини ёза бошлаган. Дастлаб “Ёрқин қирғоқлар” деб номланган асарнинг 144 саҳифалик биринчи варианты Ойбек кўли билан ёзилган. “Покистон қиссаси” (давоми)” сўзлари битилган 109 бетли ёндафтар 1954 йилнинг сентябрида, 90 бетли иккинчи ёндафтар эса шу йилнинг ноябрь ойида бошланган. Шу ёндафтарлардан бирида Зарифахонимнинг “Ойбек сўл кўли билан ёзган”, деган ёзув бор.

Ойбек оғир хасталикка дучор бўлган кун – 1950 йил 16 апрелга қадар қиссанинг дастлабки 144 бетини ўнг кўли билан ёзган. Хасталик бироз бўлса-да, енга бошлаган 1954 йил кузида эса сўл кўли билан ёзишни машқ қилиб, қиссани давом эттирган. Бу ҳол адибнинг Тошкентга қайтиб келганидан кейин Покистон халқи ҳаётини, адабиётини, шоир ва ёзувчилари асарларини манбалар асосида ўргангани, асарга катта завқ-шавқ ва ғайрат билан киришганидан шаҳодат беради. Ойбек архивидаги хужжатларга қараганда, у тайёргарлик жараёнида Покистон ҳақидаги китоблар, мақолалар, урдуча-русча луғат ва бошқа манбалардан самарали фойдаланибгина қолмай, Файз Аҳмад Файзнинг “Нақш фарёди” тўпламига кирган шеърларни ҳам ўзбек тилига таржима қилдирган. Аммо оғир хасталик Ойбекка “Зафар ва Захро” ҳам “Ҳақгўйлар” дostonларини

тугатганидан сўнг, жиддий даволанганидан кейингина мазкур қиссага қайтиш имконини берди.

Ойбек “Муҳожирлар лагери” ва бошқа шеърларини ёзганидан сўнг ёки улардан олдин (бу шеърларнинг майдонга келган санаси қайд этилмаган) “шаҳарнинг бутун расталарида, бутун кўчаларида” “бахшиш, бахшиш” деб гала-гала юрган бахтсиз болалар ҳақида дoston ёзишга киришди. “Зафар ва Заҳро” деб номланган бу дoston кўлёмасининг сўнгги варағида “23 декабрь, 50-йил, Москва” деган сўзлар битилган. Демак, Ойбек ижодий таътилга кетган Фадеевнинг ўрнига Иттифоқ Ёзувчилар уюшмаси раисининг ўринбосари бўлиб ишлаб юрган кезларида шу асарни ёзган.

Шу нарса ғаройибки, “Зафар ва Заҳро” дostonи ҳар бир сатри $4+4+4=12$ ҳижодан таркиб топган маснавий жанрида ёзилган. Ун икки ҳижоли шеърлар нафақат Ойбек, балки бошқа замонавий ўзбек шоирлари ижодида ҳам жуда оз учрайди. Одатда шоирлар шеърий эртақ жанрига мурожаат этганларидагина ўн икки ҳижоли маснавийнинг ритмик-интонацион имкониятларидан фойдаланишни мақбул кўрганлар. Биз дostonнинг дастлабки сатрларини ўқиганимизда, унда реал ҳаётий воқеа эмас, балки эртақбоп воқеалар тасвир этилгандек таассурот қолдиради. Балки Ойбек покистонлик болаларнинг XX аср ўрталарида бир бурда нонга зор бўлиб яшаётганларини шу асрнинг фожиали эртаги сифатида тасвирлашни ўз олдига мақсад қилиб қўйгандир. Ҳар ҳолда дostonнинг:

*Шундай иссиқ, гўё кўк-ер оловлашир,
Ҳазил эмас, Ҳиндистоннинг қуёшидир.
Алангада пальмаларнинг соябони,
Қўтос сувда ҳарсиллайди жўшиб қони.
Зафар аста тентирайди ёнса-да кун,
Ёши ўнда, жингалак соч, кўзи туйғун, –*

сатрлари билан бошланган муқаддимасини ўқиганимизда, “бир бор экан, бир йўқ экан...” деб бошланадиган халқ эртақлари хотирамизга келади. Лекин асарда тасвирланган фожейи воқеалар маданий XX асрда, жаҳон тамаддунига муносиб ҳисса қўшган Шарқ мамлакатларидан бирида рўй берганки, шеърий шаклнинг эртақбоп эканлиги билан тасвирланган воқеликнинг реаллиги ўртасидаги зиддият дostonдаги трагик пафосни кучайтириб юборади.

Шўро ёзувчилари Покистонга борганларида, уларни Горишов деган ишчилар “шаҳарча” сига олиб боришган. Адиб “Покистон таассуротлари” да шу манзилда кўрганларини тасвирлаб, бундай ёзган: *“Ишчилар районида тиккайган дарахтча йўқ. Бир томчи сув қайда! Дарахтлари, гулларининг бойлиги билан, азим дарёлари билан донг чиқарган бир мамлакатда-я! Ерни ўз қора чангалларида маҳкам тутган йиртқич ҳокимлар ҳаромхўр умрларини сабза ва чаман денгизиде кечирадилар. Бироқ меҳнат аҳлини, ернинг ҳақиқий ўғилларини ва қизларини бир томчи рангдан маҳрум этадилар. Бу ерда болалар учун бирорта “алифбехона” борми? Қизиқ, бир замонлар инсонлар горликда тирикчилик қилган даврда болалар учун мактаб бўлмагани маълум-ку, ахир... Гўдаклар тўғрисида сўзламайман, чунки ҳикоянинг энг фожий эпизоди – яранинг ўрни бу”.*

“Зафар ва Заҳро” дostonининг бири ўн, иккинчиси саккиз-тўққиз ёшдаги ҳар иккала қаҳрамони қашшоқ оилада туғилган. Улар бошқа-бошқа маҳаллада яшаётган бўлсалар-да, машғулотлари бир хил: кўчама-кўча

изғиб, гўнг йиғадилар. “*Ўғит учун гўнг йиғмаса Зафар, у чоқ, Хасис ердан унум чиқмас, аҳвол чатоқ!*” – деб изоҳлайди шоир унинг бу “касб” билан шуғулланишини. Аммо шу қора қисмат ҳам улар учун ҳолва. Ота меҳнатга ярамаслиги учун ўғлини қулликка беришга мажбур бўлади. Заҳронинг отаси эса инглизлар кўзига ёмон кўрингани боис қамоққа олиниб, оиласи уйдан ҳайдаб чиқарилади.

Ойбек Шарқ мамлакатларидан бирида рўй берган шу воқеани, мактабда билим олиш ўрнига бири бой кўлида қул бўлган, иккинчиси эса, кўча-кўйларда тиланчилик қилиб яшашга мажбур бўлган болалар тақдирини қаламга олиб, мустамлакачилик тузуми ва унинг раҳнамоларини тарих ҳукмига ҳавола қилади.

Ойбек юқорида тилга олинган шеърини асарларидан ташқари, яна бир асарни ёзишга чоғланган эди. Дастлаб “*Ёрқин қирғоқлар*” деб аталган бу асарда ижтимоий тенгсизлик ва адолатсизлик ҳукм сурган жамиятнинг анатомияси, чириганлиги ҳаётини образлар орқали очиб берилиши лозим эди. У тараққийпарвар ёзувчилар билан учрашиб, суҳбатлашганида улар орасида мустамлака Покистонда эрк ва ҳуррият учун кураша олувчи кучлар борлигини кўрган эди. Унинг назарида, шу кучлар мустамлакачиларни Покистондан қувиб чиқариб, ватандошларининг эмин-эркин яшашлари ҳамда мактаб ва маорифнинг ривожланишига эришишлари мумкин эди. У ҳатто ақсар қаҳрамонларини ўзи шахсан кўриб танишган покистонлик ёзувчиларнинг исмлари билан атади. Ойбек эътиборини қозонган аёллардан бири Искандаро эди. “*Гўзал, ёш аёл Искандарони қистай-қистай базўр ашула айтдирилди. Искандаро бошини кўтармай, ниманидир қуйлаган бўлди, товушини эшитолмадик*”, деб ёзган адиб кундаликларидан.

Қиссадаги асосий қаҳрамонлардан бирига шу аёлнинг исми берилган бўлса-да, аслида унинг юрагида бошқа бир аёл – Бегим Шаҳнавознинг қони жавлон уриб туради. Бегим Шаҳнавоз ҳукумат аъзоси бўлиб, Покистон аёлларининг озодлиги йўлида курашмоқчи бўлган. Муҳаммад Жамол образини яратилганда эса адиб қисман Файз Аҳмад Файз ҳаётини фойдаланган.

Покистон Тараққийпарвар ёзувчилар уюшмаси аъзолари халқни асрий қолоқлик ботқоғидан, мамлакатни мустамлакачилик кишанларидан ҳалос этишни қанчалик хоҳламасинлар ва шу улуғ мақсад йўлида тер тўкмасынлар, улар қаршисида учта даҳшатли дев бор эди. Бу девлардан бири инглиз мустамлакачилари ва улар нонига шерик бўлиш истагидаги америкаликлар, иккинчиси қолоқлик ва мустамлакачиликнинг давом этишидан манфаатдор маҳаллий мулкдорлар, учинчиси эса жохил ва нодон оломон эди. Ҳатто тараққийпарвар ёзувчиларнинг ота-оналари ҳам фарзандларининг “*Оллоҳ иродаси ила яратилган ҳаёт*”ни ўзгартириш истагига тиш-тирноқлари билан қаршилиқ кўрсатганлар. Покистондаги, бир томондан, келгиндилар билан оғиз-бурун ўпишган мулкдорларни, иккинчи томондан, жамиятни қамраб олган диний фанатизмни ўз кўзи билан кўрган Ойбекнинг асар қаҳрамонларини халқни ўз ортларидан эргаштира олувчи куч сифатида тасвирлаши маҳол эди.

Шундай мураккаб вазиятда қолган адиб “*Ёрқин қирғоқлар*” деб номланган асар сарлавҳасини “*Нур қидириб*” деб ўзгартиришга мажбур бўлади.

ҚАВВАЛИ ШАҲАНШОҲИ

Унинг кўшиқларини тинглайман. Чинакамига тадорикталаб кўшиқлар – тасаввуфни билиш, Оллоҳга руҳий яқинлик... Муסיқа руҳни бир нафас заминдан олислашиб, осмони фалакка кўтаради. Шоир айтган кўйга тушаман: “Муסיқа! Измингга тушганлар хордир – Ҳамма пинҳон дардни ошкор этди куй”. Дунёнинг майда ташвишларини унутишга мажбур этган соҳир овозни танигим келади инсон шаклида... Овозинигина эмас, қалбини тинглагим келар. Ўзини тополмайман. Қозондан, Сўздан қидиришигагина имконим бор. Нусрат Фотиҳ Али Хоннинг сўнги суҳбатини ўқийман:

– “Қаввали”нинг маънисини не? Қаввалнинг инсонга улашувчи инъомини нимада деб биласиз?

– Покистон, Шимолий Ҳиндистон, Бангладеш, Эрон ва баъзи араб мамлакатларининг айрим воҳаларида кенг тарқалган мумтоз муסיқа жанрини қаввали (араб. қаввал – нотик, бахши) дейдилар. Тасаввуф ва муסיқани ўзида жо этган қаввалнинг анъанавий уч тури – Оллоҳга ҳамд, Муҳаммад (с.а.в.)га наът ҳамда манокіботи Али (ҳазрат Алига мадҳиялар) мавжуд. Моҳир бахши қаввалини шунчаки қуйламайди, унинг мағзини, Яратувчи ва яратилмиш ўртасидаги синоатни сомеъга англади. Моҳир бахши кўшиқнинг аввалидан адоғига қадар тингловчининг бутун вужудини маънавий юк билан “босиб” қўйишга қодир бўлади. Моҳир бахши қуйлаш чоғида ўзини буткул унутади.

– Шубҳасиз, замонамизнинг энг машҳур қаввалисиз. Сўфийлар ҳаётида шуҳрат ва қадр тушунчаларининг ўрнини қандай баҳолaysиз?

– Ном, шуҳрат, давлат, қадр – барчаси Оллоҳнинг инъоми. Бошқа жиҳатдан, биз, қавваллар ҳам фақирларданмиз. Бизнинг асл масканимиз – шу. Яратганнинг марҳамати ила камина машҳурлик, обрў-давлат неъматлари билан сийландим, холос. Аслида-ку, Ҳақиқат йўлидаги инсон буларнинг ҳеч бирига эҳтиёж сезмайди – одамзодга шафқат, хайрихоҳликни умрининг аъмоли деб билади. Бундай одам истеъдоди ортидан ном топишни истамайди.

– Панжоб анъаналари қаввали-кўшиқлари билан бойиган, одамлар

қалбида чуқур ўрнашган. Сизнингча, бу қўшиқларнинг бир Покистонда эмас, дунёда илиқ кутиб олиншининг сирини мадада?

– Дастлаб қаввали форсийда куйланган. Замонлар оша у Эрон, Хуросон, Афғонистон, Туркия ва бошқа мусулмон давлатларининг маънавий мулкига айлана борган. Ҳиндистонга тасаввуфнинг кириб келиши маҳаллий маданият ва қадимий ҳинд тили, яъни браж бхаша ва пурбиларга сезиларли таъсир кўрсатади. Панжобга етиб келганида, айниқса, мумтоз шоирлар Бобо Фаридуддин Ганжий Шакар, Дата Ганжий Боқш ва Бобо Булҳе Шохларнинг ўлмас, оҳорли сўзлари билан бойиб, ўзига хос қиёфага эга бўлади. Бу ерда панжобликларнинг теран тафаккури, халқ оғзаки ижоди муштараклигида янаям жозибадор санъат жанрига айланди. Қаввалининг сизу бизга улашувчи лаззати – ҳикматда, Яратувчи ва инсон ўртасидаги масофани қисқартириш, Ҳақни англашга даъватда деб биламан. Инсонлар қанчалик нурга интилсалар, шу қадар қаввали мусиқасига талпинадилар. Қаввали қалбни ёруғ умидларга тўлдиради, ҳамиша шошувчи одамзодни бир дам ўйлашга ундайди, кўнглига кулоқ тутишга чақиради. Шунинг учун ҳам дунёнинг қай бурчидан бўлмасин, одамзоднинг мусиқага, қаввалига эҳтиёжи бор.

– Сўфийлик зояларидан сув ичган қаввалининг Мағрибда оммалашиб кетиши сабабини қандай изоҳлайсиз?

– Аввалига уни фақат Ҳиндистону Покистонда эшитардилар. Бу илоҳий мусиқадан Ғарб кишиси ҳам баҳраманд бўлиши керак деб ҳисоблаб, асосий ижодий сафаримни ўша ёқларга қаратдим. Кейинчалик Ҳожи Ғулом Фарид Сабрининг бу йўлда анча хизмати сингди. Ажнабийларни бирлаштирувчи ягона омил – сўфийликнинг тинчликпарвар ва инсонпарвар таълимоти. Оҳангнинг ҳам ўрни беқиёс, албатта. Бошқа ҳеч бир мусиқадан қаввалининг оҳангини тополмайсиз – беназир. Бу – борлик ҳақидаги ҳаммага тушунарли мусиқий тил, назаримда.

– Қаввали хослар учунми? Концертларингиз ва махфил-и соъма ёки сўфийлар даргоҳи сомеъларининг аҳвол руҳиясидаги тафовутни сезганмисиз?

– Тўғри фаҳмлабсиз, қаввалининг асл жойи – сўфийлар, азиз-авлиёларнинг зиёратгоҳлари, муқаддас қадамжолар, хонақоҳлар саналади. Уни йўл-йўлакай тинглаб бўлмайди. Аммо ҳозир тўю базмлар ҳам бу куйларсиз ўтмаяпти, маданий тадбирлар шу куйлар билан очилапти. Куйнинг халқ ичига кириб бориши суюнтиради барибир.

– Қаввалини одамлар кўнгилочар машғулот деб билиши сизни ранжитмайдими?

– Замон ўзгаряпти, бунга ҳамоҳанг инсон тафаккурида ҳам эврилишлар сезиларли. Ижодни, хусусан, мусиқани ҳар ким ўз савия-даражаси,

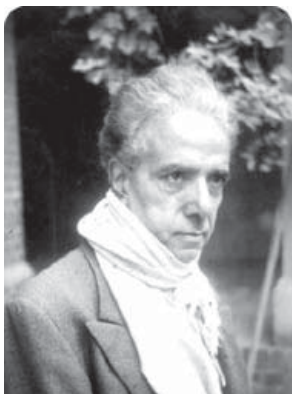
билим-тафаккурча қабул қилади. Ҳеч кимга ундай тингла, бундай тушун деб ақл ўргатолмайсиз. Шуниси борки, уни ҳар ким ҳам тингла-ёлмайди. Инсоний муҳаббат ҳақидаги кўшиқларни ишқи мажозий деб атасак, Оллоҳ ишқини тараннум этувчи куйлар ишқи ҳақиқий дейилади. Қаввалиларнинг барчасида эса ҳақиқий ишқ зоҳир. У теранлигию мунги, жозибаси ва оҳанги билан бошқа мусиқий жанрлардан хиёл устунлиги сезилади. (“Сўфий” журнали, 1998, № 37, 16–19-бетлар. Сухбатдош – Жамила Сиддиқ. – *Муаллиф-тарж.*).

Панжоблик Нусрат Фотиҳ Али Хоннинг қалби Мусиқа бўлиб сатрлардан кўз ўнгимга кўчади. Кўшиқларини тинглаганим сари ўзбекча жаранглагандек:

*“Жунун ақлини зоҳид айб этар бўлса ажаб йўқдир,
Жунун занжири зухднинг эшигига банди дар бўлди.
Асад, гар гунча гулнинг шавқатиға боргоҳ бўлса,
Дилинг Бедил йўлиға гул сочиб, сатринг гўҳар бўлди”.*
(*Мирзо Ғолиб*)

Йигирма уч яшар йигитнинг оилавий ансамблга бош этиб қўйилиши; 2001 йили Нусрат Фотиҳ Али Хоннинг қаввали кўшиқлари жамланган 125 альбоми Гиннеснинг рекордлар китобини бойитиши; дунё микёсида “Қаввали шаҳаншоҳи” эътирофига сазовор бўлиши; режиссёрлар Нусрат кўшиқларисиз фильмини охирлатолмай хуноби чиқишлари бир ижодкор, қолаверса, оиласининг олти юз йиллик анъанаси – мусиқани англаш қон-қонига, жисму жонига сингиб кетган одам учун табиий ҳол дерсиз! Адашасиз, Худо юқтирмаса, сийламаса, назар солмаса – қийин. Қирқ тўққиз ёшда (1948–1997) бир одам умрига ҳатто оғирлик қилувчи – ижоднинг сир-синаотиға етиб, ўзининг-да улушини қўшиб кетиши ҳавасга арзигулик. Покистон анча замонлар Нусрат қаввалиларида яшаса арзигулик.

Севара АЛИЖОНОВА

АБДУР РАҲМОН ЧУГТАИ

Санъатларнинг ҳеч бирини камситмаган ҳолда айтиш жоизки, тасвирий санъат инсон шуури ва тафаккуридаги чизгилар, кўнглидаги кечинмаларни инжа бўёқларда томошабинга етказувчи, сўз ожизлик қилар нуқталарни маҳорат билан тасвир этувчи мўъжиза. Покистонлик таниқли рассомнинг ана шу мўъжизага болаларча иштиёқи етуклик даврида ихлосга, бора-бора қисматга айланди.

Абдур Раҳмон Чугтаи – Покистон ранг-тасвир санъатининг кўзга кўринган вакили, устоз мусаввирлардан. У 1897 йил Лаҳор шаҳрида таваллуд топган. Оилавий сулола меъморчилик, хунармандлик илмини пухта эгаллаган кишилардан иборат эди. Абдур Раҳмоннинг отаси ўғлидаги қизиқишни сезган заҳоти уни Лаҳор шаҳридаги машҳур Майо санъат мактабига ўқишга беради. Чугтаининг 1920 йилдаги илк кўрғазмаси Панжоб ранг-тасвир усталари ҳамда муҳлислар эътирофига сазовор бўлади. Ижодкор миллий анъаналарни Европа услубига қоришиқ тарзда асарлар яратади. Назарий билим ва ҳаётий тажрибаларини оширмоқ мақсадида рассом Европага саёҳатга отланади. Бу саёҳатдан у гравюра ва портрет

усулида ишланган “Ҳиссиёт”, “Хитойлик қиз”, “Гилам сотувчилар” каби машҳур асарлар билан қайтади.

Абдур Раҳмон Чугтаи бошқа усталардан фарқли равишда табиат манзараларидан кўра инсон образига кўпроқ мурожаат қилади. “Булбул”, “Гулчи қиз”, “Лайло”, “Шоҳ Жаҳон ва Устоз”, “Аҳмад меъмор”, “Малика”, “Яширин гўзал” суратлари рассомнинг инсон рухий оламига саёҳатининг ҳосиласидир.

Журналимиз муқовасида акс этган “Аёл портрети” шарқона ҳаё ва латофат белгиси, ҳусн ва хушахлоқ мужассам образ. Рассом мўйқалами аёл нигоҳида ифбат ва ишончнинг нафис чорраҳасини топгани, ақл ҳамда қалбнинг абадий курашини зоҳир этгани билан томошабин эътиборини тортади.

Абдур Раҳмон Чугтаи тасвирий санъатга бағишланган мақолалар, китоблар муаллифи, кўплаб нашрларга безак ва иллюстрациялар ишлаган. Чугтаининг асарлари Лаҳордаги Чугтаи, Лондондаги Британия ҳамда дунёнинг кўплаб музейларида сақланади.

Рассом 1975 йил Лаҳор шаҳрида вафот этган.

Аббор УМАРОВ

1 MART

1921–2011 йиллар. Икром Акбаров, Ўзбекистон халқ артисти, композитор. У “Момо ер”, “Қонли тўй”, “Қизбулок”, “Кумуш тўй”, “Тўй олдидан томоша”, “Кумуш шаҳар маликаси” каби ўндан ортиқ мусикали драма ва комедиялари, “Орзу”, “Лайли ва Мажнун”, “Нигор”, “Наврўз” балетлари, “Ибтидо хатоси”, “Сўғд элининг қоплони” опералари, “Газли”, “Раъно”, “Етаклар хаёлинг” сингари эстрада кўшиқлари билан ўзбек мусикаси ҳамда эстрада жанри ривожига катта ҳисса қўшди.

5 MART

1921– 2005 йиллар. Мирмуҳсин (Мирсаидов), Ўзбекистон халқ ёзувчиси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, шоир. “Қамар”, “Вафо”, “Фарғона”, “Ватандошлар”, “Ирмоқлар”, “Қалб ва фалсафа” сингари шеърий китоблари, “Уста Ғиёс”, “Дўнан”, “Яшил қишлоқ”, “Широк”, “Невара”, “Авесто” дostonлари, биринчи ўзбек шеърий романи “Зиёд ва Адиба”, “Умид”, “Меъмор”, “Темур Малик”, “Илдизлар ва япроқлар”, “Илон ўчи” каби романлар муаллифи.

6 MART

1936 йил. Тўра Мирзаев, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, филология фанлари доктори, профессор. Бу йил таваллудига 80 йил тўлган олимнинг “Алпомиш” дostonининг ўзбек вариантлари”, “Халқ бахшиларининг эпик репертуари”, “Достон ва бахши” монографиялари, йигирмадан ортиқ рисола ва китоблари нашр этилган.

8 MART

1851–1914 йиллар. Исмоил Гаспринский, жадидчилик ҳаракатининг асосчиси, публицист, ёзувчи. И.Гаспринский “Сабо”, “Ғайрат”, “Ватан”, “Дикқат”, “Замон”, “Таржимон”, илк аёллар журнали “Аёллар олами” каби даврий нашрларни йўлга қўйиш ҳамда уларда жасоратли мақолалар чоп этишда жонбозлик кўрсатган. Унинг таълимдаги янги усули нафақат Қрим, айна пайтда Марказий Осиё, Озарбайжон, Туркия, Бошқирдистон, Шимолий Эрон ва Шарқий Хитойгача етиб борган.

12 MART

1672–1729 йиллар. Ричард Стил, ирландиялик ёзувчи, журналист, сиёсий арбоб, Англиянинг етакчи маърифатпарварларидан. У “Кузатувчи” номли газета ташкил этиб, эссе ва фельетон жанрида самарали ижод қилган. “Замонамиз табиати ва тамойиллари” асари, айниқса, Р.Стилга шухрат келтирган.

15 МАРТ

1937–2015 йиллар. Валентин Распутин, атоқли рус ёзувчиси, публицист, жамоат арбоби. Ёзувчи “Шу дунё одами”, “Мария учун пуллар”, “Сўнгги муддаг”, “Яша ва ёдда тут”, “Иваннинг кизи, Иваннинг онаси”, “Сибирь, Сибирь...”, “Нагаша”, “Коинот чегараси” асарлари билан танилган.

17 МАРТ

1925 йил. Юлия Борисова, россиялик машҳур кино ва театр актрисаси. Бир қатор миллий мукофотлар соҳибаси. Актриса “Телба”, “Маликаи Турандот”, “Антоний ва Клеопатра”, “Айбсиз айбдорлар”, “Пристань”, “Ошпаз аёл”, “Опа-сингиллар”, “Хўрланганлар” каби спектакль ва фильмларда бош ролларни ижро этган.

1941–2009 йиллар. Даврон Салимов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, оператор, режиссёр. Унинг “Бобо”, “Дард”, “Уйгача олис йўл”, “Қизилқумни сахро дема”, “Бу узоқ тўққиз дақиқа”, “Адолат”, “Янги йил”, “Бобур саломи”, “Амир Темур тимсоллари” каби икки юздан ортиқ фильмлари Ўзбекистон ҳужжатли киноси тарихига муносиб ҳисса бўлиб қўшилган.

21 МАРТ

1941 йил. Абдулла Орипов, Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири. Ўзбекистон Давлат мадҳияси матни муаллифи. Жорий йил муборак етмиш беш ёшга кирган шоирнинг ўтган давр мобайнида “Она-жон”, “Рухим”, “Юртим шамоли”, “Йиллар армони” каби ўндан зиёд шеърий китоблари, “Жаннатга йўл”, “Ҳаким ва ажал”, “Ранжом” сингари дostonлари эълон қилинган. 2015 йилда унинг “Туташ дунёлар”, “Янги шеърлар”, “Эверест ва уммон” янги шеърий тўпламлари ҳамда “Соҳибқирон” драмаси чоп этилди. А.Орипов таржимон сифатида Д.Алиғъери, А.Пушкин, Л.Украинка, Е.Хельтаи, Т.Шевченко, Р.Ҳамзатов, Е.Чаренц, Қ.Кулиев каби шоирларнинг шеърларини маҳорат билан ўзбекчага ўгирган.

23 МАРТ

1900–1980 йиллар. Эрих Фромм, немис социологи, файласуф, “неофрейдизм” ва “фрейдомарксизм” оқимлари асосчиси. Унинг “Соғлом жамият”, “Борлик ёки йўқлик”, “Озодликдан қочиб” сингари илмий-фалсафий, ижтимоий-психологик асарлари немис фалсафасини бир поғона баланд кўтарди ҳамда жаҳон миқёсида оламшумул эътирофга сазовор бўлди.

31 МАРТ

1939 йил. Фолксьер Шлэндорф, немис кинорежиссёри, янги немис кинематографиясининг асосчиси, “Оскар” ва “Олтин пальма япроғи” халқаро кино мукофотлари соҳиби. У “Дипломатия”, “Уруш ва тинчлик”, “Катарина Блумнинг таҳқирланган номуси”, “Тунука дўмбира”, “Сван муҳаббати”, “Ҳомо фабер”, “Унутилган нур” каби фильмларни суратга олган.

Севара АЛИЖОНОВА тайёрлади.

●●● Среди лауреатов Нобелевской премии по литературе представительниц прекрасной половины человечества немного. Творчество каждой из них отличается своеобразием. Так как месяц март ассоциируется с международным женским праздником, мы решили посвятить рубрику «Лауреаты Нобелевской премии» поэтессам – обладательницам этой престижной премии, таким как Габриэла Мистраль (Чили), Нелли Закс и Герта Мюллер (Германия), Вислава Шимборской (Польша).

●●● Сюжет романа французского писателя Патрика Модино «Свадебное путешествие» (рубрика «Лауреаты Нобелевской премии») развивается вокруг событий, произошедших в годы II Мировой войны. Даже ужасы этой жесточайшей войны, естественное желание уберечься от свирепствования фашистов и остаться в живых не могут стать преградой для искренней, чистой любви между Ингрид и Риго...

●●● Произведение именитого польского писателя Яна Парандовского «Алхимия слова», посвященное творческой лаборатории, широко известно в мире литературы. Ранее узбекские читатели имели возможность ознакомиться с первыми двумя главами (в целом, произведение состоит из 13 глав) в переводе Озода Шарафиддинова. Третью главу перевел на узбекский язык Мирзаали Акбаров. В данной части автор рассуждает о таком важном факторе, необходимом для плодотворной деятельности писателя, как рабочий кабинет. «Иногда даже по композиции, по стилю можно почувствовать, где писал автор, в просторной светлой комнате или же в тесном и душном помещении», делится своими соображениями Ян Парандовский. Читайте в рубрике «Эссе».

●●● Алихонтур Согуни является одной из ярких фигур в новой истории узбекской интеллигенции. Его перу принадлежат такие известные произведения, как «Тарихи Мухаммади» (История Мухаммада), «Скорбь по Туркестану», «Шифо ул-илал» («Лечение болезней»). Помимо того, он мастерски перевел на узбекский язык «Темур тузуклари» («Уложения Тимура») великого полководца Амира Тимура, «Наводир ул-вакое» Ахмада Даниша, «Музыкальный трактат» Дарвиша Али Чангия. В эссе, представленном в рубрике «Из сокровищницы мастеров перевода», публицист Якубджан Хужамбердиев делится воспоминаниями и размышлениями о Согуни, и обстоятельно описывает его переводческую деятельность.

●●● 23 марта в Пакистане празднуется всенародное торжество – «День Пакистана». В связи с этим, в очередном номере журнала уделено отдельное место литературе и искусству данной страны. В рубрике «Глобус» представлены статьи, освещающие литературу, архитектуру, танцы и музыку, а также другие сферы искусства пакистанского народа. Рубрику «Поэтические меридианы» украсили лирические образцы творчества таких поэтов, как Мухаммад Икбал, Джуш Малихбади, Вазир Ага, Ахмед Фараз, Шехзад Ахмед.

●● There are few women among the winners of literary Nobel Prize. But each of them has an original creation style. Women's Day is celebrated all over the world on March. That's why "The Noble Prize Winners" rubric is dedicated to women authors such as Gabriela Mistral (Chile), Nella Zaks, Gerta Muller (Germany), Vislava Shimborskaya (Poland).

●● A plot of the novel "A Wedding Travel" by French Nobel Prize Winner Patrick Modiano (presented in "Noble Prize Winners" rubric) advances around events taken place in the period of the World War II. Even horrors of this terrible war when everyone escaped from fascists' terror couldn't intercept sincere and pure love between Ingrid and Rigo.

●● A well-known Polish writer Ian Parandovsky's "An Alchemy of a Word" dedicated to creative work is very popular in literary world. Uzbek readers had already read the previous two chapters of this work (it consists of 13 chapters) in translation of Ozod Sharafiddinov. The third chapter was translated by Mirzaali Akbarov. Author writes about a working cabinet which is very important factor necessary for fruitful activity of a writer. "Sometimes you can feel, by composition or style, a place where an author wrote – in a spacious or narrow and stuffy room", I. Parandovsky writes. Read it in "Literary criticism. Philosophy" rubric.

●● Alihontura Soguni was one of the popular figures in the history of the Uzbek intellectuals. He wrote well-known works as "Tarihi Muhammadi" ("History of Muhammad"), "Sorrow for Turkistan", "Shifo ul-ilal" ("Treatment of Deceases"). He also skillfully translated "Temur tuzuklari" ("The Laws of Temur") by the great leader Amir Temur, "Navodir ul-vakoe" by Ahmad Donish, "A Musical Treaty" by Darvish Ali Changiy. Yakubjan Hujamberdiyev shares his memories about Soguniy and writes about his translating activity in an essay presented in "Treasures of Great Translators" rubric.

●● The Day of Pakistan – a national holiday is celebrated on March 23 in Pakistan. So this issue of the magazine is dedicated to literature and art of Pakistan. Articles about literature, architecture, dance, music and other spheres of Pakistani art are presented in "Globe" rubric. Lyric examples of creative works by Pakistani poets Muhammad Iqbol, Jush Malihbadi, Vazir Aga, Ahmad Faraz, Shehzad Ahmad and others are given in "Meridians of Poetry" rubric.

Жаҳон АДАБИЁТИ

2016 йил март сони

Навбатчи муҳаррир: Н.ЖЎРАЕВА
Техник муҳаррир: Д.ҲАМИДОВА
Мусахҳих: Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.
Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган кўлёмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда
ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинishi шарт.

Таҳририят манзили:

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: (0371) 244-41-60, 244-41-61, 244-41-62.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 07.04.2016 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.
Адади 4250 нусха. 4119 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида терилиб, “Sharq” НМАКда чоп этилди.

Босмаҳона манзили:

100000, Тошкент, Буюк Турон кўчаси, 41.

© **Жаҳон адабиёти, 2016 й.**